

**VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND · SUPPLEMENTBAND 20,1**

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND

IM EINVERNEHMEN MIT DER DEUTSCHEN
MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT HERAUSGEGEBEN VON
WOLFGANG VOIGT

SUPPLEMENTBAND 20,1

VALLABHADEVA'S KOMMENTAR (ŚĀRADĀ-VERSION)
ZUM
KUMĀRASAMBHAVA DES KĀLIDĀSA

HERAUSGEGEBEN VON
MULAKALURI SRIMANNARAYANA MURTI

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1980

VALLABHADEVA'S KOMMENTAR
(ŚĀRADĀ-VERSION)
ZUM
KUMĀRASAMBHAVA DES KĀLIDĀSA

HERAUSGEBEN VON
M. S. NARAYANA MURTI
UNTER DER MITARBEIT VON
KLAUS L. JANERT

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1980

CIP-Kurztitelaufnahme der Deutschen Bibliothek

Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland
im Einvernehmen mit d. Dt. Morgenländ. Ges. hrsg. von
Wolfgang Voigt. – Wiesbaden: Steiner

NE: Voigt, Wolfgang [Hrsg.]

Suppl.-Bd. 20,1 → Vallabhadeva: Kommentar (Śāradā-
Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa

*

Vallabhadeva:

[Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumārasambhava des
Kālidāsa]

Vallabhadeva's Kommentar (Śāradā-Version) zum Kunāra-
sambhava des Kālidāsa / hrsg. von Mulakalūri Śrīman-
nārāyaṇa Mūrti unter d. Mitarb. von Klaus L. Janert. –
Wiesbaden: Steiner, 1980.

(Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutsch-
land; Supp.-Bd. 20,1)

ISBN 3-515-02902-8

NE: Kālidāsa: Kumārasambhava; Kumārasambhava;
AST

All rights reserved

This book is copyright under the Berne Convention. Apart from any fair dealing
for the purposes of private study, research, criticism or review, as permitted
under the Copyright Act, 1911, no portion may be reproduced by any process with-
out written permission. Enquiry should be made to the Publishers. Printed with
the financial aid of the German Research Association (DFG). © 1980 Franz Steiner

Verlag GmbH, Wiesbaden

Printed in Germany

P R E F A C E

1. Vallabhadeva Paramārthacihna (also Vallabha, or Vallabhasūri) from Kashmir, the famous Sanskrit commentator of the tenth century, appears to be the oldest commentator on the works of Kālidāsa known to us; belonging to the Kāyastha caste, he was the son of the rājānaka Ānandadeva. His commentaries have been preserved and handed down to us in various manuscripts especially in the Kashmirian Script, *Śāradā*.

For details of his biography and works compare below where ABC is used to represent the title : K. L. Janert, Annotated Bibliography of the Catalogues of Indian Manuscripts 1. 1965 (Wiesbaden);—KLJ. ViH represents : Janert, Verzeichnis indienkundlicher Hochschulschriften, Deutschland, Österreich, Schweiz, (Wiesbaden 1961);—PN. Cat. IO represents : Catalogue of the India Office, Vol. 2, 1, 1–4 : Prāṇa Nātha and J. B. Chaudhurī : Sanskrit Books, (London 1938-1957) :

(A.) KLJ. ViH. 620 : Wilhelm Rau, Vallabhadeva's Kommentar zu Māgha's Śiśupālavadha, Phil. Diss. Marburg 1949, (in type-script) ; (B.) PN. Cat. IO. 2876: Ratnākara : Vakroktipañcāśikā, edited by Durgāprasāda and Kāśinātha Pāṇḍuraṅga Paraba, Kāvyamālā 1. 1886, pp. 101-114; (C.) PN. Cat. IO. 2626 : Peter Peterson's Introduction (pp. 112-114) to the Subhāsitāvali of Vallabhadeva, Bombay Sanskrit and Prakrit Series 31. 1886; (D.) ABC 6 : Aufrecht : Catalogus Catalogorum 1-3 (1891-1903, reprinted 1962); (E.) PN. Cat. IO. 1609 : K. B. Pāthak's Introduction (pp. 14 ff.) to his edition of the Meghadūta, Poona 1894; (F.) ABC 274 : Peter Peterson, Report 4. 1886/92 : Index of authors 1894, p. CX; (G.) ABC 149 : Aufrecht : Katalog

der Sanskrit-Handschriften der Universitätsbibliothek zu Leipzig, 1901, pp. 120-121; (*H.*) PN. Cat. IO. 1611 : Eugen Hultzsch's Preface (pp. 9-10) to his edition of the Meghadūta, 1911; (*I.*) PN. Cat. IO. 2484: Hultzsch's Introduction to : Māgha's Śiśupālavadha nach den Kommentaren des Vallabhadeva und des Mallināthaśūri ins Deutsche uebertragen, 1926; (*J.*) Susil Kumar De, History of Sanskrit Poetics, Calcutta 1960, vol. 1, pp. 91-92; (*K.*) S. K. De, On the date of the Subhāṣitāvali, Journal of the Royal Asiatic Society, London 1927, p. 471; (*L.*) S. K. De, Aspects of Sanskrit Literature, Calcutta 1959, pp. 187 f.; (*M.*) KLJ. ViH. 618 : Edwin Moehrke's Preface (pp. 3-13) to his thesis : Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7) etc., Phil. Diss. Koenigsberg 1934; (*N.*) ABC 264 : Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Govt. Manuscripts Library, Bhandarkar Oriental Research Institute, compiled by P. K. Gode, 13, 1. 1940, p. 158; (*O.*) ABC 191 : Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Adyar Library by H. G. Narahari, 5. 1951, pp. 22-23.

Apart from the commentaries on Kālidāsa's Kumārasambhava, Raghuvamśa and Meghadūta, Vallabhadeva wrote commentaries on Māgha's Śiśupālavadha, Mayūra's Sūryaśataka and Ratnākara's Vakroktipañcāśikā. In his commentary on the Śiśupālavadha (4, 21 and 6, 28 etc.), he refers to his commentary on the Rudraṭālaīkāra, but so far no manuscript of this commentary has been discovered.

2. Vallabhadeva's very learned and lucid commentaries (10th C.) written in a simple language, are not overloaded with too many quotations from various sources. Often his sentences are of sūtra style, brief and directly to the point. But his works fell into oblivion by the preference given to the later commentaries which then gained popularity, as on the Kumārasambhava e.g. Kumārasambhavaprakāśikā by Aruṇa-

girinātha (between 12th and 13th C.) and Kumārasambhava-vivaraṇa by Nārāyaṇa (16th C.) (both published together in : Trivandrum Sanskrit Series 27; 32; 36. 1913–14), Sañjīvī by Mallinātha (14th C.) (published often since about 135 years), Śiśuhitaishiṇī by Cāritravardhana (published by the Gujarat Printing Press, Bombay 1898), etc.

Of the later commentators, Cāritravardhana (15th C.), a Jaina scholar belonging to the Kharataragaccha of Western India, has simply copied Vallabhadeva (cf. S. K. De, Aspects of Sanskrit Literature, Calcutta 1959, p. 198; Moehrke, op. cit., p. XI, has considered Cāritravardhana also to have hailed Kashmir). Perhaps it was he who put Vallabhadeva into oblivion by silently borrowing the content of Vallabhadeva's commentary, sometimes even the sentences verbatim, but following a different pattern (cf. Moehrke, loc. cit.).

However, the commentaries of Vallabhadeva were considered valuable and once enjoyed popularity not only in Kashmir, but also in other parts of India. This is evident by the following facts. First, his works are available in different scripts of various regions of India. Secondly, his views are quoted, criticised and evaluated by the later commentators (as for example Mallinātha quotes the view of Vallabhadeva in his commentary on Kumārasambhava 1,34 (35) : Vallabhas tu, ‘na tiñantapratirūpakam avyayam’, ‘aster bhūḥ’ iti bhvāleśaniyamāt tādṛktiñantasayi-vābhāvāt, kiṁtu ‘kavīnām ayam prāmādikah prayogaḥ’ ity āha). The change in the method of commenting followed by the later commentators, which is normally characterised by elaborate explanations incorporating a large variety of quotations from various sources, might be the cause of his losing popularity.

3. In spite of the fact that Vallabhadeva's commentaries have, in course of time, lost their popularity, they deserve to be edited, as Hultzsch remarks in the preface to his edition of the Meghadūta (p. XII). Moreover, they are important in showing

us the respective mūla text as it had been available in Kashmir during the ninth century A. D., or in throwing some light on the successive stages in the historical development of the commentarial literature. (However, one has to keep in mind that Vallabhadeva was not the very first commentator on Kālidāsa's works, because he himself refers to some commentators by such words like : kecit, anye, etc.; cf. Vallabhadeva's commentary on Kumārasambhava 3, 15 : ... brahmaṇo vāṅgabhūr iti kecit; vayam tu brūmaḥ ...).

Since the last decade of the nineteenth century Vallabhadeva's works have been attracting the attention of various scholars, both in India and in Europe. K. B. Pāthaka edited Vallabhadeva's commentary on the Vakroktipañcāśikā of Ratnākara, in : Kāvyamālā 1.1886, pp. 101 ff. Similarly, Vallabhadeva's commentary Sandehaviṣauṣadhi on Māgha's Śiśupālavadha was published completely along with Mallinātha's commentary Sarvamṛkaśā in : Kāśī Sanskrit Series 69. 1929, and again : Māghabhaṭṭa's Śiśupālavadha, with the commentary Sandehaviṣauṣadhi of Vallabhadeva, edited by Rām Chandra Kak and Harabhaṭṭa Shāstrī (Shrinagar, Kashmir, 1935). Subsequently Nārāyaṇa Rāma Ācārya has given the variant readings as well as some selective extracts from Vallabhadeva's commentary in his edition of the Śiśupālavadha, (Nirṇayasāgara Press, 12th edition, 1957).

4. The attention paid by the German Indologists towards Vallabhadeva's commentaries is remarkable. In this respect one has to refer to the following works : (cf. above 1, *H* :) E. Hultsch, Kālidāsa's Meghadūta, edited from the manuscripts with the commentary of Vallabhadeva, Prize Publication Fund 3, Royal Asiatic Society, London 1911; (cf. above 1, *I* :) E. Hultsch, Māgha's Śiśupālavadha, nach den Kommentaren des Vallabhadeva und des Mallināthasūri ins Deutsche uebertragen, Leipzig 1926; (cf. above 1, *M* :) KLJ. ViH. 618 : E. Moehrke,

Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7) in seinem Verhaeltnis zu anderen Commentaren vornehmlich zu dem des Mallinātha, eine textkritische Untersuchung; Phil. Diss. Koenigsberg 1934, Wuerzburg 1933; (cf. above 1, A :) KLJ. ViH. 620 : Wilhelm Rau, Vallabhadeva's Kommentar zu Māgha's Śiśupālavadha, ein Beitrag zur Textgeschichte des Māghakāvya, Phil. Diss. Marburg 1949 [Mschr.]. Besides, different valuable and rare manuscripts of the commentaries of Vallabhadeva have been preserved since about a hundred years in German libraries.

5. In view of the availability of the respective manuscript material, especially also in German libraries, I chose to edit Vallabhadeva's Kumārasambhavatikā, as a research project suggested by Prof. Janert for my one year's stay (1973) at his Institut fuer Indologie, Universitaet Koeln (University of Cologne), Germany. When I decided to devote my studies at Koeln on Vallabhadeva, some manuscripts were already previously made available by Prof. Janert himself (cf. below 6, A; B; E) who therefore knew of the whole situation, its background and its problems.

According to the descriptive catalogues, there are 24 manuscripts containing the commentary attributed to Vallabhadeva on the Kumārasambhava.

6. Th. Aufrecht in his Catalogus Catalogorum (1891-1903) noticed already 6 manuscripts and entered them under two different entries, viz., Ānandadevāyani Vallabha, and Vallabhadeva (vol. 1, p. 110 and vol. 3, p. 24) on the basis of their colophons.

V. Raghavan, incorporating all those six manuscripts of Aufrecht, gave in the New Catalogus Catalogorum (vol. 4. 1968, p. 219 f.) as many as 27 references under the single entry

‘Pañcikā by Vallabha(deva),’ eight of which are repetitions, viz., (1.) ABC 191 : Adyar D. V. 45 = ABC 190 : Adyar II, p. 4a; — (2.) ABC 264/12 : BORI. D. XIII, i. 129 = ABC 273 : BD. 379; — (3. and 4.) BORI. D. XIII. i. 130 = ABC 274/1 : Peterson I. p. 114 (no. 36) = BORI. 72 of A 1882-83; — (5. and 6.) BORI. D. XIII. i. 131 = ABC 273/4 : BP. p. 262 = BORI. 72 of 1883-84;— (7. and 8.) BORI. D. XIII. i. 132 = ABC 274/5 : Peterson V, p. 253 (no. 333)= BORI of 1892-95.

This list of actually only 19 references does not include 2 more manuscripts preserved in Germany (cf. below *A* and *D*) and 3 in Baroda (cf. ABC 8 : Alph. List of MSS., Orient. Inst. Baroda 2. 1950, p. 984, no. 146-148 : acc. no. 770; 1837 e; 9503).

Out of those 24 manuscripts we had access to the following seven manuscripts *A-G* :

A. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava, Sarga 1, 2 to 7, 90 with Vallabhadeva’s commentary called : Kumārasambhavaṭīkā, and also : Kumārasambhavavivṛti in the colophons of the 1st and 2nd Sargas, preserved in : Niedersaechsische Staats-und Universitaetsbibliothek, *Goettingen* (Mu. I. 57); 79 leaves; the last folio is missing; (cf. the detailed description in ABC 217: Janert and Poti, *Indische Handschriften* 2. 1970, p. 201, no. 816).

B. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava, Sarga 1 to 7 with Vallabhadeva’s commentary called : Kumārasambhavaṭīkā, except in two colophons of the 2nd and 7th Sargas where it is called : Kumārasambhavavivṛti, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 Berlin- 15 (Ms. or. oct. 3157, 3); 39 leaves; (cf. the detailed description in :ABC 217: Janert, *Indische Handschriften* 1. 1962, p. 157, no. 310). This manuscript previously belonged to E. Hultsch;

it was used (as 'A') by Moehrke as the main basis for his doctoral dissertation (cf. above 1, *M* and above 4) : Vallabhadeva's *Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava* (1-7). It contains also the commentary of the *Meghadūta* called *Meghadūtavivṛti* by Vallabhadeva, which was edited 1911 (as 'A') by Hultzsch (cf. above 1, *H* and above 4).

C. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called : *Tikā* or *Kumārasambhavatikā*, preserved in : Bhandarkar Oriental Research Institute, *Poona*, BORI. D. XIII. i. 131 [= BORI. 72 of 1883-84 = BP. p. 262 (1-8)]; 51 leaves; (cf. the description in : ABC 264 : Descr. Cat. Govt. Coll. of mss. Deccan Coll. /Bh. Or. Res. Inst. 13, 1. 1940, p. 160, no. 131). This manuscript contains the commentary from 1, 1 to 8, 41 while the mūla text is given upto the end of the eighth Sarga. At the end of the seventh Sarga we read in the colophon : *samāptaś cāyam kumārasambhavah*, probably indicating that the older manuscript copied here, contained the work only upto the end of the seventh Sarga; and that, perhaps, the eighth Sarga might have been copied from some other source. The original foliation of the texts in this codex is : folios 120-150 containing the *Meghadūta* with Vallabhadeva's commentary (used as 'C' by Hultzsch for his edition, cf. above), and folios 150-201 containing the present work, i.e. the Kumārasambhava together with Vallabhadeva's commentary. After the colophon of the eighth Sarga (*iti kumārasambhave aṣṭamas sargah; iti śrimatkālidāsasyeti śubham*), the verses 7 and 8 of the *Meghadūta* with Vallabhadeva's commentary are written with a scribal note on the left hand margin of the last folio : *iti meghadūtaślokau vikṣi...smṛtatvād atraiva likhitau tatrāntare tadūhanīyāv iti.* The fact that these two verses are transcribed because of scribal omission in the relevant place, is confirmed by Hultzsch in his remark on page 6 of his *Meghadūta* edition; thus Moehrke's contention (op. cit., p. X) that

the eighth Sarga was copied by a different hand, is not acceptable. The serial numbers of folios 120-201 may give room for the conjecture that this codex once contained in its preceding and perhaps also the following folios Vallabhadeva's commentaries also on other works.

D. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script containing the commentary called : Kumārasambhavapañcikā of Vallabhadeva for Sargas 1 to 8, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 Berlin—15, Ms. or. fol. 1073; (cf. the detailed description in ABC 20 : Weber, Verz. Skt. u. Pkt. Hss. Kgl. Bibl. Berlin, 2, 1. 1886, p. 142, no. 1541). Even though the manuscript was written in a clear hand, it is more or less useless because of innumerable scribal errors, probably caused among other things by transliterating the text from Śāradā script into Devanāgarī characters. The text is normally quoted by pratikās only, but in some places we find the full verses of the mūla text.

E. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script of Kumārasambhava with the commentary called : Kumārasambhavatīkāśāroddhāra of Vallabhadeva for Sargas 1 to 8, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 Berlin—15, Ms. or. fol. 2256 (cf. the detailed description in ABC 217: Janert, Indische Handschriften 1. 1962, p. 156, no. 309).

F. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script of Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called Kumārasambhavatīkā for Sargas 1, 23 to 7, preserved in : Universitätsbibliothek zu Leipzig, 23/12 (cf. the detailed description in ABC 149: Aufrecht, Kat. Skt. Hss. UB. Leipzig 1901, p. 120, no. 372).

G. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script comprising 13 folios of the Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called : Kumārasambhavalaghuṭīkā for Sarga 8 only, preserved in : University of Pennsylvania Library,

Philadelphia, USA, UP 1499 (cf. the description in ABC 328 : Poleman, Census of Ind. mss. US and Canada 1938, p. 89, no. 1942). The folios are serially numbered on the right margin from 167 to 180 showing that it was a part of a complete manuscript; moreover, on the left hand margin the page numbers 1 to 12 are written after the abbreviated title of the text: ku[mārasambhava] ṭi[kā] a[ṣṭama] sa[rga]. Even though the commentary is called: Kumārasambhavalaghuṭikā, it does not differ from the one contained in *D* above, but with much less scribal errors.

7. A comparison of all those manuscripts yields the following conclusions :

- a) There are at least three different versions of the commentary, one depending on the other, ascribed to Vallabhadeva, which run under the general title Kumārasambhavaṭikā.
- b) Of those three versions, one version is a total recast of the other two versions, viz. the *Kumārasambhavaṭikāsāroddhāra* (III). This very title, a quite distinct name, would suggest the idea of its being the product of a recasting. Among the manuscripts available here, only one manuscript represents this version, viz. *E* above.
- c) The remaining two versions I and II may be differentiated on the basis of the respective script used, as, the *Śāradā Version* (I) and the *Devanāgarī Version* (II). It is only logical, to differentiate those two versions by their scripts, because, firstly, all the Śāradā manuscripts available to us agree in their readings, excluding a few minor scribal errors, and –written in Kashmir—they present one and the same text (but they differ considerably from all the Jaina Devanāgarī manuscripts, all of which concur in representing another version), and, secondly, the distinction of the denominations of the commentary is not consistently maintained in the colophons;

d) in fact there are two denominations, viz., Kumārasambhavavivṛti (which corresponds to the Meghadūtavivṛti, the title of Vallabhadeva's commentary on the Meghadūta), and Kumārasambhavapañcikā. Even though there is a general agreement in naming the commentary : Kumārasambhavapañcikā in the colophons of most of our Jaina Devanāgarī manuscripts, only in one colophon of the Śāradā manuscripts does this title occur. On the other hand, while the Śāradā manuscripts concur in calling the commentary : Kumārasambhavaṭīkā, or : Kumārasambhavavivṛti, some colophons of the *Devanāgarī Version* (II) also give it as : Kumārasambhavavivṛti besides the usual denomination : Kumārasambhavapañcikā.

8. Therefore, on the basis of the available materials, the three versions are distinguished as :

- I) *The Śāradā Version* : represented by the 3 Śāradā manuscripts (from Kashmir), viz. A, B, C above;
- II) *The Devanāgarī Version* : represented by the 3 Jaina Devanāgarī manuscripts, viz. D, F, G above;
- III) *The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra* : represented by one Jaina Devanāgarī manuscript, viz. E above.

9. The differences between the three versions (I, II, III) become evident by a closer examination of the commentaries represented with the various manuscripts written in two different scripts :

- I) *The Śāradā Version* obviously is the earliest and the most precise commentary representing the same style and technique as the other commentaries of Vallabhadeva on the Meghadūta (ed. Hultzsch) and Śiśupālavadha (ed. Kak); it is basically simple and characterized by the non-repetition of the complete basic text (mūlagrantha) within the commen-

tary, by the economical use of citations and explanations, and by sentence patterns which are not ornamental but rather seem to imitate a style as to be found with our grammatical texts.

- II) *The Devanāgarī Version* is an enlargement of the Śāradā version with synonyms and explanatory terms;
- III) *The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra* is a complete recast of the just mentioned ‘Devanāgarī Version (II)’, transposing the sentences in a new style with the idea of simplifying the commentary to be in conformity with the expected anvaya.

10. The distinction between the three versions (I, II, III) can be clearly seen in the following example of the commentary on Kumārasambhava, Sarga 3, Verse 1 :

tasmin maghonas tridaśān vihāya
 sahasram akṣṇāṁ yugapat papāta
prayojanāpekṣitayā prabhūṇāṁ
 prāyaś calam gauravam āśriteṣu

The Śāradā Version (I) (represented by manuscripts A-C) :
tato maghona indrasyākṣṇāṁ sahasram tasmin kāme samakālam
papāta. nayanadaśaśatyā samagrayā tam apaśyad ity arthaḥ.
tridaśān vihāya devān hitvā. yuktam caitat. yataḥ prabhūṇāṁ
āśriteṣu sevakeṣu gauravam prāyenā calam asthiram. kutah.
prayojanāpekṣitayā kāryavaśena. taduktam – ‘aurasān api
putrāṁs te tyajanty anupakāriṇah’ sarvatropajātaya eva vṛttāni
prāyaśah.

The Devanāgarī Version (II) (represented e.g. by manuscript D) :

tato maghona¹ śakrasyākṣṇāṁ sahasram tasmin kāme yugapat
samakālam eva papāta jagāma. nayanadaśaśatyā² tam apaśyad
ity arthaḥ.³ tridaśān vihāya devān⁴ hitvā. yuktam caitat. yataḥ

prabhūṇām āśriteṣu bhṛtyeṣu ⁵-gauravam ādaram⁻⁵ prāyeṇa
calam asthiram. kutaḥ. prayojanāpekṣitayā kāryavaśena⁶. tad-
uktam – nanātra kāryam pātre syāt prāyeṇa prabhugauravam /
sudhāśrāvī samasomo bhaṅguram tatkr̄tomśubhā // aurasān⁷ api
⁸-putrāṁs te tyajanty⁻⁸ anupakāriṇah⁹/ anugṛhṇanti te prītyā
¹⁰-parān apy anupakāriṇah⁻¹⁰// ¹¹-sarge 'tropajātvṛttam⁻¹¹.

1. bhaghona; 2. bhayabhadaśaśatyā; 3. artha; 4. dāvān; 5-5.
gauravabhādara; 6. kāryakāryavaśena; 7. rasān; 8-8. putrā-
stany; 9. anupakāriṇa; 10-10. parābhayy upakāriṇah; 11-11.
sagritropajātvṛttam.

The Kumārasambhavaṭīkāśāroddhāra (III) (represented by
manuscript E) :

maghonaḥ devarājasya akṣṇāṁ sahasram tasmin kāme yugapat
ekakālam papāta. garjita [.] nayanadaśaśatyā tam apaśyad ity
arthah. kiṁ kṛtvā. tridaśān vihāya devān tyaktvā. yuktam
caitat. yataḥ kāraṇāt prabhūṇām svāminām āśriteṣu sevakeṣu
gauravaṁ ādarah prāyo bāhulyeṇa calam cañcalam. kayā.
prayojanāpekṣitayā kāryavaśenety arthah. tathā coktam – aura-
sān api putrāṁs te tyajanty anupakāriṇah / anugṛhṇanti ca
prītāḥ param apy upakāriṇah // asmin sarge upajātiḥ chandah.

11. Further one can also easily see in many places that the
order of the sentences of (III) *The Kumārasambhavaṭīkāśāro-
ddhāra* differs from that of (II) *The Devanāgarī Version* to be
illustrated as follows, comparing Sarga 6, Verse 89 :

īpsitārthakriyodāram te 'bhinandya girer vacaḥ
āśirbhīr edhayāmāsuḥ puraḥ pākābhīr ambikām

The Devanāgarī Version (II) :

tatas te munayo 'bhilaśitavastusampattimahārtham himavad
vaca[nā]m abhinaṁdyānumodya praṇamaṁtīm ambikām
gaurīm āśirbhīr edhayāmāsuḥ avīvṛtuḥ. kīdrśibhiḥ. puro 'gre

pākaphalam ca bhartṛvallabhyalakṣaṇam yāśāṁ tā tābhīr nikatā-
bhyudayābhīr ity arthaḥ.

The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra (III) :

tatas te saptarṣayah girer himālayasya vacaḥ pārvatīpradāna-
lakṣaṇam vacanam abhinandya praśasya sādhu sādhv ity anu-
modya praṇamantim ambikām pārvatīm āśirbhīr āśirvacanaiḥ
bhartuh premavatī bhūyā yuktā saubhāgyasampadety ādibhir
abhiṣṭāśaṁsanavacanaiḥ pradhayāmāsuḥ avivṛdhan. kiṁ
lakṣaṇam vacaḥ. ī(i)psitārthakriyodāram īpsito 'bhilaśito yo
asau arthaḥ śivasya kanyāpradānalakṣaṇah tasya kriyākaraṇam
tadviṣaye udāram mahat abhilaśitavastupradānāṅgikāreṇa
mahārtham. kiṁ lakṣaṇābhiḥ āśirbhiḥ. puraḥ pākābhiḥ puraḥ
agre pākaḥ phalam bhartṛvallabhyalakṣaṇam yāśāṁ tāḥ tābhīḥ
nikatābhyudayābhiḥ.

12. In view of the predominant importance of (I) *The Śāradā Version* we decided to undertake its publication. It may be pointed out in this regard that also Hultzsch prepared his edition of the Meghadūtavivṛti chiefly on the basis of three Śāradā manuscripts because his Devanāgarī manuscript material was found to be composed inadequately, similar to our Devanāgarī manuscripts (cf. op. cit., p. XIII, and also S. K. De, Aspects of Skt. Lit., p. 188). Further, the Śāradā manuscripts are free from scribal errors arising easily in transliterations from Śāradā into Devanāgarī (cf. Stein ed. Rājatarāṅgiṇī 1892, or 1960, p. V).

13. There are four Śāradā manuscripts to be located from the catalogues. Of those four, two are preserved in Germany one at Goettingen (viz., A) and the other at 1000 Berlin—15 (viz., B), which were made available to me by Prof. Janert at the very beginning of this project. The third one, now deposited in the Bodleian Library, Oxford, was not accessible to

me as it was under repair (cf. ABC 244: Clauson, Cat. of the Stein coll. of Skt. mss. from Kashmir, JRAS 1912, p. 596). I had the opportunity to go through the fourth Śāradā manuscript which is preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, on my way back to Tirupati from Cologne with the cordial cooperation of Prof. R. N. Dandekar, and later, I could procure a photocopy of the same through the good offices of Prof. Janert through Dr. Witzel (viz., *C*).

14. A comparison of those Śāradā manuscripts *A*, *B* and *C* of (I) *The Śāradā Version* shows that they represent the same text, copied from two hyparchetype manuscripts, each one of them having individual errors and interpolations.

One common feature shared by all the three Śāradā manuscripts (*A*, *B*, *C*) is that all of them give the verses of the mūlagrantha in full, against a general practice of indicating the verses only by pratikās as found in *D*, and attested also by the concluding verse in Vallabhadeva's Sandehaviṣauṣadhi on the Śiśupālavadha : ... mūlagrāntha-vihinā tu vidvajjanamanoharā (cf. ABC 217: Janert, Ind. Hss. 1. 1962, p. 163, no. 323, and plate IX.) But a close examination of the mūla text incorporated in our commentary leads to the probable conclusion that also there the mūla text had been introduced only on the part of the copyists. This may be attested by the fact that the lacuna (in between the text of the commentary) in *A* between the last sentence of 2, 1 and the first sentence of 2, 2 is interrupted by verse 2, 2 (cf. the foot-notes on the verses below): If the verse would have been written in the manuscript from which *A* had been copied, on no account could we have met with it here. Further, the mūla text of *A* is corrected in some places in conformity with the commentary. In the case of *B* and *C*, on the other hand, the text as available to the copyists was incorporated into the commentary; for instance we find that variant readings mentioned in the commentary are found in the mūla

text of *B*. Thus *B* gives in the text on 5, 5 the reading kīrṇāntarapuṣpatalpam for kīrṇāpaṇamārgapuṣpam, while this reading was recorded as a variant in the commentary (antareti pāṭhe...). Similarly in the text 7, 55, *B* gives : hrīyantraṇāmānaśire manojñam for hrīyantraṇam tatsaṇam anvabhūvan, while the commentary specifically mentions it as a variant reading. Therefore the text in this edition is presented in conformity with the commentary.

The above suggestions are supported by the explicit scribal note in *C* on verse 1, 4: itah param pūrvādarśābhāvād ādarśānāntareṇa likhitam yathā. The commentary from 1, 1 upto this note on *C* corresponds with *B*, while the rest with *A*. The manuscript *C* does not show all the lacunae or scribal errors of *A*. However, the number of mutual differences is very small.

To survey the textual variations of (I) *The Śāradā Version* towards the commentary of Mallinātha, in this edition the respective variants are noted consulting two Kumārasambhava editions with Mallinātha's commentary, viz., by M. R. Kale, 6th edition, Delhi 1967 (logogram : *K*) and by Nārāyaṇa Rāma Ācārya, 14th edition, Bombay 1955 (logogram : *N*).

15. Regarding the extent of the text on which Vallabhadeva commented, there are some problems because *C* gives a commentary under the authorship of Vallabhadeva also for verses 1-41 of the eighth Sarga; on the other hand the other Śāradā manuscripts contain the commentary concluding with the seventh Sarga. It is interesting that the commentary on 8, 1-41 in *C* is almost the same as that given in the manuscripts *D* and *G* of (II) *The Devanāgarī Version*.

But we do not have enough proof to answer whether it was really Vallabhadeva who commented here upon the eighth Sarga or not. It is perhaps reasonable to presume, as Moehrke also feels (op. cit., p. XIIIf.), that until the question is settled on better substantial grounds in favour of the other alternative, one

may consider (I) *The Śāradā Version* proper, extending only upto the seventh Sarga. The reasons for such a presumption are :

- a) the other Śāradā manuscripts (A and B) do not have the commentary on the eighth Sarga ;
- b) even manuscript C in one way seems to support this presumption because it contains the commentary only for the first 41 verses of the eighth Sarga, whereas for the rest of the eighth Sarga only the mūlagrantha (i. e. the verses only) is given; moreover, the colophon at the end of the seventh Sarga (samāptaś cāyam kumārasambhavaḥ) does not contradict the view that the commentary for 8, 1–41 has been supplemented later on;
- c) the other manuscripts containing also the commentary of the eighth Sarga are written in Jaina Devanāgarī, i.e. characters other than Śāradā, and the commentary for 8, 1–41 in the Śāradā manuscript C is almost the same as that given in the Devanāgarī manuscripts D and G;
- d) moreover, Cāritravardhana (cf. above 2), who simply copied Vallabhadeva, did not also comment upon the eighth Sarga.

Further, for a comparison with (II) *The Devanāgarī Version* one may refer to the respective folios of manuscript D which are reproduced in facsimile in the descriptive catalogue of Indian manuscripts, viz., ABC 217 : Janert and Poti, Indische Handschriften 2, 4. 1975, plate 8–12, generously published by Prof. Janert on behalf of the present edition.

16. Vallabhadeva was not, however, ignorant of the eighth Sarga because he quotes two verses from it; he gives the second half of 8, 46 (paśya dhātuśikhareṣu cātmanā saṃvibhaktam iva sāṃdhyam ātapam) and the full verse 8, 63 (aṅgulibhir iva keśasamcayaṁ saṃnigrhya timiram marīcibhiḥ, kuḍmalikṛta-sarojalocanam cumbatīva rajaṇīmukham śaśi) in the commentary on the verses 1, 7 and 7, 50 respectively.

Besides, the Kashmirian poet Ānandavardhana (a contemporary of Ratnākara, on whose work, *Vakroktipañcāśika*, Vallabhadeva commented), attests Kālidāsa's authorship of the eighth Sarga. Ānandavardhana considers the description of the erotic sentiment in relation to the divine characters a flaw. He reads while commenting on his kārikā 3, 6 : tathā hi, mahākavī-nām avyutpattikṛtam apy uttama devatāviṣaya pratiṣiddha sam-bhogaśringāranibandhanādyanaucityam śaktitiraskṛtavād grāmyatvena na pratibhāsate, yathā kumārasambhave devī = sambhogavarṇanam; evamādau ca viṣaye yatha ucityatyāgas tathā darśitam evāgre (cf. *Dhvanyāloka* of Ānandavardhana, edited by K. Krishnamorthy, Dharwar 1974, p. 124).

Probably Vallabhadeva might have come under the influence Ānandavardhana, a contemporary poet, and desisted from commenting upon the eighth Sarga where the erotic pleasures of Lord Śiva with the Goddess Pārvatī are described. Moehrke (op. cit., p. XIII) presumes that Vallabhadeva would not have commentated upon the eighth Sarga for religious reasons, for, Vallabhadeva's devotion to Śiva and Pārvatī is clear from the terms he used for referring to them.

17. The number of verses in Sarga 1-7, according to the manuscripts, shows this variation :

A, B and C of (I) *The Śāradā Version* have the smallest number of verses while Mallinātha has four more verses, whereas manuscript *D* of (II) *The Devanāgarī Version* as well as *E* of (III) *The Kumārasambhavaṭikāsāroddhāra* have seven more verses. The manuscript *D* does not provide any commentary for four out of those seven verses, recording two of them as spurious specifically. The manuscript *E* on the other hand incorporates all the seven verses with the commentary in the usual style. This is shown by the following :

SYNOPSIS

<i>The Śāradā Version of Vallabhadeva (A,B,C,)</i>	<i>Mallinātha's Sañjīvinī</i>	<i>The Devanāgarī Version (D)</i>	<i>Kumārasam-bhavatikā-sāroddhāra (E)</i>
I, 1-18	1-18	1-18	1-18
—	19 ^a	19 ^a	19 ^a
19-37	20-38	20-38	20-38
—	—	39 ^b	39 ^b
38-40	39-41	40-42	40-42
—	—	43 ^c	43 ^c
41-59	42-60	44-62	44-62
II, 1-64	1-64	1-64	1-64
III, 1-74	1-74	1-74	1-74
75	76	75	76
76	75	76	75
IV, 1-46	1-46	1-46	1-46
V, 1-2	1-2	1-2	1-2
—	3 ^d	3 ^d	3 ^d
3-12	4-13	4-13	4-13
13	15	15	15
14	14	14	14
15-28	16-29	16-29	16-29
—	—	30 ^e	30 ^e
29-85	30-86	31-87	31-87
VI, 1-85	1-85	1-85	1-85
—	86 ^f	86 ^f	86 ^f
VII, 1-62	1-62	1-62	1-62
63	64	64	64
64-68	65-69	65-69	65-69
69	63	63	63
70-78	70-78	70-78	70-78
—	79 ^g	79 ^g	79 ^g
79-94	80-95	80-95	80-95

18. This edition owes its existence to Prof. Dr. K. L. Janert, Germany, by whose initiative and encouragement I ventured to take up this project; I am ever thankful to him for providing me with all possible facilities for my labour and work, besides offering very useful suggestions in regard to the editing work. Moreover I am deeply obliged to him for inviting me as a research scholar to his Institute for the year 1973. When my manuscript was ready, he arranged for my edition to be brought out under Dr. Voigt's famous series and financed by the German Research Association (DFG).

Uncaring for his own time, the big task of putting the book through the press and correcting the proofs at every stage, etc., was

-
- a. kālakramenātha tayoḥ pravṛtte svarūpayogye surataprasaṅge |
manoramāṁ yauvanam udvahantyā garbho 'bhavad bhūdhara-
rājapatnyāḥ ||
 - b. gambhīraṇābhīhradasamnidhāne rarāja nīlā navaromarājih |
mukhendubhītastanacakravākacañcucyutā śaivalamañjarīva ||
(*D* does not provide any commentary, or : kṣepako 'yam).
 - c. nirbhartsitāśokadalaprasūti pāṇidvayam cārunakham tadiyam |
navuditendupratimasya śobhāṁ vyomnaḥ pradoṣe viphalīcakāra ||
(*D* does not provide any commentary, or : kṣepako 'yam).
 - d. niśanya cainām̄ tapase kṛtodyamām̄ sutām̄ girīśapratisaktamānasām̄ |
uvāca menā parirabhya vakṣasā nivārayantī mahato munivrataṁ¹ ||
(1. *D, E* : munivrataṁ).
 - e. surās tadudvīkṣya nagendrakanyayā kṛtam̄ tapaḥ śambhuvaśakriyā-
kṣamam̄ |
yayācire tam̄ pranipatya duḥkhitāḥ patiṁ camūnām̄ sutām̄ ājihetave ||
(*D* does not give any commentary without any remark).
 - f. mene menāpi tatsarvam̄¹ patyuḥ kāryam abhipsitam̄² |
bhavanty avyabhicāriṇyo bhartur iṣṭe pativrataḥ ||
(1. *D, E* : tatsadyaḥ. 2. *D, E* : samihitam).
 - g. pradakṣinaprakramāṇāt kṛśānor udarcīṣas tan mithunam̄ cakāse |
meror upānteṣv iva vartamānam anyonyasamṣaktamahas triyāmam̄ ||
(*D* does not give any commentary, nor records this verse as :
pāṭhāntaram).

undertaken by Prof. Janert; this not only shortened my time in regard to my own proof-reading but made me feel sure that the book would be certainly finished in a good form and without much time lag. I also wish to thank N. Narasimhan Poti, who kindly helped me during that year in Germany, especially also concerning the problems of references to manuscripts. My personal thanks are due also to Mrs. E.-M. Winkelmann whose efficiency in assisting Prof. Janert carrying through all the correspondence between the many parties involved in Germany and in India, was a great contribution in successfully bringing out the book.

My thanks are due to Dr. Wolfgang Voigt, editor of this Series, Mr. Karl Jost, and succeeding him, Mr. Vincent Sieveking of the renowned Franz-Steiner-Verlag, to the Directors of the Libraries and Institutions from where I could borrow the necessary manuscript materials, viz. at Berlin-West, Leipzig, Philadelphia, Poona.

In this connection I would like to express my thanks equally to the authorities of the Sri Venkateswara University, Tirupati, for giving me permission to go to Germany on a year's leave.

I am indebted to my revered professor, Prof. Dr. E. R. Sreekrishna Sarma for going through the manuscript and giving many valuable suggestions.

SYMBOLS, LOGOGRAMS, ABBREVIATIONS

[] when damaged letters of words or lacunae are filled in, square brackets are used.

<> these brackets are used in case of scribal errors.

A - Manuscript Mu I 57, from : Staats- und Universitaetsbibliothek, Goettingen.

B - Manuscript Ms. or. oct. 3157, from : Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (PrKB), Berlin.

C - Manuscript BORI. D. XIII. i. 131, from : Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

D - Manuscript Ms. or. fol. 1073, from : Staatsbibliothek PrKB, Berlin.

Dhātupāṭha - Dhātupāṭha, given in 'Word Index to Pāṇini-sūtrapāṭha and Pariśiṣṭas', Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1935 (Government Oriental Series Class C, No. 2.).

K - Kumārasambhava, edited by M. R. Kale (K), Motilal Banarsiādass, Delhi 1967.

Kum. or Kumāra. - Kumārasambhava.

Mahābhārata - The Mahābhārata, critical edition, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1933-1971.

MB - The Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali (MB), edited by F. Kielhorn, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1962-1972.

N - Kumārasambhava, edited by Nārāyaṇa Rāma Āchārya (N), Nirnaya Sagar Press, Bombay 1955.

Pāṇi - Aṣṭādhyāyi of Pāṇini.

Rāmāyaṇa - The Vālmiki-Rāmāyaṇa, critical edition, Oriental Institute, Baroda 1960-1975.

Vt. - Vārttika of Kātyāyana, incorporated in the Mahābhāṣya (cf. above).

प्रथमः सर्गः

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
पूर्वापरौ^{१-} वारिनिधी विगाह्य^{२-} स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः^२ ॥१॥

^{३-}कौवेर्या हरिर्ति हिमालयो नाम नगाधिराजः भवीभृत्वाथोऽस्ति ।
अद्यापि विद्यते^३ । ^{४-}पर्वतानां [स्थावररूपतयैव^५] प्रसिद्धत्वादेतां भ्रान्तिं
निरस्यन्नाह — देवतात्मा^६ । देवतारूप^६ आत्मा^७ यस्य जङ्घमरूपस्य^८ ।
^{९-}यश्च प्राच्यप्रतीच्यावुदधी विगाह्याक्रम्य स्थित इति गरीयस्त्वोक्तिः ।
अतश्चोत्प्रेक्ष्यते — पृथिव्या मानदण्ड इव^९ । समुद्रद्वयव्याप्त्या हि तेनोर्वी
मितेति भवति । मितिमनि^{१०} तदर्थं दण्ड इति । अत्र च इवशब्दस्य भिन्न-
क्रमतां^{११} निषेधङ्गः प्राज्ञमन्यैर्वृथैव^{१२} प्रयासो व्यधायि^{१३} । यतोऽसौ भिन्न-
क्रमोऽस्तु मा वा^{१४} भूत् । नैतावता वस्तुनि काचिदपि क्षतिः । महाकवयो
द्युपमादिवाक्ये येन केनचित् पदेन इवादीन् प्रयुज्ञाना दृश्यन्ते । यथा —
'पौरस्त्यस्तोयदर्तोः पवन इव'^{१५} इति । अत्र हि कचित् प्रथमान्तेन सहेव-
शब्दः प्रयुक्तः । कचित् पष्ठचन्तेन । कचित् 'सन्ध्यानुत्तोत्सवेच्छोरिव'^{१६}
इति विशेषणपदेन इति न कश्चिदर्थान्यथात्वम् । पृथिव्या^{१७} सहेवशब्दस्य
संबन्धे उत्प्रेक्षा, मानदण्डेनोपमेति^{१८} विषयविभागोऽयं^{१९}-निर्मूल एवेति^{१९}
सर्वथोत्प्रेक्षैवायमलङ्घारः । न चेवशब्दस्य भिन्नक्रमता लक्षणविरो-
धिनी^{२०} । यतः^{२१} ^{२२-}इवेन [समाप्त]पक्षे^{२३} विभक्तेरलुगर्थं स्वरार्थं च;
न तु नित्यसमासार्थम्^{२४} । एवं हि बहुतरलक्ष्यदर्शनम्^{२५} । यथा — 'कचि-
त्तौ विष्णगिवागजौ गजौ'^{२५} इति । 'हरितपत्रमर्यामहृदगणैः सगिव-
नद्वमनोरमपल्लवा'^{२६} इत्यादि च । इत्यलमतिप्रसंगेन^{२२} । अधिराजत
इत्यधिराजः प्रभुः । पचाद्यच्च^{२७} । अधिरैश्वर्ये^{२८} । षष्ठीसमाप्तः । [यदि
वा]^{२९} अधिकश्रासौ राजा अधिराजः । 'राजाहःसखिभ्यष्टुच्'^{३०} । नाम-
शब्दः प्रतीतिद्योतको^{३१} निपातः । न तु संज्ञार्थः; अवाचकत्वापत्तेः^{३२} ।
सर्गेऽत्र^{३३-}वृत्तमुपजातिः । [कचिदिन्द्रवज्रा कचिदुपे]न्द्रवज्रा^{३३} कचिदा-
ख्यानिका कचिद्विपरीता । यतः सर्वत्र प्रथमाक्षरवर्जमन्यपदचतुष्टयेऽपि
गुरुलघुसारूप्यम् । तत्र यदाद्ये वर्णे चतुर्वर्षपि पदेषु गुरुर्भवति तदिन्द्रवज्रा ।
^{३४-}[यथा — 'आमेखलम्'^{३५} इत्यादौ । यदा लघुस्तदुपेन्द्रवज्रा]—^{३४} ।
यथा — 'वनेचराणाम्'^{३६} इत्यादौ । तयोः संयोगे चतुर्दशभेदा उपजातयो

भवन्ति । तत्र यदा प्रथमतृतीययोः पदयोराद्ये³⁷ वर्णे गुरुर्भवति द्वितीय-चतुर्थयोश्च लघुस्तदाख्यानिका नाम । यथायमेव श्लोकः । एतद्विपर्यये तु विपरीताख्यानिका । यथा — ‘पदं तुषारस्तुति’³⁸ इत्यादि । अन्यत्र परिशिष्टा³⁹ द्वादशभेदा उपजातयः । यथा — ‘यं सर्वशैलाः’⁴⁰ इत्यादि । एवं सूक्ष्मेक्षिकां कुर्वद्विरन्त्यैरवादि उपजातय उत्तरत्रेति, सर्वं समीचीनमेव ॥१॥

- 1–1. K, N: तोयनिधी वगाह्य 2. A does not contain the text and the commentary on this verse and begins as : श्रीरस्तु । श्रीगणेशाय नमः । ओं अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा ॥ १ ॥ and starts with the next verse. B and C start abruptly with the verse followed by the commentary without any invocatory verse of the commentator. B begins as: श्री शङ्करो जयतात् । ओं नमो नारायणाय । श्रीगुरुचरणारविन्दरजोभ्यः प्रणामोऽस्तु । अस्त्यु^० । C begins immediately after the colophon of the commentary on the Meghadūta which runs as: इति मेघदूतविवृतिः समाप्ता । इयं कृतिरानन्ददेवात्मजपरमार्थचिह्नापरनाम्नो वल्लभदेवस्य । इति शुभमस्तु लेखकपाठकश्चोत्तुणाम् । ओं नमः श्रीसरस्वतीरूपाय गुरवाय । ओं अस्त्यु^०. The manuscript D, representing the version of the Kumārasaṁbhava-pañcikā shows the same text of the commentary in C. But it begins with invocatory verses as: यस्य भृङ्गावलिः कण्ठे स्रुतदानाम्बुद्भूषिता । भाति रुद्राक्षमालेव स वः पायाद्गणाधिपः ॥ कालिदासोक्तयः कुत्र व्याख्यातारो वयं क्र च । तदिदं मन्ददीपेत नाद्यवेशप्रवेशनम् । उन्नताश्रयमाहात्म्यं स्यात् स्वप्रख्यातिलालसैः । तथापि क्रियते-इस्माभिः पञ्जिका स्कन्दसंभवे ॥ इह हि प्रेक्षापूर्वकारिणां महाकवीनां काव्यारम्भे यथैवाभौष्ठदेवतासंस्तवनमभ्युदयनिदानं तथैवोत्कृष्टवस्तुसंकीर्तनमपीति मनसि कृत्वा कविः श्रीकालिदास आह—अस्त्युत्तर^० । 3–3. B: न गच्छतीति नगः पर्वतः तेषामधिराजः प्रभुरधिरश्वर्यं हिमालयो नामास्ति विद्यते । अस्तीति प्ररम्भो परिसमाप्तिविवक्षायां वर्तमाने लट् । 4–4. B omits. 5. C does not read, but D has this reading. 6. B: °रूपा 7. B: आत्म-स्वभावो 8. B omits जङ्ग^०स्य and adds : वेदे यागसंप्रदाने निर्देशात् । यथोक्तम्—‘हिमवतो हस्ती’ इति ।…(इहापि) वक्ष्यति—‘प्रजापतिः कल्पित-यज्ञभागम्’ इति । स्थावरजङ्गमौ द्वावात्मानौ निर्दिष्टौ । 9–9. B: अपरः पश्चिमः । वारिणो जलस्य निधिः स्थानं समुद्रः । विगाह्याश्रित्य पृथिव्या इव मानदण्ड इव । 10. C: मतिमनिं 11. B, C: °क्रमता 12. B, C: °मन्यैर्यथैव (D: °न्यैर्वृथैव) 13. B, C: —पयोगि (D: व्यधायि) 14. B omits वा 15. My.५५; B: पलस्यः तोयदत्तेऽपि वन इव 16. My.५५. 17. B: पृथिव्याः 18. B: °दण्डे उप^० 19–19. C: निर्मल इवेति

20. B: °विरोनी 21. B: यते 22–22. B omits 23. C: पक्षे
 24. Cf. MB. 2, 1, 4 25. Kirātarjunīya 1, 36. 26. ५६५३
 27. Cf. Pāṇ. 3, 1, 134. 28. B: °श्रव्यम् 29. B, C omit यदि वा
 (D: यदि वा) 30. Pāṇ. 5, 4, 91; B, C: राजातःस° 31. B, C:
 प्रतीयो° 32. Cf. Amarakośa 3, 409. Here ends the commentary
 in B and the remaining page of about ten lines is left blank.
 The second verse begins on the reverse of the first page.
 33. C: °जाति...मिन्द्रवज्ञा (lacuna marked by 12 points; supplied
 from D.) 34–34. C omits, supplied from D. 35. Kumāra.
 1, 5. 36. Kumāra. 1, 10 37. C: पादयो° 38. Kumāra.
 1, 6. 39. C: °शिष्टत्वाद (D : "शिष्टा") 40. Kumāra. 1, 2.

¹⁻इदानीं पोडशभिः श्लोकैहिमालयं तुष्टुषुराह—

यं सर्वशैलाः परिकल्प्य ²⁻ वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे ।
 भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुर्घरित्रीम् ² ॥ २ ॥

³⁻यं हिमवन्तं ⁴⁻वत्सं परिकल्प्य ⁴ मन्दरादयो निखिलादयो⁵ धरित्रीं
 रत्नानि⁶ महौषधीश्च दुदुर्घरवृक्षन्तं⁷ । द्विकर्मको दुहिः⁸ । यच्छब्देन सर्वत्रा-
 द्विराजः⁹ परामृश्यते¹⁰ । कदा ते¹¹ दुदुहिरे । ¹²-दोग्धरि मेरौ स्थिते । ¹²-
 यतोऽसौ¹³ दोहदक्षो दोहप्रवीणः¹⁴ । ¹³ ¹⁵-कीटशों धरित्रीम्¹⁵ ।
 पृथुना आदिराजेन वैन्येनोपदिष्टां¹⁶ दोहे¹⁷ कृतोपदेशाम¹⁸ । प्रथमं हि
 तेनासौ सर्वसस्यानि¹⁹ दुग्धा । ततस्तनिदेशेन²⁰ कृषिसुरासुरपितृनाग-
 राक्षसगन्धर्वपर्वतरसभिः²¹ । तत्र चैषां प्रत्येकं विभागेन वत्सदोग्ध-
 क्षीराण्यासन्²² । यदा च शैलैरसावदोहिः²³ तदा हिमवांस्तर्णको²⁴ मेरु-
 दोग्धा²⁵-रत्नौषधयो दुग्धमासीदित्यागमः । यदुक्तम्²⁵ — ²⁶⁻शैलैश्च
 श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा²⁶ । 'ओषधीर्वै मूर्तिमती रत्नानि
 विविधानि च । वत्सस्तु हिमवानासीद दोग्धा मेर्महागिरिः ॥²⁷ इति ।
²⁸-वत्सप्रधानः क्षीरस्त्राविकः । उक्तं च²⁸ — 'वत्सं तु मम संपश्य²⁹
 क्षरेयं³⁰ येन³¹ वत्सला³² इति³³ ॥ २ ॥

1-1. A, B omit. 2-2. A omits 3-3. B: मन्दरादयः पर्वताः
 यं हिमवन्तं तर्णकं परिकल्प्यावस्थाप्य धरित्रीं पृथिवीं दुदुहः अदुहन् । रत्नानि
 महौषधीश्चेति द्विकर्मको दुहिः । दक्षश्चतुरो प्रगल्भो वा । नपुंसकैकशेषविधि-
 विशेषणमपि । C has a very interesting text; while 3-3 is identical

with A, 16–16 is the same as B. Besides it adds additional matter which is also found in D. 4–4. C omits. 5. C: अखिला० 6. A: रत्नाणि 7. C: °धुक्षतेति 8. Cf. MB. 3, 1, 87, Vt. 14. 9. A: °राजा 10. C: °मृष्यते 11. A omits ते 12–12. C: मेरौ दोग्धरि स्थिते सति 13. A: यतो; C adds कीदशो 14. A: प्रवीणः; Here ends the commentary on this verse in A; C adds : यदि तर्हि मेरुदोग्धा कथं शैलानां कर्तृत्वम् । दोहफलभाक्त्वात् । यदि एवं कथं दुदुहुरिति परस्मैपदम् । कर्त्रभिप्राये क्रियाकले स्वरितेत्वादात्मनेपदेन भाव्यम् । कर्त्रभिप्रायस्य क्रियाकलस्याविवक्षितत्वादित्यदोषः । असौ निवृत्तिपरायां हि चोदनायां धात्वर्थस्य विशेषाप्रतिभासात् कर्त्रभिप्रायता नास्ति । अत एव विवक्षात्र प्राधान्येन गृहीतेति पूर्वकलक्षयं सर्वं सुस्थिम् । 15–15. B omits. 16. B: °दिष्टा॒ 17. C: दोह॑ 18. B: °देशा॒ 19. C: सर्वसस्या 20. B: ततः सन्निदेऽ॒ 21. C: सुरासुरपितृनागयक्षगन्धर्वऽ॒ 22. C: °दोग्धूमा॒(पा॒)त्रक्षी॒ 23. B: शैलैरदोहि॒ 24. B: हिमवान्॒ वत्सो 25–25. B omits. 26–26. B omits शै० जन० and reads the remaining words as पुनर्दित् ? वीरसन्दरा॒ 27. Harivamśa 1,6,40–41. 28–28. C: हिमवतस्तु वत्सत्वे महानेव विशेषः । वत्सो हि प्राधान्येन क्षीरस्य सावको न तु दोग्धा । तथा च दोहप्रसंग एवोक्तम् । 29. B: पश्य 30. B, C: क्षीरेयं 31. C: मम 32. Harivamśa 1, 6, 9 33. C adds : भासो विद्यन्ते येषां तानि भास्वन्ति इति नपुंसकैकविशेषणम् , ओषधिविशेषमपि । धरित्री इति अशि॒(रि॒)त्रादित्वादित्रः । गौरादित्वात् डीष॒(प्) । दुदुहुरिति दोहस्य भूतत्वालिलदप्रयोगः । उत्तरवाक्येषु धात्वर्थानां वर्तमानत्वात् ।

अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।
एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥ ३ ॥

^१यस्य हिमवतो हिमं तुहितं सौभाग्यविलोपि रामणीयकविच्छेदि^२ न जातं न संपन्नम् ^३ यतोऽनन्तरत्नप्रभवस्य प्रभुतोत्कृष्टवस्तुकुलगृहस्य^४ । प्रभवत्यस्मादिति^५ प्रभवः । यद्यसौ प्रभुतानां रत्नानां प्रभवः^६—किमेतावतास्य दुष्टहिमवहन^७ न दोषकृदित्याह । ^८—यस्माद्गुणानां बहूनां संनिपाते समूहे एको दोषो निमज्जति^९ व्रुडति नश्यति न दूषयति । यथा चन्द्रस्यामृतसाविषु मयूखेष्वङ्कः शशाख्यं लक्ष्म^{१०} । जातमिति कर्तरि त्तः ॥ ३ ॥

1. B reads variantly as : यश्च हिमवतः हिमं सौभाग्यविलोपि सुभगानां शोभाविलोपि विच्छेदि न जातं न संपन्नम् । अनन्तरत्नप्रभवादिति विशेषणद्वारेण

हेतूपन्यासः । प्रभवः उत्पत्तिहेतुः । संनिपातः समुदायः । तदभावात् स्थितोप्यङ्कालयो
दोषो निमज्जति ब्रुडतीत्युक्तिः । इन्दोश्रन्द्रमसः अङ्कः कलङ्कः; C: अनन्तरत्न-
प्रभवत्वादिविशेषणद्वारेरेण हेतूपन्यासः । यस्य हिम^० 2. C: रमणी^० 3. C
adds सौभाग्यं सेव्यत्वमपि 4. C: 'कुलनिदानस्य 5. C: °वन्त्यस्मा०
6–6 C: °वता जुष्टस्य हिमं 7–7. C: यस्मादेको दोषः निमज्जति ब्रुडति
नश्यति । कुत्र । बहूनां गुणानां सन्निपाते समूहे । यथाङ्कः शशारुयं लक्ष्म ब्रुडति ।
केषु । अमृतस्नाविषु मयूखेषु । 8. A: मज्जति

**यश्चाप्सरोनिभ्रमण्डनानां संपादयित्रीं शिखरैर्विभर्ति ।
बलाहकच्छेदविभक्तरागामकालसंध्यामिव धातुमत्ताम् ॥ ४ ॥**

^१यश्चागेशो धातुमत्तां सधातुत्वं शिखरैर्विभर्ति । धातवोऽत्र सिन्दूरादयो
रक्ताः; ते विद्यन्ते यस्य स धातुमान्; तद्वावो धातुमत्ता;^२ तां शृङ्गैर्बंहति ।
धातून् धारयतीत्यर्थः । कीदृशीम् । अप्सरसां यानि विभ्रमार्थं विलासार्थं
मण्डनानि भूषणानि तिलकादीनि, तेषां संपादयित्रीं घटयित्रीम्^३ । तथा च
बलाहकच्छेदेषु मेघखण्डेषु विभक्तोऽपितो^४ रागो रक्तत्वं यथा ताम्^५
अतश्रोत्रेक्ष्यते । अकालसंध्यामिव । संधिवेला किल लोहितमेघा भवति ।
मध्याह्नादावपि रक्तजलदावलोकनादित्थमूहः । अकालग्रहणेन सदैव मेघानां
रागार्पणं प्रतीयते^६ । उत्प्रेक्षा चैषा नोपमा । तत्किलोपमानं दीयते यत्
संभवति । नाकालसंध्या^७ क्वचिद्भ्रवति । उत्प्रेक्षायां तु प्रत्यक्षमेव तथा-
वभासनं हेतुः । यथा—‘अन्तर्जलौघमवगाढवतः कपोलौ हित्वा क्षणं वितत-
पक्षतिरन्तरिक्षे । द्रव्याश्र्येष्वपि गुणेषु रराज नीलो वर्णः पृथग्गत इवालि-
गणो गजस्य’^८ ॥ ४ ॥

1. B reads variantly as : यश्च हिमवान् धातुमत्तो भावः धातुमत्ता
तामिति भावानयने द्रव्यानयनं इति धातूर् मनःशिलादीन् विभर्ति धारयति ।
यदाहुः—‘सुर्वणं रौप्यताम्रादि हरितालं मनःशिला गैरिकाङ्क्षनसीसलोहं सीसाहिङ्गुला
धातवो गिरिसंभवाः ॥’ अप्सरसां विभ्रमार्थं मण्डनानां संपादयित्रीं घटयित्रीम् ।
सन्ति भूषणे शिखरैः शृङ्गैर्बलाहकच्छेदा मेघखण्डाः । अकाले दिवापि संध्यामिवैति ।
आभरणसंबन्धो वा धातुमत्तायाः उत्प्रेक्ष्यते । क्षिमस्तु संध्यामिवैति द्वितीयाद्युत्पत्तिः ।
इवादयोऽपि नोपमावाचिनोऽत्रापि तृत्प्रेक्षताध्यारोप्याध्यवसायद्योतकाः ॥

C gives two variant readings taken from two different manuscripts corresponding to the readings of A and B : It reads as यश्चागेशां धातुमत्तां सधातुत्वं शिखरैर्विभर्ति । धातवोऽत्र सिन्दूरादयो रक्ताः ते
विद्यन्ते यस्य सः तद्वावो धातुमत्ता तां शृङ्गैर्बंहति धातून् धारयतीत्यर्थः । धातुमत्तो

भावः धातुमत्तेति भावानयने द्रव्यानयनमिति धातून् मनःशिलादीन् बिभर्ति धारयति । यदुक्तं सुवर्णरूप्यताम्राणि । इतः परं पूर्वादर्शभावादादर्शन्तरेण लिखितं यथा । now follows the same text as in A. 2. A, C: °मत्तां 3. A adds तत्करत्; C adds तत्करात् 4. A: °पिता 5. C: तं 6. A, C: प्रदीयते 7. A: न नाका०; C: नानाकल्पसंध्या 8. Siśupālavadha 5, 38.

आमेखलं संचरतां घनानां छायामधःसानुगतां निषेव्य ।
उद्देजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि¹ यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥५॥

²यस्यातपवन्ति³ सातपानि शृङ्गाणि⁴ शिखराणि⁵ सिद्धाः आश्रयन्ति आसेवन्ते । ‘अवासाष्टुगुणेश्वर्यः’⁶ सिद्धाः सद्भिरुदाहृताः ।⁷ कि कृत्वा । आमेखलं नितम्बपर्यन्तं पर्यटतां घनानां जीमूतानामधःसानुगतामुपत्यकापतितां छायां निषेव्य । अतश्च वृष्टिभिरुद्देजिताः सन्तः⁸ शीतापनुत्तये शृङ्गाणि⁹ रविकान्तिमन्त्यारोहन्तीत्युच्चत्वोक्तिः । मेखला गिरेर्मध्यभूः । आ मेखलाया आमेखलमिति ‘आङ् मर्यादाभिविधयोः’¹⁰ ॥ ५ ॥

1. B, C: शृङ्गानि 2. B reads variantly as : यस्य हिमवतः सिद्धाः अधःसानुगतां छायामाश्रयन्ते अवगाहन्ते । अवासाष्टुगुणेश्वर्यसिद्धाः सद्भिरुदाहृताः । सानुसमभूभागाः घनानां मेघानां आमेखलं संचरतां वृष्टिभिरुद्देजिताः । मेखला <मे>[म]हीभृतां मध्यभूमिः । कि कृत्वा । आतपवन्ति शृङ्गा[णि] <नि> निषेव्य सेवित्वा । आतपवन्ति <उ>[नि]त्ययोगे मतुप् । अनेनोच्चाय[॑]तिशयोक्तिः ॥ 3. C: यस्याद्रिराजस्यातप^० 4. C: शृङ्गानि च 5. A: शृङ्गराणि 6. C: °प्राप्रगु^० 7. C: सिद्धिरुदा^० for सद्भि^० 8. A: सन्ताः 9. C: शृङ्गानि 10. Pāṇ. 2, 1, 13.

पदं तुषारस्तुतिधौतरक्तं¹ यस्मिन्बद्धापि हतद्विपानाम् ।
विदन्ति² मार्गं नखरन्धमुक्तैर्मुक्त्काफलैः केसरिणां किराताः ॥ ६ ॥

³यत्रोत्पाटितकरिणां सिहानां⁴-मार्गं गमनपथं⁴ किराताः पुलिन्दा विदन्ति जानते । कदाचिन्निहतहस्तित्वादसुगद्भूतक्रमदर्शनं⁵ स्यादित्याह । पदमद्धापि । यतस्तुषारस्तुतिधौतरक्तं गलिततुहिनक्षालितरुधिरम् । कथं तर्हि विदन्तीत्याह । नखरन्धमुक्तैः⁶ ⁷-करविवरनिर्गतैमौक्तिकैः । सिहानां⁷ करिकरटतटपाटनमाचरतां⁸ नखविवरप्रविष्टानि मौक्तिकानि

ततस्तेषां परिव्रजतां० यानि पतितानि१० स्थितानीति समृद्धिकथनम् । मुक्ताफलानि तत्र परमजिनार्थिनां११ किरातानां केसरिपथसूचकानि । न तु तेषूपरि कस्यचिदास्थेति ॥ ६ ॥

1. B: °रसृति 2. B: विन्दन्ति 3. B reads variantly as :
यस्मिन् हिमवति किराता लुब्धकाः केसरिणां सिंहानां मार्गं विन्दन्ति जानन्ति । तुषार-
स्त्रुत्या हिमस्नावेण धौतं क्षालितं यस्मिन् पदे चरणे तस्मिन्निति हेतुपदम् । हताः द्विषाः
करिणो यैः ते । मुक्ताफलशब्दो मौक्तिकवादी । न तु मुक्तायाः मुक्तेः फलमित्य-
निवार्थः । वंशवारणवारिदादिभवस्यापि मौक्तिकत्वात् । लुब्धकानां सिंहकमविदनहेतुः
सिंहमारिता यस्मिन् हि भवति ॥ 4-4. C: पथं गमनमार्गं 5. A: °दर्शन
6. A: °रत्नमुक्तः 7-7. A: °क्तिकैरसिंहानां; C: करिविवर० for करिव०
8. C: करिकैरतटपटनामा० 9. A: परिवर्जतां 10. A: …(lacuna
marked by 4 points.) 11. A: परमाजिन…(lacuna marked by
3 points); C: °परमाजिनार्थिनं ।

न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः ।
ब्रजन्ति विद्याधरसुन्दरीणामनङ्गलेखक्रिययोपयोगम् ॥ ७ ॥

यत्र भूर्जत्वचो विद्याधरसुन्दरीणां मदनसंदेशसंपादनेनोपयोग॑
ब्रजन्ति साफल्यं यान्ति । न त्वायव्यव्यापारेण॒ । कीदृश्यस्त्वचः॑ ।
धातुरसेन सिन्दूरादिद्रव्येण॒ न्यस्ताक्षरा लिखितवर्णा॑ । अतश्चाक्षराणां
लौहित्यात्॑ कुञ्जरबिन्दुवच्छोणा लोहिताः । पञ्चम्यां हि दशायां करीन्द्राणां
रक्तविन्दवो निर्गच्छन्तीति तद्विदः॑ । ८-धातुलिपेश्च वर्णसंस्थानसारूप्याद-
प्रसिद्धा अपि कुञ्जरबिन्दव उपमानम् । धातुशब्दोऽयं सामान्येन प्रयुज्य-
मानो॑ रक्तश्चेतेषु वर्तते । यथा—‘रक्तः॑० सक्तैरिवौघैरुदयगिरितटी-
धातुधाराद्रवस्य’॑१ इति । यथा च--‘पश्य धातुशिखरेषु चात्मनः संवि-
भक्तमिव॑२ सांध्यमातपम्’॑३ इति । ‘अकालसंध्यामिव धातुमत्ताम्’॑४
इति च । यथा च ‘धातुरक्तानि वासांसि’॑५ इति । एवं चान्ये यदत्रा-
बुद्ध्या॑६ भूर्जत्वचां राजिषु लौहित्यं स्वाभाविकमाहुस्तद्वस्तुगौरवतत्त्व-
वर्जितत्वादुपेक्षार्हमेव॑६ ॥ ८७ ॥

1. A: °संपचनेनो० 2. A, C: त्वायव्यव्या० 3. B: कीदृश्यो
भूर्जत्वचः 4. A, C: सिन्दूरद्रव्येण; B: गैरिकादिद्रव्येण 5. B: °वर्णा०
6. A: लौ…त् (lacuna marked by 5 points.) C: लोहितत्वात्
7. A: द्विदः 8-8. B omits. 9. A, C: °माने 10. C: रक्ता०

11. My.1. 12. A: संभक्त० 13. Kumāra. 8, 46. 14. Kumāra.
1,4. 15. -?- 16. C: यदत्र बुद्ध्या

यः पूरयन् कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन^१ समीरणेन ।
उद्ग्रास्यतामिच्छति किनराणां स्थानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम्^२ ॥ ८ ॥

^३योऽद्विरुद्गास्यतां^४ गातुकामानां किनराणां स्थानप्रदायित्वमुपगन्तु-
मिच्छतीव^५ स्थानं धित्सतीव^६ । स्थानं^७ स्वरेण ध्वनेदर्नां, तत्प्रदानशीलः
स्थानप्रदायी, तद्भावं^८ यियासतीव । यतो गुहावदनोद्भवेनानिलेन कीच-
कानां वेणूनां^९ विवरप्रदेशान्याप्नुवन् । जिगासतो हि वांशिको^{१०} वेणुना
स्थानं ददाति । सस्वरा वंशाः कीचकाः ॥ ८ ॥

1. B: ^०त्थेव 2. K, N: तान० 3. B reads variantly as : यो
हिमवान् किन्नराः अभ्यमुखाः शूद्धारप्रमुखाः प्राणिभेदाः तेषां स्थानप्रदायित्वमिवोप-
गन्तुमिच्छति । स्थानकं दित्सतीवेत्यर्थः । स्वनान्तेऽनिलोदधूताः वेणव <१>ः
कीचकाः तेषां रन्ध्रभागान् रन्ध्रान्तराण्येव दरीमुखाः समीरणेन वायुना उद्ग्रास्यतां
गातुकामानाम् ॥ 4. A: योऽदिरु^० 5. A: ^०दायितुमुप० 6. A, C:
दित्सतीव 7. A: यतो गुहावदनोद्भवे स्थानं; C. गुहावदनोद्भवेन स्थानं
(यतो गुहावदनोद्भवेन is the beginning of the succeeding sentence.)
8. A: तद्भावं 9. A: वेणीनां 10. C: वांशिको

कपोलकण्डूः करिभिर्विनेतुं^१ विघट्टितानां सरलद्वुमाणाम् ।
यत्र स्रुतक्षीरतया^२ समीरः^३ सानूनि गन्धैः^४ सुरभीकरोति ॥ ९ ॥

^५-यत्र वायुदेवदारुतरुणां स्रुतक्षीरतया गलितरसत्वेन ये गन्धा आमो-
दास्ते^६ सानूनि सुरभीकरोति सुगन्धयति । कीटशानामिति रसस्रुति-
कारणमाह^७ । कषणेन कपोलकण्डूर्विनेतुमपासितुं गजैः स्फाटितानाम् ।
कण्डूरिति शमन्तः^८ । 'सानुशब्दः^९ पुंसि वा'-^५ ॥ ९ ॥

1. C: ^०विनीतुं 2. B: श्रुतक्षी^० 3. K, N: प्रसूतः 4. K, N:
गन्धः 5-5. This text is based on A in support of C. B reads as :
यत्र हिमवति समीरणो वायुः सानूनि समभूभागानि सुरभीकरोति सुगन्धीकरोति ।
करिभिर्हस्तिभिः विनेतुं शमयितुं विघट्टितानां स्फोटापितानां सरलद्वुमाणां देवदारु-
द्वुमाणां <देवदारुमाणां (repeated)> स्रुतं क्षीरं रसो येषां तद्भावः

ऋत्कीरता ॥ 6. A, C: °दास्ते 7. A: °मृतिकरण° 8. C:
शंसन्तः 9. A: °शब्दाः

वनेचराणां वनितासखानां दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः¹।
भवन्ति यत्रौषधयो रजन्यामतैलपूराः सुरतप्रदीपाः ॥ १० ॥

²यत्र निशि युवतियुतानां पुलिन्दानां³ वनवासिनामोषधयः सुरतार्थं प्रदीपा भवन्ति । तेजोव्याप्तेः दीपान्तराद्विशेषमाह⁴ । तैलेन पूर्यन्ते इति तैलपूराः, ⁵न तैलपूरा अतैलपूरा⁵ अकृत्रिमत्वात् । दर्यः कन्दरा एव गृहास्तदुत्संगे⁶ निषक्ता⁷ लग्ना भासो यासां ताः । वनितानां सखायो वनितासखाः⁸ । ‘राजाहःसखिभ्यष्टृच्’⁹ ॥ १० ॥

1. C: °निषिक्त° 2. B reads as : यत्र ओषधयो <:> वनेचराणां सुरतप्रदीपा भवन्ति । वनितासखानामङ्गनासहितानां दरीगृहोत्सङ्गे निषक्ताः भासो दीपिर्यासाम् । रजन्यां रात्रौ न तैलेन पूर्यन्ते द्वियन्ते इत्यतैलपूराः ॥ 3. A: पुलिन्दीनां 4. A, C: °व्याप्त्या दीपान्तराद्वि° 5-5. C: omits 6. A: गृहा तदु⁰ 7. C: निषिक्ताः 8. C: °सखः 9. Pāṇ. 5, 4, 91.

उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्णिभागान् मार्गे शिलीभूतहिमेऽपि यत्र ।
न दुर्वहश्चौणिपयोधरार्ता भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्चमुख्यः ॥११॥

¹यत्राद्रावश्चमुख्यः किनर्यः² खरपवनवशादुपलीभूतहिमेऽपि मार्गे मन्दां मन्थरां गति न भिन्दन्ति न त्यजन्ति । कीदृशे । सहिमत्वादङ्गुलिपर्यन्तान् पार्णिप्रदेशांश्चोद्वेजयति स्फाटयमाने । कथं तर्हि त्वरया न यान्तीत्याह । दुर्वहेण³ पीनेन श्रोणिपयोधरेण जघनस्तनेनार्ता: पीडिताः । यदि वा ऋताः⁴ समृद्धाः । ‘ऋते च तृतीयासमासे⁵ इति वृद्धिः । आर्त⁶ इत्याङ्गपूर्वादर्तोऽक्तः । ‘उपसर्गादिति धातौ’⁷ इति वृद्धिरेकादेशः । तासां चाश्चमुखीनां कायस्य नारीसारूप्यात् स्तनजघनाङ्गुलिपार्णिसंभवः । किनराणां हि द्वे रूपे । केचिदश्चमुखाः पुरुषशरीराः केचिन्मनुष्यमुखाः⁸ अश्वशरीरा इति । पार्णिणः खुरिका ॥ ११ ॥

1. B reads as : यत्राश्चमुख्याः किपुरुषाङ्गना मन्दामचतुरां गति न भिन्दन्ति न त्यजन्ति । यतो महाभोगित्वाद् दुर्वहं दुःखेन वोदुःशक्यं श्रोणिपयोधरं याभिस्तेन ऋता युक्ताः । ऋते तृतीयासमासे वृद्धिः । कटो नाश्रेणिफलकं कटिश्रेणि कुकत्सती ।

- मार्गे पथि शिलीभूतं पाषाणतुल्यं पाठ्णभागानधोभागान्धखान् ॥ 2. A: किनयं:
 3. C: दुर्वेहन 4. A, C: क्रृता 5. MB. 6, 1, 89, Vt. 6.
 6. C: आर्ता: 7. Pañ. 6, 1, 91. 8. C: °मनुषमुखा

दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।
 क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसाँ¹ सतीव ॥१२॥

यो ²-नगो दरीषु ³-लीनं तमोऽकाद्रक्षति⁻³ । दिनेऽपि⁻² भीतमिव ।
 सभयः किलान्यस्माद्रक्षयते⁴ । ननु दुष्टस्य रक्षायां क इवास्य⁵ गुण इत्याह ।
 उच्चैःशिरसामुन्नतानां⁶ दुर्जनेऽपि शरणं प्राप्ते निश्चितं सतीव साधौ यथा
 ममत्वमात्मीयत्वं भवति । गुण्यगुण्याविचारेण⁷ महान्तः शरणागतं पालय-
 न्तीत्यर्थः । ⁸-ममत्वं ममतेति षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकौ निपातौ⁻⁸ ॥ १२ ॥

1. A: °चशिरसा; B: °शिरसा 2-2. B: गिरीशः दरीविवरगतं तमोऽका-
 दिनेऽपि रक्षति; A: नगदरीषु for नगोद⁹ 3-3. A: लीनमोऽकाद्रक्षयति
 4. A: °द्रक्षयति; B, C: °द्रक्षति (D: रक्षयते) 5. B: इवान्य 6. A:
 उच्चैशिं¹⁰ 7. B: गुण्यगुण्याविचारेण 8-8. B: ममत्वमिति षष्ठ्यन्तप्रति-
 रूपको निपातः; C: निपातितौ for निपातौ

लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिशुभ्रैः¹ ।
 यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति वालव्यजनैश्चमर्यः ॥ १३ ॥

यस्य भूभृत्याथस्य स्थावररूपस्यापि चमर्यो वालव्यजनैः प्रकीर्णकर्गिरि-
 राज इतीमं शब्दमर्थयुक्तं सार्थकं कुर्वन्ति । राजः किल चामरैर्वीजनीयम् ।
 लाङ्गूलमुपरितनो³ भागस्तस्य विक्षेपेण चालनेतस्ततो³ विसर्पन्ती
 प्रसरन्ती⁴ शोभा येषां तैः⁵ । तथा शशिमयूखवच्छुभ्रैर्घ्यवलैः । आकारोऽ-
 प्यत्रोपमितो⁶ बोद्धव्यः । अन्यथा मरीचिग्रहणेन किमत्र कृतं स्यात् । ‘अज
 गतिक्षेपणयोः’⁷ इत्यस्य⁸ विपूर्वस्य⁹ करणे व्यजनशब्दः । ‘ईज गतौ’¹⁰
 इत्यस्य तु वीजनशब्दः । ‘त्वरयेदर्दक्षिणवातवीजनैः’¹¹ ¹²-इति
 यथा⁻¹² ॥ १३ ॥

1. K, N: °चिगौरैः 2. B: °रिततो 3. A: °स्ततर्-; B: °स्ततोऽपि
 4. B: प्रसारणी 5. B omits तैः 6. C: °प्यत्रोपमितो 7. Dhātu-
 pāṭha 230; B: °पनयोः for °पणयोः 8. B: इति 9. B: विपूर्वस्या⁹-

10. Dhātupāṭha 182. 11. A, C: त्वरया द० जनेन; B: यथा त्वरया द० वीजनेन; Kumārasambhava 4, 36. 12-12. B omits.

यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानां॑ यदच्छया किंपुरुषाङ्गनानाम् ।
दरीगृहद्वारविलम्बिविम्बास्तिरस्करिण्यो जलदा भवन्ति ॥ १४ ॥

यत्र किञ्चरीणां प्रियेणाम्बरापहारव्रीडितानां जीमूताः स्वेच्छयैव तिरस्करिण्यो भवन्ति२ जवनिकाः संपद्यन्ते । तदञ्जादर्शनात्३ । यतो दरीगृहद्वारे४ विलम्बिविम्बा विश्रान्तमण्डलाः । तिरस्करोति स्थगयतीति५ तिरस्करिणी । बाहुलकादिनः६ । ‘तिरसोऽन्यतरस्याम्’७ इति सत्वम् । यदच्छाशब्द इच्छार्थो८ मयूरव्यंसकादिः९ ॥ १४ ॥

1. B: यत्राशु० 2. B adds : यत्र विनैव 3. A: तदञ्जद० 4. B: द्वार-० 5. A: °यती (om. ति) 6. B: बहुलतिकादिनः 7. Pañ. 8,3,42; A: तिरसैन्य० for तिरसोऽन्य० 8. B, C: इच्छार्थे 9. Cf. Gaṇapāṭha, Mayūrvadyamsakādigaṇa, 2, 1, 72.

भागीरथीनिर्जरशीकराणां वोढा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।
यद्यायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते भिन्नशिखण्डवर्हः ॥ १५ ॥

यदीयो वायुरन्विष्टमृगत्वात्१ परिश्रान्तैः शबरपतिभिराश्रीयते२ । कीदृशः । भागीरथीनिर्जरशीकराणां गङ्गाप्रपातजलकणानां वोढा क्षेपते ति शैत्यपुण्यत्वोक्तिः३ । ४-मुहुरसकृच्चालितमुरतरुविटप इति सौरभोक्तिः४ । भिन्नशिखण्डवर्हस्त्रुटिकलापिपक्ष५ इति चापत्नकथनम् ६ । ७-नियतं ज्ञरति स्रवतीति७ निर्जरः । वहतीति वोढा८ ॥ १५ ॥

1. B: वायुरनुद्रुतहरिणत्वात्; A: °रन्वष्ट० 2. B: °राश्रयन्ते 3. B omits शैत्य and adds : वोढा प्रापकः 4-4. B om. 5. B: °कलापपक्ष० 6. D: मार्दव for चा० 7-7. A: नित्यं भरति प्रसवतीति; C: नित्यं भरति प्रसवति इति 8. B adds : देवदारुयोगात् सुरभि च । अन्विष्टमृगत्वं मृगपातः । भिन्नशिखण्डवर्हः भिन्नमयूरपिञ्छतया प्रसेव्यत्वमवण्डत्वात् ।

सपर्विहस्तावचितावशेषाण्यधो विवस्वान् परिवर्तमानः ।
पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मर्यूखैः ॥ १६ ॥

यस्याब्जानि रविरुद्धं मुखैः किरणैर्विकासयति । न त्वधोगतैः¹ । यत्-स्तस्याग्रसरोह्याणि² । ³-स तु⁻³ सरसामधोबुधने⁴ परिवर्तमानः पर्यटन् । अतश्चोद्धर्वप्रसरत्किरणपञ्चशत्या⁵ एव⁶ तद्विकाससामर्थ्यम्⁷ । कीदृशानि⁸ । त्रिदशमुनिकरावचयादवशेषाणि⁹ । प्रत्युषसि हि ते पूर्वं प्रत्यहं तान्यर्च-नार्थं¹⁰ नयन्ति । अवशिष्यन्त¹¹ इत्यवशेषाणि¹² ॥ १६ ॥

1. C: त्वधोमुखैः	2. B: यतोस्याग्रैह्याणि and adds अग्रे प्रान्ते सरसि
रोहन्ति इति अग्रसरोह्याणि	3-3. B: यत्र; A: स तु स तु
बुधने; B: धोब्र(?)धने;	4. A: °मध
C: मधः बुधने	5. C: °पञ्चाशत्या
7. B: °मर्थ्यात्	6. B: एवं
8. A: कीदृशितानि	9. C: °दशेषाणि
°न्यर्चर्थं	10. B: दन्यन्त्र
11. A: अविश्वः; B: अवशिष्टु	12. A, C add: इति भाव-
दन्यन्त्र घञभिषेयलिङ्गता (C: °त्रादिभिं)	

यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।
प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत्¹ ॥१७॥

²-किं बहुना⁻², यस्य स्वयं ब्रह्मा नगाधिराज्यमन्वतिष्ठुदौ । स्वयं तेनाभिषिक्त इत्यर्थः । यतो यज्ञाङ्गानां सोमपलाशादीनां³ योनिः प्रभवोऽय-मित्यसाववगतवान्⁴ । उर्वीवहनयोग्यं च सारं बलं⁵ दृष्ट्वा । किं केवलं शैलाधिपत्यं⁶-ददौ?⁷ नेत्याह⁻⁸ । कल्पितयज्ञभागम् । क्रतुभागमप्यङ्गी-चकारेत्यर्थः ।⁹ अत एवास्य देवतात्मकत्वम्⁹ । सरतीति सारः¹⁰ । 'व्याधिमत्स्यबलेषु'¹¹ इति घञ् ॥ १७ ॥

1. B: °मधितिष्ठत्	2-2. A: बहुना किम्	3. B: सोमलतादीनां
4. A: °सावगतः	5. A, C add च	6-6. B: न ददौ इत्याह
7. A: दधो	8. B adds : अधिकृतस्य हि संविभागः	9. A, C: °त्मकम्
10. A, C: सारः	B: सारम्	11. MB. 3. 3. 17.

स मानसीं मेरुसखः पितृणां कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः ।
मेनां मुनीनामपि माननीयामात्मानुरूपां विधिनोपयेमे ॥१८॥

स एवंविधो नगेशः पितृणां मनोनिर्मितां मेनाख्यां कन्यां यथावदुपयेमे व्यवाहयत् । कुलस्य वंशस्य स्थितयेऽविच्छेदाय । यतोऽसौ स्थितिज्ञ¹ आचारवित् । लोकाचारः किल² न हातव्यः । मेरुसखत्वं³ कुलप्रभवादि-

साम्यं तेनापि⁴ पितृकन्यकोपयमाद्वा ।⁵ पितृभिर्हि मनसा कन्यात्रयं निर्ममे⁶ । एका हिमवते कन्या⁷ दत्तापरा मेरवे⁸ तृतीयान्यस्मै⁹ इत्यागमः । अत एव तामृषीणामपि¹⁰ पूज्याम् । आत्मनोऽनुरूपां कुलशीलादिभिः ।¹¹-विधिना शाखोक्तेन विधानेन¹¹ ।¹²-उपयेम इति 'उपाद्यमः स्वकरणे'¹³ इति तडि, द्वित्वम्¹⁴ 'अत¹⁵-एकहल्मध्येऽनादेशार्लिटि'¹⁶ [इति] एत्वाभ्यासलोपौ¹⁵ । एवमन्यत्र¹² ॥ १८ ॥

1. B: विधिज्ञः 2. B: omits किल 3. B: °सखित्वम् 4. B: तेन
 5. B: °द्वापि 6. B: विनिर्ममे 7. B: om. कन्या 8. A: मेरव
 9. B: अन्यान्यस्मै 10. B: तामपि क्रषीणां 11-11. A, C omit.
 12-12. B: omits. 13. Pāṇ. 1,3,56; A: स्वेकरणे for स्वकं
 14. Cf. Pāṇ. 6, 1, 8; 3, 4, 115. 15-15. A, C: एव हल्मदेनादेशादे-
 निटीभूत्वाभ्यासलोपौ 16. Pāṇ. 6, 4, 120.

असूत सा नागवधूपभोग्यं मैनाकमम्भोनिधिबद्धसख्यम् ।
 क्रुद्धेऽपि¹ पक्षचिछिदि वृत्रशत्राववेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् ॥१९॥

सा मेना मैनाकाख्यं सुतमसूताजनयत² । समुद्रेण सह कृतवायस्यम्³ । अतश्च सहवासान्नागकन्यानामुपभोग्यं⁴ सेवयं पतित्वेन । तथा पर्वतपक्षच्छेदिनीन्द्रे⁵ कुपितेऽपि⁶ कुलिशक्षतानां⁷ वज्रव्रणानामवेदनाज्ञम् । पीडां न जानात्यविधमध्ये शक्रस्य⁸ प्रवेशाभावात् । पूर्वं हि⁹-सपक्षाः पर्वता आसन् । ततस्तेषां लोकस्य रुजतां¹⁰ वृत्रहा वज्रेण⁹ पक्षानच्छैत्सीदित्यागमः ।¹¹ पक्षांश्चित्रवानिति¹² पक्षचिछत् ।⁹-असूतेति षूत्रो लङ्घ-⁹ ॥ १९ ॥

1. A: क्रुद्धेऽपि 2. B: °ताजीजनत् 3. A: वतवायसम्; B: कृतवयं
 4. B: °कन्यकाना⁰ 5. B: °दिनि क्रुद्धेऽपि 6. B: adds इन्द्रे
 7. A: कुलिशक्षतानां 8. B: इन्द्रस्य 9-9. B: omits 10. A, C:
 सरुजां (C: रुजतां) 11. B: सपक्षाण्यच्छैत्सी⁰; A, C: पक्षान्यच्छै⁰
 12. B: पक्षाणि छिनतीति; C: °वान्निति

अथावमानेन पितुः प्रयुक्ता दक्षस्य कन्या भवपूर्वपत्नी ।
 सती सती योगविसृष्टेदेहा तां जन्मने शैलवधूं प्रपेदे ॥२०॥

अथ कदाचित्तां¹ हिमालयजायां मेनां दक्षप्रजापतेः सुता शिवस्य पूर्व-

भार्या सतीसंज्ञा जन्मार्थ^२ प्रपेदे प्राप । पुनरुत्पत्तये मेनाकुक्षावात्मानमक्षिपदित्यर्थः^३ । यतः पितुरवमानेन प्रयुक्ता प्रेरिता । अतश्च^४ योगेन धारणया विसृष्टदेहा त्यक्तशरीरा । यतोऽसौ सती साध्वी पतिव्रता भर्तुः परिभवं न सहते । दक्षेण हि यागोत्सवे सर्वेषु जामातृषु सपत्नीकेषु निमन्त्रितेषु^५ गौरी^६ देवसहिता यदानाहूता तदा तया ममेष्टशेन ^७-निराचारेणावत्सलेन पित्रा^८ किं प्रयोजनमित्युक्त्वा देहोत्सर्गो व्यधायीत्यागमः ॥ २० ॥

1. B: omits तां 2. B: र्थेजन्म 3. A: °कुक्षावत्मनमपक्षदिं
 4. A: तत्र 5. B: निमन्त्रिं^९ 6. B: adds यदा 7-7. B: पित्रा
 निराचारेणावत्सलेन

सा भूधराणामधिपेन तस्यां समाधिमत्यामुदपादि भव्या ।
 सम्यक्प्रयोगादपरिक्षतायां नीताविवोत्साहगुणेन संपत् ॥२१॥

सा देवी नगराजेन तस्यां मेनायामुदपादि जनिता । तस्यामित्याधारविवक्षया समसी । समाधिर्थोऽयापत्यार्थ^१ नियमस्तद्युक्तायाम^२ । सा तु भव्या प्रशस्ता । ^३-केन क का-^४ यथोत्पाद्यत इत्याह^५ । उत्साहाख्येन^६ गुणेन नीतौ यथा संपञ्जन्यते । ^७-नीतिः पाङ्गुण्यम्^८ । कीदृश्याम् । सम्यग्यथाशास्त्रं^९ प्रयोगाद्वचवहारादपरिक्षतायामनष्टायाम^३ । यो हि विजिगीषुः^{१०} पाङ्गुण्यं विधिवत्^{१०} प्रयुज्ञान उत्साहमाश्रयते^{११} सोऽवश्यमरिविजयेन समृद्धिमाप्नोति^{१२} । तत्र नीतावित्यनेन मन्त्रशक्तिराक्षिपा^{१३} । उत्साहगुणेनत्युत्साहशक्तिः^{१४} । संपदित्यनेन^{१५} प्रभुशक्तिः । अस्याश्रमन्त्रोत्साहौ मूलम् । ^{१६}-उदपादीति^{१७} ष्यन्तः^{१८} कर्मणि । भवे^{१९} साधुर्भव्या^{२०} ॥ २१ ॥

1. A, C: समाधियोग्यापत्यर्थः; B: समाधिमत्यामप^० 2. A, C:
 नियमसद्यु^१ 3-3. B: का केन क; C: केन का क 4. B: omits इत्याह
 5. A: उत्साह्येन; C: उत्सख्येन 6-6. B: पाङ्गुण्यं नीतिः and adds संधिविग्रहो यानमासनद्वैधीभावसंश्रयानां षण्णौ गुणानाम् 7. A: सम्यथाशास्तं
 8. C: °मनुष्टा^२ 9. A: जिगीषो; C: जिगीषुः 10-10. A: पाङ्गु^०; B:
 विधिवत् पाङ्गुण्येन 11. A: मुत्साह^०; B: समुत्साह^० 12. B: सिद्धि^०
 13. B: °शक्तिताक्षिपा 14. B: ऐन उत्सा^० 15. B: °दिति 16-16.
 B: omits 17. A, C: उपपाद्येति 18. C: ष्यन्तात् 19. A, B:
 भवेत्; C: भोभवेत्; cf. 4, 4, 98,

प्रसन्नदिक् पांसुविविक्तवातं^१ शङ्खस्वनानन्तरपुष्पवृष्टि ।
शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव ॥ २२ ॥

स्थावरा^२ वृक्षादयः ।^३-जङ्गमा ग्राम्यारण्यभेदेन^४ सिहमनुजादय-
श्रतुर्दशविधाः^५ पशवः^६ । तेषां द्वयानामपि शरीरिणां भूतानां तस्या^७ देव्या
जन्मदिनमुत्पत्तिवासरं सुखायासीत् । प्रसन्नदिङ्निर्मलाशम्^८ । पांसुविविक्त-
वातं रजोरहितमास्तम् । दिव्याच्च^९ शङ्खध्वनेरनन्तरं पुष्पवृष्टयो यत्र^{१०}
तत्^{१०} ॥ २२ ॥

1. B: °विवक्त° 2. B; स्थावर 3-3. A: जङ्गमारण्य°; C:
जङ्गमा अरण्य° 4. A, C: सिहादयो मनुजाश्च°; B: °ननुजाश्च° 5. B:
ते पशवः 6. B omits तस्या 7. B: °लाशः 8. B: देव्याच्च
9. C: यस्य 10. B omits तत्

तया दुहित्रा सुतरां जनित्री^१ स्फुरत्प्रभामण्डलया^२ चकाशे ।
वैद्यूर्यभूमिर्नवमेघशब्दादुद्दिनया^{२a} रत्नशलाकयेव ॥२३॥

तया पुत्र्या^३ गौर्या जनित्री^४ माता सुष्ठु चकाशे रेजे । स्फुरत्प्रभा-
मण्डलया लसत्कान्तिपटलया । प्रभा हि महतामभ्युदयसूचिका । यथा
विद्वद्वा[द्वा]राख्यस्याद्रेवलिवायाजापरनाम्नो^५ भूमिरवनिर्धनाधनगर्जितोत्प-
न्याय^६ रत्नशलाकया^७ मणिसूच्या कान्तिमत्या काशते । तत्र हि^८ मेघरवेन^९
प्रावृषि रत्नानि^{१०} जायन्त इति वार्ता^{११} ॥ २३ ॥

1. K, N: सवित्री 2. C: °मण्डया 2a. K, N: विद्वरभू°
3. B: दुहित्रा 4. A: जनयित्री 5. A: °वायाप° 6. B: °र्धनगर्जि-
तोत्पन्नया वैद्यूर्यस्याद्वकुरेण; C: °र्धनागमगर्जि० 7. C: शुशला 8. C
omits हि 9. B, C: °रवेण 10. A: रत्नाणि 11. A adds:
जनयित्रा- भावितनिचो जनेस्तृच् डीप् ।

दिने दिने सा परिवर्धमाना लब्धोदया चान्द्रमसीव लेखा ।
पुषोष लावण्यमयान् विशेषाञ्ज्योत्सनान्तरराणीव^१ कलान्तराणि ॥२४॥

सा देवी लब्धोदया प्राप्तोत्पत्तिरन्वहं शशिकलावत् पूर्यमाणा^२ सती
लावण्यमयान्^३-सौन्दर्यरूपान् विशेषान्^३ पुषोषावीवृधत् । ज्योत्सा

अन्तरे येषां तानि ज्योत्स्नान्तराणीति⁴ कलान्तरविशेषणम्⁵ । लब्धोदया प्रत्यहं वर्धमाना⁶ चन्द्रलेखा यथा ज्योत्स्नागर्भाः कलाः पोषयति⁷ तथा देवी लावण्यमिति वाक्यार्थः । क्रियाभेदेन कर्तृकर्मणोर्द्वयोरौपम्य⁷ इवशब्दावपि द्वौ प्रयुक्तौ । ⁸-वृद्धिक्रिया⁹ हि गौर्याश्चन्द्रलेखोपमानम्¹⁰, पोषणे¹¹ तु विशेषणं कर्म कलान्तराणीति । सामान्यवाचकस्याप्यनेकस्य¹² प्रयोगो न्यायः । यथा¹³ 'ततः प्रतस्थे कौवीरीं¹⁴ भास्वानिव¹⁵ रघुदिशम् । शरै-रुक्षैरिवोदीच्यानुद्विष्ट्यन् रसानिव¹⁵ ॥ १६-लब्धो लप्स्यमान उदयो हर-प्राप्तिर्था 'आशंसायां भूतवच्च¹⁷ इति क्तः, अन्याः कलाः कलान्तराणि यथा अन्या ज्योत्स्ना ज्योत्स्नान्तराणि प्राप्तुवन्ति इति केचित्¹⁸ ॥ २४ ॥

1. C; ^०राण्येव 2. B: वर्धमाना 3-3 B: विशेषान् सौन्दर्यरूपो-
त्कर्षन् 4. A, B: ^०रागीव 5. B omits कलान्तर 6. A, C
omit वर्धमाना 7-7. A omits तथा ^०द्वयोः; A, B omit देवी; B: द्वयोः
कर्तृकर्मणोरौपम्य for कर्तृ^०रौपम्य 8-8. A: ...स्वानिव (lacuna marked
by points of two and half lines.) 9. C: ^०क्रिया 10. B:
^०लेखैवोप^० 11. B: पोषणे 12. A, C omit अप्यनेकस्य 13. C
omits था 14. C: कौवीरीं 15. Raghuvamīśa 4, 66; B adds
इति; A, C add : 'निर्याय विद्याथ दिनादिरस्याद्विम्बादिवार्कस्य मुखान्महर्षेः ।
पार्थनिनं वह्निकणवादातं दीप्तिः स्फुरत्पद्मिमाभिपेदे ॥' (Kirātarjunīya 3,25);
'वर्णः कतिपयं रेव ग्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ॥'
(Śisupālavadha 2, 72.); 'प्रियसखि विपद्धप्रान्तप्रपातपरपरापरिचलचिन्तां
चक्रे विधाय विधिः खलः । मृदमिव बलात् पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति मनो
नो जानीमः किमत्र विधास्यति ॥' (cf. Otto Boehl lingk : Indische
Sprueche 4352.); 'सद्यो विस्मृतसिंहलेन्द्रविभवः कक्षाप्रदेशेष्वहो, द्वाःस्थेनेव
कुतूहलेन महता ग्राम्यो यथाहं शृतः ॥' (Ratnāvali 4, 12) इत्यादौ । एवं
चानेकेवशब्दप्रयोगो न्याय एव । बुद्धचानेकेवशब्दसमर्थनाय येऽपि व्याख्यानमकुर्व-
स्ते रन्यत्र किं वक्तव्यम् । 16-16. A, C: लब्धोदया लप्स्यमानोदयेत्येतदपि
विनानुरोधमसद्व्याख्यानमयुक्तमेवेत्यास्तां तावत् । 17. Pāṇ. 3,3,132.

तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रियां बन्धुजनो जुहाव ।
उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम ॥२५॥

तां देवीं स्वजनवल्लभत्वाद्वन्धुजनः¹ पूर्वं पार्वतीत्यनेन नाम्ना जुहावा-
कारयत्² । अभिजनेनान्वयागतेन³ पर्वतापत्यतया⁴ । ततः पश्चात्⁵ काला-
न्तरेण⁶ सैव सुमुखी उमाख्यां⁷ प्राप । मात्रा मेनया 'उम्मा'⁸ इति पदद्वयेन

तपसो^९ निषिद्धा । उमिति^{१०} प्रणयकोपे^{११} । माशब्दो निवारणे^{१२} ।
 १३-अतश्च निरुक्तप्रक्रियया उमा^{-१३} । यदुक्तम् — ‘उमेति चपले पुत्रि^{१४} न
 क्षमं तावकं वपुः । सोहुं क्लेशात्मरूपस्य तपसः सोम्यदर्शने^{१५} ॥’ जुहोवेति
 ह्वेत्रो रूपम् ॥ २५ ॥

1. A; ^०वलभ० 2. B omits आकारयत् and adds तस्या आद्वानं चके
 3. A: ^०जनना० 4. B: ^०पत्यया 5. A: पश्चात्कालात् 6. B: ^०न्तरे-
 णैव 7. B: उमेत्याख्यां 8. B, C: उमा 9. B omits तपसो
 10. B omits उम् 11. B: ^०यप्रकोपे 12. B: निर्धारणे 13-13. B omits
 14. A, C: पुत्रे 15. A, C: सोमद०; B adds इति; MPur.154,294.

महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तिमन्नपत्ये न जगाम त्रुमित् ।
 अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा^१ ॥२६॥

^२अद्वीन्द्रस्य बहूपत्यस्यापि उमायामपत्ये^३ दृष्टिस्तृमि न^४ जगाम न
 ययोः । दृश्यते चैतत् । बहुकुमुमनिर्भरे वसन्ते^५ द्विरेफमाला^६ भ्रमरावली^७
 चूतपुष्पे सविशेषसङ्गा अधिकं रज्यते । मधोरिति मालापेक्षया संबन्धे
 षष्ठी^{-८} ॥ २६ ॥

1. B: ^०सङ्गा 2. B repeats this commentary thrice with
 slight modifications. In the first repetition it has अपत्यदृष्टिस्तृमि
 for दृ० and omits द्विरेफमाला. The second repetition reads as :
 महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तिमन्नपत्ये न जगाम त्रुमित् । अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते
 द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा. And the third repetition is as in the text.
 3. A, C omit अपत्ये 4. A: ना 5-5. A...(lacuna marked by
 points of one and a half lines); B omits मधो०षष्ठी 6. C omits
 द्वि०माला 7. B: ^०रावली

प्रभामहत्या शिखयेव दीपत्विमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः ।
 संस्कारवत्येव गिरा मनीषी तया स पूतश्च विभूषितश्च ॥२७॥

^१-तया देव्या सोऽद्विराजः पवित्रोऽलङ्कृतश्चासीत्^{-१} । यस्य हि साक्षा-
 द्वेवी सुता सोऽवश्यं पवित्रः । अपत्येन च पितरावलङ्कृतौ भवतः । कः^२
 कयेव । प्रभामहत्या दीपिमहत्या^३ शिखया ज्वालया यथा^४ दीपः^५ पूतो

विभूषितश्च भवति । निर्वाणया हृचिषा⁸ भाजनमप्रशस्तमश्रीकं⁷ च
भवति । ⁸-दीपशब्देनात्र ज्वालार्त्तिलभाजनात्मकः⁹ समुदाय¹⁰
आक्षिपः¹¹ । यथा च त्रिमार्गया गङ्गया स्वर्गमार्गः पूतोऽलङ्कृतश्च
भवति¹¹ । यथा च छन्दोव्याकरणादिसंस्कृतया वाचा पण्डितः पूयते
भूष्यते¹² च । प्रभया महती प्रभामहतीति¹³ तृतीयासमासः । मनीषा
बुद्धिः । ¹⁴-‘मुख्यस्तावदयं पक्षो यत्समुच्चीयमानसमानि¹⁵ समुच्चयपदानि¹⁶
इति¹⁴ चशब्दद्वयप्रयोगोऽत्र¹⁷ । यथा ¹⁸धवखदिरपलाशा इति
द्वन्द्वे ॥ २७ ॥

- 1-1. B omits; A, C: ^०राजा for राजः; पवित्रीकृतः अलंकृत^० for पवित्रो^०
कृत^० 2. B omits कः 3. B: ^०मत्या 4. C: यथा वा 5. A
omits दीपः 6. A, B: अचिषा 7-7. B: भाजनं प्रशस्तं सश्रीकं
8-8. B omits. 9. A : ^०नात्मकाः 10. A: समुदायाय 11. B adds:
संस्कारः प्रकृतिप्रत्ययाद अजा विनापि धातुरेवतदर्थः विभागकल्पना । 12. B:
विभूष्यते 13. A: ^०तीर्ति 14-14. B omits. 15. B: ^०माने स^०;
C: ^०मुच्चीयमानो 16. -?- 17. B: ^०प्रयोगेऽत्र 18. B: यथा च

मन्दाकिनीसैकतवेदिकाभिः सा कन्दुकैः कृत्रिमपुत्रकैश्च¹ ।
रेमे मुहुर्मध्यगता सखीनां क्रीडारसं निर्विशतीव बाल्यम्² ॥२८॥

सा बाला सखीमध्ये³ चिक्रीड । केन⁴ । मन्दाकिनी गङ्गा, तस्याः
सैकतं तीरं, तत्र⁵ वेदिकाभिः स्थलीभिः⁶, कन्दुकैः, कृत्रिमैर्दर्वादिमयैः
पुत्रकैः क्रीडनकैश्च⁷ । अतश्च भूयोभूयः क्रीडनादुत्प्रेक्ष्यते⁸ । क्रीडायां रसो
रागो यत्र तत् क्रीडारसम् । बाल्यं शैशवं निर्विशतीव⁹ पिबन्तीव¹⁰ ।
¹¹-नुम् विभाषितः¹² । करेण निर्वृतं कृत्रिमम् । ‘डवितः कित्रः’¹³ ।
‘त्रेम्भिन्त्यम्’¹⁴ पुत्रक [इति]¹⁵ सज्जायां कन्तु¹⁶; ¹⁷ ॥ २८ ॥

1. B, C: ^०पुत्रिकैश्च 2. K, N: बाल्ये 3. B adds मुहुर्मुहुः रेमे
4. B omits केन 5. B: तत्रैव 6. B adds स्थलिकाभिः 7. B omits
च 8. B: रमणात् खेलनादुत्प्रे^० 9. A, C: ^०शन्तीव 10. B: पिब-
तीव 11-11. B omits and reads: उपभुजनेव गौरी विशेषणम् 12. A:
नम्बिः^०; cf. Pāṇ. 7, 1, 80. 13. Pāṇ. 3, 3, 88; A: फ्तिः for कित्रः
14. Pāṇ. 4, 4, 20; A: त्येम^०; C: त्रेम्भिन्त्यम्^० 15. A, C omit इति
16. Cf. Pāṇ. 5, 3, 87; A, C add: पुत्रकृत्रिम इत्यनेन कनि कृत्रिमग्रहणमधि-
शील(C: लु)बिर्ण(C : ल)चौ च; B adds: सैकता विद्यन्ते यस्य तत् सैकतम्

तां हंसमालाः शरदीव गङ्गां महौषधी^१ नक्तमिवात्मभासः ।
स्थिरोपदेशामुपदेशकाले प्रेषेदिरे प्राक्तनजन्मविद्याः ॥२९॥

तां ^२-देवीं शिक्षासमये पूर्वजन्मभवा विद्याः प्रेषेदिरे प्राप्तुः^२ । यतः^३
स्थिरोपदेशां दिव्यत्वादनश्चरज्ञानम्^४ । शरदि यथा^५ हंसमाला गङ्गा-
मायान्तीति भूषणोक्ति:^६ । यथा च नक्त^७ महौषधी^८ निजप्रभाः^९ प्रपद्यन्त
इति भास्वरत्वोक्तिः^९ । प्राग्भवं प्राक्तनम् ॥ २९ ॥

1. B, C: "षधीनक्त"
2-2. A: देवी (lacuna marked by points of one line); C omits प्राप्तुः
3. A; यत; B omits यतः 4. A: ज्ञानम्
5. B adds स्वयं; C omits यथा 6. B: भूषण-
त्वोक्तिः 7. B adds रात्रौ 8. B: षधीः 9. A, C: भास्वरोक्तिः

असंभृतं मण्डनमङ्ग्यष्टेरनासवाख्यं करणं मदस्य ।
कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमत्वं बाल्यात्परं साथ वयः प्रेषेदे ॥३०॥

अथ सा देवी शैशवादनन्तरं यौवनाख्यं वयः प्रेषेदे प्राप । कीदृशम् ।
अङ्ग्यष्टेस्तनुलताया असंभृतमनाहार्यमप्रयत्नोपाजित^१ मण्डनं भूषणमिति
कटककुण्डलादिभ्यो विशेषणम् । तथानासवाख्यं पानव्यतिरिक्तं मदस्य^२
चेतोविकारस्य जननम्^३ । मद्यादिकं हि मदकारि प्रसिद्धम् । तथा कुमुमा-
युधस्य^४-पुष्पव्यतिरिक्तं कुमुमविलक्षणमस्त्रं^५ वशीकरणमिति । विभाव-
नाख्योऽयमलङ्घारः^६ ॥ ३० ॥

1. A, C omit अप्रय॑तम् 2. A, C: मदनस्य; B: मनस्य 3. B:
जनकं 4-4. B: कुमुमविलक्षणं पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रम् 5. A, C: विभाव्यो^७;
B: "नाख्योल"

उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् ।
वभूव तस्याश्चतुरशशोभि^१ वपुर्विभक्तं^२ नवयौवनेन ॥३१॥

तस्या देव्याः प्रत्यग्रेण तारुण्येन शरीरं विभक्तं भागीकृतं^३ सेवितं
सञ्चतुरशशोभि समन्ततो भद्रमभूतं^४ । केनेव किमित्याह^५ । तूलिकया

सूक्ष्मसूच्या^६ चित्रं यथोन्मीलितं प्रकटीकृतावयवं चतुरश्रं शोभते । ^७-पूर्वं हि तदविभक्ताङ्गमुल्लिख्यते^८ । यथा च रविरश्मभिर्भिन्नं विकसित^९ पद्मं सर्वरम्यं^{१०} भवति । चतुरश्रं समन्ततः शोभत इति चतुरश्रशोभि ॥ ३१ ॥

1. B: ^० शोभिर्	2. A: वपुविभक्तं	3. B, C: विभा ^१	4. C:
भद्रमासीत्	5. B: कमि ^०	6. B: सूक्ष्मकूच्या	7-7. B: पूर्वं विभ ^०
मुल्लेख्यते	8. B: विकासितं	9. A: पूर्वरम्यं; B: सर्वं रम्यं; C: पूर्वरम्यं	

तदेव रूपवर्णनद्वारेणाह —

अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्दिरन्तौ^१ ।
आजहतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥३२॥

देवीनां रूपं पादाङ्गुष्ठात् प्रभृति वर्ण्यते, मानुषीणां तु^२ केशेभ्य आरभ्येति^३ ^४-कविसमाचार इति^५ तथैवाह । तस्याः पादौ निक्षेपणात् क्रमन्यासाद्वेतोरव्यवस्थां^६ संचारिणीं भ्रुवि स्थलकमललक्ष्मीमाजहतुरापादयताम्^७ । तत्सद्वशोभाजननात् । कीदृशौ तौ । ^८-अभ्युन्नतावभग्नौ यावङ्गुष्ठनखौ तयोः कान्तिभिः रागमिवोद्दिरन्तौ^९ लौहित्यमिव^{१०} वमन्तौ^{१०} । पद्मं हि रक्तं भवति । चरणा नखाश्च रक्ताः प्रशस्ताः । उद्दिरणादयः^{१०} शब्दा मुखादन्यत्रौपचारिकाः ॥ ३२ ॥

1. A: ^० पनाद्रा ^०	2. A omits तु	3. B: ^० भ्यतेति	4-4. B om.
5. B: ^० वस्थाचलां	6. B: ^० रूपपाद	7-7. A: अभ्युन्नतौ and omits the rest; C: अत्युन्नता ^० for अभ्युन्नता ^०	8. B: ^० त्यमेव
10. B: ^० दयश्च		१०:रमन्तौ	

सा राजहंसैरिव संनताङ्गी गतेषु लीलाश्चितविभ्रमेषु^१ ।
व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादित्सुभिर्नूपुरशिञ्चितानि^२ ॥३३॥

स्तनाभोगवशात् संनतमङ्गं देहं^३ यस्याः सा^४ संनताङ्गी देवी गतेषु गमनेषु राजहंसैरिव व्यनीयताशिक्ष्यत^५ । तद्वदेव गमनात् । किमिति ते तां गतिं^६ शिक्षयन्तीत्याह । प्रत्युपदेशलुब्धैर्विद्यान्तरं तत्सकाशाज्ज्ञुभिः । तदाह^७ — नूपुरशिञ्चितानि^८—मञ्जीररणितान्यादित्सुभिर्ग्रहीतुकामैः । अतश्च ‘विद्यया विद्या’^९ इति हंसैरिव गतेषु सा व्यनीयत^{१०} । तेन तस्या गमनं^{१०}

मञ्चोरशिङ्गितं च राजहंसनिभमित्यर्थः । कीद्वेषु गतेषु । लीलया हेलया-
ञ्चितो^{११} रम्यो विभ्रमो येषु । अकृत्रिमविलासेष्वित्यर्थः । ^{१२-}अच्चेः पूजा-
याम्^{१३} इति इट्^{१२} । 'नाच्चेः पूजायाम्'^{१४} इति नलोपाभावः^{१५} । गते-
त्विति वैषयिकेऽधिकरणे^{१६} सप्तमी । व्यनीयतेति^{१७} कर्मणि ॥ ३३ ॥

1. A, B, C, K, N: °विक्रमेषु (our com. supports °विभ्रमेषु only)
 2. A: °शलव्यै^१ 3. B: देहो 4. B adds तथोक्ता 5. B, C:
 °शिक्षत 6. B: गति 7. A: इत्याह 8-8 A omits. 9. Cf.
 Otto Bochtlingk : Indische Sprüche, 2177. 10. C adds इति
 11. B omits. हेलया and reads अच्चितो for अच्चितो 12-12. B omits;
 13. Pāṇ. 7, 2, 53; A: अन्वे:, C: अर्चे: for अञ्चे: 14. Pāṇ. 6, 4,
 30; A: नान्वे:, C: नार्चे: for नाञ्चे: 15. A, C add: मनोहारित्वमेवादौ
 पूजा न तु गुण (C omits गुण) विषययाच्च 16. A: °केविकै; B: वैशोषि-
 केधि^२ 17. A: °यतीति; C: व्यतीयतीति

वृत्तानुपूर्वे च^१ न चातिदीर्घे जड्वे^२ शुभे सुष्ठवतस्तदीये ।
 शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लीबण्य उत्पाद्य इवास यतः ॥३४॥

वेधसो देव्या जड्वे^२ प्रसृते^३ लावण्यनिर्भरे निर्मितवतो जघनाद्यवयव-
 सृष्टावर्जनीय^४ इव^५ सौन्दर्ययत्नोऽभूत्^६ । सर्वस्यैव^७ लावण्यस्याकुलत्वेन तयो-
 निक्षेपात्^८ । कीद्वेषे । वृत्ते परिवर्तुले पूर्वमनुगते अनुपूर्वे गोपुच्छाकारे^९ ।
 विषेषणसमासः । न चातिदीर्घे^{१०}-अपि तु^{१०} मध्यप्रमाणे^{११} । शुभे
 प्रशस्ते । ^{१२-}आसेति कवीनां प्रमादजः प्रयोगः । 'अस्तेभूः'^{१३} इति भूभाव-
 प्रसङ्गात् । ^{१२} यत्वन्ये^{१४}-व्रुत्ते 'तिडन्तप्रतिरूपको^{१४} निपातः' इति
 तदसत् । तादृशस्य^{१५} तिडन्तस्यैव भवनात्^{१६} ॥ ३४ ॥

1. B: -ति 2. A: जड्वे 3. A, C omit प्रसृते 4. A:
 °वयवं सृः; B: °षट्वर्जये 5. B om. इव 6. B: सौन्दर्यं य^० 7. B:
 यतो सर्वे^१ 8. B: यतोनि^१; A: °निषेपात् 9. A: °च्छागारे 10-10 A,
 C omit. 11. C: मध्यनप्रमाणे 12-12. B omits; A: आसेति for
 आसेति; C omits अस्तेभूः इति 13. Pāṇ. 2, 4, 52, 14-14. B:
 क्रुमतेरान्तप्रति^० 15. A: तादृशस्य 16. Cf. D: °स्यैवाभावात् ; (also
 Mallinātha on the same verse : वत्त्वभस्तु—'न तिडन्तप्रतिरूपकमव्ययम्
 अस्तेभूः इति ग्वादेशनियमातादवितडन्तस्यैवाभावात् । किंतु कवीनामयं प्रामादिकः
 प्रयोगः' इत्याह ।)

नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः¹ ।
लब्ध्वापि² लोके परिणाहि रूपं जातास्तदूर्घुपमानबाह्याः³ ॥३५॥

नागेन्द्रहस्ता⁴ हस्तिकरास्तथा⁵ कदलीविशेषा वृक्षभेदास्तस्या ऊर्वो-
रुपमानबाह्या असद्दशा⁶ जाताः संपन्नाः । कदाचित्ते न⁷ वृत्ताः स्युरि-
त्याह⁸ । परिणाहि⁹ रूपं परिमण्डल¹⁰ संस्थानं प्राप्यापि । कथं तद्वौपम्य-
बहिर्भूता इत्याह । त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्याच्चेति । करिकरास्त्वचि¹¹
परुषा¹² भवन्ति । तौ तु कोमलौ । कदल्योऽयेकान्तेन नियमेन शीतलाः ।
ऊरु तु शिशिरेऽप्यशिशिरौ¹³ । एवं च वैलक्षण्यात्¹⁴ कथमौपम्यम् । एका-
न्तेन¹⁵ शैत्यमेकान्तशैत्यम् । बाहुलकात् समाप्तः¹⁶ । परिणाहो विद्यते
यस्य तत् परिणाहि ॥ ३५ ॥

1. B: °शैत्याः कद^० 2. B: °ब्ध्वाहि 3. A: जातस्त^०; C: जाता-
स्त्यदोर्वो^० 4. B omits ना^० स्ता 5. B omits तथा 6. C: असद्दशाः
7. B omits न 8. A: स्यु इत्याह 9. B adds वरं 10. B, C:
°मण्डल— 11. B: °करा हि त्वचि 12. B: कर्कशा 13. A om.
शिशिरेऽप्य; B. °ध्यशिशिरे 14. A: वैलक्षण्यात् 15. B adds नियमेन
16. Cf. Pāṇ. 2, 1, 32.

एतावता नन्वनुमेयशोभं^१ काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः ।
आरोपितं यद्दिरिशेन पश्चादनन्यनारीकमनीयमङ्गम् ॥३६॥

काञ्चीगुणो रशनादाम तिष्ठति यत्र तत् काञ्चीगुणस्थानं श्रोणीविभ्मं^२
देव्या अप्रत्यक्षहश्यत्वादेतावतैवानुमेयशोभम्^३ । यत् पश्चादुत्तरकालं^४ शिवे-
नाङ्गमारोपितमुत्सङ्गे^५ गृहीतम् । कदाचित् तदङ्गो^६ बहुतरवधूपभोग्यः
स्यादित्याह । अन्यासां नारीणामकमनीयमकाम्यम् । देवस्योधर्वरेतस्त्वात्^७ ।
एवं यदि तदुत्कृष्टैः^८ न स्यात् तत्^९ कथं भगवानाद्वियेत । अनिन्दिता
प्रशस्ता । कुमारीरूपवर्णनकालेऽप्यङ्गमारोपितमिति कवेरेतदनुचितमपि^{१०}
न विरुद्धम् । कविकाव्यकाले^{११} विवाहस्य वृत्तत्वात् । अत एव पश्चादग्रहणं
कृतम् । एव मुत्तरत्र । चैत्यभुवनादिवद्गिरिशब्दो^{१२} भाषायां प्रयोगाहं^{१३} ।
यदि वा गिरिः कैलासो^{१४} विद्यते यस्य से गिरिशः । लोमादित्वाच्छः^{१५} ।
गिरिं शयतीति गिरिश इत्यन्ये ॥ ३६ ॥

1. K, N: "मेयशोभि; A, B, C: "मेयकान्ति (our com. supports^० शोभं only) 2. B: श्रोणिविम्बं 3. A: "शोभा; B: "शोभमपरिच्छेद्या कान्ति: सौन्दर्यम् 4. B adds: पश्चाद्या तदाक्रान्तं 5. B: "तसङ्ग- 6. A: तदङ्गे 7. A: "स्त्वाम् 8. A: तदुष्टं 9. B omits तत् 10. C: "चित्तमिति 11. B: कविः का^१ 12. B: चैतन्यवद्भूचैतन्य-वद्भुवनादिव^२ 13. A: प्रयोगाः; C: "गाहौ 14. B: कैलासस्थानं 15. Cf. Pāṇ. 5, 2, 100.

तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्धं राज तन्वी नवरोमराजिः ।
नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चिः ॥३७॥

तस्या देव्या नवरोमावलिस्तनीयसी^१ रेजे । नतं गम्भीरं नाभिविवरं प्रविष्टा तत्रैव विच्छेदं प्राप्ना । या च काण्ड्यादुत्प्रेक्ष्यते । मेखलामध्यमणे: रशनानायकभूतस्य^२ सितेतरस्येन्द्रनीलस्यार्चिः कान्तिरिव नीवीमतिक्रम्यो-च्यमुल्लङ्घयोपरि प्रविष्टेति । ^३-नीवी हि^४ मेखलाया ऊर्ध्वं क्रियते । यदि वा नीविशब्देन नीव्या यदग्रथ्यते तदघोवासो ^५-लक्ष्यते । तेनाम्बरं^६ भङ्गक्त्वाभ्यन्तरमर्चिरिव प्रविष्टा । ^७-वाससो^८ ह्युपरि^९ मेखला क्रियते । अर्चिशशब्दः^{१०} स्त्रीलिङ्गोऽपि । ^{११}-सितादितरः सितेतर इति 'पञ्चमी'^{१२} इति योगविभागात् समाप्तः । शुक्लकृष्णयोविपक्षतया प्रसिद्धेरसितेतरादिभिः कृष्णवर्णं एव प्रतीतः । अतिक्रम्येति प्रवेशक्रियापेक्ष^{१०} पौर्व-काल्यम्^{११} ॥ ३७ ॥

1. A: "रोमराजिस्त^० 2. B omits रशना 3-3. B: नीवीहि 4-4. A omits. 5. B: तेनानन्तरं 6-6. B: वासस उपरि 7. B: अर्चिशशब्दः 8-8. B omits 9. Pāṇ. 2, 1, 37. 10. C: प्रसिद्धवेश^०

मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला ।
आरोहणार्थं^१ नवयौवनेन कामस्य^२ सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥३८॥

वेदिरग्न्याहितानां^३ त्रेताग्निस्थानं तद्विलग्नं क्षामं मध्यमुदरं यस्याः सा बाला देवी मध्येन रम्यं वलित्रयं^४ त्रिवलीमुवाह^५ । उत्प्रेक्ष्यते^६ । नव-यौवनेन कामस्यारोहणाय सोपानमिव तत्प्रयुक्तमिति^७ । तारुण्ये हि मदना-विभाविः ॥ ३८ ॥

1-1. C: नवयौवनस्य कामेन
वल्लित्रयं	2. B omits अग्न्याहितानां
5. B omits उत्प्रेक्ष्यते	3. C:
6. B:
तदुचितमिति
4. C: त्रिवल्लीमु०		

अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु॑ तथा विवृद्धम्॒ ।
मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालस्त्रान्तरमप्यलभ्यम् ॥३९॥

तस्याः कुवलयनयनायाः कुचयुग्मं गौरं तथा तेन प्रकारेण विवृद्धं यथा
तदन्तरे॑ विसतन्तोरप्यवकाशो॑ दुर्लभः । यतः५ परस्परमुत्पीडयत् । श्याम-
मुखस्य नीलचूचुकस्येति स्वरूपकथनम् ॥ ३९ ॥

1. A, B, C: चारु (our com. supports पाण्डु only).	2. K, N:
प्रवृद्धम्	प्रवृद्धम्
3. A: ^० न्तरै	4. B: ^० न्तोप्यव
	5. B omits यतः

शिरीषमालाधिकसौकुमार्यौ॑ बाहू तदीयाविति मे वितर्कः ।
पराजितेनापि कृतौ हरस्य यौ कण्ठपाशौ मकरध्वजेन ॥४०॥

देव्या भुजौ शिरीषकुममालातो॑भ्यविकं॒ सुकुमाराविति॑ मे वितर्क
ऊहः४ । कुत५ इत्याह । यदग्धेनापि मकरध्वजेन शिवस्य६ कण्ठपाशौ वशी-
करणौ कृतौ । सुकुमारप्रहरणः किल कामः । मृदुनास्त्रेण तेन७ जगद्वशी-
कार्यम् । यदि चै पुष्पेभ्योऽपि तद्वाहुयुग्मं मुदु न भवेत् तत्सत्स्वपि शिरी-
षादिकुमुमेष्वपराभूतेनापि१ तेन पूर्वं यो हरो न वशीकृतस्तं कथमधुना
जयेत् । यदि१० वा यः सुकुमारस्वभावस्त्राप्यशरीरः कथं स कठोरं वस्तु
पाशीकुर्यादिति भावः । अत्र११ यावित्यस्य१२ स्थाने यदिति हेतुपदं
न्यायम् । यथा ‘आरोपितं१३ यदिग्गिरिशेन’१४ इत्यत्र॑१३ ॥ ४० ॥

1. K, N: शिरीषपुष्पाधि०	2. B: शिरीषमालाकुमुमतो०	3. B:
^० मारावेति		
4. A, C omit ऊहः	5. A, C: कथं	6. B: शिव-
7. A, C omit तेन	8. C omits च	9. B: शरीषा०; C: मेष्वपि अप०
10. B omits यदि	11. B adds वा	12. A: याविद्यस्य
यत् and omits the rest; C omits इत्यत्र		13-13. B:
		14. Kumāra. 1, 36.

कण्ठस्य तस्याः^१ स्तनवन्धुरस्य^२ मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य ।
अन्योन्यशोभाजननाद्भूव साधारणो भूषणभूष्यभावः ॥४१॥

देव्याः कण्ठस्य मुक्ताहारस्य चान्योन्यशोभोत्पादनात् साधारणं^३ भूषण-
भूष्यत्वमासीदिति स्वाभाविकशोभाकथनम् । यतो गलस्य स्तनाभ्यां बन्धु-
रस्य मनोजस्य । अपरस्यापि^४ निस्तलस्य वृत्तस्य । अविद्यमानं तलमस्येति^५
क्रत्वा । वाक्यार्थस्य भूषणत्वे तात्पर्यात् प्रधानतया भूषणशब्दस्य पूर्व-
निपातः । एतच्च हेतुपदेनैवोक्तम्^६ ॥ ४१ ॥

1. B: तस्या 2. A: स्तनुब० 3. B: साधारणो 4. B: हार-
स्यापि 5. C: तलं यस्येति 6. B: °पदेनोक्तम्

चन्द्रं गता पद्मगुणान्न भुङ्गे पद्माश्रिता चान्द्रमसीमभिख्याम्^१ ।
उमामुखं तु प्रतिपद्य लोला द्विसंश्रयां^२ प्रीतिमवाप लक्ष्मीः ॥४२॥

गौर्या मुखं शशिकमलनिभमित्येतदेव^३ वस्तु भङ्गचन्तरेणाह^४ । श्रीरिन्दौ
स्थिता कमलकान्ति^५ नोपभुङ्गते । निशि तस्य संकुचितत्वात् । पद्ममपि
याता चान्द्रमसीमभिख्यां नानुभवति । दिवा शशिनो विच्छायत्वात्^६ ।
देव्यास्तु सा वक्त्रमासाद्योभयाधिष्ठानं सौख्यं लेभे । तन्मुखस्योभय-
सादश्यात् । यतोऽसौ लोला^७ लम्पटोभयगुणार्थिनी^८ ॥ ४२ ॥

1. C: चान्द्रसी० 2. B: °संश्रया 3. B: °त्येतावद् 4. A:
उपाङ्गचन्ति०; C: °रेणार्थः 5. A: °कान्ति 6. A: विच्छत्वात् 7. B:
omits लोला 8. A, B: °गुणार्थी

पुष्पं प्रवालोपहितं^१ यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्वमस्थम् ।
२ ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्टपर्यस्तरुचः^२ स्मितस्य ॥४३॥

पुष्पमौक्तिके^३-ईदृशे यदि स्यातां^३ ततो देव्या विमलं^४ बिम्बाधरगतं
हसितमनुकुर्याताम्^५ । कीदृशं पुष्पम् । प्रवालोपहितं किसलयमध्यस्थम् ।
मुक्ताफलमपि निर्मलविद्वमगतम्^६ । एवं हि^७ शौक्ल्यस्य^८ लौहित्यस्य^९ च
व्यतिकरादनुकारः पूर्णो भवेदित्यनुमानोत्पादनायोत्पाद्योपमानोपमेयम्^{१०} ।
ताम्रे ओष्ठे पर्यस्ता पतिता रुक् कान्तिर्यस्य तस्य ताम्रौष्टपर्यस्तरुचः^{११} ।

स्मितस्येति संबन्धविवक्षया पष्टी । 'न माषाणामशनीयात्' इतिवत् । पुण्प-
शब्दोऽत्र सिते वर्तते ॥ ४३ ॥

1. A: °पहत 2-2. B: °द्विषद०स्ताप्रोष्ट०; C: अतोऽनुकुर्याद्विषदप्रभस्य
ताप्रोष्ट० 3-3. B: यदि स्यातमीदशे 4. B: विमल- 5. A, B, C:
°कुर्यात्; D: °कुर्याताम् 6. B: °द्रुमस्थम् 7. C omits हि 8. B:
शौक्लस्य 9. A: लोहितस्य 10. A: °योत्पापद्यो०; B: °नायोत्पद्यमानो-
पमे० 11. B: ताप्रोष्ट०

**स्वरेण तस्याममृतसुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि ।
अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव वाद्यमाना॑ ॥४४॥**

तस्यां पार्वत्यामभिजातवाचि कोमलगिरि स्वरेण प्रजल्पितायां वक्तुं
प्रवृत्तायां२ सत्यां श्रोतुरन्यपुष्टापि कोकिलापि प्रतिकूलशब्दोद्वेगकारिणी
भवति । विस्वरा तन्त्रीरिव वाद्यमाना३ । तदीयां मृद्दी४ वाचं य आकर्णयति
तस्य५ कोकिलापि वितन्त्रीवत्६ कर्णसुखकारिणीत्यर्थः । स्थानचलिता हि
तन्त्रीरितिरामुद्वेगजननी७ । कीदृशेन स्वरेण । अमृतं स्वतीत्यमृतस्तु८,
तेनेव९ माधुर्यमृतं स्वतेव । स्वरोऽत्र शब्दमात्रम् । विशेषणयोगार्थं च
तदुपादानम् । शिशूनां१० कोकिलानां काकपोषितत्वादन्यपुष्टेति११ यथार्थं
नामेति शुद्धजात्यभावान्डीषभावः१२ । तन्त्रीरिति१३ 'अवितृस्तृतन्त्रिभ्य
ईः१४ । विस्वरा चासौ तन्त्री वितन्त्रीः१५ ॥ ४४ ॥

1. K, N: ताडघमाना 2. B: प्रवृत्तायां 3. C: वाद्यमानां 4. A:
मृद्दी 5. B: तस्यापि 6. B: तन्त्री० 7. A: °तितरमु० 8. B:
स्त्रुती० 9. B: तेन; C: तेनैव 10. C adds हि 11. B: °पो॒ तत्वा
(lacuna marked by blank of one space) 12. A: शुद्धजा...
षभावः (lacuna marked by four points); cf. Pāṇ. 4, 1, 63.
13. B: तन्त्रीति 14. Uṇādiśūtra 438. 15. B: वितन्त्री

**प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या ।
तया गृहीतं तु मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं तु मृगाङ्गनामिः॑ ॥४५॥**

अधीरं कातरं२ यद्विप्रेक्षितं वीक्षणं तत्र जानीमः, तया पार्वत्या३ किं
मृगीणां सकाशादात्तं, किं वा तस्याः सकाशान्मृगीभिरिति । सादृश्यान्मृ४

निश्चयः । यतः प्रवाते प्रकृष्टे वाते यन्नीलोत्पलं तेन ^५-निर्विशेषमभिन्नम् ।
नुर्वितर्के^५ ॥ ४५ ॥

1. A: मृगाङ्गनाभिः 2. B: यन्कातरं 3. B: पर्वत्या 4. B:
मटशन्न 5-5. A: ^०शेष... (lacuna marked by 5 points).

तस्याः शलाकाङ्गननिर्मितेव कान्तिर्भुवोरानतलेखयोर्या^१ ।
तां वीक्ष्य लीलाचिकुरामनङ्गः^२ स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच ॥४६॥

तस्या देव्या आनतलेखयोर्भुवोर्या^३ कान्तिः शोभा^४ तामालोक्य कामो^५
^६-निजकार्मुकरामणीयकज्ज-^६ ^७-दर्पमत्याक्षीदित्युपमानस्य वैगुण्यकथनमुप-
मेयस्य-^७ शोभातिशयोक्तिः । शलाका तूलिका तस्या यदञ्जनं कज्जलं तेन
निर्मितेव लिखितेवेति तनुत्वकाण्योक्तिः^८ । कीदृशीम् । लीलया विलासेन
चिकुरां सुन्दराम्^९ । चिकुरामित्यप्रसिद्धत्वादर्शः पाठः ॥ ४६ ॥

1. K, N: ^०रायतले^०; A: ^०योर्थाः 2. K, N: लीलाचतुरुण^०
3. B: -रानत^० 4. B: या शोभा कान्तिः 5. A: कामं 6-6. A: निजं
का^०; A, C: ^०मणीयजं 7-7. A: ^०मानस्यैव गुण्य^c 8. A: ^०काश्योक्तिः;
C: काश्योक्तिः 9. C: सुन्दर

लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्राः ।
तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्यावलप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः ॥४७॥

पशूनां मनसि लज्जा त्रपा यद्यभविष्यन्निश्चितं^१ पार्वत्यास्तं केशपाशं
शिरोरुहकाण्यशोभामालोक्य^२ चमर्यः प्रियपुच्छत्वं^३ शिथिलमवाकरि-
त्यन्^४ । ता हि चमर्यो वीरुदगहनलग्नलाङ्गूलविच्छेदकातरा^५ व्याधसायकं^६
नाशकरमप्यज्ञीकुर्वते । न तु वालभज्जम् । यतः^७ तासां वालानि प्रियाणि ।
अत्र क्रियातिपत्त्या^८ ‘भूते च’^९ इति लृडभावश्चिन्त्यः^{१०} । ^{११}-तमिति
सर्वनाम केशपाशस्य रम्यत्वेन प्रसिद्धिमाह । केशपाशशब्दः^{११} प्रशंसा-
याम्^{१२} ॥ ४७ ॥

1. A: यदि भवितु; C: यदि भविष्यतु निश्चितं 2. A, C: ^०रुहशोभाकाण्य
शोभामा^०; B: ^०रुहः काण्य^० 3. C: पुच्छप्रियत्वं 4. A, C: ^०ध्यतु; B:

निश्चितं शिथिलमवकुर्युः ५. B: °हने लग्न°; C: लाङ्गूलवालविच्छेऽ ६. A, C:
 व्याधं ७, A, C: यदा तु स्वगुणपराजयेऽपि तिर्यच्चो न लज्जन्ते तदा देवीकेशपाश-
 दर्शनेऽपि ८. A: क्रियात्यपत्त्या; ५पत्त्यां; cf. Pāṇ. 3,3,139. ९. Pāṇ.
 3,3,140. १०. A: °भावचिन्तः and adds: हेतुहेतुमङ्गावादक्लृप्तः (cf.
 Pāṇ. 3,3,156) । मर्याद्भावाच्च । यदा यद्योश्चे तस्यायन् ॥४॥ (lacuna
 marked by four points) शार्ङ्गरवादिषु (cf. Pāṇ. 4, 1, 73) पुत्रशब्दा-
 न्तीन् । ; B: लङ्गभा° ११-११. A: केशपाशस्य प्रसिद्धत्वेन रम्यत् ॥५॥
 (lacunae are marked by eight and ten points respectively). १२. A adds 'प्रशंसावन्तैश्च' (Pāṇ. 1,1,66) इति०सः (lacuna
 marked by ten points) । वालप्रिय इति 'वा प्रियस्य' (MB. 2,2, 35
 Vt.) इति परनिपातः ।

विभागशोऽवयवान्^१ निर्वर्ण्येदानीं निकुरम्बीकृत्याह^२—

सर्वेषमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन^३ ।
 सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिव्यक्षयेव ॥४८॥

किं बहुता । सर्वेषामुपमाद्रव्याणां शशिकमलकुवलयरम्भादीनां समुच्च-
 येन संघटनेन^४ सा देवी प्रवीणेन^५धात्रा विनिर्मिता^६ । तेन च यथाप्रदेशं^६
 यथानुरूपं विनिवेशितेन^७ । शशिकमलशोभा^८ हि मुख एव रचिता, कुवलय-
 कांगितर्नेत्रयोः, कदलीचारुतोर्वोरेवेत्यादि । उत्प्रेक्ष्यते । एकस्थसौन्दर्य-
 दिव्यक्षयेवोपमानवस्तुसमुच्चयेन^९ निर्मिता । ^{१०}-द्रव्याणां समुच्चयं तावद्विप्र-
 कीर्णमधुना एकस्थं^{१०} पश्यामि कीदृशमेतदिति^{११} । ^{१२}-अतो बुद्ध्यैव
 विधिनोत्पादितेत्यर्थः^{१२} । उपमीयते येनेत्युपमा^{१३} । ^{१४}-तदाख्यानि च
 तानि द्रव्याणि तेषां समुच्चयस्तेन^{१४} । यो यः । प्रदेशो यथाप्रदेशम् ॥४८॥

1. B: विभागे शोभामवयवानां	2. A: निकुरम्बी°	3. A: "वेशतेन
4. A: संघटेन; C: संघट्टेन	5-5. A, C: विवात्रानिर्मिता	6. B adds:
यत्र यदुपयुक्तं	7. A, C: निवेशतेन	यत्र शशिशोभा (i.e., B does not
	8. A: शशि०कमल° (lacuna
marked by three points), where in B: शशिशोभा (i.e., B does not	record lacuna and omits कमल).
		9. A: "येवो उप°
		10-10. A: विप्रकीर्ण तावदेतदितिरां रम्य०" (lacuna marked by three points);
		B adds यतः after एकस्थं; C: विप्रकीर्ण तावदेतदितिरां रम्यमेकस्थं
		11. B omits की०ति
	12-12. A omits.	13. A: नयेत्यु°
C: सा चासौ द्रव्यं च		14-14. A,

तां नारदः कामचरः कदाचित् कन्यां किल प्रेक्ष्य पितुः समीपे ।
समादिदेशैकवधूं¹ भवित्रीं प्रेमणा शरीरार्धहरां हरस्य ॥४९॥

ततः कदाचिदेवंरूपां तां² कुमारीं जनकाभ्यासे³ विलोक्य स्वेच्छाचारी नारदमुनिर्हरस्यैकवधूं⁴ भवित्रीमसपत्नीकां⁵ भार्या भाविनीं समादिदेशोक्तवान्⁶ । ⁷-प्रेमणा प्रीतिवशाच्छरीरार्धहरामर्धदेहमाक्रम्य⁷ स्थिताम् । किलेत्यागमसूचनार्थः⁸ । एवं ह्युक्तम् — ‘एषा भार्या प्रिया भर्तुः शङ्खरस्य⁹ शरीरार्धहरा¹⁰ भविष्यति, न संशयः’ । कामेन स्वेच्छया चरत्यटतीति कामचरः । भविष्यतीति भवित्री । शरीरार्धशब्दे¹¹ समप्रविभागविवक्षायां¹² षष्ठीसमाप्तः ॥ ४९ ॥

1. B: ^०वधू 2. A, C omit तां 3. A: ^०भ्याये 4. B adds:
एकैव वधूस्तां; C: नारदः मुनि^० 5. A: ^०त्नीनीयां; C: ^०त्रीसप^० 6. B:
^०देश आदिष्वानित्यागमः 7-7. A: प्रेमणा च्छरीरार्धहरां प्रीतिवशा अर्धदे^०
8. B: ^०गमः सू^० 9. B: वृषाङ्कस्य 10. B: सहार्धहरा; A: ^०र्धहा
11. A: शरार्ध^० 12. A: ^०भाग…यां (lacuna marked by three
points).

गुरुः प्रगल्भेऽपि वयस्यतोऽस्यास्तस्थौ निवृत्तान्यवराभिलाषः ।
ऋते कृशानोर्न¹ हि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजास्यपराणि हव्यम् ॥५०॥

यतो नारद एवमादिष्वानतः कारणाद्गुरुः पितास्यास्तारुण्येऽपि निवृत्तान्यवराभिलाषस्तस्थौ² । निवृत्तोऽन्यस्मिन् वरे भर्तुर्यभिलाषो³ यस्य⁴-स एवंविध आसीत् । हरादन्यं वरं मनसापि न चकारेत्यर्थः⁵ । यतः कृशानोर्न्ते⁵ ^६-वक्त्रं विना मन्त्रेण पूतं^६ ^७-हव्यमादुतिमन्यानि तेजांसि नार्हन्ति ^८-भोक्तुं न शक्नुवन्ति^७ । ^९-हृयत इति हव्यम् । ^८-कृशानोरिति ऋतेशब्दप्रयोगे^{१०} पञ्चमी^९ ॥ ५० ॥

1. B, C: कृशाणोर्न 2. B omits तस्थौ 3. B: भर्तुर्यभि^०
4-4. A, C omit. 5. A: ^०नो ऋते; B: कृशाणो ऋते; C: कृशानोः ऋते
6-6. B: अग्निवर्ज मन्त्रपवित्रं 7-7. A, C: हृयं भोक्तुमपराणि तेजांसि
8-8. B: हृयत इति हव्यम् । भोक्तुं न शक्नुवन्ति 9-9. A, C omit and
read: सूर्यादीनां यथा मयूरव्यंसकादिवच्छाकपार्थिवदत्रापि भोक्तुशब्दस्यान्वयः
(C: ^०स्यापि अन्वयः) 10. Cf. Paṇ. : 2,3,29.

^{१-}तहि स्वयमेव^२ तातः स क[स्मात् तां]^३ हराय^४ न ददावित्याह—^५

अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक ।

अभ्यर्थनाभङ्गभयेन साधुर्माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बते�र्थे ॥५१॥

देवदेवं महेश्वरमपार्थेयमानं सन्तं हिमवान् दुहितरं ग्राहयितुं न शशाक । ^{६-}यावद्गवता सा नाभ्यथिता तावत् तस्मै गिरिस्तां^७ न ददावित्यर्थः । हिंशब्दोऽत्रोत्तराश्रयहेत्वर्थः^८ । यस्मान्मनस्वयभिमतेऽपि वस्तुनि माध्यस्थ्यमौदासीन्यमवलम्बते^९ श्रयति^{१०} । केन^{११} । प्रार्थनाभङ्गत्रासेन । कदाचिद्हत्तामपि नाङ्गीकुर्यादिति^{१०} । ‘गत्यर्थनां तथैव च’^{११} इति चकारा-द्यग्रहिप्रभृतियोगेऽपि^{१२} द्विकर्मकता^{१३} । यथा — ‘अजिग्रहत् तं जनको धनुस्तत्’,^{१४} ‘देवासुरैरमृतमस्तुनिधिर्मन्थे’^{१५ १६-}‘मुक्ताजालं चिरपरचितं त्याजितो’^{१७} ‘दैवगत्या’,^{१८} ‘त्वामप्यस्तं नवजलमयं मोचयिष्यत्यवश्यम्’,^{१९} ‘गग्नः शतं दण्डचन्ताम्’^{२०} इति ।^{१८} ॥ ५१ ॥

1-1. A, C omit.	2. B: स्वयमेवं	3. B: क... (lacuna marked by three points).
	4. B: हय	5-5. A, C : यावत् तेनासौ ग्राहयन् नार्थितस्तावत्
6. B omits हि०त्वर्थः	7. B, C: माध्यस्थ-मौ०	
8. A: श्रययति	9. A, C: कुतः	10. B: °यर्दित्यभिप्रायः
11. MB. 1,4,51 (ed. Kielhorn p. 335).		12. B: चकारात्प्रभृ०;
C: °योगे	13. B: कर्मता	14. Bhattik. 2,42; A, B, C add इति
15. Kirātarjunīya 5, 30.	16-16. B omits.	17. C: त्याजितं
18. Meghadūta 93.	19. Meghadūta 91.	20. MB. 1,1,1, (ed. Kielhorn p. 41).

^{१-}इदानीमीश्वरव्यापारं विवर्णयिषुराह—^२

यदैव पूर्वे^३ जनने शरीरं सा दक्षरोषात् स्वयमृत्ससर्ज^३ ।

तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत्^४ ॥५२॥

^{५-}यस्मिन्नेव काले पूर्वस्मिन्^६ जनने जन्मनि देवी^७ पितृकोपात् स्वयं देहमत्याक्षीत्, तत एवारभ्य परिहृतविषयत्वादभूतनाथोऽपरिग्रहोऽभूदकृत-दार^८ आसीत् । प्रेमवशाद्ब्रह्मचर्यं चचारेत्यर्थः । तदेति पञ्चम्यर्थवृत्ति-

निपातः^८ । ^९-सञ्जन्त तेष्वति सङ्गा विषयाः^{१०} । परिगृह्यत^{१०} इति परिग्रहो दाराः ॥ ५२ ॥

1-1. B omits. 2. A, B, C: पूर्व 3. K, N: ^०रोषात्सुदनी ससर्ज
4. B omits this verse and later adds it on the right-hand margin
of page 8a. 5-5. B: यदैव पूर्वस्मिन् जनेन जन्मनि यदैव यस्मिन् काले देवी
6. A: ^०स्मन्न; C: ^०स्मन्ना 7. B: ^०दारावलम्बन 8. A: ^०पाते:
9-9. B omits. 10. A: परिह्यत

स कृत्तिवासास्तपसे यतात्मा गङ्गाप्रपातोक्षितदेवदारु^१ ।
प्रस्थं हिमाद्रेसुर्गनाभिगन्धि किञ्चित्कण्ठिकनरमध्युवास ॥५३॥

कृत्तिर्गजाजिनं वासोऽम्बरं यस्य स भगवान् संयतेन्द्रियस्तपो^२ श्रृंथे^२ हिमाद्रे:
प्रस्थं सानुमध्युवास^३ भेजे । कीदृशम्^४ । गङ्गायाः^५ प्रपातेन निर्झराम्भ-
सोक्षिताः^६ सिक्ता^७ देवदारवो यत्र । मृगाणां कस्तूरिकाकुरङ्गाणां^८
नाभिगन्धो^९ विद्यते यत्र^{१०} । किञ्चिन्नतूच्चैः^{११} कणन्तो गायन्तः किनरा
यत्रेति सेव्यत्वकथनम् । प्रस्थशब्दः पुनर्पुंसकयोः^{१२} ॥ ५३ ॥

1. K, N: ^०प्रवाहोक्षि^०; C: ^०दारुः 2. A: ^०न्द्रियसंस्तृः^०; B: ^०न्द्रियः
स तपो^०; C: ^०यः सन् तपोर्थ 3. B: सानुं मध्यं वास 4. B omits कीदृशम्
5. B: गङ्गा- 6. B: ^०मभसाक्षिताः 7. A: सक्ता 8. A:
काकुर० (om. कस्तूरि; C: कस्तूरिकाकुर०); B om. कस्तूर०णां; C: ^०ङ्गानां
9. B: नाभिस्तस्याः गन्धो 10. B adds : मृगनाभि कस्तूरिका 11-11.
A: किञ्चित्ततूच्चैवः; B: किञ्चित् (om. न तूच्चैः) 12. B: पुः...स...
(lacuna caused by trimming the Ms. for binding).

गणा नमेरुप्रसवावतंसा भूर्जत्वचः स्पर्शवतीर्वसानाः^१ ।
मनःशिलाविच्छुरिता निषेदुः शैलेयनद्वेषु शिलातलेषु ॥५४॥

गणाः प्रमथाः ^२-शिलातलेषु पलपट्टेषु निषेदुरुपविविशुः^२ । यत्र हि^३
भगवांस्तत्र तैर्भाव्यम् । ^४-कीदृशाः । नमेर्वाख्या वृक्षा वीरुषो^४ वा तेषां
प्रसवेन पुष्पफलेनावतंसः^५ शेखरो^६ येषाम् । तथा स्पर्शवतीः कोमला

भूर्जत्वचो वसानाः⁷ परिदधतः । मनःशिलया⁸ धातुविशेषण विच्छुरिता
अवलिप्ताः । तेषु तु शैलेयैः शिलाकुसुमैर्द्वेषु छन्नेषु⁹ । शिलेव शैलेयम् ।
वस्तेर्द्विं¹⁰ प्रकृते 'शिलाया दः'¹¹ इति योगविभागाङ्गद्वन्¹² ॥ ५४ ॥

1. K, N: °तीर्दधानाः; B: °वसानः 2-2. A: °पटेषु…(lacuna
marked by points of half a line); C: °दुःविविशुः 3. B om.
हि 4-4. A: कीदृश्य…धो (lacuna marked by points of a
third part of the line). 5. B: °तंसकाः 6. B: शेखरा:
7. B: वसानः 8. B: °शिलाया 9. A omits छन्नेषु 10. A,
C: वस्ते न चिः; B: °द्विं; cf. Pāṇ. 5, 3, 101. 11. Pāṇ. 5, 3, 102.
12. Cf. Kāśīka 5, 3, 102.

¹⁻ तु पारसंघातशिलाः खुराग्रैः⁻¹ समुद्धिखन् दर्पकलः² ककुद्यान्³ ।
दृष्टः कथंचिद्वयैर्विविग्नैरसोदसिंहध्वनिरुन्ननाद⁴ ॥५५॥

ककुद्यान्³ हरवृषभ⁵ उन्ननाद जगर्ज । कीदृशः । हिमानीः शफाग्रैरुल्लिखन्
दारयन् । दर्पकलो² मदमधुरः⁶ । अतश्चासोदसिंहध्वनिः केसरिणां नादमप्य-
क्षममाणः⁷ । अत एव गवयाख्यैः प्राणिभिर्विविग्नैः⁸ खिन्नैः कथंचिद-
दूरादीक्षितः । ककुद विद्यते यम्यासौ ककुद्यान् । यवादित्वाद्रत्वाभावः⁹ ।
दान्तोऽयं न तु तान्तः । विविग्न इति ओविजे:¹⁰ ॥ ५५ ॥

1-1. B: °शिला खु⁰; C: °शिला हिमाद्रेः 2. B: °कलाः 3. A:
ककुन्द्यान् 4. B: °विघ्नैर० 5. B omits हर 6. B adds हृष्टः
7. B: °क्षमाणः 8. B: प्राणिविविग्नैः 9. B: °त्वात् वयत्वा०; cf.
Pāṇ. 8, 2, 9. 10. Dhātupāṭha 1461; B: विजे:

तत्राग्निमाधाय¹ समित्समिद्दं स्वमेव मूर्त्यन्तरमष्टमूर्तिः ।
स्वयं विधाता तपसः फलानां केनापि कामेन तपश्चार ॥५६॥

तत्र²⁻हिमवत्सानावभ्याधानं कृत्वा भगवान्⁻² केनापि कामेन कथाप्य-
ज्ञातेच्छया तपश्चार³ । अज्ञानस्य⁴ कारणमाह । तपसः फलानां स्वर्ग-

पवर्गणां स्वयं कर्तेश्वरत्वात् । कीदृशमग्निम् । समिद्धिरेधैः समिद्धं
दीप्तम् । तथा स्वमेव मूर्त्यन्तरमात्मीयमेव तनुविशेषम् । यतोऽसावष्टमूर्तिः ।
५-क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्यां५ हि शम्भोरष्टौ६ मूर्तयः ।
अन्या मूर्तिमूर्त्यन्तरमिति ‘सुप्सुपा’७ इति समाप्तः ॥ ५६ ॥

1. A, B, C: °मादाय	2-2. B: हिमवान्सानौ भगवानान्याधानं विधाय
3. C: °श्रकार	4. A, B, C: अज्ञातस्य (D: अज्ञानस्य)
°शनसोमसूर्ययजमानाकाशा	5-5. B:
6. A, C: °रष्ट-
	7. Cf. Pāṇ. 2, 1, 4.

अनर्थमध्येण^१ तमद्रिनाथः स्वगौकसामर्चितमर्चित्यित्वा ।
आराधनायास्य सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां^२ तनूजाम् ॥५७॥

^३-ततो निजसानुनि तपस्यन्तमीशं^४ ज्ञात्वा नारदवचनमनुस्मरन् नगेश-
स्तमध्येणाभ्यच्यर्चिपूर्वमेतत्सेवार्थं^५ वयस्यासहितां सनियमां सुतां समादि-
देशाज्ञापितवान् । कीदृशं ^६-तम् । अनर्थमपरिच्छेद्यमज्ञेयत्वात्^७ ।
स्वगौकसां देवानामर्चितं^८ पूज्यम् । ‘क्तस्य च वतंमाने’^९ इति षष्ठी । अर्धार्थ-
मुदकादिकमध्यम् । ‘पादाधर्म्यां च’^{१०} इति यत् । ओको गृहम् । तनुशब्द
ऊकारान्तोऽपि^{११} ॥ ५७ ॥

1. A, C: अनर्थम् ^०	2. B: प्रियतां	3-3. A omits.	4. B:
तपन्त ^० (C: तपस्यन्त ^०)	5. C: नगेशः हिमाद्रिः तम् ^०	6-6. C: तदनं अपरि ^०	
7. C omits अचितं	8. C: °मानः for °माने; Pāṇ. 2, 3, 67.
9. Pāṇ. 5, 4, 25.		

प्रत्यर्थिभूतामपि तां समाधेः शुश्रूषमाणां गिरिशोऽनुमेने ।
विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः ॥५८॥

तां देवों शुश्रूषमाणां^१ सेवमानां सतीं भगवाननुमेनेऽङ्गीचकार ।
अननुमननं^२ च प्राप्तम् । यतः समाधेनियमस्य प्रत्यर्थिभूतां स्त्रीत्वात्
प्रतिपक्षरूपाम् । प्रत्यर्थित्वं भूतां प्राप्तां प्रत्यर्थिभूताम् । यदि वा भूतशब्द
उपमानवचनः^३ । विपक्षसद्शीमित्यर्थः । कथं तर्ह्यनुमेन इत्याह । यस्मा-
द्विकारहेतौ सत्यपि येषां मनांसि न विक्रियन्ते विकारं न नीयन्ते त एव
धीराः सत्ववन्तः । शुश्रूषा सेवा । श्रोतुमिच्छेति^४ तु परं व्युत्पत्तिमात्रम् ।

सेवायां वा श्रवणं विद्यते । ग्रहणं विद्यत इत्यर्थः । सेवको हि शृणोति न त्ववहेलयति । 'ज्ञाश्रुस्मृदशां सनः'⁵ इत्यात्मनेपदम् । विक्रियन्त इति कर्मणि⁶ । कर्मकर्त्तरि⁷ तु '८-वे: शब्दकर्मणः'⁸, 'अकर्मकाच्च'⁹ इत्यात्मने-पदाकर्मकत्वात्¹⁰ 'णिश्रन्थग्रन्थिं'¹¹ इति यज्ञनिषेधः¹² स्यात् ॥ ५८ ॥

1. B: शृश्वमाणां	2. C: अनुमननं	3. B: उपमावचनार्थः	4. A:
०मिच्छतेति	5. Pāṇ. 1, 3, 57.	6. Cf. Pāṇ. 3, 1, 67.	7. B:
कर्तरि	8-8. A: ...कर्मणः (lacuna marked by four points); B:		
वः शब्दः; C: वोशब्दः	Pāṇ. 1, 3, 34.	9. Pāṇ. 1, 3, 35.	10. B:
०पदकर्मः; C: ०पदः कर्मः	11. Cf. MB. 3, 1, 89.	12. C: यज्ञनिषेदः	

अवचितबलिपुष्पा वेदिसंमार्गदक्षा

नियमविधिजलानां बहिंषां चोपनेत्री ।

गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी

नियमितपरिखेदा तच्छ्रश्नन्द्रपादैः ॥ ५९ ॥

सा सुकेशी देव्यनुज्ञाता¹ सती प्रत्यहमनुदिनं गिरिशमुपचचार सिषेवे । तामेव सेवामाह² । अवचितान्युच्चितानि³ बल्यर्थं पूजार्थं पुष्पाणि यथा सा । वेदिसंमार्गेऽग्निसंमार्जने दक्षा चतुरा । नियमविधिजलानां बहिंषां⁴ दर्भाणां चोपनेत्री ढोकिनी । एतत्कारणाद्यः⁵ परिखेदः श्रमः⁶ स हरमौलि-मृगाङ्गमयूखैनियमितोऽपास्तो⁷ यस्या इति⁸ भगवत्प्रसाददर्शनफलम् । संमार्जनं संमार्गः । घत्र⁹ । 'मृजेर्वृद्धिः'¹⁰ । 'चजोः कु'¹¹ इति कुत्वम् । उपनयतीत्युपनेत्री । अहन्यहनि प्रत्यहम् । यथार्थेऽव्ययीभावः¹² । 'अनश्च'¹³ 'नपुंसकादन्यतरस्याम्'¹⁴ इति टच्, टिलोपः । सुकेशीति 'स्वाङ्गाचोपसर्जनाद्'¹⁵ इति डीष्¹⁶ । मालिनीवृत्तम् ॥ ५९ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमार-
संभवटीकायां प्रथमः सर्गः ॥¹⁶

1. A: ०ज्ञा	2. B: सेवाह	3. C: ०तानि उचितानि	4. C:
हविषां	5-5. B: परिश्रमः	०मितेऽपास्तो	इति
8. B omits घत्र्; cf. Pāṇ. 3, 3, 18.	6. B: ०मितेऽपास्तो	7. C omits	
7, 3, 52.	11. Cf. Pāṇ. 2, 1, 6.	12. B: अश्च;	10. Pāṇ.
13. Pāṇ. 5, 4, 109.	14. Pāṇ. 4, 1, 54.	15. A, B: डीप्	
16. A: आनन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां प्रथमः सर्गः; B:			
इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां प्रथमः सर्गः; C:			
श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सटीके प्रथमः सर्गः ।			

द्वितीयः सर्गः

तस्मिन् विप्रकृताः काले तारकेण^१ दिवौकसः ।
तुरासाहं^२ पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः ॥ १ ॥

यदा गिरजा गिरशमवरिवस्यत् तस्मिन्नेवावसरे तारकेण वज्राङ्ग-
तनयेनासुरेण^३ विप्रकृता उपद्रुताः सन्तो दिवौकसो देवास्तुरासाहमिन्द्रं^४
पुरोधायाग्रेकृत्य^५ स्वायंभुवं धाम ब्रह्मलोकं ययुः^६ जग्मुः । दिवशब्दो-
ऽकारान्तोऽपि^७ । यथा—‘दिशो बाहू दिवं शिरः’^८ । वैन्यादिवद^९ भाषायामपि
तुराषाट्छब्दः^{१०} । स्वयंभूर्ब्रह्मा तस्येदं स्वायंभुवम् । ‘संज्ञापूर्वको’^{११}
^{१२}-विधिरनित्यः’ इति^{१३} ‘ओर्गुणः’^{१४} इति गुणाभावः । सर्गस्मिन्न-
नुष्टुभो वृत्तम्^{१२} ॥ १ ॥

1. A, B, C: तारकेन	2. A, B, C: तुरासाहं	3. A, C: °तनया-
सुरेण
4. A, B, C: °स्तुराषाहं	5. B: °कृतः; C: °याग्रीकृत्य	
6. C omits ययुः	7. B: °बद्वो उका”	8. Mahābhārata, 6, 61, 54.
9. B: चैत्यादि ^० ; cf. Kāśikā, 4, 1, 151.	10. B: °षाढ्छब्दः; C: षाद-
शब्दः; cf. Pāṇ. 3, 2, 63.	11. A: °पूर्वकं
(lacuna marked by points of one line).	12-12. A : विधि…	13. Kāśikā, 6, 4,
146; cf. Paribhāṣenduśekhara, 93, 1.
14. Pāṇ. 6, 4, 146.	14. Pāṇ. 6, 4, 146.	

तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम् ।
सरसां सुप्तप्तानां प्रातर्दीधितिमानिव^१ ॥ २ ॥

^२-तारकविप्रकारान्नष्टमुखकान्तीनां^३ देवानां^२ विरच्च^४ आविरभूत्
प्रत्यक्षीभूतः । न तु दर्शनविघ्न^५ उदपादि । यथा संकुचितारविन्दानां
तोयाशयानां प्रभाते रविराविर्भवतीत्युपमा । अनेन शोकविनाशान्मुख-
प्रसादः सूचितः ॥ २ ॥

1. A: °वितमा^०; C: °मान्तिव

- 2-2. A: …(lacuna marked by

points of one line). 3. B: ^०मुख्यका^० 4. B: विरच्चि 5. B:
दर्शनं विधन

अथ सर्वस्य धातारं ^{१-} सर्वे ते ^{-१} सर्वतोमुखम् ।
वागीशं वाग्मिरर्थ्याभिः प्रणिपत्योपतस्थिरे ॥ ३ ॥

ततोऽखिला एव सुरा वागीशं ब्रह्माणं प्रह्लीभूयार्थ्याभिः सत्याभिर्गी-
भिरूपतस्थिरे तुष्टुविरे^२ । कीदृशं तम् । सर्वस्य^३ विश्वस्य धातारं स्त्रष्टारम् ।
सर्वतोमुखं चतुर्मुखम् । यदि वा बहुद्वारमखिलागमस्तुत्यत्वात् । वाचां^४
वेदशास्त्रमयीनामीशं^५ प्रभवं ^{६-}पति च^७ । यदुक्तम् ‘योगो ज्ञानं तथा सांख्यं
विद्या: शिल्पानि कर्म च । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं पितामहात् ॥^८ ।
अर्थादनपेता ^{९-}अचलिता अर्थ्या^{१०} अनध्यारोपितार्थः । ‘धर्मपथ्यर्थ-
न्यायादनपेते’^{११} । उपतस्थिरे इति ‘उपाद्वेवपूजा’^{१२} इति तङ् ॥ ३ ॥

1-1. K, N: ते सर्वे 2. A: तुष्टुविरे 3. B omits सर्वस्य 4. A:
वाचा 5. A: ^०शास्त्रम्^०मीश 6-6. A, C omit. 7. Mahā-
bhārata, 13, 135, 139. 8-8. B: अचलितार्थ 9. A: ^०पथ्यार्थ^०;
B: धर्मपैतः; Pāṇ. 4, 4, 92. 10. MB. 1, 3, 25, Vt. 1.

तामेव नुतिमाह —

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने ।
गुणत्रयविभागाय पश्चाद्द्वेदगुपेयुषे ॥ ४ ॥

त्रिमूर्तये हरिहरब्रह्मवपुषे तुभ्यं नमः । सृष्टेस्तु पूर्वं केवलात्मनेऽभिन्न-
रूपाय । गुणानामक्षुभितत्वात् । ततो गुणत्रयस्य सत्त्वरजस्तमोलक्षणस्य
विभागाय । पश्चाद्द्वेदं ब्रह्मविष्णुरुद्रलक्षणम् पेयुषे^१ प्राप्ताय । अविभक्ता^२ हि
गुणा न कार्यकारणक्षमा इति देवमनुष्यतिर्यग्रूपां प्रजां निर्मातु^३ न घटते^४ ।
गुणविभागाच्च त्रिमूर्तित्वमागतमेव । तदुक्तम् — ‘नमो रजोजुषे सृष्टौ
स्थितौ सत्त्वमयाय च । तमोमयाय संहारे^५ त्रिरूपाय स्वयंभुवे’ ॥ ४ ॥

1. B: ब्रह्मरुद्र^० 2. A: ^०भक्त 3. B: निर्मातु 4. B: घटिते
5. A: संहारे

यदमोघमपामन्तरुम् वीजमज त्वया ।
अतश्चराचरं विश्वं प्रभवस्तस्य गीयसे ॥ ५ ॥

हे अज सनातन^१-यत्त्वयापामन्तस्तोयमध्येऽमोघमवन्ध्य^२ कार्यजनन^३
बीज^३ ४-वीर्यमुप्तं^४ क्षिप्तम् । अतो^५ बीजाच्चराचरं स्थावरजङ्गमात्मकं^६
विश्वं जगत् । अतश्च तस्य विश्वस्य^७ त्वं प्रभवः कारणं गीयसे मुनिभिरु-
श्यसे । यदुक्तम् — ‘सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात् सिसृक्षुविविधाः प्रजाः ।
अप एव ससर्जदौ तासु वीर्यमथाक्षिप्त् ॥’^८ चरं चाचरं च^९ चरा-
चरम्^{१०} । प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः ॥ ५ ॥

1-1. A: ...न्तस्तो (lacuna marked by 8 points). 2. A:
कार्य ज^० 3. A: बीज 4-4. A: ... (lacuna marked by 8 points).
5. B: मतो 6. B, C: जङ्गमस्थावरकं 7. B omits विश्वस्य 8.
Manusmṛti, 1, 8; B omits अप °क्षिप्त् 9. A omits च 10. B:
तच्चरा^०

तिसृभिस्त्वमवस्थाभिर्महिमानमुदीरयन् ।
प्रलयस्थितिसर्गणामेकः कारणतां गतः ॥ ६ ॥

त्वं हरहरिब्रह्मराभिः^१ तिसृभिरवस्थाभिर्दशाभिर्महिमान^२ माहात्म्य-
मुदीरयन^३ कथयन् प्रलयस्थितिसर्गणां संहाररक्षासृष्टीनामेक एव कारणतां
गतो निदानत्वं^४ प्राप्तः । यदुक्तम् — ‘ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् कालत्वे संहर-
त्यपि । पुरुषत्वं^५ उदासीनस्तस्रोऽवस्थाः^६ स्वयंभुवः ॥’^७ स्थितिः सत्ता
पालनम् ॥ ६ ॥

1. B, C: हरहरिब्र^० 2. B: °स्थांभिर्म^० 3. A, C omit
माहात्म्यम्; B: महा^० 4. C: निधानत्वं 5. A: °पस्त्व; C: °पत्वे
6. B: यदासी^० 7. -?—

स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते भिन्नमूर्तेः सिसृक्षया ।
प्रसूतिभाजः सर्गस्य तावेव पितरौ स्मृतौ ॥ ७ ॥

स्त्रीपुंसौ प्रकृतिपुरुषौ तवात्मनो भागावंशौ । यतः स्त्रष्टुमिच्छया^१

भिन्नमूर्ते द्विधाकृतवपुषः² तावेव स्त्रीपुंसौ प्रसूतिभाजो योनिजस्य सर्गस्य³ पितरौ मातापितरौ स्मृतावुक्तौ⁴ । यदुक्तम् — ‘द्विधाकृतात्मनो⁵ देहमधेन पुरुषोऽभवत् । अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत्रभुः ॥’⁶ प्राकृतमान-सादीनामपि⁷ सगणां संभवात् प्रसूतिभागग्रहणम् । स्त्री च पुमांश्च⁸ स्त्रीपुंसौ । अचतुरादित्वादच्च⁹ । माता च पिता च तौ पितरौ¹⁰ । ‘पिता मात्रा’¹¹ ॥ ७ ॥

1. B: सृष्टु⁹ 2. B: “द्विधागत” 3. B omits सर्गस्य 4. B: स्मृतो and omits उक्तो 5. C: “कृत्वात्मनो” 6. Manusmṛti, 1, 32. 7. B: “तमनसा”⁹ 8. C adds तौ 9. A, C: अचत्वरा”; cf. Pāṇ. 5, 4, 77. 10. B: मातापितरौ 11. B: माता for मात्रा; Pāṇ. 1, 2, 70.

स्वकालपरिमाणेन व्यस्तरात्रिंदिवस्य¹ ते ।
यौ² स्वप्नबोधौ तावेव² भूतानां³ प्रलयोदयौ ॥ ८ ॥

तव यौ स्वप्नबोधौ तावेव प्राणिनां प्रलयोदयौ विनाशाविर्भावौ । यदुक्तम् — ‘यदा स देवो जागर्ति तदेवं चेष्टते जगत् । यदा स्वप्निति⁴ शान्तात्मा तदा सर्वं प्रलीयते ॥’⁵ कीटशःस्य ते । स्वकालपरिमाणेन निज-समयमनेन व्यस्तं विभागीकृतं रात्रिंदिवमहोरात्रौ येन तस्य । [यदुक्तम्⁶—] ‘सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो’ विदुः । रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्र-विदो⁸ जनाः ॥’⁹ अन्यत्राप्ययुक्तम्¹⁰ — ‘यदेतत्परिसंख्यात्मादौ मर्त्य-चतुर्युगम् । एतदद्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ दैविकानां युगानां तु सहस्रपरिसंख्यया । ब्राह्मेकमहर्ज्ञेयं¹¹ तावती¹²-रात्रिरेव च¹² ॥’¹³ द्वन्द्वे दिवाशब्दः प्रातिपदिकार्थमात्रवृत्तिः, ¹⁴-नाधिकरणार्थवृत्तिः¹⁴ । नित्य¹⁵ ह्याधिकरणार्थत्वे ‘दोषामन्यमहः’¹⁶ ‘दिवामन्या रात्रिः’¹⁶ इति कर्मभावो दुर्घटः¹⁷ स्यात् ॥ ८ ॥

1. A, C: दिनस्य 2-2. K, N: तु स्वप्नप्रबोधौ; C: “बोदौ for बोधौ
3. A: प्राणिनां 4. C: स्वप्निति 5. Manusmṛti, 1, 52. 6. A,
B, C omit, D adds it. 7. A: “हर्ये ब्रह्म” 8. C: “रात्रिविदो
9. Mahābhārata, 6, 30, 17. 10. A: अन्यत्र...म् (lacuna marked
by five points). 11. B: “मेतदह” 12-12. B: रात्रिरुच्यते
13. Manusmṛti, 1, 71-72. 14-14. A, C omit. 15. A, C;
त्यां for नित्यं 16. MB. 1, 1, 41. 17. B: दुर्घटा

¹⁻ जगद्योनिरयोनिस्त्वमनन्तो जगतोऽन्तकः⁻¹ ।
 जगदादिरनादिस्त्वं ²⁻ जगदीशोऽप्यनीश्वरः⁻² ॥ ९ ॥

ब्रह्मत्वेन त्वं ³⁻जगतां योनिः⁻³ प्रभवः । ⁴⁻तत्राधिकरणार्थवृत्तिः⁻⁴ ।
 तत्वं⁵ तु न कश्चिद्योनि: अजत्वात् । तथा त्वं विश्वस्यान्तको रुद्ररूपेण
 संहारात् । तव तु न कश्चिदन्तोऽन्तकारी अविनाशित्वात्⁶ । तथा⁷ जगत
⁸⁻आदिस्त्वं पुराणत्वात्⁹ । तव तु न कश्चिदादिनित्यत्वात्⁻⁸ । तथा
 जगतस्त्वमीश्वरस्त्वदायत्तत्वात् सर्गस्थितिलयानाम् । तव तु न कश्चिदी-
 श्वरः परिपूर्णत्वात् । अपिर्विरोधे सर्वत्र संबन्धनीयः । विरोधस्तु पदानां
 तत्पुरुषाश्रयणेन;¹⁰ बहुव्रीहिणा त्वविरोधः ॥ ९ ॥

1-1. K, N: "स्त्वं जगदन्तो निरन्तकः; B: "न्तो जगदन्तकः	2-2. K,
N: "दीशो निरीश्वरः; B: "दीनोप्यनेश्वरः	3-3. B: जगद्योनिः
omits this.	4-4. B
5. A: नित्यं च for तव	6. B: "दन्तकोऽन्त"
यथा	7. A:
8-8. C: आदिस्त्वं नित्यत्वात्; B: कश्चिदादिस्त्वात् for कश्चित्त्वात्	
9. B: सर्वादित्वात्	10. B: "श्रयेन

आत्मानमात्मना वेत्सि सृजस्यात्मानमात्मना ।
 आत्मना कृतिना च त्वमात्मन्येव प्रलीयसे ॥ १० ॥

तव स्त्रष्टा संहर्ता¹ वेदिता² च नान्यः कश्चिदस्तीति वाक्यार्थः । अथ यो
 नित्यस्तस्य स्वयमपि कीदृशौ सर्गसंहारौ? अवतारभेदेनेत्यदोषः । ²⁻तदीया
 ह्यंशाः⁻² कार्यार्थमुत्पच्यन्ते च³ प्रलीयन्ते च । यदि वा पुरुषबहुत्वादित्थ-
 मुक्तम् । कृतिना प्रवीणेन सर्वविदा । प्रलीयस इति लट्⁴ कर्त्तरि ॥ १० ॥

1. B: वेदितः	2-2. C: तदीयः ह्यंशः	3. B omits च	4. A:
लेटः; B: लिटः; C: लीटः |
|--------------|----------------------|--------------|---------------------------------|

द्रवः संघातकठिनः स्थूलः सूक्ष्मो लघुर्गुरुः ।
 व्यक्तो व्यक्तेतरश्चासि प्राकाम्यं ते विभूतिषु ॥ ११ ॥

तव विभूतिषु भूम्यादिषु महिमासु प्राकाम्यं बाहुल्यं यथेच्छता वा ।
 तथाहि त्वमेव द्रवो रसात्मकः । संघातः परमाणुसमूहः स चासौ तेन वा

कठिनः कठोरः^१ । संघातरूपत्वात्कठिन इत्यर्थः । स्थूलः पृथिव्यादिमहाभूत-मयत्वात् । सूक्ष्म इन्द्रियशक्तचात्मकत्वात्^२ । ^३-लाघवगौरवे अपि^{-३} त्वदीये विभूती^४ । सर्वशक्तचात्मकत्वाद्ब्रह्मणः । स्थूलोऽपि लघुनर्वादिवद्भूवति । सूक्ष्मोऽपि गुरुः कनकलबवदिति^५ पृथगुपादानम् । तथा त्वमेव व्यक्तो दृश्यो महदादिरूपत्वात् । व्यक्तेतरश्चाव्यक्तः प्रकृतिपुरुषमयत्वात्^६ । तदिदं यत्किञ्चिदृश्यादश्यमेव भवद्विभवलव इति वाक्यार्थः ॥ ११ ॥

1. B omits कठोरः 2. B: इतीन्द्रियात्मकशक्तित्वात् 3-3. B:
गौरवावपि; A, C: ^३वेपि 4. C: विभूते 5. B: ^३ववद्भूवति 6. B:
^६पुरुषत्वात्

उद्दीथः^१ प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम् ।
कर्म यज्ञः फलं स्वर्गस्तासां त्वं प्रभवो गिराम् ॥ १२ ॥

तासां गिरां वाचां त्वं प्रभव उत्पत्तिस्थानम् । कासामित्याह । यासां प्रणव ओंकार^२ उद्दीथाख्यः^३ । वेदे ^४-ह्यस्योद्दीथसंज्ञया व्यवहारः । केचिच्चित्वारम्भकं समापकं चोद्दीथमाहुः^५ । पाठे^६ ह्यवश्यमाद्यन्तयोरोकारः प्रयुज्यते । यासां च त्रिभिर्न्यायैर्यवस्थाभिः तारमन्द्रमध्यैः^७ संहितापद-क्रमैर्वा, उदात्तानुदात्तस्वरितैर्वा, अध्ययनाध्यापनकर्मभिर्वा, क्रृग्यजुस्सा-मभिर्वा उदीरणमुच्चारणम्^८ । यासां च कर्म यज्ञो यजमानव्यापारः फलं च स्वर्गः । तासां श्रुतीनामित्यर्थः । तेन वेदानां^९ त्वं प्रथमः स्मर्ता^{१०} प्रवर्तक इत्युक्तं भवति ॥ १२ ॥

1. K, N: उद्धातः 2. B omits ओंकारः 3. A: उद्दीताख्यः
4-4. A: ह्यस्योद्दीथमाहुः 5. A, B: पाठो 6. A: ^७मन्द्रमध्यैः; B: ^८मन्द्र-
मध्यै 7. A: उदीर्यमानोच्चारणं; C: उदीर्यमानमुच्चार्यमाणं 8. A, C:
देवानां 9. A: स्मर्तः; B: स्मर्त

त्वामामनन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थप्रवर्तिनीम् ।
तदर्शिनमुदासीनं^१ त्वमेव पुरुषं विदुः ॥ १३ ॥

सांख्यास्त्वां प्रकृतिं बुद्धिमामनन्ति कथयन्ति । म्नो मनः^२ । कीदृशीम् । पुरुषार्थेन । जप्रयोजनेन^३ प्रवर्तत इति पुरुषार्थप्रवर्तिनी^४ ताम् । सर्वा हि प्रकृतिः^५ पुरुषस्य भोगार्थं^६ गुणपुरुषभेदज्ञानार्थं^७ च । उक्तं^८ च — ‘ज्ञानं

प्रत्युपभोगं⁹ यस्मात्पुरुषस्य साधयति बुद्धिः । सैव च विशिनष्टि पुनः
¹⁰ प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम्¹⁰ ॥¹¹ योऽपि चासौ¹² पुरुषस्तं त्वामेव
 निदुर्जानन्ति । कीदृशम् । तां प्रकृतिं¹³ पश्यतीति¹⁴ तद्दर्शी तम् । द्रष्टा हि
 पुरुषो हश्या तु बुद्धिरिति¹⁵ कापिलाः¹⁶ । तथा उदासीनं निष्क्रियम् ।
 यदुक्तम् — ‘तस्माच्च विपर्यासात्सिद्धं¹⁷ साक्षित्वमस्य पुरुषस्य । कैवल्यं
 माध्यस्थ्यं¹⁸ द्रष्टृत्वमकर्तुभावश्च¹⁹ ॥²⁰ १३ ॥

1. C: तद्दर्शन	2. Cf. Pañ. 7, 3, 78.	3. B: ज्ञेय	4. B:
^० तिनीं	5. A: प्रकृति-; C omits प्रकृतिः	6. B: भोगापवर्गर्थ	7. B
omits गुण	8. B: “(lacuna marked by two points).	9. A:	
^० भोगां; C: ^० भोगार्थ	10-10. B: पुरुषान्तप्रधानसूक्ष्मम्	11. Saṃkhyā-	
kārikā, 37.	12. B omits चासौ	13. B: प्रकृति	14. A:
			प्रपश्यतीति
15. B omits इति	16. A, C: कपिलाः; B: कापिलः		
17. A: वपर्यसात्सिद्धिः; B: ^० त्सिद्धिः; C: ^० त्सिद्धि	18. A, B, C: माध्यस्थं		
19. B: दृष्टवृं; C: ^० कर्तुकभा०	20. Saṃkhyakārikā, 19.		

त्वं पितृणामपि¹ पिता देवानामपि देवता ।
 परतोऽपि परश्चासि विधाता वेधसामपि ॥ १४ ॥

पितरः सपविधा देवविशेषास्तेषामपि त्वं पिता श्राद्धे तर्पणीयत्वात् ।
 देवानामपीन्द्रादीनां त्वं देवता याज्यत्वात्² । परतोऽपि सूक्ष्मेभ्योऽपीन्द्रियादिभ्यस्त्वं³ परः सूक्ष्मतमः । यदुक्तम् — ‘इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था
 अर्थेभ्यस्तु⁴ परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा ततो महान् ॥ महतः⁵
 परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः⁶ परः । पुरुषान्तं परं किंचित्सा काष्ठा सा परा
 गतिः ॥⁷ तथा वेधसां प्रजापतीनामपि दक्षमन्वादीनां त्वं वेधाः स्तष्टा ।
 अपिविस्मये ॥ १४ ॥

1. B: ^० णामसि	2. B: यज्ञत्वात्	3. A, C: ^० पीन्द्रादिभ्य०	B:
^० भ्यस्त्वां	4. B: ^० भ्यस्त्वं	5. B omits महतः	6. B: परमं व्य०
7. C adds इति; Kaṭhopaniṣad, 1, 3, 10-11.			

त्वमेव हृव्यं होता च भोज्यं भोक्ता च शाश्वतम्¹ ।
 वेद्यं च वेदिता चासि² ध्याता ध्येयं च यत्परम् ॥ १५ ॥

कर्तृकर्मणेरद्वैतमाश्रित्य³ स्तुतिरियम् । यो जुहोति यच्च हूयते यो
विधिवदभुड्कते यच्च भुज्यते यो वेत्ति यच्च वेद्यं ज्ञेयं यो ध्याता यच्च परमुत्कृष्टं
ध्येयं तत्सर्वात्मकं त्वमेव ब्रह्मोत्ति । शाश्वतमनश्वरम् । एष तावदुत्तानः
स्तुत्यर्थो⁴ लाघवाद्वचार्यातः⁵ । विस्तर-स्तु⁶ शास्त्रान्तरपर्यालोचनात्⁷ ।
अन्वेष्यमेतत् ॥ १५ ॥

1. K, N: शाश्वतः; B: शाश्वत्वम्	2. B: चास्य	3. B: °द्वैत्यमा°
4. A: सतुत्यर्थो; B, C: स्तुत्यर्थ-	5. C: °वाद्विष्यातः	6. A, C: विस्त-
रस्तु
८. A: °यलिच"		

इति तेभ्यो नुतीः¹ श्रुत्वा यथार्था² हृदयंगमाः ।
प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः ॥ १६ ॥

इत्थं सुरेभ्यो नुतीराकर्णं प्रसादेनाभिमुखो वेधा³ ब्रह्मा गीर्वणान्
प्रतीदमवोचत्⁴ । कीदृशीः । यथार्थाः⁵ सत्याभिवेयाः । अत एव हृदयंगमा
मनःप्रियाः । गमश्चेति⁶ खच्⁷ ॥ १६ ॥

1. K, N, C: स्तुतीः	2. A: यथार्थ	3. A, C omit वेधा
4. C: प्रति समवोचत्	5. B: यथार्था	6. C: गमनश्चेति
C: खश् ; cf. Pāṇ. 3, 2, 38, Vt.		7. A, B,

पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्षुखसमीरिता ।
प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी ॥ १७ ॥

कविराह । तस्याद्यस्य कवेः सर्वविदश्चतुर्भिर्वक्त्रैरुच्चारिता शब्दानां
द्रव्यगुणक्रियाजातिभेदेन चतुष्टयी प्रवृत्तिश्चरितार्था कृतार्थाभिवत्¹ । साक्षाद्भु-
गवदुक्तत्वात्² । चतुर्णा मुखानां समाहारः चतुर्मुखम् । पात्रादिः³ ।
चत्वारोऽवयवा यस्याः सा चतुष्टयी । ‘संख्याया अवयवे तयप्’⁴ ।
‘हस्वात्तादौ⁵ तद्विते’⁶ इति पत्वम् ॥ १७ ॥

1. B: °भव	2. C: °गवद्वयक्त°	3. A: पात्रादिः; cf. MB. 2, 4,
30. 4. Pāṇ. 5, 2, 42; A: तयम् for तयप्
6. Pāṇ. 8, 3, 101.		5. C: हस्वत्वात्तादौ

किमुवाचेत्याह—

स्वागतं स्वानधीकारान्^१ प्रभावैरवलम्ब्य वः ।
युगपद्युगबाहुभ्यः प्राप्तेभ्यः प्राज्यविक्रमाः^२ ॥ १८ ॥

हे प्राज्यविक्रमाः प्रभूतवीर्यो^३ वो युष्मभ्यं स्वागतम् । आगमनस्य^४ पूजाद्वारेणाशीः सुशब्देन प्रतिपाद्यते^५ । ‘क्रियाग्रहणमणि’^६ इति संप्रदानत्वम् । कीदृशेभ्यो^७ वः । स्वानधीकारान् नियोगान् महिमाभिरवलम्ब्य^८ परिगृह्य युगपदागतेभ्यः । नह्यादित्या नभोगति^९ हित्वा तत्रागताः^{१०} । युगप्रमाणा^{११} बाहवो येषां तेभ्यो युगबाहुभ्य आजानुभुजेभ्यः । हस्तद्वयद्वयस^{१२} युगम् ॥ १८ ॥

1. B: स्वानदीका ^०	2. A: “विक्रमः”	3. A: प्राभू ^०	4. B:
युगस्य for आगैस्य	5. A, C: प्रतिपद्यते	6. MB. 1, 4, 32; A, C
omit अपि	9. B:
दिगति
7. A, B: कीदृशीभ्यो	8. A: महिमभिमव ^०	10. B: तत्र गताः; C: तत्रागतः	11. A, C: °प्रमाण-
12. A : °द्वयस; C: °द्वयम्			

किमिदं द्युतिमात्मीयां न विभ्रति^१ यथा पुरा^२ ।
हिमक्लिष्टप्रसादानि^३ ज्योतींषीव मुखानि वः ॥ १९ ॥

वो युष्माकं वक्त्राणि पूर्वं यथा कन्तिमविभरुधृतवन्तस्तथाद्य^४ न बिभ्रति न वहन्ति^५ । किमिदं ब्रूत मे । हिमेन नीहारेण क्लिष्टः^६ कदर्थितः प्रसादो नैर्मल्यं येषां तानि ज्योतींषि तारा यथा द्युति न दधति तथा भवद्वदनानि ॥ १९ ॥

1. A: विभ्रति	2. A: पुरः	3. K, N: °प्रकाशानि	4. B:
कान्तिमावि”, °धृतवन्तं; C: °हः उद्वमन्तं
5. A: वहति	6. B: क्लिष्टः		

इदानीमेतदेव विशेषणाह—

प्रशमादर्चिषामेतदनुदीर्णसुरायुधम् ।
द्वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव^१ लक्ष्यते ॥ २० ॥

वृत्रासुररिपोरिन्द्रस्य वज्रमिदं कुण्ठिताश्रीव^२ भग्नधारमिव^३ दृश्यते ।

किमिदम् । अत एवार्चिषां प्रशमाद्वीपीनां निर्वाणादनुदगीर्णसुरायुध-
मनिषितेन्द्रचापम्⁴ । शक्रधनुर्हि वज्रद्युतिप्रसरादुदेतीत्याहुः⁵ ।
अश्रिधरा ॥ २० ॥

1. B: °ताशीव 2. C adds लक्ष्यते 3. A, C: भुग्न° 4. A,
B: °निष्ठते⁰ 5. B: °रादुदीती⁰

किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः¹ प्रचेतसः² ।
मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ॥ २१ ॥

कस्माच्चायं वरुणस्य ³-पाशो यः⁴ पूर्वमरिदुर्वार⁴ आसीत् सोऽद्य
मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो नागस्य दैन्यं विक्लवत्वमाश्रितः⁵ । निर्विषसर्प-
वन्नष्टशक्तिः⁶ संपन्न इत्यर्थः ॥ २१ ॥

1. A: प्राशः 2. A: प्रचीतसः 3-3. B: परं श्रेयः 4. A, C:
अरिभिर्दुः⁰ 5. C omits विक्लवत्वम् 6. C: °पंवदभ्रष्टशक्ति-

कुवेरस्य¹ मनःशल्यं शंसतीव पराभवम् ।
अपविद्वगदो बाहुर्भग्नशाख इव द्रुमः ॥ २२ ॥

अपविद्वा त्यक्ता गदा येन सोऽपविद्वगदो² वैश्रवणस्य भुजो मनसः
शल्यभूतं³ पीडाकरमरिपरिभवं कथयतीव । न ह्यपरिभूतः⁴ स्वायुधं
क्षिपति । अत एव कुवेरस्य¹ म्लानशरीरस्य गदात्यागाच्च छिन्नशाखतरु-
तुल्यता ॥ २२ ॥

1. A, C: कुवीरस्य 2. A: °विद्यागदो 3. B: °भूतां 4. B:
ह्यपरिपरि⁰

यमोऽपि विलिखन् भूमि दण्डेनास्तमितत्विषा ।
कुरुतेऽस्मिन्नमोघेऽपि निर्वाणालातलाघवम् ॥ २३ ॥

वैवस्वतोऽप्ययं¹ वैलक्ष्यात् स्वायुधेन² दण्डेनोर्विमुलिखन्³ प्रचण्डे-

प्यस्मिन्^४ दण्डे निर्वाणस्य प्रशान्तस्यालात्स्योत्सुकशेषस्य यज्ञाधवमनादर-
स्तत्कुरुते । यतोऽस्तमितत्विषा नष्टकान्तिना । 'निर्वाणोऽवाते'^५ ॥ २३ ॥

1. C omits अपि 2. B: सायु^० 3. B: °नोर्वीविलिखन् 4. A,
C: प्रचण्डोऽप्य^० 5. Pāṇ. 8, 2, 50.

अमी च कथमादित्याः प्रतापक्षतिशीतलाः^१ ।
चित्रन्यस्ता इव गताः^२ प्रकामालोकनीयताम् ॥ २४ ॥

^३-एते च सूर्याः प्रतापक्षतिशीतलत्वात् कस्मादालेख्यगताः^४ इव प्रकामं
यथेच्छमालोकनीयतां गता दृश्यत्वं प्राप्ताः^५ । पूर्वं ह्यते^६ मनागपि^० वीक्षिता
दृष्टिमधाक्षुः ॥ २४ ॥

1. A; °पक्षिति^० 2. A: गताः प्रा लेख्यगता इव (this is a scribal
error of writing one for the other as the words (आ)लेख्यगता
इव belong to the commentary). 3-3. A. ... (lacuna marked
by 17 points); B: प्राप्तुः for प्राप्ताः 4. B; कस्मादलेख्यं गता
5. A: ह्यते 6. A: मनानसि

पर्याकुलत्वान्मरुतां वेगभङ्गोऽनुभीयते ।
अम्भसामोघसंरोधः प्रतीपगमनादिव ॥ २५ ॥

मरुतां वायुनां वेगभङ्गो रथरोधोऽनुभीयत ऊहते । कुतः । पर्याकुलत्वात्
पुञ्जीभूतत्वात् संभ्रान्तत्वात्^१ । वेगाद्वि ते^२ प्रसरन्तो^३ नाकुला भवन्ति ।
यथा जलानां पूररोधः । प्रतीपगमनात्^४ तर्क्यते ॥ २५ ॥

1. B: संभन्तवात् 2. B: ... (lacuna marked by 3 points). 3. B:
पसरन्तो 4. A, C: प्रतीपगमनां^०

आवर्जितजटामौलिविलम्बिशशिकोट्यः ।
रुद्राणामपि मूर्धनः क्षतहुंकारशंसिनः ॥ २६ ॥

अनन्तप्रभावानां^१ रुद्राणामपि^२ देवविशेषाणां मूर्धनः क्षतं^३ नष्टं

हुंकारमखविशेषं शंसन्ति । ते^४ तथाविधा जाताः^५ । यत आवर्जितजटा-
मौलिविलम्बशशिकोटयः^६ । जटा एव मौलयो मुकुटानि तदाकारत्वात् ।
जटारूपा वा मौलयः^७ केशाः । जटानां वा मौलयः । आवर्जिताः स्त्रीस्ताः^८
ये जटामौलयस्तेषु^९ विलम्बिनी शशिकोटिर्येषु । मुक्तकेशता हि परिभव-
शंसिनी । क्षताहंकारशंसिन^{१०} इति जरत्पाठोऽत्र रम्यतरः ॥ २६ ॥

1. A: °प्रभवाणं 2. B omits अपि 3. C omits क्षतं 4. A,
C: ये ते 5. B: -ताः (lacuna marked by 2 points). 6. B:
°जिते जटा^{११} 7-7. A has only तेषु 8. B: तस्ता 9. A, C:
क्षतहुं^{१२}

लब्धप्रतिष्ठाः^१ प्रथमं यूयं किं बलवत्तरैः ।
अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः ॥ २७ ॥

अतश्च पूर्वं ये भवन्तो^२-लब्धप्रतिष्ठाः प्रापस्थितयस्तेऽद्य^३ किमिति
बलिभिः परैररिभिः कृतव्यावृत्तयो विहितास्पदभज्ञाः^४ । अपवादैरिवो-
त्सर्गाः^५ ।^५-सामान्यलक्षणं हि प्रथमं^५ स्वविषये^६ लब्धप्रतिष्ठमपि परेण
विशेषलक्षणेन बलवत्त्वादात्मविषयेऽपास्यते^७ ॥ २७ ॥

1. B: °प्रतिष्ठा 2-2. A: °प्रतिष्ठा ... यस्तेऽद्य (lacuna marked by
6 points). 3. A, C: विभज्ञाः 4. B: °त्सर्गः 5-5. B:
सामान्यप्रथमं हि लक्षणं 6. A: °षयेन 7. A omits स्यते; C omits
अपास्यते

तद्ग्रन्थं^१ वत्साः किमितः प्रार्थयच्चे^२ समागताः ।
मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता ॥ २८ ॥

हे पुत्रका यदि पराभूता यूयं तत्कथयत । किमितो मत्सकाशात्
प्रार्थयच्चे^३ इच्छथ । किंशब्दः संशयपूर्वके^४ प्रश्ने । सर्गरक्षयोर्मध्याद्यदि
सृष्टिमर्थयच्चे तद्ग्रन्थम् । यस्माद्वेषसि सृष्टिरायत्ता । रक्षा तु भवत्सु
लोकपालेषु । प्रार्थयच्चविमित्यपपाठः^५ । संशयप्रश्ने^६ लोडर्थस्यावाचकत्वात् ।
निषेधपरे हि वाक्यार्थं विद्यर्थं^७ युज्यते । यथा — ‘किं ददातु किमश्नातु
भर्त्यव्यभरणाकुलः^८ । उदारमतिराप्तेऽपि^९ जगत्त्रितयमात्रके^{१०} ॥’^{११}

अत्र^{१२} च कि वस्तु भवन्तोर्थयन्त इति संशये लट्प्रयोग^{१३} एव
न्यायः ॥ २८ ॥

ततो मन्दानिलोद्भूतकमलाकरशोभिना ।

गुरुं नेत्रसहस्रेण चौदयामास¹ वासवः ॥ २९ ॥

तद्वृतेति श्रवणाकाङ्क्षामवधार्यानन्तरमिन्द्रः सुरगुरुमक्षिषण्डेन-
च्चतुदत्^२ । अतश्च कम्पवशान्मृदुपवनकम्पितसरसिजवनकान्तिना । अनिमे-
षाणामपि देवानामिच्छावशान्नेत्रचलनं युज्यत इति नात्राक्षिणिकोचो
दुर्घटः ॥ २९ ॥

1. K, N: नोदू 2. B: °मक्ष°

स द्विनेत्रं^१ हरेश्वक्षुः सहस्रनयनाधिकम् ।
वाचस्पतिरुचाचेदं प्राज्ञलिंजलजासनम् ॥ ३० ॥

ततः स बृहस्पतिर्बद्धाज्ञिविरच्छमिदं वक्ष्यमाणं² जगाद् । किभूतः³ ।
द्विनेत्रमपि⁴ हरेरिन्द्रस्य नयनसहस्राधिकं चक्षुर्नेत्रम् । चक्षुरिव चक्षुः ।
यावत् किलासौ तेनेक्षते⁵ न तावन्नयनसहस्रेण । अत एव तच्चोदनम् ।
नेत्रविशेषणत्वेऽपि⁶ गुरोरेवैते विशेषणे बोद्धव्ये । तस्यैव चक्षुषो रूपित-
त्वात् । सहस्रं⁷ नयनानि समाहृतानि सहस्रनयनम् । 'तद्वितार्थोत्तर-
पदसमाहारे च' ।⁸ 'द्विगुरेकवचनम्'⁹ । वैन्यगिरिशवद्धाषायां¹⁰ वाचस्पति-
शब्दः¹¹ ॥ ३० ॥

1. C: द्विनेत्रः (अः corrected on the margin as अः; but the commentary has only द्विनेत्रः) 2. C: वक्ष्यमानं 3. A: भूताः

द्विनेत्रः अपि 5. B: तेनैक्षत; C: तेनक्षते 6. A: नेत्रे विशेऽ 7. B:
 4. C: सहन्त 8. Pāṇ. 2, 1, 51. 9. Pāṇ. 2, 4, 1; A: °चनाम
 10. A: विन्यगिऽ; cf. Kāśikā, 4, 1, 151; MB. 3, 2, 15, Vt. 4; Vallabhadra on Kum. 2, 1. 11. A: °स्पतिः शब्दः; cf. Pāṇ. 8, 3, 53.

किमुवाचेत्याह—

एवं यथात्थ^१ भगवन्नामृष्टं नः परैः पदम् ।
 प्रत्येकं विनियुक्तात्मा कर्थं न ज्ञास्यति^२ प्रभुः^३ ॥ ३१ ॥

हे भगवन् यथा त्वमात्थ निरूपयसि ‘लब्धप्रतिष्ठाः’^४ इत्येवमेतत् ।
 यतो^५ नोऽस्माकमरिभिरास्पदमामृष्टमृत्पुसितं^६ अपहृतम्^७ । न च भगव-
 ज्ञानमेतदद्भुतम् । यतो यः सर्वस्यात्मरूपेणावस्थित^८ ईश्वरः स^९-कथमिव
 न^{१०} ज्ञास्यति न वेत्ति । आत्थेति ‘ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः’^{१०} ।
 भगवन्निति पूजापदम् । ‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः । वैराग्य-
 स्यात्थ मोक्षस्य षणां भग इति स्मृतिः’^{११ १२} ज्ञास्यतीति ‘अपहृत्वे
 ज्ञः’^{१३} ‘अकर्मकाच्च’^{१४} इत्यात्मनेपदं विभाषितम् । वर्तमानेऽपि^{१५}
 लृटं प्रायेण प्रयुज्जते । यथा — ‘स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि’^{१६} ‘कायेऽगुरुण्या-
 त्मसमं नियोक्ष्ये’^{१७} ‘तस्याः करिष्यामि द्वानुतापम्’^{१८} इत्यादौ ॥ ३१ ॥

1. K, N: यदात्थ 2. K, N: ज्ञास्यति 3. K, N: प्रभो 4.
 Kum. 2, 27. 5. A: …(lacuna marked by 3 points); C omits
 यतो 6. A: “सित”…तम् (lacuna marked by 3 points); B: °सित…
 (lacuna marked by one point). 7. A, B omit अपहृतम् 8. B:
 °स्थितं 9-9. B: कर्थं नेव 10. Pāṇ. 3, 4, 84; B: आहे for आहो
 11. Viṣṇupurāṇa, 6, 5, 74; A, B, C: स्मृतः 12. A: °तीत्या…काच
 (lacuna marked by 3 points); B: “हवे”…काच (lacuna marked
 by 3 points). 13. Pāṇ. 1, 3, 44. 14. Pāṇ. 1, 3, 45.
 15. A: …(lacuna marked by 7 points). 15 B: प्रयुज्यते
 16. Rām. 1, 43, 15. 17. Kum. 3, 13. 18. Kum. 3, 8.

‘आमृष्टं नः परैः पदम्’^१ इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाह—

भवल्लब्धवरोदीर्णस्तारकाख्यो महासुरः ।
 उपषुवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ३२ ॥

भवत्सकाशाल्लब्धेन वरेणोदीर्णः प्रचण्डो वज्राङ्गात्मजस्तारको^३ नाम^४
महादैत्यो जगतो बाधार्थं धूमकेतुवदुत्थितः । केतूदयो हि लोकोपद्रवाय^५ ।
धूमाकारः केतुर्धूमकेतुः । स चातिविषमः । उदीर्ण इति ऋगतौ क्तः^६ ।
'ऋत इद्धातौ:'^७ । रपरत्वम्^८ ॥ ३२ ॥

1. Kum. 2, 31. 2. A: °स्तारका-; C: °स्तारक- 3. C:
—नामा 4. C omits उप 5. Cf. Pāṇ. 3, 2, 102. 6. Pāṇ, 7,
1, 100. 7. Cf. Pāṇ. 1, 1, 51.

तत्रोदीर्णत्वं तावदाह —

पुरे तावन्तमेवास्य तनोति रविरातपम् ।
दीर्घिकाकमलोन्मेषो^१ यावन्मात्रेण साध्यते ॥ ३३ ॥

तदीये नगरे तावन्मात्रमर्कस्तपति यावता पद्मिनीनलिनविकासो^२
जन्यते । न त्वधिकं तद्भयात् । दीर्घिकाशब्दे 'संज्ञायां कन्'^३ । यत्परिमाण-
मस्य यावान्^४ । ततः स्वार्थं मात्रच्^५ ॥ ३३ ॥

1. B: °लोन्मीषो 2. B: °नलिनीवि० 3. Pāṇ. 5, 3, 75; B:
कना for कन् 4. Cf. Pāṇ. 5, 2, 39. 5. Cf. MB. 5, 2, 37 Vt.

सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रस्तं कलाभिर्निषेवते^१ ।
नादत्ते केवलां लेखां हरचूडामणीकृताम् ॥ ३४ ॥

अखिलाभिः कलाभिरजस्मिन्दुस्तं सेवते^२ । केवलमीश्वरमौलिभूतामेकां
कलां न गृह्णाति । महाप्रभावत्वादेवस्य^३ । एवं यदा लोकं हित्वा नित्य-
परिपूर्णः शशी भयात्तमेवाराधयति तदा लोकोपप्लवः । ^४—एवमुत्तरत्र । अत्र
च^{—५} शशिनो भेदं^६ गृहीत्वा हरशिलेखा^७ च कास्योपयुज्यत इति रभसाद-
विचार्य नादत्त^८ इत्याद्युक्तम् ॥ ३४ ॥

1. B: °निषेव्यते 2. B: सेव्यते 3. B: °भावात् 4-4. A:
°रत्र^{—३}(lacuna marked by 6 points.) 5. A: ^{—४}दं (lacuna marked
by 3 points.) 6. A: ^{—५}लेखां 7. B: दत्त

व्यावृत्तगतिरुद्धानकुसुमस्तेयसाध्वसात्¹ ।
न वाति वायुस्तत्पार्श्वे तालवृन्तानिलाधिकम् ॥ ३५ ॥

तस्य निकटे सभीरस्तालवृन्तानिलाद्वचजनपवनादधिकं² न वहति । यत उद्यानकुसुमापहरणभयान्निवृत्तप्रसरः । यदि हि³ वेगेन वहेत्तत्⁴ कदाचिदुपवनप्रसूनान्यपवाहयेत्⁵ । ततोऽस्य दण्डो भवेत् ॥ ३५ ॥

1. K, N: °रुद्धाने कु०; C: व्यावृत्तिं⁰ 2. B: °निलाधिकं 3. B omits हि 4. B: वहे: 5. A: °सूना-प (lacuna marked by 3 points.)

पर्यायसेवामुत्सृज्य पुष्पसंभारतत्पराः ।
उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते ॥ ३६ ॥

वसन्तादयः षडृतवः क्रमसेवां¹-हित्वोद्यानपालवत् सदैव तमुपासते² सेवन्ते । अत्युष्णशीतादिकं दोषं त्यक्त्वा केवलं³ कुसुमार्जनपरायणाः । समानमेव सामान्यम् । तत्परशब्देऽत्र⁴ तच्छब्दप्रयोगो न⁴ तथा न्यायः । पर-मृश्यस्य⁵ साक्षान्निर्देशात् । यथा 'त्वदर्शनपरौ⁶ करौ' इत्यादौ । पुनः श्रवणाद्वावधारणं प्रतीयते ॥ ३६ ॥

1-1. B: °पालसामान्यमुपा० 2. A, C omit केवलं 3. B: °शब्दोऽत्र 4-4. A, C: °योग- (lacuna marked by 3 points in A and 6 points in C.) 5. B: °मृश्यस्य 6. B: त्वदर्शनपर; A: त्वदर्शं०

तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरितां पतिः ।
कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः¹ प्रतीक्षते ॥ ३७ ॥

समुद्रस्तोयमध्ये तारकस्योपधाहर्णिं² रत्नानि कथमपि प्रतीक्षते³ गवेषयति⁴ । आ निष्पत्तेः समाप्तिपर्यन्तं यावत्तद्योग्यमणिलाभ इत्यर्थः । प्रतीक्षत⁵ इत्यत्रापेक्षत⁶ इति रस्यः पाठः ॥ ३७ ॥

1. A: °राज्ञिष्प० 2. C: °धाहर्णिं 3. C: प्रतीक्षते 4. C: गवीषयति 5. C: प्रतीक्षयत 6. A: इत्यत्रापेक्षत इत्यत्रापेक्षत

ज्वलन्मणिशिखाशैनं वासुकिप्रमुखा निशि ।
स्थिरप्रदीपतामेत्य भुजङ्गः पर्युपासते ॥ ३८ ॥

यं च ज्वलन्मणिशिखत्वाद्वासुकितक्षकादयो^१ नागेश्वराः स्थिरप्रदीपत्वं प्राप्य रात्रौ सेवन्ते । स्थिरत्वं तु तैलाद्यनपेक्षत्वाद्वातादिबाघाभावाच्च^२ । अत्र शृङ्गारिणस्तारकस्य निशि भुजङ्गसन्निधानमुचितं न वेति सहृदयैविचार्यम् । एनमिति ‘द्वितीयाटौस्स्वेनः’^३ ॥ ३८ ॥

1. B: °सुकिप्रमुखा 2. B: °पेक्षाद्वातां° 3. Pāṇ. 2, 4, 34; B: टौस्स्वेनः

तत्कृतानुग्रहापेक्षी^{१-} प्रत्यहं दूतहारितैः^{-१} ।
अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः ॥ ३९ ॥

आसतामन्ये सुराः । सुरनाथोऽपि दूतप्रापितैः कल्पपादपालङ्गारैरनुदिनमेनमाराधयति । यतः तारककृतं प्रसादमर्थयते । हरतिः^२ प्राप्तावपि वर्तते, न मोष एव ॥ ३९ ॥

1-1. K, N: तं मुहूर्दूत० 2. A: हरति

इत्थमाराध्यमानोऽपि क्लिश्वाति भुवनत्रयम् ।
शास्येत् प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ॥ ४० ॥

इत्थमुक्तप्रकारेण रविशशिपवनकृतुदधिभुजङ्गसुरेशैः^५ सेव्यमानोऽप्यसौ जगन्ति बाधत एव । न चैतदाश्र्यम् । यतः खलः प्रतीपमपकारेणोपद्रवेणैव^१ शास्येच्छान्तो^२ भवेत्, न तूपकारेण । लिङ्गेवमादौ^३ संभावने^४ ॥ ४० ॥

1. B: °पमका°; C: °मुपद्रव्येणैव 2. B: शास्येच्छा° 3. C: लिटेव°
4. Cf. Pāṇ. 3, 3, 154. 5. Sic !

तमेव क्लेशमाह —

तेनामरवधूहस्तसदयालूनपल्लवाः^१ ।
अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः ॥ ४१ ॥

तेन देवोद्यानतरवश्चेदपातानां द्वैधीभावोन्मूलनानामभिज्ञा अनु-
भावुकाः² क्रियन्ते । छिद्यन्ते पात्यन्ते चेत्यर्थः । कदाचित्तद्योग्या एव³ ते
स्युरित्याह । अमरवधूहस्तैः सुरललनाकरैः कर्णपूराद्यर्थं सदयमालून-
पल्लवाः⁴ कृत्तकिसलयाः । एवं कल्पवृक्षनाशान्महानुपद्रवः कृतो भवति ।
⁵-अभिजानातीत्यभिज्ञः; कः⁵ ॥ ४१ ॥

1. A: ^०हस्तैः स^० 2. B omits अनु^०काः 3. B omits एव 4. B:
^०पल्लवा 5-5. B: ^०भिज्ञकाः; cf. Pāṇ. 3, 1, 135.

वीज्यते स च^१ संसुप्तः श्वाससाधारणानिलैः ।
चामरैः सुरवन्दीभिर्बाष्पशीकरवर्षिभिः^२ ॥ ४२ ॥

स चासुरः शयितः सन् देववधूभिर्वालिव्यजनैर्वीज्यते^३ निवर्ण्यते ।
कीटशैः । श्वासेन साधारणः^४ सामान्यो मिश्रितोऽनिलो येषाम् । तथा
वाष्पशीकरानश्रुकणान् वर्षन्ति मुञ्चन्ति यानि । ता हि दुःखादुच्छवसन्ति
रुदन्ति च । बलेन हृता रिपुनारी वन्दी । ‘ईज गतौ’^५ इत्यस्य विपूर्वस्य
णिचि कर्मणि वीज्यत इति रूपम् । अनेकार्थश्च धातवः । चः^६ पूर्वप्रिक्षया
समुच्चये । हीति^७ पाठे चार्थं^८ हि: । चामरैरिति करणे तृतीया । वन्दीभि-
रिति^९ कर्तृरि । वन्दीनामिति पाठे चामराप्रेक्षया^{१०} षष्ठी; वीजने तु
सन्निधानाद्वन्द्य एव^{११}-कर्ता, चामराणि^{११} वा ॥ ४२ ॥

1. A, B, C, K, N: हि 2. K, N: सुरवन्दीनां बाष्प^० 3. B:
^०ज्यन्ते 4. B: ^०रणाः 5. Dhātupāṭha, 182. 6. B: च 7. B:
हेति 8. B: चार्थ 9. B: वन्दीरिति 10. B: चामरपे^० 11-11. A,
C: कर्तुश्चाम^०; B: कर्तृश्चाम^०

उत्पाद्य मेरुशूद्धाणि^१ क्षुण्णानि हरितां खुरैः ।
आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः^२ स्वेषु वेश्मसु ॥ ४३ ॥

तेन सुरशिखरिशिखराण्युन्मूल्य निजसदनेष्वाक्रीडपर्वताः केलिशैला
रचिताः । आक्रीड्यत एष्वित्याक्रीडाः, ते च ते पर्वताः । कीटशैलि । हरितां
^३-रविरथहयानां खुरैः^३ क्षुण्णानि पिष्टानीत्युच्चत्वोक्तिः ॥ ४३ ॥

1. B, C: °ङ्गानि 2. B: रचिताः 3-3. B: रविरथखुरैः हयानां

**मन्दाकिन्याः पयः शेषं दिग्गारणमदाविलम् ।
हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतम् ॥ ४४ ॥**

मन्दाकिन्याः खनद्या^१ अद्य पयः शेषं तोयमेवावशिष्यते^२ दिग्गजमदेनाविलं कलुपम् । ते हि तत्र जलक्रीडार्थमायान्ति । कनककमलानि तर्हि क्षगतानीत्याह^३ — हेमाम्भोरुहाण्येव सस्यं फलं तेषां तद्वाप्यस्तदीया दीर्घिकाः सांप्रतं^४ धाम स्थानम् । तत उत्खाय तत्र रोपितत्वादिति सारापहरणोक्तिः^५ । शिष्यत इति शेषम् । भाववर्जितो घञ्चाच्युलिङ्गः^६ । संप्रत्येव सांप्रतम् । प्रज्ञादित्वादण्^७ ॥ ४४ ॥

1. B: कनकनद्या 2. B: तोयमिवा^१ 3. A, C: °नीह 4. B omits सांप्रतं 5. B: सारामह^१ 6. Cf. Liṅgānuśāsana, 36.
7. MB. 4, 1, 1, Vt. 1; cf. Pāṇ. 5, 4, 38.

**शुवनालोकनप्रीतिर्नाकिभिर्नानुभूयते^१ ।
खिले भूते^२ विमानानां तदापातभयात् पथि ॥ ४५ ॥**

नाकिभिर्देवैर्भुवनानामालोकनेन दर्शनेन^३ परितोषो नानुभूयते । कुत इत्याह । विमानानां पथि गगने खिले^४ भूते शून्ये संपन्ने तस्य तारकस्यापात आस्कन्दस्ततो भयम् । ततस्तेषां हि निःशङ्कं क्रामतां^५ कदाचिदसावागत्य सहसोपरि पतेत् ॥ ४५ ॥

1. K, N: °प्रीतिः स्वर्गिभिः; C: स्वर्गिभिर् for नाकिभिर् 2-2. B, C, K, N: खिलीभूते 3. A omits दर्शनेन 4. C: खिली- 5. B: क्रामता; C: भ्रमतां

**यज्वभिः संभृतं^१ हव्यं वितरेष्वध्वरेषु सः ।
जातवेदोमुखान्मार्यी^२ मिष्टामाच्छिनत्ति नः ॥ ४६ ॥**

यज्वभिर्यायज्ञौकैः^३ प्रसृतेषु क्रतुष्वर्जितं हव्यं पुरोडाशादिकमसौ

मायित्वान्नोऽस्माकं मिषतां^४ स्पर्धमानानां पश्यतां वा वह्निवक्त्रादाच्छन-
त्यपहरति । यजत इति यज्वा^५ । ‘सुयजोर्ड्वनिप्’^६ । “मायीति
त्रीह्यादिः”^७ । न इति हव्यापेक्षया संबन्धे^८ षष्ठी।अनादरे^९ वा ॥ ४६ ॥

1. B: सततं 2. C: °वेदमु० 3. B: °र्यजिकैः 4. A: मिषतां
5. B: यजा 6. Pāṇ. 3, 2, 103; B: °जोः क्लनिप् 7-7. B: यान्ती
नीति त्रीह्यादिव, cf. Pāṇ. 5, 2, 116. 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 50.
9. Cf. Pāṇ. 2, 3, 38.

उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन^१ हयरत्महारि^२ च ।
देहबद्धमिवेन्द्रस्य चिरकालाजितं यशः ॥ ४७ ॥

उच्चैरुच्चैःश्रवःसंज्ञोऽश्वश्रेष्ठस्तेनेन्द्रस्योच्चैः^३ प्रकटमहारि हृतः । उत्प्रे-
क्षयते । चिरकालाजितं देहबद्धं मूर्त्य यश इव^४ हरेः । अहारि^५ — कर्मणि
लुड् ॥ ४७ ॥

1. A: °रुचैश्रवा० 2. A: °मकारि 3. A, C: °रुचैश्रवसंज्ञो०
4. B omits इव 5. Dhātupāṭha, 899.

अथ सामाद्युपायप्रयोगः कथं तत्र न कृत इत्याह —

तस्मिन्नुपायाः^१ सर्वे नः क्रूरे प्रतिहतक्रियाः ।
वीर्यवन्त्यौषधानीव विकारे सांनिपातिके ॥ ४८ ॥

तस्मिन्नारके नोऽस्माकं सामदानभेददण्डाश्रत्वारोऽप्युपायाः^१ प्रतिहत-
क्रिया नष्टशक्तयः । यतः क्रूरे विषमे यथा शक्तिमन्त्यप्यौषधानि सांनि-
पातिके त्रिदोषजे विकारे व्याधौ क्रूरत्वान्निष्फलानि भवन्ति । धातूनामन्यो-
न्यस्य^२ विरोधात् । संनिपातस्य कोपनः सांनिपातिकः^३ । ‘संनिपाताच्चेति
वक्तव्यम्’^४ इति ठक् ॥ ४८ ॥

1. B: पायः 2. C adds परम्परस्य 3. B omits सांनि०कः
4. MB. 5, 1, 38; B omits वक्तव्यम्

तदेव प्रतिहृतक्रियत्वमाह —

जयाशा यत्र चास्माकं प्रतिघातोत्थितार्चिषा ।
हरिचक्रेण तेनास्य ^१ कण्ठे निष्क इवार्पितः ^१ ॥ ४९ ॥

यत्र चक्रे सदैव नोऽस्माकं^२ जयाशा ‘नूनमेतेन^३ वयमरीन् विजेष्यमहे’
इति तेन हरिचक्रेण सुदर्शनेनास्य कण्ठे निष्क इवार्पितः । शिरश्छेदाय क्षिप्तं
निष्कवच्छोभितं प्रवृत्तं ^४—नष्टशक्तिसंपन्नमित्यर्थः ^५ । ^५—केवलं गलप्रतीघात-
वशादुत्थितान्यर्चीषि^६ यस्य तेन । तत्कंठस्य वज्रनिभृत्वात्^७ । उरस्यमा-
भरणं^७ निष्कम् ॥ ४९ ॥

1-1. K, N: निष्कमिवार्पितः । 2. A, C omit अस्माकं; B omits
नो 3. C: ^१मेतेव 4-4. B: इत्यर्थः 5-5. B: केवलमैलप्रती^०;
A: ^०तिथन्य^०; C: शैलप्र^० for गलप्र^० 6. B: ^०भृत्वा 7. B: तस्याभरणं

तदीयास्तोयदेष्वद्य पुष्करावर्तकादिषु ।
अभ्यस्यनिति तटाधातान् निर्जितैरावणा^१ गजाः ॥ ५० ॥

तारकोया द्विरदाः परिभूतमुरकरित्वात् पुष्करावर्तकप्रभृतिकल्पा-
न्तमेषेष्वद्य तटाधातान् वप्रपरिणतिक्रीडामभ्यस्यनिति । ते हि तत्प्रहार-
क्षमाः ॥ ५० ॥

1. K, N: ^०धातं निर्जितैरावता

एव^१ परिभवमुदधाच्छागमनप्रयोजनमाह^२ —
तदिच्छाम^३ विमो सृष्टुं^४ सेनान्यं तस्य शान्तये ।
कर्मबन्धच्छिदं धर्मं भवस्येव मुमुक्षवः ॥ ५१ ॥

तस्माद्विभो^५ सेनान्यं सृष्टमिच्छाम^६ वयमर्थयामहे । त्वया चोक्तमेतत्
'मयि सृष्टिर्ह'^७ इति । यथा भवस्य संसारस्य शान्तये कर्मपाशच्छेदिनं पुण्यं
योग^८ मुमुक्षवो योगिनो वाञ्छन्ति । ज्ञानानलेन हि कर्मन्धनदाहः । सृष्ट-
मिच्छामेति^९ धातुसंबन्धे^{१०} प्रत्ययः । यदि वा सोत्साहो दर्पवान्^{११} सृष्ट^{१२}
उच्यते । यथा — अस्त्र^{१३} हरादामवता दुरापं येनेन्द्रलोकावजयाय

सृष्टः^{१४} इति । स्रष्टुमिति त्वपपाठ एव । सेनां नयति यस्तं सेनान्यम् । ‘सत्सूद्विष’^{१५} इति किप् । ‘एरनेकाचः’^{१६} इति यणादेशः । इच्छामेति प्रार्थने लोट् ॥ ५१ ॥

1. A: एव	2. B: अरिभव ^०	3. C, K, N: तदिच्छामो	4. K,
N, C: स्रष्टुं;	B: सृष्टुं	5. B: विभोः	6. B: सृष्टुमिच्छाम; C: स्रष्टु-
मिच्छाम	7. Kum. 2, 28; C adds लोकानां	8. B: योग्यो	9. B:
स्रष्टुमिच्छामीति	10. B: ^० संबन्धी	11. B: दर्शवान्	12. B: स्रष्ट
13. B, C: अस्तं	14. Raghuv. 6, 62.	15. Pāṇ. 3, 2, 61.	16. Pāṇ.
6, 4, 82.									

गोपारं सुरसेनानां^१ यं पुरस्कृत्य गोत्रभित् ।
प्रत्यानेष्यति शत्रुभ्यो वन्दीमिव जयश्रियम् ॥ ५२ ॥

कीदृश^२ सेनान्यम् । यं सुरसेनानां गोपारमग्रतो विधाय गोत्रभिदिन्द्रः शत्रूणां सकाशाज्जयलक्ष्मीं प्रतीपमानेष्यति ^३-वन्दीमिव हठहृतां नारीमिव । द्वयमपि प्रत्यानेष्यतीत्यर्थः^{-४} । पुरस्कृत्येति^५ ‘पुरोऽव्ययम्’^५ इति गतित्वे ‘नमस्पुरसोर्गत्योः’^६ इति सत्वम् । गां भुवं त्रायन्त इति^७ गोत्राः पर्वतास्तान् भिन्नवानिति गोत्रभिदिन्द्रः ॥ ५२ ॥

1. K, N: सुरसेन्यानां	2. A: कृदश्यं	3-3. B: इत्यर्थः	4. B:
^० स्कृत्यीति	5. Pāṇ. 1, 4, 67.	6. Pāṇ. 8, 3, 40; B: ^० सोगत्योः
7. B omits इति					

वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः^१ ।
गजितानन्तरां वृष्टि सौभाग्येन जिगाय^२ या^३ ॥ ५३ ॥

तस्मिन् बाह्यस्पत्ये वचस्यवसिते समाप्ते सत्यात्मभूर्ब्रह्मा गिरं ससर्ज वाचमब्रवीत् । या गीः सौभाग्येन साफल्येन गजितादनन्तरां पुरतो भाविनी^४ वृष्टि जिगायातिश्ये^५ । गुरुप्रार्थनाडम्बरस्य सफलीकरणात् । जिगायेति^६ ‘सन्निलटोर्जे’^७ इति कुत्वम् ॥ ५३ ॥

1. B: गिरिमा ^०	2. B: निवाय	3. K, N: सा	4. B: भाविनी
5. B: जिगाया ^० ; A, C: ^० शिश्ये	6. B: जिगायेति	7. Pāṇ. 7, 3, 57.	

तामेव गिरमाह² —

संपत्स्यते वः कामोऽयं¹⁻ कश्चित्कालः⁻¹ प्रतीक्ष्यताम् ।
न त्वस्य सिद्धौ यास्यामि सर्गव्यापारमात्मना ॥ ५४ ॥

सेनानीसमुत्पत्तिलक्षणः कामो मनोरथो भवतां घटिष्ठते³ । संप्रति
मनाक्षमयः प्रतिपाल्यताम् । यस्मादहमेतस्य कार्यस्य सिद्धिनिमित्तं
सृष्टिलक्षणं व्यापारं स्वयं⁴ न व्रजामि ॥ ५४ ॥

1-1. K, N: कालः कश्चित् 2. B: गिरमाह 3. C: घटिष्ठति
4. B omits स्वयं

कस्मादित्याह¹ —

इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीनेत एवार्हति क्षयम् ।
विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं² छेत्तुमसांप्रतम् ॥ ५५ ॥

स वज्राङ्गमुत इतो मत्तो वरवशादासादितसमृद्धिरितो मत्त एव नाशं
नार्हति । यस्मादास्तामन्यः फलवृक्षः;³ विषतरुरपि वृद्धि नीत्वा स्वयं लवि-
तुमसांप्रतमयुक्तं न छिद्यते । सांप्रतशब्दोऽयं युक्तार्थः स्वभावादगर्भीकृतकर्म-
शक्तिरिति⁴ तेनैव कर्मणोऽभिहितत्वाद्विषवृक्षाद्विद्वतीयाभावः⁵ । वर्धन-
क्रियापेक्षाप्यस्य⁶ नार्हति । मुख्यकर्मणोऽभिहितत्वात्⁷ एवं ह्युक्तम् —
'प्रधानशक्त्यभिधाने'⁷ गुणशक्तिरभिहितवत् प्रकाशते' । यथा 'रिपुनारीय⁸
वधयताम्' इति । वृक्षविशेषणत्वेऽपि च सामान्योपक्रमादसांप्रतमिति⁹
यथास्थिति निर्देशः ॥ ५५ ॥

1. B omits कस्मात् 2. B: स्वय 3. B: °वृक्षोऽपि 4. C:
°कृतशक्ति⁷ 5. A, B: °द्विषवृक्षत्वाद्विद्वती⁷ 6. A, C: °प्यसौ 7. B:
°शक्तिरिति⁹ 8. A, C: रिपुरानीय; B: °नारीय 9. B: °क्रमात् सां

अथ कस्मात् त्वयैवायमुपद्रवः कृत इत्याह —

वृतं तेनेदमेव प्राब्ध्या चास्मै प्रतिश्रुतम् ।
वरेणाशमितं¹ लोकानलं दग्धुं हि तत्पः ॥ ५६ ॥

तेन तारकेण^२ प्राक् पूर्वमिदमेव वृतं ^३यथा सप्तवासरशिशुवर्जन्म^४
देवानामहमवध्यो भूयासमिति । ^५मयापि तस्मै तथैव^६ प्रतिश्रुतमङ्गी-
कृतम् । यस्मात्तस्य तपो वरदानेनानिर्वापितं सद्भुवनानि दग्धुमलं शक्तम् ।
^५तपसस्तावत् फलेनावश्यं^५ भाव्यम् । यदि च वरेण तत्र जडीक्रियते
ततस्तदधिकोपद्रवक्षमं स्यात् । अस्मै इति ‘प्रत्याङ्गभ्यां श्रुवः’^६ इति
संप्रदानत्वम् ॥ ५६ ॥

1. K, N, C: वरेण शमितं	2. A, B: तारकेन	3-3. C: यदि
वासर ^०	4-4. C: मया तथैव तस्मै	5-5. C: तपसः फलेन तावत् अवश्य
6. Pāṇ. 1, 4, 40.		

अस्मास्वेव वधशक्तिविधीयतामित्याह —

संयुगे सांयुगीनं तमुद्यतं प्रसहेत कः ।
अंशाद्वते निषिक्तस्य^१ नीललोहितरेतसः ॥ ५७ ॥

समरे तं कृतोत्साहं भवतां मध्ये कः सोऽु शक्नुयात् । नीललोहितः
शर्वः, तस्य रेतः शुक्रं, तस्य निषिक्तस्य क्षेत्रे क्षिप्रस्य योऽशो^२ भागोऽवतारः,
तस्माद्वते तं वर्जयित्वा । हरतनयो यदि परं तं जेतुं शक्त इत्यर्थः । यतस्तं
सांयुगीनं रणपण्डितम् । साध्वर्थं^३ ‘प्रतिजनादिभ्यः खग्रं’^४ । अंशादिति^५
ऋतेशब्दयोगे पञ्चमी^६ ॥ ५७ ॥

1. C: निषिक्तस्य	2. C omits यो	3. C: साध्वर्थं	4. Pāṇ. 4,
4, 99.
5. A, B, C: अंशाद्वते		6. Cf. Pāṇ. 2, 3, 29.	

अथ यत्रेन्द्रोपेन्द्रादयो न शक्तास्तत्र कथं हरांशो मल्लः स्यादित्याह —

स हि देवः परं ज्योतिस्तमःपारे प्रतिष्ठितम्^१ ।
परिच्छिन्नप्रभावद्विर्न मया न च विष्णुना ॥ ५८ ॥

यस्मात् स महादेवः तमःपारे प्रतिष्ठितमनाद्यन्तं परमुत्कृष्टं सूक्ष्मं
ज्योतिस्तेजः परमात्मारव्यम् । अतश्च न मया नापि^२ विष्णुना परिच्छिन्ना
निश्चिता प्रभावानां^३ महिम्नामृद्धिः संपदस्य स तथोक्तः । अतश्च य एवं
महादेवस्तदीयोऽशः कथं विपक्षविदारणो न स्यात् ॥ ५८ ॥

1. K, N: व्यवस्थितम् 2. A omits न; B: चापि 3. A, B:
प्रभावाणां

तदंशसंभवे चोपायमाह —

उमारूपेण ते यूयं संयमस्तिमितं¹ मनः ।
शम्भोर्यतच्चमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् ॥ ५९ ॥

उमारूपेण गौरीवपुषा ते यूयं समाधिना स्तिमितं² लोहवदय इव
३—[निश्चलं शम्भोर्मन आक्रष्टुमपहर्तुं यतध्वमुद्यच्छध्वम्]³ । त इति
सर्वनाम्ना प्रयत्नपरतां सूचयति । अयसः कान्तोऽयस्कान्तः । ‘अतः कृकमि’⁴
इत्यप्राप्तेऽप्युपचारः कस्कादिषु⁵ पाठात् ॥ ५९ ॥

1. C: समाधिस्तिमितं 2. A, B omit स्तिमितं 3—3. A, B, C
without these words from D. 4. Pāṇ. 8, 3, 46. 5. Cf.
Pāṇ. 8, 3, 48.

गौर्या अलाभाद्युवत्यन्तरेण किं हरचेतःकर्षणं शक्यं, किं न वेत्याह —

उभे एव क्षमे सोद्गुभयोर्बीर्यमाहितम्¹ ।
सा वा शम्भोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी मम ॥ ६० ॥

उभयोः संबन्धि वीर्यं रेत आहितं क्षिप्तं सदुभे एव क्षियौ सोदुं क्षमे
धारयितुं समर्थं । कयोः के इत्याह । सा च शम्भोः शाम्भवी चाब्रूपा तनु-
र्मम । ब्रह्मणा हि वीर्यमप्सु क्षिप्तमासीत् । ²—विसर्गं श्राष्टुमूर्तेरेव²
मूर्तिः । एतच्च प्रसङ्गादौपम्यविधित्सयोक्तम् । यथापो मद्वीर्यं सोदुं क्षमा
एवं गौर्येव हरतेज इत्यर्थः । वाशब्दावत्र समुच्चये । प्रधानश्चायां पक्षो
³—यद्द्योत्यसमानि द्योतकानि³ । ‘आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्वा’⁴ निर्मुक्त-
निद्रोऽपि । गन्तुमना अपि पथिकः संकोचं नैव शिथिलयति ॥⁵ ॥ ६० ॥

1. K, N: वोद्गुभयोबीजमा° 2—2. A:……(lacuna marked by
blank of 2 spaces) विसर्ज……(lacuna marked by blank of half a
line) श्राष्टु°; B:……विसर्गश्राष्टु° (lacuna marked by blank of three
quarters of a line); C:………(lacuna marked by 6 points) विसर्ज…

(lacuna marked by blank of three quarters of a line) चाट०
 3-3. B: °समा...तकानि (lacuna marked by 2 points.) 4. A:
 °त्युक्त्या 5. Dhvanyāloka, 1, Udāharanāśloka under Kārikā 13.

तस्यात्मा शितिकण्ठस्य सेनापत्यमुपेत्य^१ वः ।
 मोक्ष्यति^२ स्वर्गवन्दीनां^३ वेणीवीर्यविभूतिभिः ॥ ६१ ॥

तस्यैवं विघ्नस्य शितिकण्ठस्य हरस्यात्मा पुत्रो वो युष्माकं चमूनाथत्वं
 प्राप्य बद्धानां सुरसुन्दरीणां वेणीः कवरीः शक्तिसमृद्धिभिर्मोक्ष्यति । बद्धाया
 हि नार्यः स्वामिनैवोन्मोच्य^४ कवरीमोक्षाः^५ कार्य^६ इत्याचारः । कालकूट-
 पानवशाच्छिवस्य नीलगलत्वम् ॥ ६१ ॥

1. K, N: सैना^७ 2. K, N: मोक्षयते 3. K, N: सुरवन्दीनां
 4. C omits स्वामि 5. A, B: °मोक्षाः 6. A: कार्या

इति व्याहृत्य विबुधान्विश्वयोनिस्तिरोदधे ।
 मनस्याहितकर्तव्यास्तेऽपि प्रतियुद्दिवम्^१ ॥ ६२ ॥

देवानित्थमुक्त्वा विश्वयोनिर्विश्वास्तिरोदधेऽन्तहितः^२ । देवा अपि चेतसि
 कृतकार्याः स्वर्गं प्रतिजग्मुः ॥ ६२ ॥

1. K, N: देवा दिवं ययुः 2. C: °न्तर्दधे अन्तहितः

तत्र निश्चित्य कन्दर्पमगमत्पाकशासनः ।
 मनसा कार्यसंसिद्धित्वराद्विगुणरंहसा^१ ॥ ६३ ॥

ततस्तत्र नाके कथं हरगौरीसमागमः कार्य इति मन्त्रिभिः सह निश्चित्य
 पाकशासन इन्द्रश्चेतसा स्मरमगमत् कामं सस्मार । कीदृशेन मनसा ।
 कार्यस्य हरगौरीसमागमलक्षणस्य या संसिद्धिनिष्पत्तिः, तत्र या त्वरा
 शीघ्रता तया द्विगुणरंहसा महास्यदेन । अगमदिति लुडि^२ लृदित्वादडां-
 देशः^३ । पाको^४ नामासुरः तस्य वधात् पाकशासनः ॥ ६३ ॥

1. K, N: °सिद्धौ त्वरा° 2. A, C: लुटि 3. A, B, C: तृचित्वा°;
cf. Pāṇ. 3, 1, 43; 55. 4. C: पाक-

अथ सललितयोषिद्गूलताचारुशृङ्खं
रतिवलयपदाङ्के चापमासज्य कण्ठे ।
सहचरमधुहस्तन्यस्तचूताङ्करात्मः
शतमखमुपतस्थे प्राञ्जलिः पुष्पकेतुः² ॥ ६४ ॥

³-अथानुस्मृतः कामोऽञ्जलि विधाय शतमखमिन्द्रमुपतस्थे हुढौके । संगतकरणे तड्⁴ । किं कृत्वा । प्राञ्जलित्वात् कण्ठे धनुर्निधाय । कीटशम् । सललिता विलासान्विता या⁵ योषितोऽङ्गनास्तासां भ्रूलतावच्चारुशृङ्खम् । रम्याटनिकौटिल्याद्वशीकरणाच्च । कण्ठे कीटशे । रतिरस्य भार्या । तस्या वलयपदानि कटकमुद्रा⁶ एवाङ्कश्चिह्नं यस्य । तदाश्लेषवशात्⁷ । कीटशः कुसुमध्वजः । सहचरो वयस्यो यो⁸ मधुर्वसन्तस्तस्य हस्ते न्यस्तोऽपित-इच्छूताङ्कुर⁹ एवास्त्रं शरो येन⁹ सः । मालिनीवृत्तम् ॥ ६४ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां द्वितीयः सर्गः ॥¹⁰

1. C: °लताशृङ्खं; K, N: स ललितं 2. K, N: पुष्पधन्वा 3-3. A, B:... (lacuna marked in A by 7 points on a quarter of the line and by a blank of one complete line, and in B by a blank of two lines.) 4. Cf. MB. 1, 3, 25, Vt. 5. C: कटमुद्रा 6. B: °वशा 7. C omits यो 8.B: °पितो चूता° 9. A: ये 10. A: कुमारसम्भवविवृतौ द्वितीयः सर्गः; F: इति श्रीकुमारसंभवविवृतौ द्वितीयसर्गः सम्पूर्ण नीतः; C: इति श्रीकुमारसम्भवे सटीके द्वितीयः सर्गः

तृतीयः सर्गः

**तस्मिन् मधोनद्विदशान् विहाय सहस्रमक्षणां युगपत्पात ।
प्रयोजनापेक्षितया^१ प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ॥ १ ॥**

ततो मधोन इन्द्रस्याक्षणां सहस्रं तस्मिन् कामे^२ समकालं पपात । नयन-दशशत्या समग्रया तमपश्यदित्यर्थः । त्रिदशान् विहाय देवान् हित्वा । युक्तं चैतत् । यतः प्रभूणामाश्रितेषु सेवकेषु गौरवं प्रायेण चलमस्थिरम् । कुतः । प्रयोजनापेक्षितया^१ कार्यवशेन । तदुक्तम् — ‘औरसानपि पुत्रांस्ते त्यजन्त्यनुपकारिणः’^३ सर्गेऽत्रोपजातय एव वृत्तानि प्रायशः ॥ १ ॥

1. B: °पेक्षितया 2. A: काले 3. Rāmāyaṇa 2, 23, 33.

**स वासवेनासनसंनिकृष्टमितो निषीदेति^४ निसृष्टभूमिः^५ ।
भर्तुः प्रसादं प्रतिनन्द्य मूर्धा वकुं मिथः प्राक्रमतैवमेनम् ॥ २ ॥**

ततः स स्मरः प्रभुप्रसादं शिरसाभिनन्द्य मिथो रहस्येनमाखण्डलमेव^६ वक्तुं प्राक्रमतारेभे । तमेव स्वाम्यनुग्रहमाह । ‘इतोऽत्र मदीयविष्टरनिकटे त्वमुपविश’^७ इति स्वयं शक्रेण निसृष्टभूमिर्दत्तस्थानः^८ । आसनसन्निकृष्ट^९ यत्र तदासनसन्निकृष्टमासनसमीप^{१०} इत्यर्थः । प्राक्रमतैति ‘प्रोपाभ्यां समर्थ-भ्याम्’^{११} इत्यात्मनेपदम् ॥ २ ॥

1. B, C: निषेदेति 2. K, N, C: विसृ^० 3. C: रहस्यं आख^०
4. A: त्वमुपाविश 5. A: निष्टभू^०; B: निसृष्टभू^० 6. A, B: आसन्नस^०
7. B: तदासन्नस^०; A: °मासन्नस^० 8. Paṇ. 1, 3, 42.

किमुवाचेत्याह —

आज्ञापय ज्ञातविशेष पुंसां लोकेषु यस्ते करणीयमस्ति ।

अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तमिच्छामि संबद्धितुमाज्ञया^१ ते ॥ ३ ॥

हे पुंसां ज्ञातविशेष पुरुषमध्ये^२ ज्ञानश्रेष्ठ^३ लोकेषु भुवनेषु ते त्वया यत् करणीयं तदाज्ञापय । तत् कथम् । अनुग्रहेण^४ प्रसादेन यत् स्मरणं^५ तेन प्रवृत्तं प्रवर्त्तितं ते^६ तवाज्ञा^७ संवद्धितु^८ वृद्धिकर्तुमिच्छामि^९ ॥ ३ ॥

1. K, N: संवद्धितमा^० 2. B: पुरुष 3. B omits ज्ञानश्रेष्ठ
 4. A, B, C: अनुग्रहसंप्रवृत्तमनु^०; A: °ग्रहेन 5. B: स्मरणे 6. B
 omits ते 7. A: तवाज्ञया 8. B: संवधिते संस्मरणेन प्रवृत्तमनुग्रहं
 प्रसादं; C: संवधित सो स्मरणेन प्रवृत्तं 9. A: वृष्टीकर्तु^०; B: वृद्धिकर्तुमि-
 च्छामि । इति^{...}षष्ठी (lacuna marked by a blank of 3 spaces); C adds:
 ...षष्ठे षष्ठी (lacuna marked by 10 points).

**केनाभ्यसूया फलकाङ्गिणा^१ ते नितान्तदीर्घेजनिता तपोभिः ।
 यावद्वत्वाहितसायकस्य^२ मत्कार्षुकस्यास्य निदेशवर्ती ॥ ४ ॥**

केनापवर्गेच्छुना नितान्तदीर्घेश्चिरसंचितैस्तपोभिस्तवाभ्यसूयेष्या जनितोपादिता । यावदाहितसायकस्यारोपितशरस्य मत्को दण्डस्याज्ञाविधेयोऽस्तु । आहितो रचितः सायको यस्य तस्याहितसायकस्य । संभृतशरस्येत्यर्थः । एतदुक्तं भवति — न तव कश्चिदन्तरायोऽस्ति । आज्ञापय । यावदधुनैवाज्ञां करोमीत्यर्थः ॥ ४ ॥

1. K, N: पदका^० 2. K, N: °द्वत्वाहि^०

**असंमतः कस्तव मुक्तिमार्गं पुनर्भवक्लेशभयात् प्रपन्नः ।
 बद्धश्चिरं तिष्ठतु सुन्दरीणामारेचितभ्रूलितैः^१ कटाक्षैः ॥ ५ ॥**

तवासंमतो भवतोऽनभिप्रेतः^२ को मुक्तिमार्गं मोक्षपथं ज्ञानवैराग्यलक्षणं^३ प्रपन्नः । पुनर्भवक्लेशभयात् पुनर्योऽसौ भवः संसारस्तत्र क्लेशा^४ अविद्यास्मितरागद्वेषाभिनिवेशास्तेभ्यो^५ भयं ततः पुनर्भवक्लेशभयाद्भ्रयः संसारदुःखात् । यावदसौ सुन्दरीणामुक्तमाङ्गनानां कटाक्षैरपाङ्गनिरीक्षितैः चिरं बहुकालं बद्धस्तिष्ठतु । बद्ध इव बद्धः । यथा बद्धो न क्वचिदगन्तुं समर्थस्तत्रैव तिष्ठत्येवं कटाक्षैर्बद्धः सत् स्त्रीविषयाभिलाषी भवति, न पूर्वोक्तं मुक्तिमार्गं प्राप्नोतीति^६ बन्धसामान्याद्बद्धशब्देनोपमीयते । कीदर्शैः^७

कटाक्षैः । आरेचितं भ्रूकर्म भ्रूभङ्गं उच्यते । यदेकदेशेनोच्चाल्य⁸ सविलासं पात्यते तदुच्यते । आरेचितभ्रूलितैर्नर्तितरोमराजिशोभितैः⁹ । बद्धश्विर-मिहैव तिष्ठतु इत्याज्ञापय ॥ ५ ॥

1. K, N: °भ्रूचतुरैः 2. C: °भिप्रीतः 3. A: ज्ञानावै° 4. B: क्लेशः; C: क्लेशः; A adds या 5. B: °स्मितारा° 6. C omits इति 7. B: की 8. A, B, C: °नोच्चाल्यं 9. A, B, C: आरेचितभ्रूलिता-स्तेनारे (B, C: रो)चित०

अध्यापितस्योशनसापि नीतिं प्रयुक्तरागप्रणिधेद्विषस्ते¹ ।
कस्यार्थधर्मौ² वद पीडयामि सिन्धोस्तटावोघ इव प्रवृद्धः ॥ ६ ॥

वद कथय । ते तव द्विषः श त्रोः कस्यार्थधर्मौ² पीडयामि । अर्थश्च धर्मश्च तावर्थधर्मौ । कीदृशस्य³ द्विषः । उशनसापि शुक्रेणापि⁴ नीतिं नीतिशास्त्रं पाद्मुण्डं⁵ सामाद्युपायलक्षणमध्यापितस्य⁶ पाठितस्य शिक्षितस्य⁷ । एतदुक्तं भवति — यो ह्युशनसा विनीतः सोऽवश्यं त्रिवर्गं संसेवते⁸ । अहं पुनस्तस्य तथाविधस्यार्थधर्मौ पीडयामि । भूयोऽपि स एव विशेष्यते⁹ । कीदृशस्य³ तस्येत्यत आह । प्रयुक्तरागप्रणिधे:¹⁰ रागे प्रणिधिश्चिन्ता रागप्रणिधिः प्रयुक्ता रागप्रणिधिर्यस्य¹¹ । प्रयुक्तो राग एव प्रणिधिश्चरो यस्येति वा । एवं विधस्य कस्य ते द्विषोऽर्थधर्मौ पीडयामि । क इव कस्य कावित्याह । यथा सिन्धोर्नद्या ओघो¹²-जलपूरः प्रवृद्धो¹² वृद्धि गतस्तटौ रोधसी पीडयति । एवमहं च प्रवृद्ध उल्बणः कस्यार्थधर्मौ पीडयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥

1. K, N: °णिधिद्विष° 2. C: °र्थकामौ 3. A: कीदृशस्य
4. A: शुक्रेणापि 5. C: षाढगुण्य- 6. B: समाद्यू° 7. B: शिक्षितस्य
8. B: संसेवयते 9. C: विशेष्यते 10. C: °प्रणवे: 11. B: °णिधिः
प्रयुक्तरागप्रणिधिः 12-12. A, B, C repeat those words again.

कामेकपलीत्रतदुःखशीलां लोलं मनश्चारुतया प्रविष्टाम् ।
विलम्बिनीमिच्छसि¹ मुक्तलज्जां कण्ठे स्वयं ग्राहविषक्तबाहुम्² ॥ ७ ॥

कामज्जनां कण्ठे गले स्वयमात्मना विलम्बिनीं³ लग्नां संशिलष्टामिच्छ-

स्यभिलषसि कामयसे । कीदृशीम् । ग्राहविषक्तबाहुं ग्राहाविव ग्राहौ दाढर्य-
सामान्यात् । ग्राहसद्शौ विषक्तौ बाहू भुजौ यथा सा ग्राहविषक्तबाहुस्ताम् ।
एवंविधां कामङ्गनामिच्छसि । ननु च यामिन्द्रः प्रार्थयते सा कथं तमवधीर-
यतीत्यत⁴ आह । एकपत्नीव्रतदुःखशीलाम्⁵ । एकः पतिर्यस्याः⁶ सैकपत्नी
पतिंवरा साध्वी उच्यते । एकपत्नीनां व्रतं नियम एकपत्नीव्रतं तदेव दुःखं
तेन वा दुःखं तच्छीलं स्वभावो यस्याः सैकपत्नीव्रतदुःखशीला ताम् । ननु
च यैवंविधा तां किमितीन्द्रः⁷ प्रार्थयत इत्याह । [तव]⁸ लोलं मनः⁹
चारुतया प्रविष्टाम् । लोलं चलं साभिलाषं वा । कथं प्रविष्टाम् । चरुतया
दर्शनीयतया रम्यतयेत्यर्थः । भूयः सैव विशेष्यते । किविशिष्टां ताम् ।
मुक्तलज्जां¹⁰-मुक्ता परित्यक्ता लज्जा यया¹⁰ सा मुक्तलज्जा तां परित्यक्त-
हीकाम् ॥ ७ ॥

1. K, N: नितम्बी^०; C: विलासिनीमि^० 2. B, K, N: °ग्राहनिष°
 3. B: विलम्बनीं 4. C; °यतीत्यर्थः 5. A: एवप^० 6. A: सतिर्य^०
 7. A, B, C: कमिती^० 8. A: …(lacuna marked by 3 points);
 B: …(lacuna marked by a blank of 2 spaces); C: …(lacuna
 marked by 5 points); तव supplied from D. 9. A, C omit
 मनः 10-10. A: मुक्ताप…या सा (lacuna marked by 12 points of
 half a line); B: °गता…या सा (lacuna marked by a blank of 7
 spaces); C repeats the above words.

क्यासि कामिन् सरसापराधः^१ पादानतः कोपनयावधूतः ।
 यस्याः^२ करिष्यामि द्वानुतापं प्रवालशश्याशरणं शरीरम् ॥ ८ ॥

हे कामिन्^३-कामुक क्या^४-कामिन्यासि त्वमवधूतोऽवज्ञातस्तिर-
 स्कृतः^५ । कीदृशस्त्वम् । पादानतः^६ पादयोरानतश्चरणपतितः । किमित्य-
 वधूत इत्याह । यतः सरस^७ आद्रोऽपराधो यस्यासौ^८ सरसापराधः प्रत्यग्र-
 दृष्टव्यलीकः^९ । कीदृश्या तया । कोपनया क्रोधनया । रोषणयेत्यर्थः । यस्या
 महिलाया । अहं शरीरं प्रवालशश्याशरणं करिष्यामि पञ्चवशयनपरायणं
 विदधे । सा हि त्वत्प्रार्थनामगणप्रित्वा मयानुनाप्यमाना^{१०} मदीयशरव्यथि-
 ताङ्गी सन्तापशान्तये कुमुपञ्चवशयनमभिलषति ॥ ८ ॥

1. K, N: °मिन्सुरतापराधात् 2. K: तस्याः 3-3. A: …या (lac-

una marked by 12 points of half a line); B omits कामुक
 4—4. C: कामिन्या त्वमसि अवधू^० 5. B: पदा^० 6. C: सरसापराधः
 7. A, B: यस्थास्सौ 8. B: °दृढव्य^० 9. B: °नुतव्य^०

**प्रसीद विश्राम्यतु वीर वज्रं शरैर्मदीयैः कतमः^१ सुरारिः ।
 विभेतु मोघीकृतबाहुवीर्यैः स्त्रीभ्योऽपि कोपस्फुरिताधराभ्यः ॥९॥**

हे वीर प्रसादं कुरु । त्वदायुधमेनद्वज्ज्ञ^२ विश्राम्यतु तदास्ताम् । कतमः
 किंजातीयः सुरारिरसुरोऽस्मत्पृष्ठकप्रशमितभुजबलः^३ सन् कोपस्फुरिता-
 धराभ्यः स्त्रीभ्योऽपि विभेतु । यदा हि कृपिता भामिन्योऽधरावोष्टौ कम्प-
 यन्त्यस्तं समीक्षन्ते तदैवासाविलं^४ कार्यमुपेक्ष्य^५ तत्प्रसादनपरो भवति ।
 प्रसीद विश्राम्यत्विति प्रार्थने लोट^६ । विभेत्विति प्राप्तकाले^७ । दैत्यदानव-
 राक्षसादीनां सुरारीणां बहुत्वाज्ञातिप्रिप्रश्नः संभवतीति कतम इति
 डत्तमजुत्पत्तिः^८ ॥९॥

1. B: कतमा 2. A: °दृज्ज 3. A, B: °त्पृष्ठङ्काप्र०; C: °त्पृष्ठकप्र०
 4. A: °वासास्त्रि०; B: °वासव० 5. C: °मुत्रक्षयते 6. Cf. Pāṇ. 3, 3,
 161—162. 7. Cf. Pāṇ. 3, 3, 163. 8. A, C: डमजु०; B: हुमजु०;
 cf. Pāṇ. 5, 3, 93.

अथ चेदात्थ कस्मात्तवैवंविधा शक्तिरित्याह --

**भवत्प्रसादात्^१ कुसुमायुधोऽपि सहायमेकं मधुमेव लब्ध्वा ।
 कुर्या हरस्यापि पिनाकपाणेऽर्थ्यच्युतिं के मम धन्विनोऽन्ये ॥१०॥**

पुष्पास्त्रोऽप्यहं त्वत्प्रसादादेवैकं सहायं वसन्तमेवासाद्य पिनाकपाणे:
 शिवस्यापि धैर्यच्युतिं कुर्यामि । अतश्चान्ये वराका धन्विनो धनुर्ग्रहा^२ मम
 के^३ । अकिञ्चित्करा इत्यर्थः । यत्राहं चापहस्तं हरं जेतुं समर्थस्तवान्ये
 कृपणधानुष्काः^४ किं मम कुर्युरित्यर्थः । भवत्प्रसादादित्यनौद्धत्यपरम्^५ ।
 मधुश्चैत्रस्तेन च वसन्तो लक्ष्यते । मधुमाधवत्वात्स्य । कुर्यामिति संभावने
 लिङ्ग^६ । पिनाकः शार्वं धनुः शूलं च । धनुरस्त्रं^७ विद्यते येषां ते धन्विनः ।
 त्रीह्यादित्वादिनिः^८ ॥१०॥

1. K, N: तव प्रसा० 2. B: धनुर्ग्रहा 3. B omits के 4. B:

- कृपणा धनुष्काः 5. A, C: तव प्रसा^० 6. Cf. Pāṇ. 3, 3, 172.
 7. A, B: धन्वास्त्रं 8. Cf. Pāṇ. 5, 2, 116.

अथोरुदेशादवतार्य पादमाक्रान्तिसंभावितपादपीठम् ।
 संकलिपतेर्थे^१ विवृतात्मशक्तिमाखण्डलः काममिदं बभाषे ॥११॥

ततः शक्रः स्मरमिदं वक्ष्यमाणं ^२-बभाषे जगाद-^२ । कीटशम् ।
 संकलिपतेर्थे चिकीषिते^३ वस्तुनि विवृतात्मशक्तिं व्याख्यातनिजमाहात्म्यं
 'कुर्याहरस्यापि धैर्यच्युतिम्'^४ इति । अतश्चादरातिशयवशादूरुतश्चरणमवतार्य
 भाषणम् । कीटशं पादम् । आक्रान्त्याक्रमणेनाधिष्ठाने^५ संभावितमनुगृहीतं
 गुरुत्वं नीतं पादपीठं येन । एष एव तस्यानुग्रहो यदुपरिचरणन्यासः ॥ ११ ॥

1. K, N: ^०लिपतार्थे 2-2. C: जगाद बभाषे 3. B: चिकीर्षिते
 4. Kum. 3, 10. 5. A: ^०क्रमेण०

किमब्रवीत् ? इत्युत्साहयन्नाह —

सर्वं सखे त्वयुपपन्नमेतदुभे ममास्त्रे कुलिशं भवांश्च ।
 वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठं त्वं सर्वतोगामि च साधकं च ॥१२॥

सखे इत्याह्वानं गौरवार्थम् । हे वयस्य यत् त्वमात्थ तत् सर्वमेतत्
 त्वय्युपपन्नं सुघटम् । यस्मान्मम द्वे एवास्त्रे वज्रं त्वं च । उभयोर्विशेषमाह ।^१
 वज्रं तपोवीर्येण महत्सु दुर्जयेषु तापसेषु कुण्ठं भुग्नम् । तापसेषु प्रहर्तुमश-
 क्त्वात्^२ । त्वं प्रवरास्त्रं सर्वतोगामि सर्वविषयं^३ तापसेष्वपि^४ रागोत्पा-
 दनात् । साधकं च कार्यनिष्पादकम् । अस्त्रापेक्षयाक्षतत्वात् ॥ १२ ॥

1. C: किमब्रहीत् 2. B: प्रहन्तुम्^० 3. C: ^०विषये 4. B omits
 अपि

अवैमि ते सारमतः खलु त्वां कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये ।
 व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्धनाय^१ शेषः ॥१३॥

यदा च ते सारं बलं जाने ततस्त्वां महति कृत्ये^२ आत्मानमिव नियोक्ष्ये

व्यापारये । यथा निखिलोर्वीवहनशक्तत्वमालोच्य³ विष्णुनात्मवपुधर्मार्थमनन्त आज्ञाप्यते । नियोक्ष्य इति ‘स्वराद्यन्तोपसृष्टात्’⁴ इत्यात्मनेपदम् । भुवं धारयतीति⁵ भूधरः । ‘बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छन्दसोः’ इति णिलुक्⁶ ॥ १३ ॥

1. C: दोहोद्वणाय 2. A: कृत्ये कार्ये 3. C: शक्तित्वमा 4. MB.
1, 3, 64. 5. B: धारयति 6. – ? –

आशंसता बाणगतिं वृषाङ्के कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पम् ।
निबोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैद्विषामीप्सितमर्थमत्र¹ ॥१४॥

भवता हरे शरप्रसरं कथयताधुना प्रयोजनमस्माकमङ्गीकृतप्रायम् । यतो यज्ञांशभुजां देवानामीप्सितमित्यमत्र² हरे निबोध जानीहि । उच्चै-द्विषां बलवदरीणामिति भङ्ग्या तमर्थं सूचयति । ‘बुध बोधने’³ इत्यस्य स्वरितेतो निबोधेति रूपम् ॥ १४ ॥

1. K, N: ^०तमेतदेव 2. A: ^०प्सितं सत्यमत्र; B: ^०मित्यमत्र; C: मित्यत्र
3. Cf. Dhātupāṭha, 875 and Kṣīrataraṅgiṇī, Bhvādi, 614.

कस्माद्वायत्तं¹ प्रयोजनमेषामित्याह —

अमी हि वीर्यप्रभवं हरस्य² जयाय सेनान्यमुशन्ति^{3A} देवाः ।
स च त्वदेकेषुनिषातसाध्यो ब्रह्माङ्गभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा ॥१५॥

अमी देवा हरस्य वीर्यप्रभवं^{3B} रेतस्समुत्थं सेनापतिं जयार्थमुशन्ती-च्छन्ति । स च हरस्त्वदेकेषुनिषातसाध्यस्त्वदीयेनैकेनैवेषुनिषातेन शरक्षेपेण⁴ साध्यश्वालयितुं⁵ शक्यः⁶ । यतो⁷ ब्रह्माण्यात्मनि ज्ञाने योजितात्मा⁸ निक्षिप्तवेता⁹ । अतश्च त्वदन्यः क इव वशीकर्तुमीशो भवेत् । ब्रह्मा अङ्गभू-स्तनूजो यस्य स ब्रह्माङ्गभूः । ब्रह्मणो वाङ्गभूरिति केचित् । वयं तु ब्रूमः । ब्रह्माण्यङ्गनि¹⁰ च मन्त्रविशेषाश्चैव प्रसिद्धास्तेषां भूः प्रभवः । तत्प्रभव-त्वान्मन्त्राणाम् । उशन्तीति ‘वश कान्तौ’¹¹ ॥ १५ ॥

1. B: ^०रायितु 2. K, N, C: भवस्य 3A. A, B: ^०मुषन्ति 3B. A:
^०प्रभव 4. B: ^०पेन 5. A, C: चलयितुं 6. B: समर्थः 7. B:

यतो ब्रह्मात्मनि 8. C: नियोजितात्मा 9. B omits निक्षिप्त 10. A,
C: ब्रह्मण्^० 11. Dhātupāṭha, 1080.

तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां^१ तनूजां यतात्मने रोचयितुं यतस्व ।
योषित्सु तद्वीर्यनिषेकभूमिः सैव क्षमेत्यात्मभुवोपदिष्टम्^२ ॥१६॥

अतस्तस्मै^३ हराय पार्वतीं रोचयितुमभिलाषयितुं^४ यतस्व प्रयत्नं कुरु ।
यस्मात् स्त्रीषु मध्ये तद्वीर्यनिषेकभूमिस्त्र्यम्बकशुक्रज्ञेपोर्वा गौर्येऽव क्षमा
योग्येति ब्रह्मणा दिष्टं दृष्टं वा । प्रयतां यतात्मन इति तद्वचापारस्यैव
सामर्थ्यमाह । न हि सनियमयोः स्वयं प्रवृत्तिः । तस्मै इति ‘रुच्यथर्नां
प्रीयमाणः’^५ इति संप्रदानत्वम् ॥ १६ ॥

1. C: प्रथितां 2. A: ^०भुवो हि दिष्टम् 3. C: ततः तस्मै 4. B:
°भिलष^० 5. Pāṇ. 1, 4, 33.

न चासौ दूरस्था येन रोचना दुष्करा स्यादित्याह —

गुरोनिंयोगाच्च नगेन्द्रकन्या स्थाणुं तपस्यन्तमधित्यकायाम् ।
अन्वास्त इत्यप्सरसां मुखेभ्यः श्रुतं मया मत्प्रणिधिः स वर्गः ॥१७॥

पितुर्निदेशात् पार्वती सानुनि तपश्चरन्तं पिनाकिनमन्वास्ते^१ सेवत
इत्यप्सरसो^२ मुखान्मयाकर्णितम् । यस्मादसौ सुरवधूसार्थः^३ मत्प्रणिधि-
र्मदीयश्चरः । अधित्यका अद्रेसुपरितना^४ भूः । ‘उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्ना-
रुदयोः’^५ । चशब्दः पूर्ववाक्यापेक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र ॥ १७ ॥

1. C: ^०मध्यास्ते 2. A: ^०प्सरो 3. B: ^०वधूस्सार्थो 4. A:
°रूपपरि^० 5. Pāṇ. 5, 2, 34.

तद्वच्छ सिद्धयै कुरु देवकार्यमर्थोऽयमर्थोत्तर भव्य^१ एव ।
अपेक्षते^२ प्रत्ययमङ्गलबध्यै^३ वीजाङ्गुरः प्रागुदयादिवाम्भः ॥ १८ ॥

हे अर्थोत्तर काम तस्मात् प्रयाहि सिद्धये सुरकृत्यं विधेहि । यस्मा-
दयमर्थः कुमारजन्मलक्षणो भव्य एव भवितैव । केवलमंगलबध्यै आत्मो-

तप्तये^४ प्रत्ययं कारणमपेक्षते प्रार्थयते । बीजाङ्कुर उत्पत्तेः पूर्वमम्भ^५ इव । उपादानकारकाद्विः^६ बीजाङ्कुरेण भाव्यम् । तोयं तु सहकारिणं^७ विना न भवितुं शक्रोतीति तत्र तस्यापेक्षा । भव्यशब्दः कर्त्तरि निपातितः ॥ १८ ॥

1. K, N: °मर्थन्तरभाव्य	2. C: अपेक्षयते	3. K, N: प्रत्ययमुत्तमं
त्वां	4. B: आत्मोपत्तये	5. A, B, C: पूर्वम(स ?)म्भव
भूंपादा ^८	7. B: सहकारिकारणं	6. A:

उत्साहयन् वाक्यद्वयमाह —

अस्मिन् सुराणां^१ विजयाभ्युपाये तवैव नामास्त्रगतिः कृती त्वम् ।
अप्यप्रसिद्धं^२ यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ॥१९॥

अस्मिन् देवानां विजयोपाये तवैव नामास्त्रस्य गतिः^३ प्रसरो^४ न^५ त्वन्यस्य । अतश्च कृती कृतार्थः प्रवीणस्त्वम् । यस्मादप्रसिद्धमपि स्वल्पमपि कर्म यावदनन्यसाधारणमन्येन कर्तुमशक्यं तदपि^६ कर्तुर्यशस्कारि । किं पुनर्महत् । नामशब्दः संभावने । तवैतत्कर्मसंभाव्यमित्यर्थः । हरस्य विजयोपायत्वमत्र कारणकारणत्वात् । कृतमस्यास्तीति कृती कृतार्थः ॥ १९ ॥

1. K, N: तस्मिन्सु ^०	2. C: अपि प्र ^१	3. B: गति	4. C:
प्रसमो	5. C omits न	6. C: तदपि तदपि	

सुराः समभ्यर्थयितार एते कार्यं त्रयाणामपि विष्टपानाम् ।
चापेन ते कर्म न चातिहिंस्महो वतासि स्पृहणीयवीर्यः ॥२०॥

अहो वत विस्मये । असि त्वमभिलाषणीयपराक्रमः । तथा हि सर्व एवैते महाप्रभावा देवा अर्थिनः । त्रिभुवनस्य प्रयोजनम् । तत्रापि च तव धनुमत्रिण^१ कर्म व्यापारः । तदपि न हिसात्मकं प्रत्युत प्रीतिकारि । अहो-वतशब्दावेकार्थावत्र^२ विस्मयस्याधिक्यं ब्रूतः ॥ २० ॥

1. A: तानुमत्रिण	2. A, B: °शब्दावेकार्थौ वत

‘भवत्प्रसादात्’¹ इत्युद्दिश्याह -

मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुकूलपि सहाय एव ।

समीरणशोदयिता² भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य ॥२१॥

हे मदन मदाज्ञां विनापि वसन्तः सहचरत्वात् तब सहाय एव ।
यथाग्नेरुद्दीपयिता त्वं भवेति केन वायुराज्ञाप्यते । तौ किल सहचरौ ।
न हि वातं विनामिनजर्वलयते³ । सह साकमयत⁴ इति⁵ सहायः⁶ ॥ २१ ॥

1. Kum. 3, 10. 2. C: “इचोदयता” 3. A: “ग्निजर्वलियते”
4. C: साकमयिता 5. B omits इति 6. B: सहयः

तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय मूर्खा मदनः प्रतस्थे ।

दिग्वारणास्फालनकर्कशेन¹ हस्तेन पस्पर्श तदङ्गमिन्द्रः ॥ २२ ॥

तथेत्येवमस्तु² संपादयामि त्वदादेशमिति शिरसा स्वामिनिदेशं माला-
मिव स्मरो गृहीत्वा प्रययौ । प्रसाददत्ता मञ्जलार्थं माला शेषा । तामि-
वेति³ सहोक्तिः । तामप्यादायेत्यर्थः । प्रयाणकाले माला दीयत इति
स्थितिः । तस्य च व्रजतोऽङ्गं पृष्ठं शिरो⁴ वा प्रीतिमूचनार्थं पाणिना शकः
पस्पर्शं परामृशत⁵ । कीदृशेन । दिग्वारण ऐरावणस्तस्य⁶ तेजोविवृद्धये
यदास्फालनमाधातस्तद्वशात् कर्कशेन कठोरेण ॥ २२ ॥

1. K, N: ऐरावतास्का^० 2. B: तदेवमस्तु 3. A, B, C: तामेवेति
4. B: शिरीरो 5. A, B: “मृष्ट” 6. B omits ऐरावणस्

स माधवेनाभिमतेन सख्या रत्या च साशङ्कमनुप्रयातः ।

अङ्गव्ययप्रार्थितकर्मसिद्धिः^१ स्थाप्वाश्रमं हैमवतं जगाम ॥२३॥

ततः स कामो हिमवद्धवं हरतपोवनं ययौ । कीदृशः^२ । प्रियवयस्येन
वसन्तेन जायया च रत्या विषमिदं कर्म सदिग्धमुत्तरणमिति साशङ्कमनु-
गतः । तथाङ्गव्ययेन देहनाशेनापि प्रार्थिता चिकीषिता कर्मसिद्धियन^३ ।
मरणमप्यङ्गीकृत्यावश्यं^४ सुरकार्यं करवाणीति । अत एवाशङ्कामाधव-
शब्दौ^५ । ‘मधोत्रं च’^६ इति मधुमाधवेषोर्जादियः सुकविपरम्परया भाषा-
यामपि प्रयुज्यन्ते ॥ २३ ॥

1. K, N: °तकार्यसिद्धिः 2. A: कोटश्यः 3. C: °सिद्धिहेतुं
4. A: °मण्याङ्गी° 5. C: °शब्दः 6. Pāṇ., 4, 4, 129.

तस्मिन् वने संयमिनां मुनीनां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती ।
संकल्पयोनेरभिमानभूतमात्मानमाधाय¹ मधुर्जजम्भे² ॥२४॥

ततः तत्राश्रमे मधुः³-पुष्पादिरूपेण आत्मानमाधाय उत्पाद्य जजृम्भे³
उल्ललास । अकालवसन्तः⁴ प्रादुर्बभूव । [कोट]शः⁵ । शान्तानामपि
ऋषीणां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती विपक्षः⁶ । उत्कण्ठाजननात्⁷ । तं तु
संकल्पयोने—मर्मनोभुवोऽभिमानभूतं दर्पकल्पं तद्वशात्तस्य दुर्जयत्वात् ।
समाधिरेकाग्रता⁸ ॥ २४ ॥

1. B: °मादाय 2. C: मधुर्जजम्भे 3-3. A: °रूपे ... जजृम्भे
(lacuna marked by 7 points of a quarter of a line); B: °रूपेण...
जजृम्भे (lacuna marked by a blank of 6 spaces); C: °रूपेण जजृम्भे
आत्मनमादाय उत्पाद्य 4. B: °वसन्तो 5. A, B, C: ... शः (lacuna
marked in A by 3 points, in B by a blank of 2 spaces, and in C
by 5 points. कीट⁰ supplied from D). 6. C: विपक्षतः 7. C:
कण्ठा ज° 8. A, B, C: समाधेरे°

तमेव¹ मधुमधुना वर्णयितुमुपक्रमते² —

कुवेरजुष्टां³ दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य ।
दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिःश्वासमिवोत्सर्ज ॥ २५ ॥

दक्षिणा दिग्वाची मुखेन वक्त्रेण गन्धवहं वातमुत्सर्ज⁴ चिक्षेप । मधौ
हि मलयमारुतो वहति । कदा ।⁵ समयं विलङ्घ्य⁶ कालमतिक्रम्य कुवेर-
जुष्टां धनदाध्युषितामाशां सूर्ये यातुं प्रस्तुते सति । वसन्ते ह्युत्तराशां
रविर्याति । स च तदा तस्य तां सेवितुमकालो दक्षिणायनस्य प्रकृतत्वात् ।
अतश्रोत्प्रेक्ष्यते । व्यलीकनिःश्वासमिव अत्युच्छ्वासमिवैनममुच्त । यदा
हि नायकः समयं शपथमतिक्रम्य⁶ कुवेरेण निन्दचवपुषा सेवितां रागेण
गच्छति तदा दक्षिणानुकूला नायिका मन्युना निःश्वसति । वेरं शरीरम् ।
व्यलीकं प्रियकृतोपराधः । गन्धवहादयः⁷ पचादौ द्रष्टव्याः⁸ ॥ २५ ॥

1. B: तामेव 2. A, B, C: °क्रमेति 3. K, N: कुबेरगुप्तं
 4. A, C: वातं ससर्ज 5-5. B: समयमुल्लङ्घय 6. B: सपथमुल्लङ्घय
 7. A, C: गन्धवाहा० 8. A, B: द्रष्टव्यः; cf. Pāṇ. 3, 1, 134.

असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव¹ सपल्लवानि ।
 पादेन नापैक्षत² सुन्दरीणां संपर्कमाशिञ्जितनूपुरेण ॥२६॥

अशोकतरुः सपदि विटपादारभ्य पुष्पाणि पत्रसहितान्यसूतोदपादयत् ।
 कालस्य बलवत्तया चासौ रणितमज्ञीरेण युवतिचरणेन प्रहारं नापैक्षत³
 नार्थयत । सनूपुरपादताडितो⁴ ह्यसौ पुष्प्यति ॥ २६ ॥

1. A, B, C: स्कन्धात्प्र^० 2. C: नापैक्षत 3. B: नाक्षेपत; C: नापैक्षत
 4. A, B: °पादाता०

सख्युः^१ प्रवालोद्भमचारुपत्रे नीते समाप्ति नवचूतबाणे ।
 निवेशयामास मधुद्विरेफान् नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ २७ ॥

नवं चूतमेव बाणः शरस्तस्मिन् समापिते मधुरलीन्यवेशयत् ।
 उत्प्रेक्ष्यते । सख्युश्चेतोभुवो नामाक्षराणीव संज्ञावर्णनीव । शरे हि
 स्वामिनो नाम लिख्यते । बाणे^२ पक्षैर्भाव्यम् । तत्र तु प्रवालोद्भगमः
 किसलयोद्भगम^३ एव चारुणि पत्राणि यस्मिन् ॥ २७ ॥

1. K, N: सद्यः 2. C: वाणं 3. B: कलसयोद्भगमः; C omits
 किंद्भगम

वर्णग्रकर्णे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धमिति^१ स्म चेतः ।
 प्रायेण सामग्रचविधौ गुणानां पराङ्मुखी^२ विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥२८॥

कर्णिकार्णं पुष्पं रूपसौन्दर्येऽपि सत्यमुरभित्वान्मनो दुनोति स्मापीड-
 यत^३ । सुगन्धिं तर्हि कथं नाकारीत्याह । गुणानां सामग्रचविधौ साकल्य-
 करणे प्रायेण वेघसो विमुखः प्रसरः । नासौ सर्वान् गुणानेकत्र कुरुते ।
 अर्थान्तराभासश्चायं बोद्धव्यः, न त्वर्थान्तरन्यासः ; तदर्थरहितत्वात्^४ ।

प्रधानार्थसमर्थको हि साधम्यवैधम्यामर्थन्तरन्यासः । अत्र चान्यदुप-
क्रान्तमन्यत्र चार्थन्तिरं न्यस्तम् । अतश्चैवं वक्तव्यम् — ‘मुख्येन हीनं
गुणिनं गुणेन दृष्टान् तथेत हि कः सचेताः’ । यदि वा ‘तेनैव सर्वो रमते
गुणेन येनाशु राजन्ति गुणान्तराणि’ ॥ २८ ॥

1. K, N; °न्धतया 2. C: अवाङ्मुखी 3. A: स्म पी° 4. B:
त्वार्थो

बालेन्दुवक्राण्यविकाशभावाद्भुः^१ पलाशान्यतिलोहितानि ।
सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव^२ वनस्थलीनाम् ॥२९॥

पलाशपुष्पाणि बभुः रेजिरे । कीटशानि^३ । अविकाशभावादविकासा-
द्वालेन्दुवक्राणि^४ शशिकलाकुटिलानि । स्वभावाद्वातिरक्तानि । अतश्चोत्प्रे-
क्ष्यते । पतिनिभेन मुरभिणा सङ्गतानां काननतटीनां सद्यस्तत्क्षणं दत्तानि
नखक्षतानीव । करजपदान्यपि वक्राणि लोहितानि च भवन्ति ॥ २९ ॥

1. K, N: °ण्यविकासभा°; A, B: °विशेषकभा°; C: °विकोशभा° striking
°विशेषकभा° 2. C: °तान्येव 3. A: कीटशानि 4. A, B: अविशो-
कभा°; C: अविकोशभा°

लग्नद्विरेफाञ्जनभक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं निवेश्य^१ ।
रागेण बालातपकोमलेन^२ चूतप्रवालोष्ठमलंचकार ॥ ३० ॥

मधुश्रीर्वसन्तलक्ष्मीमुखे^३ प्रारम्भे तिलकाख्यं पुष्पं वृक्षं^४ वा निवेश्य
रचयित्वा ततोऽभिनवातपसद्वेन^५ रागेण लौहित्येन चूतकिसलयाधरम-
भूषयत^६ । कीटशं तिलकम् । लग्ना ये द्विरेफा भ्रमरास्त एव काष्ण्यादिञ्च-
नभक्तिः^७ कञ्जलविचित्तिस्तया^८-चित्रं तिलकम् । परागनिर्भरत्वादलि-
वृन्दसेव्य^९ चूतश्च^{१०}-किसलयितमिति^{१०} वाक्यार्थः । यापि^{११} नारी विला-
सान्विता सा^{१२}-शोभार्थमञ्जनतिलक^{१३} विशेषकं मुखे निवेश्य^{१४}-ताम्बू-
लादिरागेणोष्ठमलंकुरुते । कोमलः^{१५} सद्वशः ॥ ३० ॥

1. K, N: प्रकाश्य 2. K, N, C: °लारणको° 3. C: °बंसम्भूतश्री:

मुखे 4. C: वृन्दं 5. C: °सदशेण 6. A: चूतसल° 7. A: कान्त्याद°; B: काष्याद° 8-8. A: ... राग° (lacuna marked by 4 points); B: ... राग (lacuna marked by a blank of 4 spaces). 9-9. A: किस-या (lacuna marked by a blank of one space for the letter ल whereas the lacuna of the rest is not marked); B: किसलया... (lacuna marked by a blank of 4 spaces). 10. C: °लयित इति 11-11. A: °मञ्ज...लकं (lacuna marked by 6 points); B: °मञ्ज... लकं (lacuna marked by 4 spaces). 12-12. A: °रागेण...मलः (lacuna marked by 5 points); B: रागे...मलः (lacuna marked by 4 spaces).

मृगाः प्रियालुद्धममञ्जरीणां¹ रजःकणैर्विभितद्विष्टपाताः ।
मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्वनस्थलीर्मरपत्रमोक्षाः² ॥ ३१ ॥

मदप्रचण्डा हरिणा वाताभिमुखं काननावलीविचेरुर्बन्धमुः । वाताभि-
मुखत्वात् । कीदृशाः³ । प्रियाल्वाख्यतरुमञ्जरीणां रेणुलवैर्विभितः⁴ प्रति-
हतो द्विष्टपातो नेत्रक्षेपो येषाम् । वातस्य परागनिर्भरत्वात् । स्थलीः
कीदृशीः । मर्मरः सशब्दः पत्रमोक्षः⁵ पर्णपातो यामु ताः । तदा हि शुष्काणि⁶
पत्राणि पतन्ति नवानि जायन्ते ॥ ३१ ॥

1. K, N: प्रियालुद्धः⁰ A: प्रयालु,⁰ 2. B: विचैरु⁰ 3. A, B:
कीदृश्याः 4. C: °विभिताः 5. A: °मोक्षा 6. C: शुष्कानि

चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुक्कज ।
मनस्विनीमानविधातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ ३२ ॥

कोकिलयुवा चूताङ्कुरास्वादविशदकण्ठत्वाद्यन्मधुर¹ चुक्कज ववाशे तदेव
मानिनीमानविनाशचतुरं² कामस्य वचनमनुनयवचोजातं संपन्नम्³ ।
तदाकर्णनेत⁴ प्रियेषु संमुखीभावात् । वर्णवद्रसोऽपि⁵ कषायः । कण्ठादीनां
च कषायमधुरकटुकादिव्यवहार औपचारिकः । °पुंस्कोकिलशब्दे पुंशब्दो⁶
विस्पष्टार्थः ॥ ३२ ॥

1. B: °स्वादकषायकण्ठ⁰ 2. B: माननीनां मान° 3. C omits
संपन्नम् 4. B: °कर्णेन 5. C: वर्णव⁰ 6-6. C: पुंस्कोकिलशब्दो

हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम्¹ ।
 ^ स्वेदो नवः² किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ ३३ ॥

किन्नरीणां³ पत्ररूपेषु विशेषकेषु तिलकेषु नूतनः स्वेदः पदं चक्रे स्थानं व्यधात् । प्रथमं तत्र सुदर्शनत्वात्⁴ । कीदृशीनाम् । हिमव्यपायाच्छीतात-पागमाद्विशदाधराणां⁵ निर्मलोष्टीनाम्⁶ । हिमेन ह्यधरयोराभिजात्याभावा-द्विवर्णता⁷ जायते । तथा किंचित्पाण्डुरिता⁸ वदनच्छविर्यसाम् । नन्वा-कालिकत्वान्मधुप्रवृत्तेस्ततः⁹ पूर्वं तथाकालस्याभावात् कथमत्र तद्वर्णवर्ण-नम् । सत्यमेतत् । किंतूपक्षेषमात्रेऽसामयिकत्वमभिधायानन्तर¹⁰ सामान्य-रूपेण वर्णनमित्यदोषः ॥ ३३ ॥

1. B, C: °द्विषदा°; K, N: °पाण्डरी° 2-2. K, N: स्वेदोदगमः
 3. B: किन्नराणां 4. C: दर्शनत्वात् 5. B: हिमाव्य°; A: °शीतातापा°
 6. C: °ष्टीणां 7. B: °योरभि°, C: °वर्ण° 8. A: °त्पाण्डुता 9. C:
 नन्वकालि° 10. C: °मात्रो असा°

तपस्विनः स्थाणुवनौकसस्तामाकालिकीं¹ वीक्ष्य² मधुप्रवृत्तिम् ।
 प्रयत्नसंस्तम्भतविक्रियाणां³ कथंचिदीशा मनसां बभूवुः ॥ ३४ ॥

स्थाणुवनौकसो हराश्रमनिवासिनो⁴ मुनयस्तामाकालिकीमसमयजां वसन्ताविर्भूतिमवलोक्य कृच्छ्रेण चेतसां वशितारोऽभवन् । यतः कालस्य बलवत्त्वात् प्रयत्नेन संस्तम्भता प्रशमिता विक्रिया विकारो येषाम् । ईशत ईति ईशाः⁵ प्रभवः । अकाले भवा⁶ आकालिकी । अध्यात्मादित्वाद्ग्रु⁷ । ‘आकालिकडाद्यन्तवचने’⁸ इत्येतत्त्वत्र न संगतार्थम् ॥ ३४ ॥

1. C: °स्तामका° 2. C: वेक्ष्य 3. C: °विक्रियास्ते 4. C:
 °श्रमवासिनो 5. B: ईशः 6. B: प्रभवा 7. Cf. MB. 4, 3, 60.
 8. Pañ. 5, 1, 114, A, B: °कत्वाद्य°

तं देशमारोपितपुष्पचापे रतिद्वितीये मदने प्रपने ।
 काष्ठागतस्नेहरसानुविद्वं द्वन्द्वानि भावं क्रियया विवद्वुः ॥ ३५ ॥

आरोपितं सज्जं कृतं पुष्पमयं चापं येन तस्मन्नारोपितपुष्पचापे सभार्ये

स्मरे तमाश्रमं प्राप्ते सति, भृङ्गहरिणहस्त्यादीनि¹ द्वन्द्वानि मिथुनानि
ईदृशं भावमभिप्रायं क्रियया² कर्मणां निर्वृत्या³ विवत्रुराचल्युः प्रकटीचक्रुः ।
कीदृशम् । काष्ठां परां कोटि गतः प्राप्तो यः स्नेहः ग्रीतिः रसश्च रागस्ताभ्या-
मनुविद्धं⁴ भावितम् । रतिरागगर्भमित्यर्थः ॥ ३५ ॥

1. B: भृङ्गा हरिणाः हस्त्यादीनि 2. B: क्रियाया 3. C: निर्वृत्या
4. C: °रागश्च ताभ्या^०

क्रियया विवत्रुरित्युक्तं तदेव विजेषणाह—

मधु^२ द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः ।
शृङ्गेण^३ च स्पर्शनिमीलिताक्षीं^४ मृगीमकण्डूयत कृष्णशारः ॥ ३६ ॥

कुसुममेवैकं साधारणं^५ पात्रं चषकम् । तत्र भ्रमर्या^६ सह मधुपो मधुमक-
रन्दमदधर् । तथा कृष्णशारालयो मृगः स्पर्शमुकुलितनयनां प्रियां^७ विषाणे-
नाकण्डूयताकषत् । सहपानं कण्डूयनं च रिरंसासूचकं तेषाम् । एवमुत्तरत्र^८ ।
अनुवृत्तिः^९ चित्तग्रहणमावर्जनम्^{१०} । अकण्डूयतेति कर्तरि ग्रित्वात्^{११} ।
'कण्डवादिभ्यो^{१२} यक्'^{१३} । कृष्णश्चासौ शारश्चेति विगृह्य 'वर्णो वर्णेन'^{१४}
इति समाप्तः ॥ ३६ ॥

1. B: विविक्षुरि 2. C: मधुः 3. A, B: शृङ्गेन 4. C: °ताक्षं
5. B: साधारणं 6. A, B: भ्रमर्या 7. A, B, C: प्रिया 8. B omits
एवम् 9. C: अनुवृत्तिः 10. A: मार्जवम्; B: मावर्जवम् 11. Cf.
Paṇ. 1, 3, 72. 12. C: कण्वाधिपो 13. Paṇ. 3, 1, 27; B, C:
थक् for यक् 14. Paṇ. 2, 1, 69.

ददौ सरःपङ्कजरेणुगन्धिं^१ गजाय गण्डूषजलं करेणुः ।
अर्धोपभुक्तेन^२ विसेन जायां संभावयामास रथाङ्गनामा ॥ ३७ ॥

करेणुः करिणी^३ पत्थे^४ गण्डूषजलं ददौ व्यतरत्^५ । कीदृशम् । सरसि
पङ्कजानि पद्मानि^६ तेषां रेणुः परागस्तस्य गन्धो विद्यते यत्र । रथाङ्गनामा
चक्रवाकः सामिभुक्तेन मृणालेन प्रियां^७ संभावयामासावर्जयत् ॥ ३७ ॥

1. K, N: रसात्पङ्क^० 2. B: °भुङ्क्तेन 3. A: कणी 4. B:
सत्थे 5. C: अतरत् 6. A: पद्माणि 7. B: प्रिया

^{१-}गीतान्तरे च ^{-१} श्रमवारिलेशैः किंचित्समुच्छ्वासितपत्रलेखम्^२ ।
पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं किंपुरुषशुचुम्ब^३ ॥३८॥

गायन्त्या: प्रेयस्या वदनं किञ्चरो रागाच्चुचुम्ब पपौ । कीटशम् । स्वेदस्य^४ कण्ठेरीजत्समुच्छ्वासिता^५ विकसिता^६ पत्रलता यत्र । तथा पुष्पभावितेनासवेन पानेनाघूर्णिताभ्यां भ्रमिताभ्यां^७ नयनाभ्यां^८ शोभते यत्तथोक्तम्^९ । गीतान्तरे गीतमध्ये^{१०} ॥ ३८ ॥

1-1. K, N: ^०न्तरेषु 2. B: ^०मुच्छासि^० 3. K, N: ^०शुचुम्बे
4. C: स्वेद- 5. C: विकसिता 6. B omits भ्रमिताभ्यां 7. A
omits नयनाभ्यां 8. B: यत्र तथो^० 9. A, B, C: गीतमध्ये

पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनीभ्यः^१ स्फुरत्प्रवालोष्टमनोहराभ्यः^२ ।
लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३९ ॥

आसतां^३ तावत् सचेतसः । स्थावररूपास्तरबोऽपि तदा लतावधूभ्यः
^{४-}वल्लीजायाभ्यः सकाशाद्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि^५ कुञ्चितप्रतानबाह्वा-
लिङ्गनान्यवापुः^६ लेभिरे । ता हि शाखाभिस्तानाशिलष्यन्त्यारोहन्ति^७ ।
कीटशीभ्य इति वधूसाधर्म्यमाह । पर्याप्ताः^८ परिपूर्णाः पुष्पस्तवकाः कुसुम-
गुलमा एव स्तना यासाम् । तथा कम्पमानानि प्रवालानि किसलयान्येवा-
धरास्तैर्मनोहराभ्यो^९ रुचिराभ्यः ॥ ३९ ॥

1. K, N: ^०स्तनाभ्यः; C: ^०स्तनेभ्यः 2. N, B: ^०वालौष्ट० 3. C;
आसतां 4-4. A, B: वधू जायानां सकाशा विन^०; C: वली जायानां सका^०
5. C: अकुञ्चित० 6. C: शाखाभिराशिलष्यन्त्या^० 7. B: पर्यस्ताः 8. B:
^०नोहाराभ्यो

श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मिन् हरः प्रसंख्यानपरो बभूव ।
आत्मेश्वराणां न हि जातु विद्माः समाधिभेदप्रभवो^१ भवन्ति ॥४०॥

अस्मिन् क्षणे वसन्ताविभाविकाले भगवान् निरूपितसुरललनागेयधनि-
रपि प्रसंख्यानपरः समाधिनष्टु^२-आसीन तु विकृतमनाः^२ । यस्माद्ये
आत्मनश्चित्तस्येश्वरा वशिनस्तेषां वसन्तोत्सवादयो विद्माः श्रेयःप्रत्यूहाः

समाधिभेदे एकाग्रताभङ्गे प्रभवः शक्ता न कदाचित् संपद्यन्ते । चलचित्तस्य हि विघ्नाविर्भावः । प्रसंख्यानादयो विशेषरूपा अपि काव्येष्वेकाग्रतालक्षणपराः । आत्मशब्देनात्र षडिन्द्रियाणि लक्ष्यन्ते ॥ ४० ॥

1. A, B : °प्रभवा 2-2. A: °न्नत वि°; B: °सीनुतु विकृतमनः

लतागृहद्वारगतोऽथ नन्दी वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः ।
मुखार्पितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव मा चापलायेति गणान् व्यनैषीत् ॥४१॥

ततो नन्दी प्रतीहारो गणान् वदननिहिततर्जनीसंकेतेनैव मा चापलायेति व्यनैषीत् न्ययमयत् । एवमाकारप्रश्लेषेणात्र¹ न किञ्चिदध्याहार्य² वर्तते । कीटशोऽसौ । लतागृहद्वारप्रदेशेऽवस्थितः प्रतीहारत्वात् । वामे प्रकोष्ठे गोलकेऽर्पितं निहितं हेमवेत्र³ स्वर्णदण्डो⁴ येन । वेत्रं⁵ दारविशेषः । तच्च बाहुल्येन द्वास्था गृह्णते । सौवण्डादौ⁶ त्वौपचारिको वेत्रशब्दस्य व्यवहारः । 'प्रकोष्ठमन्तरं विद्यादरत्नमणिबन्धयोः'⁷ । अत्र चासभ्यार्थप्रतिभासादेकाङ्गुलिशब्दं⁸ न साधु मन्यन्ते । मूत्रोत्सर्गे हि एकाङ्गुलिशब्दसंकेतः । अतो 'मुखाग्रसंस्थार्पिततर्जनीकः' इति पाठो युक्तः ॥ ४१ ॥

1. B: एवमका° 2. A, B: °दध्यहा° 3. A: वेमवेत्रं; C: हेमवेत्रः
4. B, C: सुवर्ण° 5. B omits वेत्रं 6. C: सवण्डादौ 7. - ? -
8. A, C: चासत्यार्थ°

निष्कम्पवृक्षं¹ निभृतद्विरेफं मूकाण्डजं शान्तमृगप्रचारम् ।
तच्छासनात् काननमेव सर्वं चित्रार्पितारम्भमिवावतस्थे² ॥४२॥

ततो नन्दिनिदेशादखिलमेव³ वनमालेख्यनिहितसंस्थानमिवाभवत् । तथा हि निष्कम्पवृक्षं निश्चिलानोकहं⁴, निभृतद्विरेफं विनीतचञ्चरीकं, मूकाण्डजं⁵ मूकशकुन्तं⁶ शान्तमृगप्रचारं निवृत्तहरिणादिभ्रमणम्⁷ । अवतस्थ इति 'समवप्रविभ्यः स्थः'⁸ ॥ ४२ ॥

1. A: °ष्कल्पवृ° 2. A, B: °रम्भ इवा° 3. A: °दलिखमेव
4. A, B: °लानौकहं; C: निश्चिलानौकहं 5. A, B: °ण्डज 6. A, B:
शकुन्तं 7. C: °गादिप्रचारं 8. Pañ. 1, 3, 22.

दृष्टिप्रदीपं¹ परिहृत्य तस्य कामः पुरःशुक्रमिव प्रयाणे² ।
प्रान्तेषु संसक्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश ॥४३॥

ततो मदनः शिवस्य ध्यानास्पदं विवेश समाधिस्थानमविशत् । भगवतो दृष्टिप्रदीपं नेत्रज्योतिः पुरःशुक्रप्रयाणवत् परिहृत्य । यथा भगवान् न पश्यतीत्यर्थः । जिगीषोरपि यात्रायां संमुखो भार्गवो नेष्यते । यदुक्तम् — ‘प्रतिशुक्रं प्रतिबुद्धं³ पत्यङ्गारकमेव च । अपि शक्रसमो राजा हतसैन्यो निवर्तते ।’⁴ कीदृशं तत् । प्रान्तेषु निकटेषु संसक्ता लग्ना नमेरुतरुशाखा यत्र ॥ ४३ ॥

1. K, N: दृष्टिप्रपातं 2. A, B, C: प्रयाणम् 3. B: °बुद्धं 4. — ? —

स देवदारुद्धमवेदिकायां शार्दूलचर्मव्यवधानवत्याम् ।
आसीनमासन्नशरीरपातस्त्रियम्बकं¹ संयमिनं ददर्श ॥ ४४ ॥

स कामस्त्रियम्बकं² त्रिनेत्रं तत्र संयमिनं ध्यानासक्तमद्राक्षीत् । कीदृशम् । देवदारुद्धमस्य वेदिकायामधःस्थलायां व्याघ्राजिनान्तरितायामासीनमुप-विष्टम् । आसन्नो निकटः शरीरपातो देहध्वंसो यस्येति कामविशेषणं पादपूरणार्थम् । इयादीनां³ छन्दसि विधानाद्वाषायां⁴ त्रियम्बकमिति प्रयोगो दुर्लभ इति महेश्वरमिति पठनीयम् ॥ ४४ ॥

1. B: °मासनश°; C: °पातस्त्रैयम्ब° 2. C: कामः त्रैयम्बकं 3. Cf. MB. 6, 7, 77, Vt. 4. A, B, C: व्यधाना°

श्लोकषट्केन समाधिस्थं भगवन्तं वर्णयितुमाह —

पर्यङ्गवन्धस्थिरपूर्वकायमृज्वायतासंनमितोभयांसम्¹ ।
उत्तानपाणिद्वयसन्निवेशात् प्रफुल्लराजीवमिवाङ्गमध्ये ॥ ४५ ॥

कीदृशं देवं ददर्श । पर्यङ्गवन्धेन वासुकिपर्यस्तिकारचनेन स्थिरो निश्चलः पूर्वकायः पृष्ठभागो यस्य । तथा ऋजू स्पष्टावायतौ विस्तृतावुभौ यावंसौ² स्कन्धौ³ तौ तदासम्यड्नमितौ येन⁴ । उत्संगान्तरे चाञ्चलिरचनाद्विकसितकुशेशयुतमिव⁵ ॥ ४५ ॥

1. K, N: °यतं 2. B: वांसो 3. C: स्कन्दौ 4. B omits
येन 5. B: °युमिव

भुजङ्गमोन्नद्धजटाककापं करावसक्तद्विगुणाक्षसूत्रम्¹ ।
कण्ठप्रभाभ्यक्तविशेषनीला² मृगत्वचं³ ग्रन्थिमर्ती⁴ वसानम्⁵ ॥४६॥⁶

भुजङ्गमेन वासुकिनोन्नद्ध⁷ ऊर्ध्वबद्धो जटाजूटो येन । करेऽवसक्तं द्विगुण-
मक्षसूत्रं यस्य । अक्षपूर्णं सूत्रमक्षसूत्रम् । द्विगुणत्वं⁸ च तस्य सूत्रे ग्रन्थि-
वशात्⁹ । न तु द्विगुणीकृत्य करे प्रवेशात् । तथा मृगत्वचमेणाजिनं वसानं
परिदधतम् । कीदृशीम्¹⁰ । कण्ठस्य कृष्णया प्रभयाभ्यक्तां सनपितां
छुरितामत एव विशेषनीलामधिककृष्णाम् । देवो हि नीलगलः । अभ्यक्ता-
र्थोऽत्र गौणः । अभ्यङ्गेति पाठे तृतीयासमासः । ग्रन्थिमर्तीं द्विध-
युताम् ॥ ४६ ॥

1. K, N: कण्ठि० 2. K, N: °प्रभासङ्गवि०; B: °प्रभाभ्यङ्गवि०;
A: प्रभाभ्यम्यक्त०; C: °प्रभाभिन्नवि० 3. K, N: कृष्णत्वचं 4. K, N:
ग्रन्थिवतीं 5. K, N: दधानम् 6. This verse with comm. is
omitted by scribal error in B and later the verse alone is written
on the left hand margin. 7. A : °नोन्नद्धत्वा; C: °किना सन्नद्ध
8. C: द्विगुणं 9. A, B: ग्रन्थवशात् 10. A, C: कीदृशम्

किंचित्प्रकाशस्तिमितोग्रतारैञ्चूविक्रियायां विरतप्रसङ्गैः¹ ।
नेत्रैरविस्पन्दितपक्षममालैर्लक्ष्यीकृतघ्राणमधोमयूखैः² ॥ ४७ ॥

³-नेत्रैः लक्ष्यीकृतघ्राणमीक्षितनासापुटम्⁴ । यदुक्तम् — ‘संपश्यन्नासि-
काग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन्’⁷ इति । त्रिनेत्रत्वाद्दुवचनम्⁸ । कीदृशैः ।
प्रायेण निमीलनात्⁵ किंचित्प्रकाशा दश्याः स्तिमिता⁶ निश्चला उग्राश्चण्डा-
स्ताराः कनीनिका येषाम् । भ्रूकम्पादौ च निवृत्तावसरैः । अविस्पन्दिता
निश्चलाः पक्षममालाः पत्राल्यो येषाम् । अधः प्रसृता मयूखा अंशवो येषां
तैः ॥ ४७ ॥

1. A : °प्रसङ्गः; C: °प्रचारैः 2. A, B: °लक्षीकृ० 3. A: ...
वत्वाद्व० (lacuna marked by points of half a line); B: इति । द्विनेत्राद्व०
4. C: लक्षीकृ० 5. B: निमीलना 6. C: तिमिता 7. Mbh. G, 28, 13,

अवृष्टिसंरभमिवाम्बुवाहमपामिवाधारमनुत्तरज्ञम् ।
अन्तश्चरणां मरुतां निरोधान्निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम् ॥४८॥

देहाभ्यन्तरवर्तिनां प्राणादीनां वायूनां निरोधाद्वारणादेवं विधजलदोदधि-
प्रदीपनिभम्¹ । कीदृशं भेदम् । अविद्यमानो वृष्टिसंरभो² वर्षणार्थं गर्जिता-
डम्बरो यस्य तम् । अविधमप्यनुदगतकल्लोलम् । दीपं तु निवातत्वान्निष्कम्प-
मविचलम्³ । भगवान् हि निःशब्दः श्वासप्रश्वासरहितो निस्पन्द-
सर्वेन्द्रियः ॥ ४८ ॥

1. B: °जलधोदधि° 2. A, B, C: वृष्टिसंभवः 3. C: °म्पमचलम्

कपालनेत्रान्तरलब्धमार्गेज्योतिष्प्ररोहैरुदितैः शिरस्तः ।
मृणालस्त्राधिकसौकुमार्यां बालस्य लक्ष्मीं ग्लपयन्तमिन्दोः ॥४९॥

उत्तमाङ्गादुत्थितैज्योतिष्प्ररोहैस्तेजोङ्गुरैर्बालस्य¹ कलामात्रस्य मौलि-
शशिनो लक्ष्मीं कान्ति ग्लपयन्तं खण्डयन्तम् । योगिनां हि उत्तमाङ्गात्तेज
उदेति । कीदृशैस्तः । कपालं² मूर्धास्थि तस्य नेत्राणि³ रन्ध्राणि⁴ तन्मध्येन
लब्धमार्गेन्निर्गतैः । तां⁵ तु बिसतन्तुतोऽप्यधिककोमलाम्⁶ । ज्योतिष्प्ररोहै-
रिति ‘नित्यं समासे’⁷ इति षत्वम् । ग्लपयन्तमिति ‘ग्लास्नावनुवयां च’⁸
इति मित्संज्ञा⁹ ॥ ४९ ॥

1. A: °दुस्थितैःस्तेजाङ्गुरु° 2. A: कलाप; B, C: कपाल 3. A:
नेत्राणि 4. B: रन्ध्राणि 5. B: तं 6. C: °न्तुतोऽप्यधि° 7. Pāṇ.
8, 3, 45. 8. B: ग्लास्नाव°; Dhātupāṭha after the root 817.
9. Cf. Pāṇ. 6, 4, 92.

मनो नवद्वारनिषिद्धवृत्ति हृदि व्यवस्थाप्य समाधिवश्यम् ।
यमक्षरं क्षेत्रविदो¹ विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम्² ॥ ५० ॥

तमात्मानं³ देहेश्वरमात्मनि स्ववपुषि पश्यन्तम् । कं तमित्याह ।
क्षेत्रविदो योगिनो यमक्षरमविनाशिनं⁴ परं ब्रह्मरूपं विदुर्जनन्ति । किं
ठत्वावलोकयन्तम् । मनो हृदये निवेश्य तत एव ‘करनेत्रश्रोत्रास्यनासिका-

स्तननाभिभिः^५ ६-पायूपस्थयुतैद्वारैर्नवभिर्वंपुरा...म्^७ इत्येतेषु नवद्वारेषु^८
निधिद्वृत्ति निवर्तितप्रसरम् । यतः समाधिनैकाग्रतया वश्यं वशनीयम् ।
कुलकम् ॥ ५० ॥

1. A, B: वेदविदो 2. C adds कुलकम् 3. A: °त्मानः B: °त्मानो
4. A: °नाशनः B: °नाशं 5. C: करन्धनेत्र० 6-6. A: °पुरा...मि०
(lacuna marked by 4 points); B: °वंपु...मि० (lacuna marked by 3
points); C: °पुरारच्चित्यम् 7. B omits नवद्वारेषु

स्मरस्तथाभूतमयुग्मनेत्रं पश्यन्दूरान्मनसाप्यधृष्यम्^१ ।
नालक्ष्यत्साध्वससन्नहस्तः स्त्रस्तं शरावापमपि॒ स्वहस्तात् ॥ ५१ ॥

ततो मदन ईदृशं त्र्यक्षं चेतसाप्यनभिभाव्य^३ निकटादालोक्य भयात्
कम्पमानकरत्वाच्छरावापं सायकमुष्टिॄ^४ चापं वात्मपाणे भ्रष्टमपि संभ्रमव-
शान्नाचेतयत् । शरा उप्यन्तेऽनेनेति शरावापः^५ । क्षेप्यो मुष्टिः शराणां
धनुरेव वा । ‘हलश्च’^६ इति घञ् ॥ ५१ ॥

1. C: °प्यदृश्यम् 2. K, N: शरं चापमपि 3. C: चेतसान्^०
4. C: सायकं 5. C: शरावापाः 6. Pāṇ. 3, 3, 121.

निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं संधुक्षयन्तीव वरुणेन ।
अनुप्रयाता वनदेवताभ्यामदृश्यत स्थावरराजकन्या ॥ ५२ ॥

अथास्मिन्नवसरे^१ सखीद्वयानुगता पार्वत्यदृश्यत^२ । भगवत्सेवार्थमाग-
तेत्यर्थः । अस्य स्मरस्य^३-वीर्यं बलं^४ निवर्णिभूयिष्ठुं प्रशान्तप्रायमपि वपु-
गुणेन शरीरसौन्दर्येण^५ संधुक्षयन्तीवोद्दीपयन्ती यथा । आलम्बनाविभवि-
संपत्तेः । निवर्णिशब्दोऽवाते^६ निष्ठायाम् । ‘निवर्णिऽवाते’^६ इति नत्वम् ।
अतिशयेन वहु^७ भूयिष्ठम् । ‘वहोलोपो भू च वहोः’^८ ‘इष्टस्य यिद् च’^९ ।
निर्वाणेन भूयिष्ठुं निवर्णिभूयिष्ठमिति^{१०} तृतीयासमासः ॥ ५२ ॥

1. A, B: °स्मिन्नव० 2. A: पवत्य० 3-3. C: बलं वीर्यं 4. C:
°सौन्दर्येन 5. C: °शब्दः वाते 6. A, B, C: निवर्तिऽ०; Pāṇ. 8,
2, 50. 7. B omits वहु 8. Pāṇ. 6, 4, 158; cf. 5, 3, 55; A, B,
C: भूश्च for भू च 9. Pāṇ. 6, 4, 159; C: यित्सा for यिद् च 10. C
omits निवर्णिष्ठम्

अशोकनिर्भृत्सतपद्मरागमाकृष्टहेमद्युतिकर्णिकारम् ।
मुक्ताकलापीकृतसिन्धुवारं¹ वसन्तपुष्पाभरणं वहन्ती ॥ ५३ ॥

वासन्तिकपुष्पाण्येवाग्राम्यमलङ्करणं विभ्रत्यदृश्यतेति संबन्धः । कीदृशं तत् । अशोकपुष्पैनिर्भृत्सतस्तिरस्कृतः² पद्मरागमणिर्यत्र । तथा पिशङ्गत्वादाकृष्टा³ आनीता हेम्नः सुवर्णस्य द्युतिः⁴ कान्तिर्येन तत्थाविधं कर्णिकारं यत्र । सितत्वाच्च मुक्ताकलापीकृतं सिन्धुवारं यत्र । मौक्तिकसुवर्णपद्मरागाः किलाभरणतया प्रसिद्धाः⁵ ॥ ५३ ॥

1. N: °सिन्धुवा° 2. B: °निर्भृत्सतस्तिरस्कृत° 3. B: पिशुङ्ग°
4. B: द्युति 5. B: प्रसिद्धः

आवजिता किंचिदिव स्तनाभ्यां वासो वसाना तरुणार्करागम् ।
संजातपुष्पस्तवकावनप्रा¹ संचारिणी पल्लविनी लतेव ॥५४॥

स्तनाभ्यां मनाग्मात्रमावजिता नमिता² तरुणार्करागं³ नवोदितरविरक्तं⁴ कौसुमभम्बरं वसाना⁵ परिदधती । अतश्चोत्त्रेक्ष्यते । पर्याप्तकुसुमगुच्छावनता सकिसलया च⁶-संचारिणी लतेव । वने हि लता संभाव्या । प्रत्यक्षमेव तथा दर्शनात्⁷ संचारित्वोत्प्रेक्षा । यथा ‘हिरण्मयी साललतेव जङ्गमा’⁷ इति भट्टेः ॥ ५४ ॥

1. K, N: पर्याप्तपुष्प° 2. A, C: नामिता 3. B: °रागे 4. B: °रक्त
5. C: वसना 6-6. A repeats this. 7. Bhaṭṭikāvya 2, 47.

स्त्रीं नितम्बादवलम्बमाना पुनः पुनः केसरपुष्पकाञ्चीम्¹ ।
न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण द्वितीयमौर्वीमिव² कार्षुकस्य ॥५५॥

श्रोणीभागाच्चलितां वकुलकुसुमरशनामसकृदवलम्बमानोत्क्षपन्ती । उत्प्रेक्ष्यते । स्थानविदा निक्षेपास्पददज्जेन मदनेन निजधनुषो³ द्वितीयां मौर्वीं ज्यामिव । न्यासीकृतां निक्षेपं स्थापिताम् । सा हि वैदग्ध्यस्वरूपतारुण्याविभवैः⁴ स्थानं स्मरनिक्षेपस्य⁵ ॥ ५५ ॥

1. K, N: °रदामका० 2. B, K, N: मौर्वी द्वितीयामिव; A: °यमुर्वी०
3. B: निजवपुषो 4. A, B, C: °रूपत्वतारूण्या० 5. A, B: स्मरस्मरनि०

सुगन्धिनिःश्वासविवृद्धतृष्णं विम्बाधरासन्नचलं^१ द्विरेफम् ।
प्रतिक्षणं संभ्रमलोलदृष्टिलालरविन्देन निवारयन्ती^२ ॥५६॥

विलासनलिनेन मधुपमसकृदपास्यन्ती । यतो विम्बफललोहितेऽधरे
आसन्नं निकटं चलं च भ्रमन्तम् । कुत इत्याह । सुगन्धौ निःश्वासे विवृद्धतृष्णं
संजातगर्वम् । अत एव सा संभ्रमवशाल्लोलदृष्टिश्वकितेक्षणा सहजत्वात्
सौगन्ध्यस्यैकान्तिकत्वे सति सुगन्धीति^३ ‘गन्धस्येदु०’^४ इतीत्वम् । विम्ब-
तुल्योऽधरो विम्बाधर इति शाकपार्थिवादित्वात्^५ समासः । तदेतेन रूप-
वर्णनेन संवननयोग्यत्वं देवया दर्शितम् । कुलकम् ॥ ५६ ॥

1. K, N, C: °न्नचरं 2. C adds पञ्चभिः कुलकम् 3. C adds च
4. B, C: °स्येद; Pap. 5, 4, 135. 5. Cf. MB. 2, 1, 69, Vt.

तां वीक्ष्य^१ सर्वावयवानवद्यां रतेरपि हीपदमादधानाम् ।
यतेन्द्रिये^२ श्लिनि पुष्पकेतुः^३ स्वकर्मसिद्धि४ पुनराशशंस^५ ॥५७॥

तामेवंविधां गौरीमवलोक्य कुसुमध्वजश्वेतोहरणलक्षणां^६ स्वकर्मसिद्धि०
जितेन्द्रियेऽपि हरे पुनराशशंस समभावयत् । यतः सर्वेष्ववयवेषु हस्तपादा-
दिषु अनवद्यामनिन्द्यां मनोज्ञाम् । अत एव स्मरवध्वा अपि हीपदं लज्जा-
स्पदमादधानां^७ कुर्वतीम् । ह्रियः पदं हीपदम् । आशशंसेति^८ ‘शं-सु
स्तुतौ’^९ इत्यस्याङ्गपूर्वस्य रूपम् । न तु ‘आङः’^{१०}-शसि इच्छायाम्^{१०}, इत्य-
स्यात्मनेपदिनः । कुर्या हरस्यापीत्येतदपेक्षया पुनस्त्वम् ॥ ५७ ॥

1. C: वेक्ष्य 2. K, N, C: जितेन्द्रिये 3. K, N: पुष्पचापः
4. K, N: स्वकार्यसिद्धि 5. K, N: °शंसे 6. A: कुसुमसुमध्व०
7. B: °दधनां; C: °दधतां 8. B: आशंसेति 9. Dhātupāṭha 728.
10. A, C: शासु (this refers to the root 1022 of the Dhātupāṭha.
The perfect form of it is आशशासे, whereas आशशंस is to
be derived). 10-10. B: शशु हिसायाम् (this refers to the root

727 of the Dhātupāṭha; but it is not read with आङ् and the perfect form is शशास). 11. Dhātupāṭha 629.

^{१-}उपासितुं सा च पिनाकपाणि^{-१} समाससाद प्रतिहारभूमिम् ।
योगात् स चान्तर्गतमात्मसंज्ञं^२ दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम ॥५८॥

यदैव देवी भगवन्तं सेवितुं द्वारप्रदेशमाप तदैव देवोऽपि हृत्पद्मसंस्थं
परं ज्योतिरात्माख्यमालोक्य^३ योगात् समाधेरुपारराम न्यवर्तत । परमात्म-
तेजोदर्शनपर्यन्तं योगविधिः । चशब्दावेककालसूचनाथौ । एकेन हि समु-
ख्यमात्रं प्रतीयते न तु क्रिययोरेककालता । उपाररामेति 'व्याङ्गपरिभ्यो
रमः',^४ 'उपाच्च'^५ । प्रतिहारो^६ द्वारम् ॥ ५८ ॥

1. K, N: भविष्यतः पत्युहमा च शंभोः; C: साथ for सा च	2. K, N: चान्तः परमात्म ^०
3. C: ^० ख्यमवलोक्य	4. C: समुच्चमात्रं
1, 3, 83.	5. Pāṇ.
6. Pāṇ. 1, 3, 84.	7. A, B: प्रत्यहारो; C: प्रत्याहारो

ततो भुजङ्गाधिपतेः फणाभिरधः^१ कथंचिद्दृष्टतभूमिभागम्^२ ।
शनैः कृतप्राणविमुक्तिरीशः पर्यङ्गवन्धं निविडं विभेद ॥ ५९ ॥

ततो ज्योतिर्दर्शनादनन्तरमीश्वरो^३ निविडं दृढं पर्यङ्गवन्धमवसक्तिका-
रचनां विभेद समापयत् । कीदृशम् । नागनाथस्य शेषाहेः फणाभिः शिरोभि-
रधः पाताले कथंचिद्दृष्टो भूमिभागो यत्र । गौरवं हि महात्मना^४ सहजम् ।
विशेषतः समाधिसमये । भगवान् कीदृशः । शनैर्न तु सहसा कृता प्राणानां
वायूनां विमुक्तिस्त्यागो येन । समाधौ हि मरुतां^५ निरोधः । भुजङ्गाधिपति-
शब्दे राजपुरुषवत् षष्ठीसमाप्तः ॥ ५६ ॥

1. K, N: फणाप्रैरधः	2. K, N, C: ^० भागः	3. A, B: ज्योति- दर्श ^०
B: ^० श्वरोऽपि; C: ज्योतिर्दर्शव्यदन ^०	4. B: महात्मानां	5. B: महतां

तस्मै शशंस प्रणिपत्य नन्दी शुश्रूष्या शैलसुतामुपेताम् ।
प्रवेशयामास च भर्तुरेनां भ्रूक्षेपमात्रानुमितप्रवेशाम्^१ ॥ ६० ॥

ततः^२ सेवार्थमागतां गौरीं शैलादिः प्रणिपत्य^३ हराय व्यजिज्ञपत् ।

शंसित्वा च तां प्रवेशयत् । यतः प्रभोर्भूकम्पमात्रेणानुमितप्रवेशाम् । तस्मै
इति क्रियाग्रहणमिति संप्रदानत्वम्⁴ ॥ ६० ॥

1. K, N: °त्रानुमत° 2. C: तस्मै 3. C: प्रणम्य 4. B:
°दानम्; cf. Pāṇ. 2, 3, 14.

तस्याः सखीभ्यां प्रणिपातपूर्वं स्वहस्तभूतः¹ शिशिरात्ययस्य ।
व्यकीर्यत च्यम्बकपादमूले पुष्पोचयः पल्लवभङ्गभिन्नः ॥६१॥

ततो देवं प्रणम्य वनदेवताभ्यां पार्वतीवयस्याभ्यां हरचरणमूले किसलय-
खण्डमित्रः कुमुमप्रकरो व्यकीर्यत व्यक्षेपि । कीटृशः । शिशिरात्ययस्य
वसन्तस्य स्वहस्तभूतः पाणिनिभः । तन्मयत्वात्³ तस्य । अत्ययोऽन्तः । उच्चय-
शब्दः कवीनां प्रमादजः । 'हस्तादाने चेरस्तेये'³ इति घट्रा अचो वाधितत्वात् ।
भावानयने द्रव्यानयनमित्युच्चित्तानि पुष्पाणि व्यकीर्यन्तेत्ययमर्थः । भज्यत
इति भङ्गः खण्डः । भिन्नो विशेषितः⁴ ॥ ६१ ॥

1. K, N: °स्तद्गृहः 2. A: तन्मयत्वात् 3. Pāṇ. 3, 3, 40; B:
कुर° for चेर; C: °स्तेयः for °स्तेये 4. B: विशेषतः

उमापि नीलालकमध्यशोभि¹ विसंसयन्ती नवकर्णिकारम् ।
चकार कर्णच्युतपल्लवेन मूर्धा प्रणामं वृषभध्वजाय ॥६२॥

न केवलं सख्यौ यावत्पार्वत्यपि वृषकेतुं शिरसावन्दत । कीटृशी । कृष्ण-
सीमन्तरचित² प्रत्यग्रकर्णिकारकुमुमं प्रणामवशाद्विसंसयन्ती³ चालयन्ती ।
प्रणामादेव मूर्धन्तः श्रोत्रभ्रष्टकिसलयत्वम्⁴ ॥ ६२ ॥

1. B: लोलाल°; C: लोलालकमध्यवर्ति 2. A, B: सीमन्तिर° 3. B:
°द्विसस° 4. A: शोत्र°

अनन्यभाजं पतिमामुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता¹ भवेन ।
न हीश्वरव्याहृतयः कदाचित्पुष्पन्ति² पाके³ विपरीतमर्थम् ॥६३॥

कृतप्रणामा^४ चासौ हरेणानन्यभाजमसाधारणं भर्तारं लभस्वेत्यगद्यत । एतच्च सत्यमेव । देवेन पश्चादुद्वाहितत्वात्^५ । न चैतदाश्र्वर्यम् । यस्मादी-श्वराणामाड्यानां^६ व्याहृतय उक्तयः पाके फलकाले^७ विपरीतमन्यमेवार्थं^८ न पुष्यन्ति^९ न फलन्ति । देवश्चेश्वरः । ‘क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः^{१०} पुरुषविशेष इश्वरः’^{११} । अन्यं भजतेत्यन्यभाक्^{१२} । ततो नन्त्र-समाप्तः ॥ ६३ ॥

1. A: तिथ्य^० 2. K, N: °त्पुष्यन्ति 3. K, N: लोके 4. B:
°णामश् 5. A: °आद्वाहितत्वात् 6. A: °माड्यानां 7. A: फलकाले;
C: फलपाके 8. C: °मन्यमर्थं 9. B: मुष्यन्ति 10. C: °पाकाश्रयै
11. Yogasūtra, 1, 24. 12. B: °हेत्यभाक्; A: भजतेत्यन्य^०

कामस्तु वाणावसरप्रतीक्षः^१ पतञ्जलिमुखं^२ विविक्षुः^३ ।
उमासमक्षं^४ हरबद्वलक्ष्यः^५ शरासनज्यां मुहुराममर्शं^६ ॥ ६४ ॥

गौरीश्वरौ वन्दनाशिषौ^७ चक्रतुः । मदनः पुनः शरक्षेपसमयप्रतीक्षः^८
सत् धनुर्मौर्वीमसकृदाममर्शं^९ पस्पर्श । उमाप्रत्यक्षं हर एव बद्वं लक्ष्यं येन ।
अत एव शलभवदग्निमध्यं^{१०} यियामुः । न हि तत्रापकृत्य स्वास्थ्यम् ॥ ६४ ॥

1. K, N: °वसरं प्रतीक्षय 2. A: °ङ्गद्वङ्ग^० 3. B, C: विक्षुः
4. A: °समाक्षं 5. B: °लक्षः 6. A, B, C: °मर्श 7. A: °शिष्यौ
8. A: °प्रातीक्षयस् 9. A: °र्विसकृदाम^०; B, C: °मर्श 10. A omits
शल; B: °ग्निमध्यं

अथोपनिन्ये गिरिशाय गौरी तपस्विने ताप्ररुचा करेण ।
विशोषितां भानुमतो मयूरैर्मन्दाकिनीपुष्करबीजमालाम् ॥६५॥

ततो गौरी स्थाणवे निजपाणिना^१ गङ्गापद्माक्षवलयं ढौकनिकार्थमुप-
निन्येऽढौकयत् । यतोऽसौ तपस्वी ताहृषैरेव वस्तुभिः प्रीयते^२ । ताप्ररुचा
लौहित्येनेत्यभिलाषप्रतिपादनपरम्^३ । भानुमतो मयूरैर्विशोषितामिति स्वरूप-
मात्रोक्तिः ॥ ६५ ॥

1. A: "पानिणा 2. A, B, C: प्रोतये 3. A: लोहि०; B: °नेत्यति-
रुषप्र०; C: लोहितेनत्येतिरुषप्रति०

प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रियत्वात् त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च ।
संमोहनं नाम च पुष्पधन्वा धनुष्यमोधं समधत्त॑ बाणम्^२ ॥ ६६ ॥

ततः प्रियभक्तत्वाद्यदैव^३ देवस्तामक्षमालामाधातुमुपचक्रमे^४ प्रारभेत^५
तदेव कामदेवः^६ कामुके संमोहनात्यमवन्ध्यं शरं समधत्त॑ प्रायोजयत् । पुष्पे-
वं नुर्यस्य पुष्पधन्वा । 'धनुषश्च'^७ इत्यनड्डगदेशः । संमोहनोन्मादनतापन-
शोषणमारणात्याः^९ पञ्चशराः^{१०} ॥ ६६ ॥

1. C: समदत्त 2. B: मानसम् 3. B: यदेव 4. B: देवनासाम०;
A: °मक्षमक्षमा०; B: °माल्यामा०; C: °मालामादातु० 5. B: प्रारभते
6. B: °देव 7. B: मधत्त 8. Pañ. 5, 4, 132. 9. B: समोहनो-
न्मदन०; A, C: °णमरणा० 10. Cf. Amarakośa, Bhānuji's Comm. on 1. 25.

हरस्तु किंचित्परिवृत्तधैर्यश्चन्द्रोदयारम्भ^१ इवाम्बुराशिः ।
उमामुखे^२ विम्बफलाधरौष्टे^३ व्यापारयामास विलोचनानि ॥ ६७ ॥

अथ भगवान् पार्वतीवक्त्रे दृष्टिमक्षिपत् । यतः स्मरशरप्रहारवशात्^४
किंचिन्मनाक५ परिवृत्तधैर्यश्चलितगामभीर्यः^६ शशिकरसंस्पशद्विदधिरिव ।
विम्बफललोहितोऽधरौष्टो^७ यस्येत्यभिलाषदर्शनप्रतिपादनपर^८ मुखविशेष-
णम्^९ । तुशब्दोऽथशब्दार्थः^{१०} ॥ ६७ ॥

1. K, N: °त्परिलुमधे० 2. A: उमुखे 3. K, N: धरोष्टे
4. B: स्मरहरप्र० 5. A, B, C: किंचिदुन्म० 6. B, C: °भालित०
7. A: °रौष्टो; B: °ललौहितेऽधरौष्टे; C: °धरोष्टो 8. A: यत्रेत्य०; B: °दर्शनं
प्रति०; C: °भिलाषं दर्श० 9. C: विशोषणं 10. B: तुशब्दावशब्दार्थः

विवृण्वती शैलसुतापि भावमङ्ग्नैः स्फुरद्धालकदम्बकल्पैः^१ ।
साचीकृता चास्तरेण तस्थौ मुखेन पर्यस्तविलोचनेन^२ ॥ ६८ ॥

गौर्यंपि लज्जावशान्मुखेन साचीकृता तिर्यग्भूता^३ तस्थौ आस्त । अत

एव पर्यस्तेऽधः पतिते⁴ लोचने यस्य तेन । कीदृशी । रोमाश्चितत्वात् स्फुट-
द्वालकदम्बकल्पैर्विदलदजरठकदम्बकुसुमनिभैरवयवैभर्विमभिप्रायमभिलाषं⁵
विवृण्वती प्रकटयन्ती । रागवशाद्वि रोमाश्चोत्पत्तिः । कदम्बानां रोमवशा-
द्वुपमानत्वम्⁶ । अपि:⁷ पूर्वपिक्षया समुच्चये ॥ ६८ ॥

1. C: °म्बतुत्त्वैः 2. B: °लोचननानि 3. B: तिर्याभूता 4.A,C:
पतिते 5. A, B, C: °लदजरढकौ; B: °निर्भरैरवै 6. B: रोमाशय-
त्वादुः; C: रोमशत्वादुः 7. C: अपि

अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्वलवन्निगृह्ण ।
हेतुं स्वचेतोविकृतेदिव्यकुर्दिशामुपान्तेषु¹ ससर्ज² दृष्टिम् ॥ ६९ ॥

अथ गौर्यामभिलाषकार्यमिन्द्रियविकारं त्र्यक्षो जितेन्द्रियत्वाद्वलेन निगृह्ण
वशीकृत्य निजमनोविकारकारणं³ विचिच्चीषुः ४-कुभां पर्यन्तेषु⁴ दृष्टि
ससर्ज चिक्षेप । बलं विद्यते यत्र तद्वलवत् । वशोऽस्यास्तीति वशी
शान्तः ॥ ६९ ॥

1. B: °तोविकृ० 2. C: विसर्ज 3. B: विकारणं 4-4: कुभ-
पर्यन्तेषु

स दक्षिणापाङ्गनिविष्टमुष्टि नतांसमाकुश्चितसव्यपादम्¹ ।
ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् ॥ ७० ॥

ततोऽसावात्मयोनिं² मनोभवमैक्षत । कीदृशम् । प्रहर्तुमभ्युद्यतम् ।
अतश्च चापकर्षणवशादक्षिणेऽपाङ्गे नेत्रपर्यन्ते निविष्टो³ मुष्टिर्यस्य । नतो
वामोऽसो⁴ यस्य । आ ईषत्⁵ कुश्चितो⁶ वकः सव्यपादो यस्य । चक्रीकृतं
मण्डलितं चारुचापं येन ॥ ७० ॥

1. A, B, C: °सव्यजानुम् 2. A, B, C: °सावयोनिं 3. B: निविष्ट०
4. B: वाममंसो 5. A, B: रोषत्; C: रोषः 6. C: आकुश्चितः

तपःपरामर्शविवृद्धमन्योन्नेभूमङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य¹ तस्य ।
स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीयादक्षणः कुशानुः² किल निष्पत्तात् ॥ ७१ ॥

ततः शिवस्य ^३-ललाटनेत्रादुदर्चिज्वलज्जवालोऽनलो भटिति^४ निर्ज-
गाम । यतः तपसः परामर्शेन^५ खण्डनया विवृद्धमन्योस्तीव्रकोपस्य^६ । अतश्च
भूभङ्गवशाद्दुर्दर्शवक्त्रस्य^७ । किलेत्यागमे ॥ ७१ ॥

1. A: °मर्षवि०; °ष्ठ्रेक्षमु०; C: °मर्षवि० 2. B, C: कृषाणुः 3-3.
B: °ज्ज्वालानल्...गेति (lacuna marked by 5 points); A: °नलोनलो
भरिति; C: भगिति 4. B: पर...न (lacuna shown by a blank of 3
spaces). 5. B: विवृत्य - मन्यस्ती० (lacuna shown by a blank of 1
space). 6. B: °ददुदर्श०

क्रोधं प्रभो संहर संहरेति यावद्दिरः खे मरुतां चरन्ति ।
तावत्स वह्निर्भवेनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ ७२ ॥

भगवन्^१ मन्यु^२ शमय^३ क्षमस्वेत्यादिका वाचो यावदेवानामाकाशे^४
प्रसरन्ति^५ स्म^६ तावदेवासौ हरनयनजोऽनलो ^७-भूतिशेषं काममकार्षित्^८ ।
ददाहेत्यर्थः । संहर संहरेति संभ्रमे^९ द्वित्वम् । चरन्तीति लट्प्रयोगो न तथा
^{१०}-न्याघ्यः । भूते लिङ्गादिभिर्भावितत्वात् । यथा 'न यावदेतावुदपश्यदु-
त्यितौ^{११}, ^{१२}इति माघस्य^{१०} । यावत्तावच्छब्दौ निपातितौ क्रिययोस्तुल्य-
कालतामाहतुः^{१२} ॥ ७२ ॥

1. A: °वान् 2. A, B: मन्यु 3. A: शम; B: शमाय; C: शामय
4. B: अभवदेवा० 5. B: °रन्ति 6. B: सर 7-7. B without the
letters शेषं का in भूति० र्षीत् which were lost in trimming the
manuscript because this portion was written on the margin.
8. B omits संभ्रमे 9-9. B only with स्य in माघस्य 10. A, C:
°देतावप० 11. Śiś. 1, 15. 12. B: क्रिययास्तु०

तीत्राभिषङ्गप्रभवेन^१ वृत्तिं मोहेन संस्तम्भयतेन्द्रियाणाम्^२ ।
अज्ञातमर्तव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्भूव ॥ ७३ ॥

तदा च क्षणमात्रं मूर्च्छ्याचेतितपतिविनाशा^३ रतिरूपकृतेवासीत् ।
यतश्चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां वृत्तिं दर्शनादिव्यापारं संस्तम्भयता^४ प्रशमयता ।

तीव्रो दुःसहो योऽभिषज्ज्ञोऽभिघातो दुःखं ततः प्रभवो जन्म यस्येति मोह-
विशेषणम् ॥ ७३ ॥

1. K, N: °वैण 2. B: °स्मयिते°; C: °यतीन्द्रि° 3. B: छय
अचे°; B, C: °विना 4. B: °स्मयिता

तमाशु विन्मं तपसस्तपस्वी वनस्पतिं वज्रं इवावभज्य ।
स्त्रीसंनिकर्षं परिहर्तुमिच्छनन्तर्दधे^१ भूतपतिः सभूतः ॥ ७४ ॥

ततो भगवानज्ञनासमीपं तित्यक्षुः^२ सभूतो गणसहितोऽन्तर्दधे तिरो-
ऽभूत् । तं तपोविघ्नं मदनमाशु त्वरितमवभज्य विनाशय । वज्रोऽशनिर्यथा
वनस्पतिं तरुं भनक्ति । वज्रशब्दोऽर्धचर्चादिः^३ ॥ ७४ ॥

1. B, C: °हर्तुकामः सोऽन्तः 2. B: तितिक्षुः 3. Cf. Gaṇapāṭha
12 (Pañ. 2, 4, 31), 96.

^{१-} अथ समुकुलिताक्षीं^{-१} रुद्रसंरम्भभीत्या
दुहितरमनुकम्प्यामद्विरादाय दोर्भ्याम् ।
सुरगज इव विभ्रत्पश्चिनीं^२ दन्तलग्नां
प्रतिपथगतिरासीद्वेगदीर्घीकृताङ्गः^३ ॥ ७५ ॥

तत एवंविधं वृत्तान्तमवगत्य हिमवाननुकम्प्यां लालनीयां^४ सुतां
बाहुभ्यामादाय प्रतिपथगतिरासीत^५ प्रतीपगम्भी बभूव । गृहं ययावित्यर्थः^६ ।
कीदृशीं ताम् । हरक्षोभत्रासान्मुकुलिताक्षीं संकुचितनेत्रामत एवानुकम्प्यां
योग्याम् । सुरगज ऐरावणो^७ विषाणवृतां नलिनीमुद्गहन^८ यथा प्रतिपथगति-
र्भवत्येवमद्विराजोऽभूत^९ । पश्चिनीशब्देनैवमादौ पद्मान्येव तात्स्थ्यादु-
च्यन्ते^{१०} । पथ आभिमुख्येन प्रतिपथम् । ‘ऋक्पूरब्धःपथामानक्षो’^{११} । प्रति-
पथ^{१२} गतिर्यस्य सः^{१३} प्रतिपथगतिः । वेगेन क्षोभेन दीर्घीकृतं प्रसारित-
मिवाङ्गं येन । मालिनीवृत्तम् ॥ ७५ ॥

1. K, N: सपदि मु० 2. A: °नी 3. C: प्रतिपदग० 4. B:
°नीय 5. B: °गतिरसीत 6. B: यायः वि० 7. B: °वणा- 8. B:

द्वन् 9. C: °मद्गिजो° 10. B: नारुचयर्थे 11. Pa॒. 5, 4, 74;
A, B: °रन्धूःप° 12. A: °पथ 13. B omits स; A: स

शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलासं
व्यर्थं समर्थ्यं ललितं वपुरात्मनश्च ।
सख्योः समक्षमिति चाधिकजातलज्जा
शून्या जगाम भवनाभिमुखी¹ कथंचित् ॥ ७६ ॥

अथ पार्वती शून्यचित्ता गृहाभिमुखं कुच्छेण ययी । किं कृत्वा । उच्छिर-
रस² उदधुरकन्धरस्योन्नतचित्तस्य³ पितुरीश्वरायैनां ददामीति मनोरथं
ठ्यर्थं⁴ समर्थ्यं । विफलमवगम्यात्मीयं च ललितं सविलासं देहं व्यर्थं⁴
समर्थ्यं किमेतेन निरर्थकमनोहरेण शरीरकेण⁵ मम प्रयोजनमिति । तथा
सख्योर्वनदेवतयोरन्वक्षमेवमयं⁶ परिभव⁷ इत्यतो हेतोः अधिका जाता
लज्जा यस्याः । अन्यादर्शने हि न तथा परिभवो⁸ हृदयमास्कन्दति⁹ ।
संपूर्वस्यार्थयते:¹⁰ समर्थेति रूपम् । वसन्ततिलकं वृत्तम्¹¹ ॥ ७६ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां तृतीयः सर्गः ॥¹²

1. A, C: भ्रुवना° 2. B: उच्छरं 3. B: उद्धुरतकबन्धस्यो°; A:
°कन्धुरस्यो°; C: उद्धर° 4. B: व्यक्तं 5. B, C: शरीरकेन 6. A,
B: सख्यो वन° 7. B: परिभावः 8. B: परिभावो 9. B: °यमस्क°
10. B, C: °यतः 11. B omits वृत्तम्; A adds इति भद्रम् 12. A:
इति कुमारसंभवे तृतीयस्सर्गः समाप्तः; B: इति कुमारसंभवे महाकाव्ये टीकायां
तृतीयस्सर्गः समाप्तः; C: इति श्रीकुमारसंभवे महाकाव्ये सटीके तृतीयः सर्गः

चतुर्थः सर्गः

अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता ।
विधिना प्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसहवेदनम्¹ ॥ १ ॥

ततो मोहाविष्टत्वाद्विवशास्वाधीना² सती रतिः क्षणमात्रेण वेधसा
दुःसहं प्रत्यग्रं वैधव्यमभर्तुकत्वं³ प्रतिपादयितुं⁴ विबोधिता प्राप्तचेतना कृता ।
मुहूर्तमात्रं हि तया वैधव्यं नज्ञायि⁵ । विगतो नष्टो धवः पतिर्यस्याः सा⁶
विधवा⁷ । प्रतिपादयिष्यतेति⁸ लृडत्र⁹ क्रियायां क्रियार्थायाम्¹⁰ । सर्गोऽन्न
वैतालीयमर्वसमं¹¹ वृत्तम् ॥ १ ॥

1. A: °दनाम्; B: °वैदव्यं 2. B: मोहवेष्ट°स्वादीना; C: मोहवेष्ट°
3. B, C: °र्त्कात्वं 4. B: °दयित्वं 5. A omits हि, and B: नज्ञायि
6. B: स 7. B: विधव 8. B: पति°तेत 9. B: ल्यतत्र 10. Cf.
MB. 3, 3. 13. 11. B: °लीयस्य न समं

अवधानपरे¹ चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने ।
न विवेद तयोरत्मयोः प्रियमत्यन्तनिमग्नदर्शनम्² ॥ २ ॥

प्रलयो मोहस्तदन्ते उन्मिषिते³ विलोचने⁴ नेत्रे सा दिव्यक्षयावधानपरे
एकाग्रे व्यधात् । न च नित्यनष्टावलोकनं कान्तं ताभ्यामतृमाभ्यामसावज्ञा-
सीत्⁵ । असंभाव्यत्वान्नाशस्य⁶ । प्रियापेक्षया तयोरिति संबन्धे⁷ षष्ठी ।
अनादरे⁸ वा । अतृप्ते नेत्रे अनादृत्यात्यन्तं⁹ निमग्नं यस्य ॥ २ ॥

1. B: अवदान° 2. K, N: °न्तविलुप्तद° 3. B, C: उन्मिषती
4. B: विकसती; C: विकसितं 5. B: °महस्ताभ्यज्ञासीत; C: °साभ्यां अज्ञा°
6. B: °व्यत्वं°शंस्य (lacuna shown by a blank of two spaces).
7. Cf. Pāṇ. 2, 3, 50; B: संबन्धी 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 38. 9. A:
अनदृत्या°; B: °दृतात्य°

अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायोत्थितया तया पुरः ।
ददृशे पुरुषाकृति क्षितौ हरकोपानलभस्म¹ केवलम् ॥ ३ ॥

कच्चित् प्राणेश्वर² जीवसीत्यकृत्वोत्थितया³ तया केवलं पुरुषसंस्थानं⁴
हुद्ररोषाग्निभस्म ददृशे दृष्टम् । न तु प्रियः । मत्स्यस्येव दग्धस्य तस्याकारो⁵
न नष्टः ॥ ३ ॥

1. C: हरभस्मानलभेव 2. B: प्राणीश्वर⁰ 3. B: °कृत्वोक्तित°
4. B: पुरुषं सं⁰ 5. B: तस्याकरो

अथ सा पुनरेव विह्वला वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी ।
विललाप विकीर्णमूर्धजा समदुःखामिव कुर्वती स्थलीम् ॥ ४ ॥

ततो विलुलितकेशा¹ विह्वला चाकुला सा विललाप शुशोच । पुनरेव
वसुधालिङ्गनेन धूसरस्तनी मलिनकुचा । ²-आदावपि ह्यसौ³ भुवि पतिता-
सीत् । कहणविलापात्³ स्थली⁴ वनावनिं समदुःखामिव विदधती । तस्या
अपि शोकाविभवात् । स्थलीशब्देनात्र तद्रगताः प्राणिनो लक्ष्यन्ते । जान-
पदादित्वानडीष्⁵ ॥ ४ ॥

1. B: विललि⁰ 2-2. B: °वप्यत्यसौ 3. B: विलापात् 4. A,
B: स्थली 5. Cf. Pāṇ. 4, 1, 42; A: जानपदानडीष्; B: जनपदादिभ्यानडीष्

तमेव¹ विलापमाह—
उपमानमभूद्विलासिनां करणं² यत्तव कान्तिमत्तया ।
तदिदं गतमीदृशीं दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः ॥ ५ ॥

प्रिय त्वदीयं शरीरं³ रूपवत्तया यत्कामिनामुपमानमभूत्⁴ कामदेव-
सदृशोऽयम्⁵ इति⁵-तदिदमीदृशीं भस्मरूपां दशामवस्थां यातम्⁵ ।
⁶-तथापि नाहं⁶ विदीर्यं⁷ स्फुटे⁸ । अतः⁹ स्त्रियः खलु⁹ कठिनाः¹⁰ कठोर-
चित्ताः¹¹ । करणानीन्द्रियाणि¹² विद्यन्ते¹³ यस्य तत्करणं¹⁴ वपुः ।
विदीर्य इति कर्मकर्त्तरि । खलु विषादे ॥ ५ ॥

1. B: तामेव 2. C: करणं 3. A: शरीर 4-4. A: काममेव^०;
 B: °देव...यम् (lacuna marked by 6 points of 3 spaces). 5-5. B,
 C: तदीशीं दशां भस्मरूपामवस्थां गतं 6-6. B, C: तथाप्यहं न विदेये
 7. A: विदेये 8. A: स्फुट्ये 9-9. B: C: खलु स्त्रियः 10. B:
 कठिनः 11. B: कठोरः चित्तः 12. B, C: °निद्रयानि 13. A:
 विद्यते 14-14. B, C: यत्करणं

क नु मां त्वदधीनजीवितां विनिकीर्य क्षणभिन्नसौहृदः ।
 नलिनीं क्षतसेतुबन्धनो^१ जलसंघात इवासि विद्वुतः ॥ ६ ॥

भवदायत्तप्राणां^२ मां विनिकीर्य हित्वा क्षणमात्रेण^३-भिन्नं क्षतं^३
 सौहृदं प्रीतिर्येन^४ स भवान् क नु विद्वुतः पलायितः ।^५-यथा सेतुबन्धनं^६
 क्षपयित्वा पद्मिनीं परित्यज्य तोयपूरो विद्रवति । सौहृदस्य सेतुरूपमानम्^७ ।
 सुहृदः^८ कर्म सौहृदं प्रीतिः । 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः'^९ इत्युभयपदवृद्धच-
 भावः^{१०} । विनिकीर्येति 'कृ^{११} विक्षेपे'^{१२} । नुर्विषादे ॥ ६ ॥

1. A, B, C: °बन्धनां 2. B omits भव०णां 3-3. A: क्षतं भिन्नं
 क्षतं; B, C omit क्षतं 4. B: प्रीति येन 5-5. C omits this. 6. B:
 °बन्धणं 7. B: सहृदः; C omits सुहृदः 8. Cf. Paribhāṣapāṭha,
 95; Paribhāṣenduśekhara, 93, 1; B: विधिरनित्यः for °धिरनि^०
 9. Cf. Pāṇ. 5, 4, 150; 5, 1, 130; 6, 3, 50; 7, 3, 19; B: भवः
 10. B: क्ष 11. Dhātupāṭha, 1410.

कृतवानसि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च ते मया कृतम् ।
 किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते ॥ ७ ॥

अन्योन्याप्रीतिविधानं^१ किल त्यागकारणम्^२ । तच्चावयोर्न समस्ति^३ ।
 अतश्च^४ दुःखितां मां कस्मादागत्य दर्शनेन नाह्नादयसीति^५ वाक्यार्थः ।
 विप्रीणातीति विप्रियम् ॥ ७ ॥

1. B, C: न्योन्यं प्री^० 2. B: त्यागकर०; C: °कारण 3. B:
 समस्ति 4. B: तश्च 5. B, C: वाह्नाद०

स्मरसि स्मर मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् ।
च्युतकेसरदूषितेक्षणान्यवतंसोत्पलताडितानि^१ वा ॥ ८ ॥

अथवा गोत्रस्खलितेषु नामविपर्यद्भेषु रशनादामबन्धनं कर्णकुवलय-
प्रहारांश्च स्मरसि^२ तेन मन्युकारणं^३ तवास्ति । स हि सप्तलीनाम्नाह्लयस्तया^४
मेखलया बद्धः^५ कर्णोत्पलेन^६-च ताडितः^७ । च्युतेन केसरेण दूषिते ईक्षणे^८
यैरिति ताडनविशेषणम्^९ । शेखरः कर्णपुष्पं चावतंसः ॥ ८ ॥

1. C: च्युतिके ^० ; K, N: ताडनानि	2. B, C omit स्मरसि	3. B,
C: add वा
4. A: °ह्लयांस्तः ^० ; B: °नामाह्लयंतया; C: °ह्लयंतया	5. B:
बृद्धः	6-6. B: रचिताडितः
7. A: रेक्षणे	8. B, C: तानन	

हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदैमि कैतवम् ।
उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः ॥ ९ ॥

वल्लभत्वात् ‘अहं^१-सदैव त्वां चेतसि^२ वहामि’ इति मम प्रियं यत्त्व-
वोचोऽभ्यधास्तदह^३ कैतवं धूतत्वं^४ व्याजमवैमि जाने । कस्मात्^५ । यद्येत-
न्नोपचारपदमावर्जनवचनं^६ तत्त्वमनङ्गो नष्टशरीरोऽहं^७ तु कथमक्षता-
दग्धा^८ । आधारनाशे^९ ह्याधेयस्यापि^{१०} बाधया भाव्यम् । अवोच इति वच-
नम् । कितवस्य^{१०} कर्म^{११} कैतवम् ॥ ९ ॥

1-1. B, C: चेतसि सदैव त्वां	2. B: यत्त्वामवोचमभ्यधा तदाहं; C:
“वोचरभ्य”
3. C: धूतत्वं	4. B: तस्मात्
5. B: “वर्जव”	6. B:
नष्टो शः; A: “रोऽह
7. B, C: कथमदग्धा	8. B, C: “नाशो
9. B:
ह्याधेय”	10. B: कि तवास्य
	11. B, C omit कर्म

परलोकनवप्रवासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव ।
विधिना जन एष वश्चितस्त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् ॥ १० ॥

भवन्नाशे न वा मम काचित् क्षतिः । यतो यमलोकगामिनोऽपि^१ तव
पन्थानमहमनुमरणादपि प्राप्स्यामि । लोकः पुनरेष वेघसा वश्चितः । यतो
भवदायत्तं प्राणिनां सुखम् । सति हि कामे^२ विषयाः सुखकारिणः । त्वदधीन-

शब्दे त्वय्यधीति^४ विगृह्य ‘सप्तमी शौण्डैः’^५ इति समाप्तः । ततो ‘अध्युत्तर-पदात्^६ खः’^७ । अधिरैश्वर्णो त्वं सुखस्येश्वर इत्यर्थः^८ । एवमन्यत्र ॥ १० ॥

1. B: ^०मिनस् 2. B: काम 3. B: त्वय्यधीना इति 4. Pāṇ.
2, 1, 40. 5. B: अप्युत्तरंदात् 6. Pāṇ. 5, 4, 7. 7. B omits इत्यर्थः

रजनीतिमिरावगुणिते पुरमार्गे घनशब्दविक्लवाः ।
वसति प्रिय कामिनां प्रियास्त्वद्दते प्रापयितुं क ईश्वरः^१ ॥ ११ ॥

हे प्रिय निशान्धकारावच्छादिते नगरपथे या^२ कामिनां वल्लभानां वसति^३ सद्य तामभिसारिकाः प्रापयितुं त्वद्दते भवद्वर्ज क^४ ईश्वरः शक्तः^५ । यतस्ता घनशब्दविक्लवा मेघगर्जितकातराः^६ । सति तु त्वयि^७ न तिमिरं गण्यते न^८ जलदरणितभयम्^९ । प्रिया इति खियां^{१०} शसन्तः^{१०} । गत्यर्थत्वाच्च द्विकर्मकता । त्वदिति कृते शब्दयोगे^{११} पञ्चमी^{१२} ॥ ११ ॥

1. B: ईश्वराः 2. B omits या 3. B: वसति 4. A: के
5. C: समर्थः 6. C: भेघघर्जिं^० 7-7. C: तिमिरं न गण्यन्ते; B adds च
after गण्यते न 8. B: जलधररणी^० 9. B: खियः 10. Cf. Pāṇ.
4, 1, 2; C: समासान्तः 11. B: शब्दप्रयोगे 12. Cf. Pāṇ. 2, 3, 29.

नयनान्यरुणानि धूर्णयन्^१ वचनानि स्खलयन् पदे पदे ।
असति त्वयि वारुणीमदः प्रमदानामधुना विडम्बना ॥ १२ ॥

दूरीभूते भवतीदानीमङ्ग्ननानां^२ विधवानामिव^३ वारुणीमदः सुराकृता^४
क्षीवता विडम्बनोपहासः^५ । यतो नेत्राणि^६ लोहितीकृत्य धूर्णयस्तरलयन्^७
प्रतिपदं च वचांसि स्खलयन् । एव^८ शृङ्गारं विना त्रपाकरमेतत् ॥ १२ ॥

1. B: धूर्णि^० 2. C: ^०दानीं अयुज अङ्ग्ननानां 3-3. A: ^०मद सु^०;
B: ^०णीमदिराकृता; C: ^०कृत 4. A: विम्बडम्ब^० 5. A: वेत्राणि
6. B adds प्रतिवस्तुनि 7. B adds च

अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियबन्धोस्तव निष्फलोदयः ।
बहुलेऽपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनङ्ग मोक्ष्यते ॥ १३ ॥

हे अनङ्ग नष्टतनो¹ तव प्रियबन्धोर्देहं कथीकृतं कथामात्रशेषं² विज्ञाय
गते³ बहुलेऽपि² कृष्णपक्षातिक्रमेऽपि⁴ शशाङ्कस्तनुतां काश्यं⁵ दुःखं कृच्छ्र-
कृच्छ्रेण⁶ त्यक्षयति । यतो निष्फलोदयः । तेन ह्युदितेनोत्कण्ठादिकं⁷
कार्यम् । तच्च नासति⁸ त्वयि । वपुषः कथनात् कथामात्रशेषात् कथा-
शब्दवाच्यत्वात् । अकथा कथा कृतं⁹ कथीकृतम् । ¹⁰-च्चिः¹¹ । ‘अस्य
च्वौ’¹² इतीत्वम्¹⁰ । दुःखमिति क्रियाविशेषणत्वात्¹³ कर्मत्वम्¹⁴ ॥ १३ ॥

1. B: नृतनो: 2-2. B: विधाय बहुलेऽपि गते; C: विज्ञाय गतेऽपि बहुले
3. A: गतेऽपि 4. C omits अपि 5. B omits काश्यं 6. B: °च्छ्रेण
काश्यं 7. C: °त्कण्ठादि 8. C: असति 9. B: संपादितं 10-10.
C omits this. 11. Cf. Pāṇ. 5, 4, 50; B: द्विः 12. Pāṇ. 7, 4, 32
and cf. 7, 4, 26; B: द्वौ for च्वौ 13. C: °षणात्मके 14. C: अकर्त्वम्

हरितारुणचारुवन्धनः कलपुंस्कोकिलशब्दसूचितः ।
वद संप्रति कस्य वाणतां नवचूतप्रसवो¹ गमिष्यति ॥ १४ ॥

प्रिय कथयेदानीमेष² चूततरोर्नवः प्रसवः कुसुमं³ कस्यान्यस्य शरत्वं
यास्यति । त्वमेव किल चूताङ्कुरास्तः । कीदृशोऽसौ⁴ । किंचिद्विरितं⁵-नील-
मीषच्चारुणमत एव चारु⁵ बन्धनं वृत्तं यस्य । तथा मधुरपरपुष्टरवसूचितः ।
⁶-तस्यापि स्वरभावाविर्भावात्⁶ ॥ १४ ॥

1. C: प्रियनृत⁰ 2. B omits एष 3. C: कुसुमः 4. B omits
असौ; C: कीदृशस्सन् 5-5. B: नीलमरुणं वा ईषच्चारु 6-6. B omits
this; C adds तदङ्कुरास्वादाच्च तस्य कलत्वम्

अलिपङ्किरनेकशस्त्वया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता ।
विततैः¹ करुणस्वरैरियं² गुरुशोकामनुरोदितीव³ माम् ॥ १५ ॥

एषा भ्रमरावली विततैर्दीर्घैः करुणैश्च⁴ स्वरैर्गुञ्जितैरतिदुःखितां⁵ माम-
नुरोदितीव पश्चाच्छोचतीव⁶ । अनुरोदनं⁷ हि स्त्रीणां सुप्रसिद्धम् । विरुते-
रिति पाठे करुणस्वनैरिति⁸ पठनीयम् । स्वरा: षड्जादयः । कस्तयोः⁹ परि-
चयो यदनुरोदितीत्याह । त्वया धनुषो गुणकृत्ये मौर्वीकार्ये बहुशो नियो-
जिता । कणदलिकुलगुणं हि कामकार्मुकम्¹⁰ । अनुरोदितीति ‘रुदादिभ्यः

सार्वधातुके^{११} इतीडागमः । अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गः^{१२} सकर्मका भवन्तीति सकर्मकत्वम्^{१३} ॥ १५ ॥

1. B, K, N: विष्टैः 2. A, C, K, N: स्वनैरियं 3. B: °रोदतीव
 4. A omits च 5. A: स्वनैर्गुञ्जुतैः; B omits गुञ्जितां 6. A:
 च्छोशतीव 7. B: °दन 8. C: °स्वणैरिति 9. B: कस्तस्या:
 10. A omits काम 11. Pāṇ. 7, 2, 76. 12. B omits सोपसर्गः
 13. B: कर्मत्वम्; cf. MB. 1, 1, 44; 1, 3, 27.

प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः ।
 रतिदूतिपदेषु कोकिलां मधुरालापविसर्गपण्डिताम्^१ ॥ १६ ॥

रम्य^२ देहमासाद्य^३ रतिदूतिस्थानेषु^४ भूयोऽपि परपुष्टां^५ प्रहिणु । यतः
 सा मधुरालापविसर्गे कलविष्टमोक्षे^६ पण्डिता^७ प्रवीणा^८ । कलवचना किल
 दूतीक्रियते । निसर्गेति^९ पाठे^{१०} स्वभावो निसर्गः । रतिरित्यात्मानं निर्दि-
 शति^{११} । रमण^{१२} वा रतिः । कामस्य^{१३} हि कोकिलैव रतिदूती ।^{१४}-तद्रुत-
 निशमनेन रिर्सोत्पादात्^{१४} । ^{१५}-दूतिपदशब्दे बाहुलकाद-
 ध्रस्वः^{१५} ॥ १६ ॥

1. A, B, K, N: °पनिसर्ग° 2. B: रम्य 3. B: °मासद्य 4. B:
 रत्याः द्व० 5. B: पुरपुष्टां 6. C: कलश्त० 7. B: पण्डित 8. B:
 प्रवीणः; C: प्रवेणा 9. B: त्रिसर्गेति 10. A omits पाठे; the lacuna is
 marked by two points (..). 11. B: निर्दिसति 12. A: रामण
 13. B: कमस्य 14-14. B: तद्रुतश्वरणेन रसोत्पादनात्; C: 'निशमणेन काम-
 रसोत्पादकं 15-15. B omits this; A:... बाहु० (lacuna shown by
 a blank of 2 spaces); C: दूती एषांपृथ्य बाहुलत्वकत्वात् हस्वः; cf.
 Mallinātha on this verse: 'उणादयो बहुलम्' (पा. ३,३,१) इति बहुल-
 ग्रहणादधस्व इति वक्ष्यभः; cf. Pāṇ, 3, 3, 1.

शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगृढानि सवेपथूनि च ।
 सुरतानि च तानि ^१-तानि ते^२ स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे ॥ १७ ॥

प्रणतिपूर्वमभ्यर्थितानि कम्पयुक्तानि तवालिङ्गनान्यन्यानि² च ३-परिच्छुम्बनादीनि तानि तानि च^३ सुरतानि^४ नानारूपाणि मोहनान्यनुस्मृत्य प्रिय नाहं^५ निवृत्ते^६ लभेत्^७ । प्रथमेऽत्र चशब्दः परिच्छुम्बनाद्यनुकृतसमुच्चयार्थः^८ । उपगूढशब्दो भावे । संस्मृत्य न शान्तिरस्तीति भिन्नकर्तृकत्वात्^९ क्ष्वाप्रत्ययो^{१०} दुर्लभः । यदि वा शमिक्रियापेक्षमेव^{११} पौर्वकाल्यम् । एतत्^{१२} संस्मृत्य नाहं शास्त्रामीत्यर्थः^{१३} । एवमन्यत्र यथाशक्ति^{१४} योज्यम् ॥ १७ ॥

- 1-1. K, N: ते रहः; B: तान्यमी 2. B omits तव 3-3. B omits this. 4. C omits रतानि 5. B: न 6. A: निवृतिः; C: निवृत्तिः 7. B: उपालेभे 8. B: °द्यनुस्मरणार्थः 9. A: भिन्न — कत्वात् (lacuna shown by a blank of 2 spaces.) 10. Cf. Pāṇ. 3, 4, 21. 11. B: शमितिक्रिः^०; C: शसिक्रिः^० A: °पेक्षयामेव 12. C: एतच्च 13. B: शस्त्रामी^० 14. C: °शक्तिर्

रचितं रतिपणिडित त्वया स्वयमङ्गेषु^१ ममेदमार्तवम् ।
ध्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्चारु वपुर्न दृश्यते ॥ १८ ॥

हे रतिकर्मकुशल कुसुमालङ्गरणमिदमार्तवं वासन्तिकं भवता स्वयमेव ममावयवेषु विनिवेशितं लगितं^२ ध्रियते तिष्ठति । तव पुनस्तन्मनोहरमङ्गं^३ वपुर्न लक्ष्यते इत्यहो^४ देहभृतामसारता^५ । क्रृतुः प्राप्नोऽस्यार्तवम् । क्रृतोरण्^६ ॥ १८ ॥

1. B: मङ्गे and the lacuna for षु is shown by one blank space. 2. B: लागितं; A, C omit लगितं 3. B: पुनर्मनो^० 4. B: यत आह 5. B: °तामासा^० 6. Pāṇ. 5, 1, 105; B: क्रृतौ भवमिति क्रृतोरण्

विबुधैरसि यस्य दारुणैरसमासे प्रतिकर्मणि^१ स्मृतः ।
तमिमं^२ कुरु दक्षिणेतरं चरणं निमित्तरागमेहि मे ॥ १९ ॥

यस्यासमाप्ते प्रतिकर्मणि प्रसाधने^३ त्वं निर्दयैनर्किभिराध्यातः^४ तमिमं सव्यं^५-मे पादमागत्य^६ समाप्ताकृतकं^७ विधेहि । स हि तामलङ्गुर्वन्निन्द्रेणानुस्मृतः^८ । दारुणत्वमत्र प्राणान्तकरे कर्मणि विनियोगात् ॥ १९ ॥

1. K, N: परिक० 2. C: तदिदं 3. B: प्रसापवै 4. B: °भिर-
ध्यातः; C: °किभिस्त्वमध्यत् 5-5. B: पादं मे आगत्य 6. C: समाप्तालकं
6. B: °इकुवन्नि०

इयमेत्य^१ पतञ्जल्यत्मना पुनरङ्गाश्रयिणी^२ भवामि ते ।
चतुरैः सुरकामिनीजनैः प्रिय यावन्न विलोभ्यसे दिवि ॥ २० ॥

पतञ्जोऽग्निः^३ स एव वत्म मार्गस्तत्समीपप्राप्त्युपायभूतत्वात्^४ तेनागत्ये-
यमहं भवदुत्सञ्ज्ञवर्तिनी भूयो भवामि । यावन्निपुणैरप्सरोलोकैनकिः^५ कान्त
न विलोभ्यसे^६ ॥ २० ॥

1. K, N: अहमेत्य 2. K, N: °श्रयणी; C: °श्रयिनी 3. B: पत-
ञ्जाग्निः 4. C: मार्ग तत्संप्राप्त्युपाय^७ 5. B omits नाके 6. B:
विलोकसे; C: लोभ्यसे

मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं किल जीवितेति मे ।
वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यपि ॥ २१ ॥

हे वल्लभ यद्यपि त्वामनुमरणेनानुगच्छामि तथापि मम^१ वाच्यतेऽयं^२ लोके
रूढैव^३ यत्कामे स्वर्गभूतेऽपि रतिर्मुहूर्तमात्र^४ जीवितेति । तादृशे हि^५ प्रेम्णि
तदैव^६ हृदयस्फोटनेन^७ मरणमुचितम् । विनाकृतेति^८ ‘सुप्सुपा’^९ इति
समाप्तः ॥ २१ ॥

1. B omits मम 2. B: वाप्यतेऽयं 3. B: रूढैव 4. B:
°तंमपि; C: °मात्रमपि 5. C: किम् 6. C: तदैव तदैव 7. B omits
स्फोटेन; C: हृदयास्फो^० 8. A repeats विनाकृतेति; C: विनाकृता विना^०
9. Cf. MB. 2, 1, 4; B: सुप्सुपि

क्रियतां^१ कथमन्त्यमण्डनं^२ परलोकान्तरितस्य ते मया ।
सममेव गतोऽस्यतर्कितां गतिमङ्गेन च जीवितेन च ॥ २२ ॥

परलोकान्तरितस्य^३ व्यवहितस्य^४ तव कुसुमवसनाङ्गरागादिकमवसान-
भूषण^५ कथं मया^६ विधीयताम् । यतो जीवितदेहाभ्यां युगपन्नष्टोऽसि । अन्य-
स्तु मृतोऽपि शरीरमात्रेण तिष्ठति ॥ २२ ॥

1. B: क्रियते 2. A, C: °मन्तम° 3. C: परलोकेनान्त° 4. B:
परलोकान्तरीभूतस्य 5. A: कुसुमवसान°; B: °मनुसान°; C: कुसुमाङ्गवसना°
6. C omits मया

ऋजुतां नयतः स्मरामि ते शरमुत्सङ्घनिषणधन्वनः^१ ।
मधुना सह सस्मितां कथां ^२-नयनोपान्तविलोकितं च तत् ^३ ॥ २३ ॥

तवाङ्गे चापमवस्थाप्य सायकं स्पष्टीकुर्वतः सुरभिणा सह सहासां^३
कथामपाङ्गेक्षणं चेति सर्वमहमनुस्मरामि । नेत्रान्तेक्षणं^४ स्मरस्य
रतेर्वा ॥ २३ ॥

1. B: °निषिक्तध°; C: °निषङ्घधन्वनः 2-2. B: °पात्तविलोकितानि च;
K, L: यत् for तत्; C: °विलोकनानि वा 3. A: सदासा; B: सहासं; C:
सहसां 4. C: नेत्रान्ते वीक्षणं

क नु ते हृदयङ्गमः^१ सखा^२ कुसुमायोजितकार्षुको मधुः ।
न खल्यग्रहणा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृदतां गतिम् ॥ २४ ॥

कासौ तवातिप्रियो वयस्यो वसन्तः । तव कुसुमैरायोजितं विरचितं^३
कार्मुकं चापो^४ येन । कच्चिदतिरोषेण^५ रुद्रेण सोऽपि त्वयैव सह नीतः ।
मासोऽपि तेन^६ दग्ध इत्यर्थः ॥ २४ ॥

1. A: हृदङ्ग° 2. A: सखा: 3. A, C omit विरचितं 4. A,
C omit चापो 5. B: वितर्के कच्चिदतिरोषेन 6. C: तनैव

अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्घफलैरिवार्दितः^१ ।
रतिमभ्यवपत्तुमातुरामृतुरात्मानमदर्शयत्पुरः^२ ॥ २५ ॥

ततो वसन्तो दुःखितां मित्रजायामभ्यवपत्तु^३ ^४-परित्रात्तुं तदग्रत

आत्मानमदर्शयदाविरभूत्⁴ । यतस्तदीयैः⁵ प्रलापवचोभिर्हृदयेर्दितः⁶
पीडितो दिग्धक्लैर्विषलिप्तैः⁷ शरैरिव ॥ २५ ॥

1. K, N: दिग्धशरैरिवाहतः; B: दिग्धशरैरि^० 2. B: "मधुपपत्तु"; K,
N: "मधुपपत्तुमातुरां मधुरा^० 3. A: "मध्यवपन्तु" B: "वपत्वं" 4-4. B:
परितापात्मानमदर्शयत् तदग्रत आविरभूत; C: आत्मां कृतुरात्मानमदर्शयत् पुरः
समदर्शयत् आविरभूत 5. B: एतैस्त^० 6. A: "दिताः" 7. B:
"फलः विष"^०

तमवेक्ष्य रुरोद सा भृशं स्तनसंबाधमुरो जघान च ।
स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ २६ ॥

^१-ततो मधुमालोक्य^२ रतिनितरां^३ शुशोच । स्तनसंकटं^४ च वक्षोऽता-
डयत्^५ । ^५-यस्माद्वन्धोः पुरतो दुःखं^६ विवृतद्वारमिवोच्छृङ्खलमिवोत्पद्यतेऽ-
नवरतप्रवृत्तेः^६ ॥ २६ ॥

1-1. C: रतिस्ततो मधुमालोक्य नितरां; A: रतिरतिरतितरां for रतिनितरा
2. B: मधुमवेक्ष्य 3. B: "कट" 4. B: वक्षौ ताड^० 5. A: यस्मद्वन्धोः
पु...ःखं (lacuna marked by 3 points); B: कस्मात्पुरतो बन्धोर्दुःख; C:
यस्माद्वन्धो... (lacuna marked by 6 points). 6. A: विवृद्ध^०

इति चैनमुवाच दुःखिता सुहृदः पश्य वसन्त किं स्थितम् ।
यदिदं^१ कणशः प्रकीर्यते^२ पवनैर्भस्म कपोतकर्बुरम् ॥ २७ ॥

एवं च वसन्त^३ सा विधुरा इदमब्रवीत्^४ । हे सुरभे विलोक्य किं तव
मित्रस्य स्थितं^५ संपन्नम् । यदिदं कपोतधूसरं^६ तदीयं^७ भस्म वातैः
^८-कणशः कणं कणं^८ प्रकीर्यते विक्षिप्यते । भस्ममयस्त्वत्सुहृत् संपन्न
इत्यर्थः ॥ २७ ॥

1. K, N: तदिदं 2. K, N: विकी^० 3. B: वसन्तमिदं 4. B
omits इदम् 5. B: स्थितं मनोहरं 6. A: "तदूसरं" 7. B: तदीयं
तदीयं 8. A: कणः कणः; C: कणकणा

अयि संप्रति देहि दर्शनं स्मर पर्युत्सुक एष माधवः ।
दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृजने ॥ २८ ॥

हे प्रियाधुनात्मानं^१ दर्शय । ^२-यतोऽसौ सुरभिस्तवोत्कण्ठितो^३
दर्शनेनाह्लादनीयः^४ । यतो^५ नराणां प्रेयसीषु^६ प्रीतिरस्थिरा^७ न तु मित्र-
लोके^८ । ^९-तेन मम वा दर्शनं मा दा:-^{१०}, मधुं त्वागत्याह्लादय^{११} ॥ २८ ॥

1. B: प्रियात्मानं 2-2. C: सुरभिरसौ यस्मात्तवोत्कण्ठितो; B: यस्मादसौ
for यदसौ 3. A: ^०दयनीयः 4. A: ^०यता 5. A, C: प्रीयसीषु
6. C: स्थितिरस्थिरा 7. B: मित्रजने 8-8. B omits this; A: ^०शंन
म दा 9. A: मधुमाग्"; C: आगत्या^०

स्यादेतत् किं ममैतेन सुहृत्त्वं कृतमित्याह --

अमृता ननु पार्थवतिना जगदाज्ञां ससुरासुरं तव ।
बिसतन्तुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः^१ ॥ २९ ॥

अमृता वसन्तेन निकटस्थेन^२ तव^३ धनुष एवंविधस्यापि ससुरासुरं
जगदाज्ञां^४ कारितं निदेशे^५ स्थापितम् । वशीकृतमित्यर्थः^६ । वसन्ते^७
कामस्य दुःसहत्वात्^८ । कीदृशस्य । बिसतन्तुरेव गुणो यस्य । पेलवानि^९
मृदूनि^{१०} पुष्पाण्येव^{११} पत्तिणः शरा यस्य । ननुरमषे^{१२} हेतौ वा ॥ २९ ॥

1. A: पल्लव^० 2. A: ^०टास्थेन; B: ^०टस्थितेन 3. B omits तव
4. A: ^०दाज्ञा 5. C: निदेश- 6. C: ^०कृत्यमित्यर्थः 7. B: वसन्ते
वसन्ते 8. B: ^०सहत्वात् 9. A: पलवानि 10. A: मृदूनि; B
omits मृदूनि 11. B: ^०पुष्पाण्यव 12. B: तन्वमषे

गत एव न ते निवर्तते स सखा दीप इवानिलाहतः ।
अहमस्य दशेव पश्य मामविषहव्यसनप्रदूषिताम्^१ ॥ ३० ॥

वसन्तमाह । स तव वयस्यो गत एव नष्ट एव । ^२-एवकारेण यद्वधव-
चिछन्नं तत्स्वरूपेणाह^३ । न^४ निवर्तते नो प्रत्यागच्छति । यथा वातनुन्नो^५
दीपो नश्यत्येव न तु निवर्तते तथासौ । अहमस्य^६ कामप्रदीपस्य परिशेष-
त्वादशेव^७ वर्तितुल्या^८ । अतश्च दुःसहेन व्यसनेन दुःखेन^९ प्रदूषितां^{१०}
ताप्यमानां मामीक्षस्व । ^{१०}-दशा हि^{१०} दीपे गते प्रदूषितां^{११} तिष्ठति ॥३०॥

1. B: °व्यसनाग्निदीपिताम्; K, N: °व्यसनेन धूमिताम् 2-2. B omits this.
 3. C omits न 4. B: वातहृतो 5. B: °मध्यस्य 6. B omits परिशेषत्वाद्; C: परिशेषाद्वादशेव 7. B: °तुल्या अवशिष्टा 8. B omits दुःखेन 9. B. प्रदीपतां 10-10. A, C: दशापि 11. B: प्रदीपता; C: प्रदूषितां

**विधिना कृतमद्य¹ वैशसं ननु मां कामवधे विमुच्चता ।
 ²-अनधापि हि^² संश्रयदुमे गजभग्ने^³ पतनाय वल्लरी ॥ ३१ ॥**

अद्य विधिना कामवधे मां^⁴ त्यजता^⁵ वैशसं नृशंसत्वं कृतम् । ^⁶-यदि ह्यसौ^⁷ मामपि हन्यात् तदा^⁸ दुःखाननुभवाद्युक्तं^⁹ तेनाचरितं^{¹⁰} स्यात्^{¹¹} । मम तु मरणं सामर्थ्यप्राप्तमेव । तथा चाश्रयभूते पादपे करिमथिते वल्लरी लतानघाप्यखण्डापि^{¹¹} पातायैव भवति । आधारवाधायाधेयस्यापि सामर्थ्य-बाधितत्वात्^{¹²} अर्धेत्यत्रापपाठ^{¹³} एव । एकतरवधे हि वैशसं नतूभय-बाधायाम्^{¹²} ॥ ३१ ॥

1. K, N: °मर्द 2-2. K, N: अनपायिनि 3. A: भग्नो; C: °भग्ने
 4. C: मा 5. A: त्यज्यता; C omits त्यजता 6-6. A omits this;
 C adds after स्यात् — मुच्चता तु मां स्फटुवैशसं कृतम् 7. C: असौ
 8. C: तद् 9. B: दुःखानुभवा[°] 10. C: तेन चरितं 11. C: °खण्डितापि
 12-12. B omits this. 13. C: °त्यत्र पाठ

शोचित्वेदानीमवश्यकर्तव्योपदेशमाह^¹ —

**तदिदं क्रियतामनन्तरं भवता बन्धुजनप्रयोजनम् ।
 विधुरां ज्वलनातिसर्जनान्ननु^² मां प्रापय^³ भर्तुरन्तिकम्^⁴ ॥ ३२ ॥**

किं वहुना, अधुना^⁵ त्वयेदं मित्रजायाकार्यं विधीयताम् । दुःखितां मामग्निदानाद्वर्तुनिकटं^⁶ प्रापय । अनुमरणेन पतिलोकप्राप्तिशृतेः^⁷ । ननुराभिमुख्ये^⁸ । तदित्युपसंहारे । विधुरावेनाग्निदाने स्वयमसामर्थ्यमाह । अतिसर्गो दानम् ॥ ३२ ॥

1. B: तदानी°शमह 2. B: °र्जनन्ननु 3. C: प्रापय 4. B,

C, K, N: पत्युर० 5. B omits अधुना 6. B: °दाहाङ्ग०; C: °निदह-
नाङ्ग० 7. B: °प्रासि: श्रुतेः; C: पत्युलोकप्राप्तिरिति श्रुतेः 8. B: नुन०

^१-न चानुमरणं नाम न केनचिदनुष्ठितमित्याह—

शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित्प्रलीयते^२ ।

प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपञ्चं हि विचेतनैरपि ॥ ३३ ॥

स्थियो भर्तु मार्गमनुयन्तीत्येतद्यदा^३ अवेतनैरर्ष्यनुष्ठितं तदा ममानुगमनं^४
नायुक्तम् । तथा हि मृगाङ्गेन साकं ज्योत्स्ना अस्तमेत्येव । जीमूतेन सार्धं
विद्युत्^५-प्रलीयते^६-नश्यत्येव^७ । कौमुदी कार्तिकी निशा^८ । कवेस्तु
चन्द्रिका^९ विवक्षिता^{१०} । प्रलीयत इति^{१०} लीडः^{११} कर्त्तरि^{१०} ॥ ३३ ॥

1-1. B: अनुमरण नाम केचित् अनु०; C: केचिद० for केनचिद० 2. B,
C: तडिद्विली० 3. B: °यान्तीति 4. B: °गमने; C: मम गमनं
5-5. A omits this. 6-6. C repeats this. 7. B: नश्यतेव
8. C omits निशा 9. C: ज्योत्स्ना 10. B omits इति 11. Dha-
tupāṭha 1139; A: नीडः:

न चाहं मरणकातरेति वक्तुमाह—

अमूर्नैव कषायितस्तनी^१ सुभगेन प्रियगात्रभस्मना ।

नवपल्लवसंस्तरे यथा रचयिष्यामि^२ तनुं विभावसौ ॥ ३४ ॥

एतेनैवातिवल्लभेन^३ वल्लभदेहभूतिचन्दनेन कषायितस्तनी अनुलिप्तकुचा
सरसकिसलयशयनीय इवानले निर्भयं देहं निधास्यामि^४ । समालब्धस्य^५
किल^६ पल्लवसंस्तर उचितः । ‘कषायितं रूपितं छुरितम्’^७ ॥ ३४ ॥

1. B: कषायत० 2. C: दधयिष्यामि 3. B: अमूर्नैव च तेनैव अति०
4. B: विधा० 5. C: समालब्ध— 6. C: किसलय— 7. A: करचितं

न च तवाग्निदानेन^१ साहाय्यकरणमनुचितमिति वक्तुमाह^२—

कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः सोम्य^३ गतस्त्वमावयोः ।

कुरु संप्रति तावदाङ्गु^४ मे प्रणिपाताङ्गलि याचितश्चिताम्^५ ॥३५॥

असकुदेव ह्यावयोः^६ पुष्पशय्याभिः सहायकत्वं^७ प्राप्तः। तदधुनापि प्रणिपातमिश्रेणाङ्गलिनाभ्यर्थितः संश्लितां^८ मम^९ विधेहि। सोम इव^{१०} सौम्यः^{११}। 'शाखादिभ्यो^{१२} यत्'^{१३}। चीयत इति चिता काष्ठ-रचना^{१४}॥ ३५॥

1. B: °दान; C: तेनाग्निदाहेन	2. B omits वक्तुम्	3. K, N:
सौम्य	4. A: °दासु	5. B, C: °याचितां चिताम्
यस्माकं	7. A, C: सहायकं त्वं	8. B: सन् चितां; C: सञ्चितं
9. B: मे	10. A: इ for इव	11. B: सौम्यः
13. Paq. 5, 3, 103.	14. B: चितां का०	12. B: साखा०

तदनु ज्वलनं मदर्पितं त्वरयेद्दक्षिणवातवीजनैः।
विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमप्युत्सहते न मदिना^१॥ ३६॥

ततो मय्यर्पितं दत्तमिञ्च मलयपवनावक्षेपकैस्त्वरये:^२ सन्धुक्षये:। यस्मादवगतमेतत् त्वया यथा मया^३ विना कामो निमेषमपि नोत्सहते सोढुं न^४ शक्रोति। अत्र हि सर्वपश्चात्पदं^५ वर्तत इति भाष्यकारवचनप्रामाण्यात्^६ तदन्वादयोऽपि^७ षष्ठीसमासाः^८ साधवः^९। मयि अर्पितं मदर्पितमिति^{१०} सप्तमीसमासः^{११}। ममार्पितमिति^{१०} पाठान्तरम्। वीज्यतेऽनेनेति^{१२} वीजनम्। मदिति विनाशब्दयोगे^{१३} 'पृथंविनानानाभिः'^{१४} इति पञ्चमी॥ ३६॥

1. B, K, N, C: मां विना	2. B: °वक्षप०	3. A: याया	4. B omits न
5. B, C: सर्वं प०; cf. MB. 2, 2, 24.	6 A: भाष्यका ... वच० (lacuna marked by 2 points); B: "कारः व०"; cf. MB. 2, 2, 24.		
7. C: तन्वाद'	8. C: समासः	9. A: सधवाः	10-10. B omits this; A: ममपि for ममार्पि
11. C: षष्ठीसप्तमी०	12. B: °नेनैव;	13. A: विनाशयोगे; B: नामश०	14. Paq. 2, 3, 32.

इति चापि विधाय दीयतां सलिलस्याङ्गलिरेकं^१ एव नौ।
अविभज्य परत्र यन्मया^२ सहितः पास्यति ते स बान्धवः॥ ३७॥

अग्निं दत्त्वा ततो नावावाभ्यां साधारण एकं^३ एव जलाङ्गलिस्त्वया^४

देयः^५ । यद्यस्मादविभज्याविभागेन^६ मया सह परत्र स त्वद्वयस्यः पास्यति । आवयोहि सहपानभोजनं सदैवेष्टम् । पृथग्दाने^७ तु तददुर्घटम्^८ । यदिति^९ हेतुपदम् । यमिति^{१०} पाठेऽज्ञलिपरामर्शः^{११} । ^{१२}-नाविति 'युष्मदस्मदोः'^{१३} इत्यादिना चतुर्थीद्विवचनान्तस्यास्मदो नावादेशः^{-१२} ॥ ३७ ॥

1. C: सलिलाङ्ग^० 2. K, N: तं मया 3. A, C omit एक
 4. C: ^०ज्ञलिरेव त्वया 5. C: देया 6. C: ^०भज्य विभा^० 7. A:
 पृथने; B: ^०दानं 8. C omits तद् 9. B: यद्यपि 10. C adds तु
 11. B: त्वज्ञलिविमर्शः; C: ^०रामर्शः 12-12. B omits this. 13. Pāp.
 8,1,20.

परलोकविधौ^१ च माधव स्मरमुहिश्य विलोलपल्लवाः ।
 निवपेः सहकारमञ्जरीः प्रियचूतप्रसवो हि ते सखा ॥ ३८ ॥

हे माधव परलोकविधावौधर्वदैहिकेऽपि^२ मित्रोद्देशेन चलत्किसलया^३
 सहकारमञ्जरीनिवपेदंदेव्याः । यस्मात् स तव^४ वयस्यः सदैव चूतकुसुमप्रियः ।
 सहकारश्च चूतविशेष एव । ^५-अत्यन्तभेदे तु विरुद्धमेतद्वचनं, यदन्यस्य
 प्रियत्वेऽन्यस्य दानम् । प्रेतोद्देशेन दानं निवापः^{-५} ॥ ३८ ॥

1. A: पूरलोकविधो 2. A, C omit अपि; B: ^०धर्वदौहि^० 3. B:
 चलकिस^० 4. A: त for तव 5-5. B omits this.

इति देहविमुक्तये स्थितां^१ रतिमाकाशभवा सरस्वती ।
 शफरीं हृदशोषविह्लां^२ प्रथमा वृष्टिरिवान्वकम्पत^३ ॥ ३९ ॥

इत्थं शरीरत्यागनिश्रितां कामवधुमाकाशभवा^४ अदृश्या सरस्वती
 वागन्वकम्पत पर्यन्त्रायत^५ । रतिरक्षार्थमाकाशाद्वारत्युच्चचारेत्यर्थः । यथा
 शफरीं मत्स्यीं^६ जलाशयशोषणाकुलां प्रथमप्रवृत्ता^७ जलधरवृष्टिरनुकम्पते^८
 तथासौ ताम् । ^९ भवतीति भवा^{१०} । णस्य^{११} विभाषितत्वादच्च^{१२} । आका-
 शाद्वाकाशभवा^{-९} ॥ ३९ ॥

1. B, C: देहविसर्जनोद्यतां 2. K, N: ^०विकलवां 3. K, N:
^०वान्वकम्पयत् 4. B: कमव^० 5. B: परित्रा^० 6. A, B: मत्सीं
 7. A: ^०मप्र ... (lacuna marked by 3 points). 8. C: ^०कम्पयते

9-9. B: आकाशभवा । णस्य विभाषितत्वात् अच् । भवतीति भवा । 10. C:
भवान् 11. C: अस्य णस्य 12. Cf. Kaśikā, 3, 1, 143, Vt.

तमेव^१ वाचमाह --

कुसुमायुधपति दुर्लभस्तव भर्ता न चिराङ्गविष्यति ।
शृणु येन^२ स कर्मणा गतः^३ शलभत्वं हरलोचनार्चिषाम्^४ ॥ ४० ॥

हे कामजाये देहं मा त्याक्षीः । यस्मात् तव पतिरचिरात्^५ सुलभो
भविष्यति^६ । येन च^७ कर्मणासौ^८ त्रिनयनयनज्वालानां^९ शलभत्वं पतञ्जत्वं
दाह्यत्वं प्राप्तस्तदाकर्णय । कुसुमायुधः पतिर्यस्याः सा कुसुमायुधपत्ती
^{९-१०}‘विभाषा सपूर्वस्य’^{१०} इति डीबनकारौ^{११} ॥ ४० ॥

1. B: तमेव 2-2. B, C: गतः स कर्मणा 3. B, K, N: ^०नार्चिषि
4. C: नातिचिरात् 5. B: भविता 6. B omits च 7. B, C omit
असौ 8. B: त्रिनयनाग्निज्वाऽ; C: त्रिनयननेत्रज्वाऽ 9-9. B omits
this. 10. Pāṇ. 4, 1, 34.

अभिलाषमुदीरितेन्द्रियः स्वसुतायामकरोत्प्रजापतिः ।
अथ तेन निगृह्य^१ विक्रियामभिशमः फलमेतदन्वभूत् ॥ ४१ ॥

एवमागमः^२ । ब्रह्मा उदीरितेन्द्रियश्चलितमनाः^३ सन्निजदुहितरं तिलो-
तमामचकमत । ततस्तेन वशितवाच्चेतोविकारं निगृह्याभिशमः त्वत्प्रिय^४
एतत्कलं देहदाहलक्षणमनुबभूव ॥ ४१ ॥

1. A, C: वि॒ह्य 2. B omits एव०मः 3. B: ^०मनः; C: उदे॒रिते
4. A: त्वदिन्द्रिय; B: त्वन्द्रिय

परिणेष्यति पार्वतीं यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः ।
उपलब्धसुखस्तदा स्मरं^१ वपुषा स्वेन स^२ योजयिष्यति ॥४२॥
^{३-}इति चाह स धर्मयाचितः स्मरशापान्तशिवां^४ सरस्वतीम्^५ ।
अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च^६ योनयः ॥४३॥

ततो धर्मेण सृष्टिरक्षार्थमभ्यर्थितः^६ सत् स वेधाः स्मरशापान्तेन^७ शिवां
भद्रां सरस्वतीं वाचमित्येवमुवाच । ^८-कां वाचमित्याह^९ । तपसा^{१०}
तत्प्रवणीकृत आत्मैकनिष्ठ^{१०} आत्मैकपरायणतां^{११} नीतः शिवो यदा गौरीं
परिणेष्यति^{१२} उपर्यस्यते तदा^{१३} नु^{१४} भूतजोषः^{१५} सन्नसौ कार्म^{१६} निजेन
देहेन योजयिष्यति । हरगौरीविवाहः^{१७} शापान्तोऽस्येत्यर्थः^{१८} । ननु यदि
शशापासौ^{१९} किमिति शापान्तमकरोदित्याह^{२०} । वशिनः^{२१} प्रभवोऽम्बु-
दाश्वाशनेरमृतस्य^{२२} च द्वयोरपि योनयः प्रभवाः^{२३} । यथा मेधाः कदाचिद-
शनि क्षिपन्ति कदाचिच्च^{२४} तोयमेवमीश्वरा^{२५} निग्रहानुग्रहावित्यर्थः । उपमा
समुच्चयल्पोऽयमर्थन्तरन्यासः । ^{२६}-योजयिष्यतीत्यनन्यतनेऽपि लटप्रयोगः^{२७}
पदसंस्कारपक्षाश्रयणेन । अहेति भूते कवीनां प्रमादजः प्रयोगः^{२८} ॥४२,४३॥

1. C: स्मरो 2. B, C, K, N: नि- 3-3 In B some other line is written and later cancelled by applying yellow pigment. The above line is added on the yellow pigment. 4. K, N: स्मरशापावधिदां; C: ^०न्तभवां 5. B: ^०धरश्च 6. B: ^०रक्षणार्थ^०
7. B: ^०पान्ते 8-8. B: तां वाचमाह 9. C omits तपसा 10. B omits
आ॒षु 11. C: ^०यणा यस्य तां 12. A: परिणेष्यति 13. C: यदा
14. C: अनु 15. B: भूतसुखः 16. C: कार्मः 17. B: ^०वाह
18. B: ^०न्तोऽस्येत्य 19. B: सः शापोऽसौ 20. B: ^०दित्यर्थः 21. B:
वशिनः सुवाशः 22. C: ^०म्बुधाराश्वा^० 23. B, C: प्रभवः 24. B omits
च 25. B: ^०मेव ईश्वराणा 26-26. B omits this. 27. A: लटप्रया^०

तदिदं परिक्ष शोभने भवितव्यप्रियसंगमं^१ वपुः ।
रविपीतजला तपात्यये पुनरोघेन हि युज्यते नदी ॥ ४४ ॥

हे शोभने भद्रे तत्स्मान्निजमेतच्छरीर^२ रक्ष मा धाक्षीः । यतो भवि-
तःयो भावी प्रियसंगमो भर्तुसंयोगो यस्य । एतदेव^३ दृष्टान्तेन द्रढयति ।
^४-ग्रीष्मेण निपीतजलापि^५ नदी^६ तपात्यये वर्षामुखे किमोघेन^७ पूरेण न^८
युज्यते । ^९-भवितव्यशब्दे^{१०} ‘कृत्यल्युटो बहुलम्’^{१०} इति कर्त्तरि तव्यः^{११} ।
तपात्ययो ग्रीष्मान्तःयुज्यत^{१२} इति कर्त्तरि कर्मणि^{१२} वा ॥ ४४ ॥

1. B: ^०तव्यं प्रि^० 2. B omits तत्स्मान् 3. B omits एव 4-4. B:
ग्रीष्मे रविपीतजला 5. C omits नदी 6. B: कि मेघेन 7. B
omits न 8-8. B omits this; C: भव्यः for तव्यः 9. A: ^०शब्दो
10. Pāṇ. 3, 3, 113; cf. Pāṇ. 3, 1, 96. 11. A: इज्यत 12-12. B
omits इति कर्त्तरि; C: इति कर्मणि कर्त्तरि

इत्थं रतेः किमपि भूतमदश्यरूपं
मन्दीचकार मरणव्यवसायबुद्धिम् ।
तत्प्रत्ययाच्च कुसुमायुधवन्धुरेना¹-
माश्वासयत्सुचरितार्थपदैर्वचोभिः ॥ ४५ ॥

अदश्यरूपं किमपि भूतं कोऽपि सत्त्वो² रतेर्मरणव्यवसायबुद्धिमित्थं³
मन्दीचकाराशिथिलयत्⁴ । मधुरपि भूतप्रत्ययेन सहर्यैर्वचोभिस्तामाश्वास-
यन्निःशोकीचकार । मुष्टु चरितार्थन्यनुष्टयत्वात्⁵ ब्रह्मार्थानि पदानि येषु
तैः । तद्यथा — ⁶—सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् । ⁷—सुखा-
त्वं⁸ दुःखमापन्नः⁷ पुनरापत्स्यसे—⁹ सुखम् ॥’ इत्यादि । ⁹—वमन्ततिलकं
वृत्तम्⁹ ॥ ४५ ॥

1. B: नां- 2. B: मरणसत्त्वो 3. B omits रतेर् and इत्थं
4. B: ^०कार शिं^०; A: ^०शिथिलयत् 5. B: ^०तायान्य^०; C: ^०नुष्टय^० 6-6. C
omits this. 7. A: ^०पन्ना 8. B: ^०राप्त्यसे 9-9. B omits
this; C omits वृत्तम् a-a: Mbh. 12, 168, 19.

अथ मदनवधूरुपस्त्रान्तं व्यसनकृशा प्रतिपालयांवभूव¹ ।
शशिन इव² दिवातनस्य लेखा किरणपरिक्षयधूसरा प्रदोषम् ॥४६॥

ततस्तदुपश्रुत्य कामजाया व्यसनकृशा³—दुःखक्षामा उपर्त्वान्तमनर्थ-
वसानं³ प्रतिपालयांवभूव प्रत्यैक्षत । यथा दिवातनस्य दिवसभवस्येन्दो-
र्मयूखनाशमलिना लेखा⁴ प्रदोषं निशामुखं प्रतीक्षते । तदा कान्त्याविभविवात् ।
दिवा भवो दिवातनः । ⁵—अव्ययत्वाद्युल् तुट् च⁵ । पुष्पिताग्रा⁶
वृत्तम्⁷ ॥ ४६ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां चतुर्थः सर्गः ॥⁸

1. K, N: परिपा^० 2. B: इवा 3-3. B omits this. 4. A omits
लेखा 5-5 B omits this; cf. Pāṇ. 4, 3, 23. 6. B: ^०ताग्र- 7. B
adds : उपमालङ्कारः । इति भद्रम् । 8. A: इति श्रीवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां चतुर्थः सर्ग इति श्रेयः; B: इति वल्लभदेवविरचितायां
कामवधूविलापं नामश्वतुर्थः सर्गः; C: इति कुमारसंभवे सद्वीके चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चमः सर्गः

^{१-}रतिकामोदन्तमाख्यायेदानीं देवीवृत्तान्तमाह—

तथा समक्षं दहता मनोभवं पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।

निनिन्द^२ रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता ॥१॥

अथ गौरी ^{३-}हृदयेन चेतसा^४ रूपं^५ रामणीयकं^६ निनिन्द^७ जगर्ह^८ ।
यतः शम्भुना पूर्वोक्तप्रकारेणान्वक्षमेव^९ कामं प्लुष्यता^{१०} भग्नो नाशितः
'शिवो मे भर्ता भूयात्' इति मनोरथो यस्याः । किमित्येतावता रूपगर्हे-
त्याह । ^{१०-}यस्माद्ब्रह्मता प्रियेषु^{१०} सौभाग्यफला ^{११-}प्रियेषु विषयेषु^{११}
सौभाग्यं वाल्मीभ्यमेव^{१२} फलं यस्याः सा ^{१३-}तथोक्ता । सा च वाल्मीभा^{१३}
यदि भवस्य^{१४} भवेत् तत्कथमसौ^{१५} मदनं दहेत् । या च न सुभगा किं
तस्या रूपेण । सर्गेऽत्र वंशस्थं^{१६} वृत्तम् ॥ १ ॥

1-1. A omits this. 2. A, B: निनिन्द 3-3. B: चेतसा हृदयेन
4. B: रूपां 5. A, B, C: रामणी^० (D: राम^०) 6. B: निनिन्द 7. A,
C: जगर्ह 8. B: ^०क्तेन प्र^० 9. B: प्लष्टता 10-10. B: यस्मात्प्रियेषु
चारुता 11-11. B: प्रियविषये 12. A, C: वाल्मीभ^० 13-13. B:
तथोक्तवाल्मीभा 14. B omits भवस्य 15. B omits तत् 16. B:
वंशस्थ-

इये सा कर्तुमवन्ध्यरूपतां समाधिमास्थाय तपोभिरात्मनः ।

अवाप्यते वा कथमन्यथा द्वयं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः ॥ २ ॥

ततोऽसौ^१ समाधि नियममाश्रित्य^२ तपोभिरात्मनोऽवन्ध्यरूपतां
^{३-}सफलं रामणीयकं^४ विधातुमियेष^५ चकमे । न चैतददभुतम् । यतोऽन्यथा
तपसा विना तादृशं ^{५-}देहार्धदाननिदानं प्रेम तादृशश्च^५ सप्तभुवनाधिपतिर्म-
हेश्वर^६ इति कथमेतदद्वयमासाद्यते । वाशब्दः पूर्वोक्तापेक्षया^७ समुच्चये^८ ।
तादृशतथाविधशब्दौ सामान्यार्थविपि^९ विशेष्ययोरुत्कृष्टत्वेन^{१०} प्रसिद्धत्वा-
द्विशेषातिशयनिष्ठावेव ॥ २ ॥

1. A, C: ततः 2. B: नियमस्थाय 3-3. B: सफलरम्यत्वं 4. B
omits इयेष 5-5. B: देहनिदानलक्षणं प्रेम ताटशश्च देहार्थदानलक्षणं 6. B:
समस्तभूवनाधिपतिः भगवानीश्वर 7. B: °पेक्षी 8. B omits समुच्चये
9. A: समा°, B: °न्यावपि 10. B, C: °विशेषयो°

^१ मनीषिताः सन्ति गृहेषु देवतास्तपः क वत्से क च तावकं वपुः ।
पदं सहेत अमरस्य पेलवं शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ॥
इति श्रुतेच्छामनुशासती^२ सुतां शशाक मेना^३ न नियन्तुमुद्यमात् ।
क ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मनः पयश्च निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् ॥३-४॥

तपोविषया श्रुता इच्छाभिलाषो^४ यस्यास्तां श्रुतेच्छां ज्ञाताशयां दुहितर-
मित्थमनुशासत्युपदिशन्त्यपि मेना उद्यमादुत्साहान्वियन्तुं न शशाक न
प्राभवत् । यत^५ ईप्सितेऽर्थे^६ स्थिरो हृदो निश्चयो व्यवसायो यस्य^७ ^८-ताटशं
मनः कः प्रतीपयेत् व्यावर्तयेत्^८ । निम्नाभिमुखमधःप्रसृतं तोयमिव ।
कथमनुशासतीत्याह^९ ^{१०}-मनीषिता इत्यादि^{१०} । हे^{११} पुत्रि देवताराध-
नाथ^{१२} चेत्तपस्यसि^{१३} तदलम् । यतो निजवेशमन्येत्^{१४} मनीषिता अभिमता
देवताः सन्ति । ^८-ता आरधय^८ । यतः^{१५} क्लेशात्मकं क तपः क च सुकुमारं
त्वदीयं शारीरम् । ^{१६}-एतदेव दृष्टान्तेन द्रढयति । पेलवं सुकुमारं^{१६} शिरीष-
पुष्पं कर्तुं पट्पदस्य पदमवस्थानं सोहुं शक्नुयात् । न तु^{१७} शुकादेः पक्षिणः ।
मनीषितमभिप्रेतम् । यथा — ‘मनीषितं द्यौरपि^{१८} येन दुर्घा^{१९} इति ।
प्रतीपं^{२०} कुर्यात् प्रतीपयेत्^{२०} ॥ ३-४ ॥

1. B adds before: इदानीं श्लोकद्वयेनाह — 2. K, N: ध्रुवेच्छा°; A:
श्रुतीच्छा° 3. B: सेना 4. B: इच्छा तपश्चरणलक्षणाभि° 5. B: यत्र
6. B: ईप्सितार्थे 7. B adds तत्; C adds सः 8-8. B omits this.
9. A, C omit इत्याह 10-10. In B the verse 3 is written completely. 11. A, C omit हे 12. B: देवस्यारा° 13. A: °स्यति
14. B omits निज 15. B: अतश्च 16-16. Repeated twice in A.
17. B omits तु 18. A: द्यावपि 19. Raghuvamśa 5, 33.
20-20. B: करोति प्रतीपयति युगलकम्

कदाचिदासन्नसखीमुखेन सा मनोरथज्ञं पितरं मनस्विनी^१ ।
अयाचतारण्यनिवासमात्मनः फलोदयान्ताय तपःसमाधये ॥५॥

ततः कतिपयकालापगमेऽसौ² निकटवयस्याद्वारेण जनकमात्मनो वना-
वस्थानमयाचत³ ⁴-प्रार्थयत । किमर्थम् । फलमीश्वराराधनं⁴ तस्योदय⁵
उत्पत्तिः स एवान्तो यस्य तस्मै । तादृशाय तपोऽर्थं समाधये नियमार्थम्⁶ ।
मनोरथज्ञमित्यनुज्ञासंपत्ति⁷ सूचयति⁸ । यो⁹ ह्यभिलाषत्वरां न वेत्ति नासा-
वनुजानाति । साभिमानं मनो विद्यते यस्याः¹⁰ सा मनस्विनी मानिनी।
असन्तत्वाद्विनिः¹¹ । 'तसौ मत्वर्थे'¹² इति भत्वाद्वत्वाभावः¹³ ॥¹⁰ ५ ॥

1. B: मस्तिष्ठनी 2. B: °कालोऽप⁰ 3. A: वनास्था⁰; C: अवस्थान⁰
 4-4. B: राधनमेव (omits the rest); C: प्रार्थयत् for प्रार्थयत 5. B:
 फलस्योदय 6. B adds आधानमधिः । सम्यगधिः समाधिः । तपः समाधिकारणं
 तपःसमाधिः । तस्मै तदर्थं । 7. B: °ज्ञासमाधिः 8. B adds मनोरथः
 महादेवपत्यभिलाषविषयस्तं जानाति 9. B: न 10-10. B omits this.
 11. Cf. Pāṇ. 5, 2, 121. 12. Pāṇ. 1, 4, 19; A, C: मत्वर्थः for मत्वर्थे
 13. Cf. Pāṇ. 8, 2, 66; A: °त्वाद्रत्वा⁰

अथानुरूपाभिनिवेशतोषिणा कृताभ्यनुज्ञा गुरुणा गरीयसा ।
 प्रजासु पश्चात्प्रथितं तदाख्यया जगाम गौरीशिखरं शिखण्डमत् ॥६॥

ततो गौरी¹ तपोऽर्थं शिखरमद्रिश्युज्ञमयासीत् । यतो गरीयसा पूजयेन
 गुरुणा² पित्रा दत्ताज्ञा³ अनुमता⁴ । तेनैव दुष्करे कर्मणि⁵-कथमनुज्ञातेति
 चेदाह⁶ । अनुरूपेण⁶ योग्येनाभिनिवेशेनाग्रहेण⁷ तोषिणा परितुष्टेन⁸ 'स्थाने-
 ऽस्या अभिनिवेशो यातु⁹ हराराधनाय' इति । किं शिखरमित्याह । तदा-
 ख्यया गौरीव्यपदेशेनैव जगति पश्चादनन्तरं प्रसिद्धं गौरीशिखरमिति ।
 शिखण्डमत्¹⁰ सदा वर्हयुतमिति रम्यत्वोक्तिः ॥ ६ ॥

1. B: देवी 2. A, C omit गुरुणा 3. A, C: दत्ता 4. B
 omits अनुमता, A: °मत्ता 5-5. B: °ज्ञातेत्याह 6. B adds समुच्चितेन
 7. B: °न ग्रहेण 8. B: तुष्टेण तुष्यतीति 9. B: यतु 10. B:
 शिखण्ड

विमुच्य सा हारमहार्यनिश्चया विलोलयष्टिप्रविलुप्तचन्दनम् ।
 ववन्ध वालारुणब्रु वल्कलं पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति ॥७॥

तपस्यहार्यो हर्तुमशक्यो¹ निश्रयो यस्याः सा² देवी³ मुक्ताहारमपास्य⁴ तदास्पदे⁵ वल्कलं चीरं⁶ बवन्ध दध्रे । कीटशं हारम् । क्रीडाकम्पानुवन्धा-द्विलोलया⁷ चपलया⁸ यष्ट्या लतयोत्पुंसिताङ्गरागम्⁹ । वल्कलं तु बाला-रुणबभ्रु नवोदितानूरुकपिलम् । तथा पयोधरोत्सेदेन¹⁰ स्तनोच्छ्रायेण¹¹ त्रुटितसन्धिवन्धम् ॥ ७ ॥

1. B: हन्तुम⁹ 2. B omits सा 3. B: अवस्यकरणीयता गौरी for देवी 4. B omits मुक्ता 5. B: तदा 6. B: चीरं 7. B omits क्रीडा; °लोलाया for °लोलया; B: °बद्धाद्वि⁹ 8. B: चटुलया 9. B: हारलतयो 10. C: °त्सेदेन 11. A, B, C: °च्छ्रायेन. The reading of the text is required in accordance with Pāṇ. 8, 4, 1.

यथा प्रसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहैर्जटाभिरप्येवमभूत्तदाननम् ।
न पट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशेवलासंगमपि¹ प्रकाशते² ॥८॥

गौर्या मूखं प्रसिद्धैरलङ्घतैः केशैर्यद्वन्मधुरं³ मनोज्ञं तथैव⁴ जटाभिरपि⁵ वभूव । तथाहि कमलं न केवलं भ्रमरावलीभिरेव⁶ प्रकाशते² शोभते⁷ यावच्छेवलसंपर्कणापि । शेवलस्यासंगः⁸ शेवलासंगः⁹ । सह⁻⁷ शेवला-संगेन¹⁰ वर्तते यत्तत्¹¹ सशेवलासंगम¹² ॥ ८ ॥

1. K, N: सशैव⁰ 2. B: प्रकाशते 3. A: कैशै⁰; B: यन्मधुरं
4. B: तथैवालंकृतैः 5. B omits अपि 6. B: °रावलिभिः 7-7. B:
यावत्सह (and omits छेवल°लासंगः) 8. A: °लस्याससङ्गः; C: शेवलस्याः
सङ्गः 9. C: शेवलासंगः 10. B, C: शेवलस⁰ 11. C omits तत्
12. B, C: सशेवालस⁰

प्रतिक्षणं सा कृतरूपविक्रिया¹ व्रताय मौञ्जीं त्रिगुणां² बभार याम् ।
अकारि तत्पूर्वनिबद्ध्या तथा सरागमस्या रशनागुणास्पदम् ॥९॥

³⁻मुहुर्मुहुर्विहिततपस्विवेशा सा⁻³ व्रतार्थं त्रिगुणां मौञ्जीं मेखलां यामुवाह⁴ तथा तस्याः काञ्चीगुणस्थानं सरागं लोहितमकारि⁵ व्यधायि ।
⁶⁻यतः तत्पूर्वं तदादि निबद्ध्या । अतश्च नितम्बस्य सौकुमार्यान्मौञ्ज्याश्र पारुष्याद्रक्ततापादनम्⁻⁶ ॥ ९ ॥

1. K, N: कृतरोमविक्रियां 2. C: त्रिगुणा 3–3. B: प्रतिक्षणं मुहू०
 वेशासौ 4. B adds त्रयो गुणा यस्याः सा 5. B omits लोहितम्
 6–6. B reads instead: लोहितमित्यर्थः । तस्याः सौकुमार्यात् मेखलायाच्च
 पारुष्यात् जघननिपीडनात् अनवरतं मुखविक्रित्या रूपविक्रिया उत्पाद्यते । ‘विहित-
 प्रतिकर्मणं प्रसिद्धं ब्रुवते बुधाः’ । ‘कृता रूपस्य विक्रिया पूर्वावस्थाविनाशः । तत्पूर्वं
 तदैव प्रथमं निबद्धा नान्यदा अभ्यस्ता ॥’; C: पारुष्यादुक्तं⁰ for पारुष्याद्रक्तं⁰

विसृष्टरागादधरान्विवर्तितः स्तनाङ्गरागारुणिताच्च कन्दुकात् ।
कुशाङ्गरादानपरिक्षताङ्गुलिः¹ कृतोऽक्षसूत्रप्रणयी तया करः ॥१०॥

²–तयाधरात् कन्दुकाच्च निषिद्ध्य पाणिरक्षसूत्रप्रणयी^{–2} विदधे । तदानी³
 तस्योचितत्वात् । आदौ⁴ त्वसौ⁵ रागोत्पादनायौष्टे⁶ सत्त आसीत्, क्रीडार्थ⁷ च
 कन्दुके । कीदृशादधरात् । ⁸–विसृष्टस्त्यक्तः उपेक्षितो रागोऽलक्तकादिकृतो^{–8}
 येन । कन्दुकातु⁹ स्तनाङ्गरागेण¹⁰ कुचकुञ्जेनारुणितादित्यतिप्रियत्वोक्तिः¹¹ ।
 कीदृशः करः । कुशाङ्गरादानेन दर्भसूचीग्रहणेन¹² परिक्षताङ्गुलिः पाठित-
 करशाखः । प्रणयः प्रौतिर्विद्यते यस्यासौ¹³ प्रणयी ॥ १० ॥

1. B: ⁰परिक्षिता⁰ 2–2. B: ततोऽधराच्च कन्दुकात् पाणिनिषिद्ध्य
 अक्षसूत्रप्रणयी तद्व्यसनी 3. B: इदानी⁰ 4. B: हस्तौ 5. B: सौ for
 त्वसौ 6. B: ⁰नाय ओष्टे⁰; C: ⁰नाय ओष्टे 7. A: क्रीक्रार्थ 8–8. B:
 विसृष्ट उपलक्षितो रागोऽलक्तकादिः येन यस्य वा । उत्सृष्टौज्जवल्यादधरयथा नायिका
 ओष्टसंस्कारार्थं सितूकगुलिमाधायाधरं स शून्ति । रज्यते रागः 9. B: कान्दु⁰
 10. B: स्तनाङ्ग⁰; A: ⁰रागेन 11. A, C omit कुच; B: ⁰तादिति प्रिय⁰
 12. C: ⁰ग्रहणे 13. B: यस्यारसौ

महार्हशय्यापरिवर्तनच्युतैः स्वकेशपुष्पैरपि या स्म दूयते ।
अशेत सा बाहुलतोपधायिनी निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले ॥११॥

¹–या देवी पूर्वं परार्धशयनपतितैर्निजकवरीकुमुमैरपि^{–1} दूयते स्माखिद्यत
 सा तदा भुजलतामुपधानीकृत्य² निषेदुषी निषण्णोपविष्टैव³ केवले शाद्वल-
 रहिते⁴ स्थण्डिल एवाशेत⁵ सुष्वाप । स्थण्डिलशयनस्य व्रतत्वात् ।
⁶–महान्तमुत्कृष्टमर्हतीति महार्हा बहुधना^{–6} । बाहुलतामुपदधाति⁷ शिरसि
 करोतीति ⁸–बाहुलतोपधायिनी । दूयते स्मेति ‘लट्ट स्मे’⁹ ॥ ^{–8} ११ ॥

1-1. B: या पूर्वमुक्तषयनतले निपतितैर्नि० 2. B: °मुपाधा० 3. B:
 °विग्रा० 4. B omits शाद्वलरहिते 5. B: एव तृणरहितायां भूमौ वशेत्; A:
 °शेते 6-6. B: महानुत्कृष्टो योग्योऽर्हो यस्याः सा महार्हा॑। महान्तमर्हतीति
 महार्हा॑; C: °मर्हन्ति इति for °मर्हतीति 7. A, B: °मुपधाति 8-8. B
 omits this. 9. Pāṇ. 3, 2, 118.

पुनर्ग्रहीतुं^१ नियमस्थया तया द्वयेषु^२ निक्षेपमिवार्पितं^३ द्वयम् ।
 लतासु तन्वीषु विलासचेष्टिं विलोलदृष्टुं^४ हरिणाङ्गनासु च ॥१२॥

तपोवशाद्विभ्रमत्यागे कविरूहते । तया५ गौर्या व्रतस्थया निकटवर्त्तिषु-
 भयेषु द्वयमिदं निक्षेपमिव न्यासभूतमिव^६ पुनरादातुर्मपितं^७ स्थापितम्^८ ।
 केषु किमित्याह । तन्वीषु लतासु विभ्रमपरिभ्रमणम्^९ । चटुलं च वीक्षितं
 मृगीषु । विशेषस्य स्त्रीत्वेऽपि द्वयेष्विति सामान्योपक्रमादस्त्रीलिङ्गनिर्देशः^{१०} ।
 निक्षिप्यत इति निक्षेपम् । द्वयविशेषणत्वान्नपुंसकत्वम्^{११} । ^{१२}-द्वयेष्विति
 राश्यपेक्षां द्वचवयवत्वम् । राश्योस्तु प्रत्येकमवयवापेक्षां^{१३} बहुत्वमिति बहुवचनं
 नानुपपन्नम् । एतदेव च दर्शयितुं लतास्त्विति हरिणाङ्गनास्त्विति बहुत्व-
 निर्देशः । द्वयमिति त्वेकात्मक एवावयव इत्येकवचननिर्देशः ।^{१४} ॥ १२ ॥

1. B: पुनर्ग्रहीतुं 2. K, N: द्वयेष्विति 3. B, K, N: निक्षेप इवा०
 4. B, C: °लद्यष्टिर् 5. B omits त 6. B: न्यासमिव 7. B: °राधातु०
 8. B: निहितं 9. B omits विभ्रम 10. B. सामान्योपक्रमात् स्त्रीलिङ्गेन
 निर्देशः 11. B: अत्र द्वय० 12-12. B reads instead विलासो विद्यते
 यस्य तद्विलासि । विलासिचेष्टिं स्थानासनगमनानां हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां विशेष उत्पद्यते
 13. C: प्रतीकं अव०

अरण्यबीजाङ्गलिदानलालितास्तथा च तस्या॑ हरिणा विश्वशुः॒ ।
 यथा तदीयैर्नयनैः कुतूहलात्पुरः सखीनाममिमीत लोचने ॥१३॥

अरण्यबीजानि नीवारादित्रीहयस्तेषां॒^२ मुष्टिभिस्तोषिता॒॑ हरिणाः॒ । तथा
 तेन प्रकारेण गौर्या॒॑ विशश्वसुर्विस्त्रंभमापुः॒ । यथा तदीयैर्नयनैरसौ॒॑ कौतुका-
 दग्रतः सखीनां लोचनान्यमिमीत पर्यच्छिददत् कस्य॒॑ विशालानीति॒ । नेत्रे॒॑
 मानमत्र सखीनां न त्वात्मनः॒ । तपःस्थाया अनौचित्यात्॒ । ^४-अमिमीतेति
 माडो लङ् । ‘भृत्रामित्’^९ । ‘ई हल्यघोः’^{१०} ॥^४ १३ ॥

1. K, N: तस्यां 2. B omits तेषां 3. B: °भिः पोषित- 4. B omits गौर्या 5. B: नेत्रैस्तदीयैरसौ 6. B: कस्यापि 7. C: नेत्र- 8-8. B omits this. 9. Pāṇ. 7, 4, 76. 10. Pāṇ. 6, 4, 113.

अतनिद्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् घटस्तनप्रस्तवणैर्व्यर्थ्यर्थ्यत्^१ ।
गुहोऽपि येषां प्रथमास्तजन्मनां न पुत्रवाल्लभ्यमपाकरिष्यति^२ ॥१४॥

सा देव्यतन्द्रितानलसां सती वृक्षकानल्पतरूपं कलशकुचपयोभिरात्मनैव पुषोष । येषां पूर्वलब्धजन्मत्वात्^३ कुमारोऽपि पुत्रस्नेहं नापाकरिष्यति न हरिष्यति । पूर्वजातो हि मातापितृप्रियः । पुत्रश्च स्तनप्रस्तवणेन पोष्यते^४ । अल्पात्^५ हस्ता^६ वा वृक्षा वृक्षकाः । तन्द्रा आलस्यम् । तारकादित्वादितच्च^७ ॥ १४ ॥

1. B: °स्तवणेरवर्धं^० 2. B, K, N: °वात्सल्यम्^० 3. B: पूर्वजन्मनि लब्धत्वात् 4. A: स्वोष्यते 5. B: अल्पे वा 6. B: हस्ते 7. Cf. Pāṇ. 5,2,36; B: °कादिष्वितच् and adds पुत्रविषये वालभ्यं तत्रादश्यमानस्य दर्शने सत्युत्प्रेक्षा स्नेहम् ।

कृताभिषेकां हुतजातवेदसं त्वगुत्तरासंगवतीमधीतिनीम् ।
१-दिव्यस्तां मुनयोऽप्युपागमन्त्र^१ धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते ॥१५॥

तामेवंविधां द्रष्टुं मुनयोऽप्युपाययुः^२ । कीटशीम् । कृताभिषेकां विहित-स्नानाम् । हुतजातवेदसं^३ कृताग्निकार्याम् । त्वग्वलकलमुत्तरासंग^४ ५-उत्तरीयं विद्यते यस्याः ताम्^५ । ६-लाघवमनाद्रियमाणाः कर्मधारयान्मत्वर्थीयं^७ प्रयुञ्जत एव^८ । यथा — ‘बिसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः’^९ इत्यादौ । यदि वा त्वचा उत्तरासंगवतीमिति तृतीयासमासः । अधीतं विद्यते यस्यास्तामधीतिनीं^६ कृतस्वाध्यायाम् । चिरन्तनास्ते कथं वालां तां^{१०} द्रष्टुमाययुरित्याह^{११} — ‘न धर्मवृद्धेषु^{१२} वयः समीक्ष्यते’ । तदुक्तम्^{१३} — ‘न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः । यो वै^{१४} युवाण्यधीयानस्तं देवाः^{१५} स्थविरं विदुः’^{१६} ॥ १५ ॥

- 1-1. K, N: °वस्तामृषयोऽभ्युपा० 2. B: °योऽप्याययुः 3. A: °वेदं; B: °जातवेदसं वेदसं 4. A: °रासंगवतीम्; B: त्वगुत्तरासंग 5-5. A

omits this; C adds त्वगुत्तरासंगवर्तीं 6-6. B omits this; C: यस्याः सा ताम्^० for यस्यास्ताम्^० 7. A, C: यान्महत्वीर्थ्यं 8. Cf. MB. 2, 1, 69, Vt. 5. 9. Meghadūta 12. 10. B omits तां 11. B omits आहृ 12. B: धर्मधर्मवृ 13. C: यदुक्तम् 14. B: वा 15. B: एव 16. Manusmṛti 2, 156.

विरोधिसत्त्वोज्ज्ञतपूर्वमत्सरं द्वृमैरपीष्टप्रसवार्चितातिथि^१ ।
नवोटजाभ्यन्तरसंभ्रतानलं तपोवनं तच्च बभूव पावनम् ॥१६॥

तदेव्यास्तपोवनं^२ पवित्रमासीत् । कीदृशम् । अहिमयूरादिभिर्भिरोधिभिः^३
सत्वैरुजिभत्पूर्वमत्सरं^४ त्यक्तशाश्वतिकवैरमिति तपोऽनुभावात्^५ ।
६-यदुक्तम् — ‘सत्सन्निधौ—६ वैरत्यागः’ इति । तथा आसतां सचेतनाः ।
स्थावरैस्तरुभिरपि^७ प्रियैः प्रसवैः पृष्ठफलैः^७ पूजितागन्तुकम् । नवोटजाभ्य-
न्तरे^८-नूतनपर्णगृहमध्ये^९ संभ्रतानलं संचिताग्निकम्^८ ॥ १६ ॥

1. B, K, N: °रभीष्ट०; B, C: °तिथि: 2. B: तद्वेवीतपोवनं तपः प्रधानं
वनं 3. B omits विरोधिभिः; C: °विरोधि— 4. B: सत्वैः प्राणिभि-
रुक्षितपूर्वमत्सरं जातिविरोधं 5. B: °शाश्वतविरोध०; A: वैरमिति तपोभावः;
C: वैरमिति तपोनुभावः 6–7. B: तदुक्तम् — महापुरुषसन्धिधौ 7–7. B
omits this. 8–8. A: °गृह० (lacuna marked by points of one
fourth of a line). 9. B omits नतनः नतनपूर्व

यदा फलं सर्वसमाधिसाधनं^१ न तावता लभ्यममंस्त काङ्क्षितम् ।
तदानपेक्ष्य स्वशरीरमार्दवं तपो महत्सा^२ चरितं प्रचक्रमे ॥१७॥

^३-यदासावभिमतफलं^४ भवभर्तुलाभरूपमस्तिष्ठनियमाधीनत्वात्^५ तावता परिमितेन तपसा सुलभं^६ नामसंस्त^७ नाज्ञासीत्, तदा निजवपुः सौकुमार्य-मवगणय्यैव कष्टृति व्रतानि चान्द्रायणादीनि^८ कर्तुं प्रारेभे^९ । ^९-लब्धुमशक्य-मलभ्यम्^९ ॥ १७ ॥

1. K, N: पूर्वतपःसमाधिना 2. C: महन्त्वा 3-3. A: निकर्तुं
 प्रचक्रमे कर्तुं प्रारेखे (omitting the rest). 4. C: यदा साभिमतं फलं 5. B:
 °लाभमखि° 6. B: दुर्लभं 7. B: सती नामस्त 8. C omits चान्द्रा-
 यणदीनि 9-9. A:... (lacuna marked by 3 points of 4 spaces).

कृमं ययौ कन्दुकलीलयापि या तया मुनीनां चरितं व्यगाहृत¹ ।
ध्रुवं वपुः काञ्चनपद्मनिमितं मृदु प्रकृत्या च सुसारमेव² च ॥१८॥

या देवी पूर्वं वीटाक्रीडयापि³ सौकुमार्यादक्लाम्यत⁴ तया तदा⁵ तीव्रत-
पश्चर्पया कठिनकायानामृषीणां⁶ चरितं⁷ व्यगाहृत⁸ पस्पृशे⁹ । अतश्चोत्प्रे-
क्ष्यते¹⁰ । तदीयं शरीरं निश्चितं काञ्चनपद्मेन¹¹ निमितं कृतं यत्स्वभावेन मृदु
¹²-अथ च सुसार⁻¹² दृढं¹³ क्लेशसहम् । ¹⁴-कनककमलं हि⁻¹⁴
¹⁵-सौवर्णत्वात् दृढं पद्मत्वात्⁻¹⁵ मृदु । सस्मितमिति वन्दितमिति च पाठाव-
नायौ¹⁶ । ध्रुवशब्द[…]सा¹⁷ वाचकत्वात् ।⁻¹⁸ व्यगाहृतेति¹⁸ कर्मणि ॥१८॥

1. C: व्यगाहृत 2. K, N: ससार^० 3. B omits वीटा 4. C:
°क्लाम्यार्थ- 5. B: तु 6. B: °यानामपि कृषीणां 7. A, C: चेष्टितं
8. A, C: व्यगाहृत 9. A, B: उपस्पृशे 10. A, C: अतश्चानुमीयते
11. A: °पद्म-; C: °पद्मः 12-12. A:…(lacuna marked by 6
points). 13-13. B reads in stead छातं पद्मत्वात् 14-14. A:
°कमल…(lacuna marked by 10 points). 15-15. A: सावर्णत्व…
(lacuna marked by 4 points). 16. A, B: °वनायौ 17. A:
ध्रुव…सा (lacuna marked by 3 points); C: ध्रुवशब्द…सावा^० (lacuna
marked by 6 points). (D: शब्दस्या-) 18. B omits इति; C:
व्यगाहृतेति

तदेव महत्तप आह¹ —

शुचौ चतुर्णां ज्वलतां² हविर्भुजां शुचिस्मिता⁻² मध्यगता सुमध्यमा ।
विजित्य नेत्रप्रतिधातिनीं प्रभामनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत ॥१९॥

³शुचावाषाढे⁴ मासि दीप्यमानानां⁵ चतुर्णामग्नीनां⁶ मध्यस्था सती
देवी नयननाशिनीमर्कदीप्तिमभिभूय⁷ तदगतदृष्टिः⁸ सूर्यमद्राक्षीदिति⁹
पञ्चामिनतपःकथनम् । ¹⁰-शुचिस्मिता निर्मलहृसितेति अक्लान्ति-
कथनम्⁻¹⁰ ॥ १६ ॥

1. A: आ…(lacuna marked by 3 points). 2-2. B, C: शुचि-
स्मिता हविर्भुजां 3: The commentary is missing in A and the
lacuna is marked by 9 points. 4. C omits शुचाव् 5. C:
देवीप्य^० 6. C omits चतुर्णाम 7. C: °दीप्तिमभिः^०; B adds नेत्रे

प्रतिहन्ति इति नेत्रप्रतिवतिनीं विजित्याभिभूयेत्यभ्यासयोगोक्तिः 8. C: तदगता
दृष्टि 9. C: °क्षीदित्यर्थः 10-10. C omits this.

^१तथापि^२ तसं सवितुर्गमस्तिभिर्मुखं तदीयं कमलश्रियं दधौ ।
अपाङ्गयोः केवलमस्य दीर्घयोः शनैःशनैः श्यामिकया कृतं^३ पदम् ॥२०॥

तथा पूर्वोक्तेन^४ प्रकारेण रविरश्मिभिः तप्तमपि देवीवक्त्रं^५ नलिनलक्ष्मीं
बभार^६ । कमलं हि तपनतापाद्विकसति । केवलमस्यापाङ्गयोर्नेत्रप्रान्तयोः
क्रमाच्छ्यामिकया कालिम्ना^७ ^८पदं कृतमतिसौकुमायर्ति^८ ॥ २० ॥

1. A omits the text and the commentary. 2. K, N: तथाति-
3. B: कृतां 4. C: पूर्वोक्त- 5. C: देवीवदनं 6. C: उवाह
विकासवशात् 7. C omits this. 8-8. C: कृतं पदं इति सौ°

अयाच्चितोपस्थितमम्बु केवलं रसात्मकस्योऽपतेश्च रश्मयः ।
बभूव तस्याः किल पारणाविधिर्वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनः ॥२१॥

^१-तस्याः पारणाविधिः शरीरयात्रासंपत्तिः^२ वृक्षवृत्तेव्यतिरिक्तसाधनो-
ऽधिकोपकरणो^३ नासीत् । तरुवृत्तितुल्योऽभूत्^४ । तथा ह्यप्रार्थितोपनतं तोयं
केवलमस्याः पारणममृतमयस्य शशिनो मयूखाश्च । द्रुमाणामप्यम्बु शीतांशु-
रश्मयश्च जीवनम् । किलेत्यागमे ॥ २१ ॥

1-1. B: तस्याः पारणाविधिः शरीरयात्रासंपत्तिः वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनं
नासीत् । वृक्षाणां वृत्तिस्तस्या वृत्तिरिक्तं भिन्नं साधनमुपाकरणं जीवनोपायो यस्य
ताद्यशो नाभूत् । एतस्यास्तरुवृत्तिरेवाभवत् । साध्यते निर्वर्त्यते येन तत्साधनम् ।
2. A omits श?त्तिः and adds न 3. C: °साधनाधिको

निकामतसा द्विविधेन^१ वह्निना नभश्चरेणन्धनसंभृतेन च^२ ।
तपात्यये वारिभिरुक्षिता नवैर्भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् ॥२२॥

सा देवी रविकाष्ठजभेदाद्विरुपेणाग्निना पूर्वं ग्लपिता सती ततस्तपात्यये
ग्रीष्मान्ते^३ प्रथमैर्जले: सिक्ता भूरिवोर्ध्वंप्रवृत्तमूष्माणं^४ वाष्पममुञ्चदिति

^५-प्रावृट्तपस उपक्रान्तिः^५ । पृथ्वी हि^६ दावाग्निनार्केण ग्रीष्मे^७ तापिता
ततो^८ वर्षसु^९ मेघजलसिक्तोष्माणं^{१० ११}-मुच्चति । तपो ग्रीष्मः^{११} ॥ २२ ॥

1. K, N: विविधेन 2. K, N: सा 3. B: घर्मान्ते 4. B:
°वोर्धगतमूष्मा^० 5-5. B: प्रावृट्समयः प्राप्तः इत्यर्थः; A, C: °तप उप^०
6. B omits हि 7. B: च for ग्रीष्मे 8. B omits ततो 9. B:
प्रावृट्- 10. B: °सिक्ता ऊष्माणं 11-11. A: मुच्च... (lacuna marked
by 5 points).

स्थिताः क्षणं पक्षमसु ताडिताधराः पयोधरोत्सेधनिपातचूर्णिताः^१ ।
वलीषु^२ तस्याः स्खलिताः^३ प्रपेदिरे चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः ॥२३॥

तस्याः गौर्याः प्रथमप्रवृत्ताः^४ उदबिन्दवो^५ जलकणाश्चिरेण नाभिस्थानं
प्रापुः । तथाहि — पूर्वं क्षणमात्रं पक्षमस्वक्षिलोमसु^६ स्थितास्तेषां^७ घनत्वा-
न्नाधः^८ पतिताः; ततस्ताडिताधराः; ततोऽपि स्तनोच्छायपातेन^९ चूर्णिताः;
^{१०}-तदनु निम्नत्वाद्विलित्रये^{११} स्खलिताः; अनन्तरं नाभिमानाः^{१२} । तदनेन^{१३}
प्रथमप्रावृट्स्वरूपं कथयता देव्या रूपातिशयः^{१४} सूचितः^{१५} । उदकस्य
बिन्दव उदबिन्दवः^{१६} । ^{१७-}मन्थौदनसक्तुबिन्दु^{०, १८} इति उदादेशः^{१७} ।
उत्सेध^{१९} उच्छ्रायः^{२०} ॥ २३ ॥

1. C: °त्सेदनि^० 2. A: वलीषु 3. B: स्खलि 4. C: प्रथमं
पूर्वं वृत्ताः 5. B: उदकबि^० 6. A: पक्षमस्व... (lacuna marked by
2 points). 7. B: °स्तेषां सुसंहतत्वात् 8. B: घनत्वादधः 9. B:
तनोच्छां^० 10-10. Lacuna marked by points of 2 lines in A.
11. C: °त्रयमध्ये 12. C: नाभौ मग्नाः 13. B: सदनेन 14. C:
°शयं 15. C: सूचितं 16. B: उदकबि^० 17-17. C: मन्थौ, and
omitting the rest. 18. Pāṇ. 6, 3, 60. 19. C: उत्सेधित

शिलाशयां^१ तामनिकेतवासिनीं निरन्तरास्वन्तरवर्षवृष्टिषु^२ ।
व्यलोकयन्नुनिमिषितैस्तडिन्मयैर्महातपःसाक्ष्य इव स्थिताः क्षपाः ॥२४॥

^३-तां पार्वतीं क्षपा नेशा विद्युद्रूपैरुनिमिषितैरवलोकितैर्व्यलोकयन्-^३
ददृशुः । उत्त्रेक्षयते । महातपसां^४ साक्षित्वे स्थिता इव । साक्षी ह्यसकृत्

पश्यति । कीदृशीं ताम्⁵ । शिलासु शेत इति शिलाशया⁶ दृष्टपट्टसंवेशिनी ताम्⁶ । स्थण्डिले हि⁷ तदा पञ्चसञ्चावः⁸ । अनिकेतवासिनीं बहिरवस्थार्थिनीम् । कदा । निरन्तरास्वन्तरवर्षवृष्टिषु⁹ । अन्तरे मध्ये वर्ष¹⁰ जलमय¹¹ यासां तासु वृष्टिषु करकारूपासु¹² सतीष्वशनिवर्षेषु पतत्स्वत्यर्थः । एवं हि तपसो महत्वं भवति । वर्षवृष्टिशब्दयोरेकार्थयोः प्रयोगादत्र विशेषावसायः¹³ । साक्षिणो भावः कर्म वा साक्षयम् ॥ २४ ॥

1. B: °शथ्यां 2. A: °वर्षमृऽ; B: °वाष्पवृऽ; K, N: °रवातवृऽ
 3–3. A, C omit तां°द्रूपेर् and begin with उन्मि°; B: °हन्मिष्टतै°
 4. B: तपःसाक्ष्यो 5. B omits ताम्; A: ता 6–6. B: ताम् दशत्सेविनीम्;
 C: °संवादिनी for °संवेशिनी 7. B omits हि 8. B, C: पञ्चस्यासंभवात् 9. B: निरन्तरासु संहतासु अन्तर° 10. B: वर्षो 11. B:
 जलं पयो 12. B: करकरू° 13. B adds: व्याख्यान्तराणि त्वहृद्यत्वान्नाहतानि ।

निनाय सात्यर्थहिमोत्तरानिलाः¹ सहस्यरात्रीरुदवासतत्परा ।
 परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती ॥२५॥

सा देवी² सहस्यरत्रीः पौषनिशा अतिशीतला जलवासतत्परा³ सती निनायात्यवाहयत् । कीदृशीः । अत्यर्थं हिमोत्तरस्तुषाराधिकोऽनिलो⁴ वायुर्यसु । उत्तरशब्द आधिक्यं व्रुवाणः संमिश्रत्वमाह । यथा⁵ — ‘कम्पोत्तरं भीरु तवोपगृढम्’,⁶ ‘क्लेशोत्तरं रागवशात् प्लवन्ते’,⁷ ⁸—‘दूर्वायवाङ्मरप्लक्षत्वं गम्भिन्नपुटोत्तरम्’⁹ इत्यादौ । उत्कर इत्युत्किर इति चापपाठावेव । कीदृशी देवी¹⁰ । अग्रतो¹¹ वियुक्ते विशिष्टे चक्रवाकयोर्युग्मे¹² कृपावती¹³ सदया स्वयं वियोगव्यथानुभवात्¹³ । विश्लेषवशात् परस्परं चाक्रन्दिनि¹⁴ कूजति¹⁵ । एकस्थानस्थयोरपि¹⁶ हि तयोरन्योन्यमदर्शनमेव वियोगः । उदके वास उदवासः । ⁸—‘पेषंवासवाहनधिषु¹⁷ च’¹⁸ इत्युदादेशः¹⁸ । शरद्वस्त्वयोरनुष्णाशीत्त्वात्¹⁹ तयोर्वर्णनम्²⁰ । ²¹—शिशिरोऽपि हेमन्तेनैकयोगक्षेमः²¹ ॥ २५ ॥

1. B, C: सात्यन्तहि°; K, N: सात्यन्तहिमोत्तिकरानिलाः 2. B, C: गौरी
 3. B: जलावा° 4. A: °स्तुपारा° 5. B: यदा 6. C: भीरुतया उप° for
 भीरु तवोप°; Raghuvamśa 13, 28. 7. Ragh. 16, 60. 8–8. B
 omits this. 9. Ragh. 17, 12; A: दूर्वा—यवाङ्मुर° 10. B:

इत्यादौ निपात एव अतो for अग्रतो 11. B: °योर्मि थुने युगले 12. B:
पार्वती 13. B: °नुभावात् 14. B omits च 15. B adds च
16. B omits अपि 17. A, C: वाहनाधिषु 18. Pāṇ. 6, 3, 58.
19. B: °तत्वात् 20. A: तोयवर्णं; B: तपोवर्णनम्; C: तोथवर्णं
21-21. A, C: निशि शिशिरस्यापि हेमन्तेनैकयोगक्षेमत्वात्; B: शिशिरोऽपि
वसन्तेनैकयोगक्षेमः ।

मुखेन सा पद्मसुगन्धिना निशि प्रवेपमानाधरपत्रशोभिना ।
तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदां सरोजसंधानमिवाकरोदपाम् ॥२६॥

हिमसेकेन दग्धाम्भोजश्रीणां¹ २-नीराणां । सा देवी तोयान्तस्था । तत्र
सत्वात्⁻² सा³ कमलसुरभिणा⁴ वक्त्रेण⁵ सरोजसंधानमिवाकरोत् पद्मर-
चनामिव व्यधत्त । पद्मे⁶ पलाशैर्भाव्यम् । ⁷-तत्र जपासत्कत्वात् प्रवेपमाने-
नाधरेणैव⁸ पत्रेण शोभत इति⁹ । निशीति तदाप्यत्यागो जलमध्ये¹⁰ प्रति-
पादितः⁻⁷ । ‘पद्मोमास्हन्निश[°]¹¹ इति निशादेशः ॥ २६ ॥

1. B: °रघाब्जश्री⁰ 2-2. A: नीरा” (lacuna marked by 5 points);
B: नीरजानां for नीराणां सा; C omits दे⁰ त्वात् 3. B, C omit सा
4. B: °भिना 5. C: वक्त्रेन 6. B: पद्मस्य य पद्मस्य; C: पद्म-
7-7. A: ततु प्रवेपमानेन मापद्यते (lacuna marked by 3 points); C: ततु
for तत्र; प्रतिपाद्यते for प्रतिपादितः 8. B shows a blank of 3 spaces
after °धरेणैव; C: °मानेन शीतकम्पेण अधरेणैव 9. C omits इति
10. C: जलवासस्य 11. Pāṇ. 6,1,63; B: पद्म्

स्वयंविशीर्णद्वुमण्डित्वित्तिता परा हि काष्ठा तपसस्तया पुनः ।
तदप्यपाकीर्णमतः प्रियंवदां वदन्त्यपर्णामिति¹ तां पुराविदः ॥२७॥

तपस² एषा परा काष्ठा कोटिर्यदात्मना³ पतितेन तस्मैत्रेण वृत्तिः शरीर-
यात्रा क्रियते⁴ । तया⁵ तु यदा तदपि पर्णमपाकीर्णं त्यक्तं तदा तां प्रिय-
भाषिणीमपर्णा पुराविदश्चिरन्तना⁶ वदन्ति । न भुक्तं पर्णं येवेति⁷ कृत्वा । गौर्या
ह्यपर्णेति⁸ नाम । यदुक्तम् -- ‘अपर्णा चैकपर्ण⁹ च¹⁰ तथा स्यादेकपाटला¹¹,
इति । अपर्णामिति¹² कथं द्वितीया । इति शब्देन हि प्रातिपदिकार्थमात्रे-
उवस्थापनात्¹³ प्रथमया भवितुं न्याय्यम्—यथा — ‘क्रमादमुं नारद इत्यबोधि

सः^{१४} — इति । चिन्त्यमेतत्^{१५} । यदिवेतिना^{१६} पुराविदां संबन्धो न त्वपर्णायाः । तामपर्णामितो वदन्तीति पुराविद आहुरित्यर्थः ॥ २७ ॥

1. K, N: °न्त्यपर्णेति च 2. B: तपसा 3. A: प्रान्त°भिर्य° (lacuna marked by 2 points); C: प्रान्तभूभिर्य° 4. A, C omit क्रियते 5. C: तथा 6. A: पुरविं^० 7. B: यथा तु; C: यथेति 8. B: °पर्णे 9. B: चैकपत्रा 10. A, C omit च 11. A: पटला 12. B: ननु अप° 13. A: °मात्रे वस्तुपरात्; B: °पदकमा^०; cf. Pāṇ. 2, 3, 46, 14. Śisupālavadha 1, 3; B: इत्यबोधि सः इत्यबोधि स 15. B omits एतत् 16. B: °वेति वा 17. B omits इत्यर्थः

मृणालिकापेलवमेवमादिभिर्तैस्तदङ्गं^१ क्षपयन्त्यहर्निशम्^२ ।
तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं^३ तपस्विनां दूरमधश्चकार सा ॥२८॥

^४—एवमादिभिः पञ्चाग्निप्रभृतिभिस्तपोभिर्मृणालिकापेलवं^{—५} विसिनी-सुकुमारं^६ दिवारात्रं निजं वपुः क्लेशयन्ती^७ देवी वृद्धमुनीनां कठोरैरपि देहैः सर्वितं तपो दूरमत्यर्थमधश्चकार जिगाय । ^८-पेलवशब्दः केषांचिन्मतेन ग्राम्यो न सर्वेषाम्^{—९} ॥ २८ ॥

1. K, N: °त्रतैः स्वमङ्गं; B: °प्रतेस्तैः 2. K, N: ग्लपय० 3. A: कटिनै० 4—4. B omits एव°पोभिर् and starts with मृणा० 5. B: विससु० 6. A: कृशयन्ती; C: कृशयन्ती 7—7. B omits this.

अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाग्ज्वलन्निव ब्रह्मयेन तेजसा ।
विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनं^१ शरीरबद्धः प्रथमाश्रमो^२ यथा ॥२९॥

ततः कदाचिज्जटिलो^३ विप्रो गौर्याश्रममाययौ । कीदृशः । अजिनं मृगचर्म आषाढः पालाशो दण्डस्तौ विभर्ति यः; प्रगल्भवाग्वाचाटः^४ ब्राह्मच्या च^५ कान्त्या देदीप्यमान^६ इव^७ । अतश्रोत्प्रेक्ष्यते^८ । शरीरबद्धो देहवान् प्रथमाश्रमो यथा ^९-ब्रह्मचर्यमिव । ब्रह्मण आगतं ब्रह्मयं तेन वेदसमुत्थेन तेजसा^{—९} ॥ २६ ॥

1. B: कश्चिज्जटि० 2. A: °श्रमो 3. B: कदाचिज्जटा विद्यते यस्य स

जटिलो 4. B: धार्म्ययुक्तवचनः प्रग^० 5. B omits च 6. B:
दीप्यमानः 7. A, C omit इव 8. B: उत्प्रेक्षते 9-9. A: बह, and
omitting the rest; B: ब्रह्माचारीव for ब्रह्मचर्यमिव; C omits ब्रह्मण^०तेजसा

तमातिथेयी^१ बहुमानपूर्वया^२ सपर्यया प्रत्युदियाय पार्वती ।
भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वधिगौरवाः^३ क्रियाः ॥३०॥

तं विप्रं देवी^४ गौरवपुरस्सरया सपर्ययार्चया^५ हेतुभूतया प्रत्युदियाया-
भ्युज्जगाम^६ । पूजार्थमग्रतो निर्ययावित्यर्थः । यतोऽसावतिथौ^७ साधुरातिथेयी^१
अतिथिपरिचरणकुशला^८ । ^{९-१०}‘पश्यतिथिवसतिस्वपतेष्वैत्र’^{-९} । ननु सापि
स्वयं तपस्विन्येव न तस्माद्दना; अतः^{१०} कोऽस्यास्तदर्चा प्रति भर^{११}
इत्याह^{१२} । निविष्टचेतसां शान्तमनसां^{१३} साम्येऽपि सति वपुर्विशेषेषु रूपाति-
शयेषु^{१४} सवहुमानाश्चेष्टाः^{१५} प्रसरन्ति । आडम्बराणि^{१६} किल पूज्यानि ।
स चाजिनादियुक्तत्वाद्विशेषवान्^{१७} । केचित्तु साम्येऽपि समदृष्टित्वेऽपीति
किलाहुः^{१८} । ^{१९-२०}कण्डवादिषु सपरशब्दपाठात् सपर्ययेति यक्प्रत्य-
यात्^{-२०} ॥ ३० ॥

1. C: तमातिथीयी 2. C: °मानरूपया 3. A: °शेष्व°; K, N:
°ष्वतिगो^० 4. B: गौरी 5. B omits सपर्यया 6. B: °याय प्रत्यु-
ज्जगाम 7. A: °वतिथो 8. B: अर्थपरिचरणत्वतुरा 9-9. B omits this;
Pāṇ. 4, 4, 104. 10. A, C: तत् 11. B: आत्मनिवेशः 12. B
omits इत्याह 13. B: प्रशान्त^० 14. B omits रु॑षु 15. C:
°मानाः श्रेष्टाः 16. B: अत्राम्बराणि 17. A, C: °त्वाद्वेषवान् 18. B:
विकल्पः 19-19. B omits this; C: काण्डवादिषु for कण्डवादिषु;
A, C: यक् अप्रत्यय^०; cf. Pāṇ. 3, 1, 27.

विघिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य^१ सत्क्रियां परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् ।
उमां स पश्यन्नृजुनैव^२ चक्षुषा प्रचक्मे वक्तुमनुज्ञितक्रमः ॥३१॥

ततोऽसौ^३ जटी सम्यक्कृतामर्चामादाय किंचिच्च किल विश्रम्य^४ गदितुं
प्रारेभे । अनुज्ञिभतक्रम आश्रितपरिपाटीको वक्तव्यस्य सक्रमाभिधानात्^५ ।
देवीमृजुनैव^६ रागद्वेषरहितत्वात् स्पष्टैनैव^७ चक्षुषा पश्यन् । अनन्तरं किलासौ
८-रागं द्वेषं^८ च दर्शयिष्यति ॥ ३१ ॥

1. K, N: परिग्रह्य 2. B: पश्यनृजु० 3. B omits असौ
 4. B: विश्रम्य नामालीके 5. B: °नार्थ 6. B: देवी कृजु० 7. C:
 पष्टेनैव 8-8. A, C: रागद्वेषं; B: क्रोधद्वेषं

तमेव क्रममाह —

अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि¹ ते ।
 अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्त्से शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् ॥३२॥

²अपिरिष्टप्रश्ने³ । होमाद्यर्थं कच्चित्तवेन्धनदर्भादि सुप्राप्तम्⁴ । अपि⁵ तव तोयानि विपाद्यदूषितत्वादभिषेकयोग्यानि⁶ । कच्चिच्च देहसामर्थ्यं⁷ समीक्ष्य व्रतानि कुरुषे न मूढग्रहेण । यस्मान्मुख्यतः शरीरं धर्मसाधनम् । समिधश्च कुशाश्च समित्कुशम् । 'जातिरप्राणिनाम्'⁸ ॥ ३२ ॥

1. B: °क्षमानि 2. B reads the commentary differently as :
 अत्र भवती धर्मपरा न स्याः । अविक्रियार्थं समिधश्च कुशाश्च तत्समित्कुशम् । अत्र पद्येऽन्यतो विवृतिश्चन्त्या । अपि कच्चित् खलु । यस्मात् अपि ते क्रियार्थं अग्निहोत्रादिद्रव्याः क्रियाः विधातुं सुलभं सुप्राप्तम् । कच्चिँ (lacuna marked by 3 dashes) दृक्षुभं यदि सुलभं तच्चित्रम् । तलान्यपि स्नानविधौ क्षमानि योग्यानि । स्वशक्त्या शरीरमानायस्य तपसि प्रवर्त्से यदेवं तच्चित्रम् खलु । यस्माद्वर्मस्य साधकं निरवंतकं शरीरमाद्यं । यद्यप्यन्यानि तस्य विद्यन्ते तथापि साध्यं साधनं शरीरं इत्यर्थः । 3. C: अपि इष्टु० 4. C: सुप्राप्तम् 5. A: अमि 6. A, C: विपाद्य० 7. A, C: सामर्थ्यं— 8. Pāṇ. 2, 4, 6.

अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् ।
 चिरोज्जितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारोहति दन्तवाससा ॥३३॥

कच्चिदासां वीरुधां लतानां भवद्दत्तसेकोदकसंजातं¹ किसलयमनुबन्धिं² बद्धं³ जातम्⁴ । कीटशम्⁵ । ⁶-बहुकालत्यक्त्यावकेनापि पाटलेन त्वदीय-दन्तवाससा⁷ दशनच्छदेन⁸ यत्तुलां⁹ साम्यमारोहति⁹ स्पृशति । द्व्योरपि स्वभावलोहितत्वात् । अनुबन्धात्युत्पद्यते¹⁰ इत्यनुबन्धि ॥ ३३ ॥

1. B: त्वदत्तं क्जातं 2. B: °लयमङ्कुरं वानुबन्धि 3. B: निबद्धं
 4. B: संजातं 5. A adds च; B: किम् 6-6 : A :-(lacuna marked by 2 points). 7. C: त्वदीयेन दन्ते० 8. C: दन्तच्छदेन
 9. C: साम्यमविरोहति 10. A: अनुद्यत; B: अनुबन्धादुत्पद्यते

अपि प्रसन्नं हरिणेषु^१ ते मनः करस्थदर्भप्रणयापराधिषु^२ ।
य उत्पलक्षेपचलैविलोकितैस्तवाक्षिसापत्न्यमिव^३ प्रयुज्जते^४ ॥३४॥

कञ्चित्व हरिणेषु^१ मनः प्रसन्नं प्रीतिमत्^५ । कुतोऽप्रसादाशङ्केत्याह^६ ।
त्वत्पाणितवर्तिकुशापहारेणापराधिषु^७ कृतागस्सु । कारणान्तरमाह । ये
हरिणा^८ विलोकितैर्वीक्षणैस्त्वदक्षणोः सापत्न्यमिव^९ स्पर्धामिव^{१०} कुर्वते
चटुलत्वात् । कीदृशैः । ^{११}-उत्पलानां क्षेपः ^{१२}-प्रेरणं^{१२} कम्पोत्पादनं तद्वच्चलैः
कम्पैः । क्षिप्यमाणस्य^{१३} हि^{१४} कुवलयस्य^{१५} कम्पानुवन्धादतितरां^{१६} शोभा
भवति । आक्षेपस्त्वपपाठ^{१७} एव । प्रणयः^{१८} प्रार्थना । सपत्नः शत्रुः, तस्य
धर्मः^{१९} सापत्न्यं वैरं स्पर्धा च ॥ ३४ ॥

1. C: हरिणेषु	2. K, N: °पहारिषु	3. K, N: उत्पलाक्षि प्रचलै-
विलोक्नैस्तवाक्षिसापत्न्यमिव;	B, C: उत्पलाक्षेपचलैविलोक्नैस्त	4. C: प्रयु-
ज्यते		ज्यते
5. B: प्रीतिमञ्चित्तम्	6. B: कथमप्र०;	C: कुतः प्रसा०
7. B °शापहरे० and adds : करस्थो यो दर्भः तत्र प्रणयः प्रार्थना स एवापराधो		
विद्यते येषां । क्लान्तायादानक्लेशो रोषहेतुः ।	8. B: च मृगा for हरिणा	
9-9. B: अवलोकनैर्वीक्षणैः सपत्नत्वं	10. C omits स्पर्धामिव	11-11 B:
उत्पलानामाक्षेपः		उत्पलानामाक्षेपः
12. B: प्रहरणं	13. B: आक्षिप्य०	13. B: °मानस्य
14. B omits हि	15. A: कुवलस्य	16. B: °वन्धित्वादतितरां
17. B: आक्षेप इति त्वपपाठ	18. C: प्रणया	19. A, C: कर्म

यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि^१ तद्वचः ।
तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् ॥३५॥

^२हे पार्वति यदिदं लक्षणज्ञैरुच्यते 'यथा^३ पापवृत्तये न रूपम्' इति, पापा
चासौ वृत्तिराचारः पापवृत्तिस्तदर्थ^४ रूपं न भवति, 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा
वसन्ति' इति तदिदानीं वचनमव्यभिचारि सत्यम् । कुत इत्याह । तथा हि
तव शीलं विपुलनयने मुनीनामप्युपदेशतां गतं शिक्षकं संपन्नम् । धर्मिष्ठा अपि
त्वदीयं चरितं शिक्षन्त इत्यर्थः । यदि^५ रूपवन्तो दुःशीलाः ^६-स्युस्तत्र-
भवती-^६ धर्मपरा न स्यात् । तस्याश्च रूपवत्त्वमुदारनयनत्वेन-
वाक्षिप्तम् ॥ ३५ ॥

1. B: °मित्यविभि० 2. B gives the commentary differently
as : हे पार्वति यदिदं लक्षणं ज्ञैरुदीर्घं उच्यते पापा चासौ वृत्तिराचारः पापवृत्तिः ।

पापवृत्तिः पापस्य वृत्तिरात्मलाभस्तस्यैतदर्थं रूपं न भवति । यत्राकृतिस्तत्र न पापो-
द्भवः । 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति' । नदिदानीं ववनमव्यक्तसंपन्नत् । न विसंवदति ।
धर्मिष्ठा अपि त्वदीयचरितानि । 3. A, B: यथा 4. C: पापावृ^०
5. A: यदि^१ (lacuna is indicated by 2 points; but C does not show
any blank space). 6-6. A, C: समुद्भवती

विकीर्णसपर्विश्लिप्रहासिभिस्तथा^१ न गाङ्गैः सलिलैर्दिवश्चयुतैः^२ ।
यथा त्वदीयैश्वरितैरनाविलैर्महीधरः पावित एष सन्वयः ॥३६॥

एष^३ हिमवान् सपुत्रपौत्रो^४ यथा त्वदीयैश्वरितैरनाविलैरकलुषैश्चेष्टितैः^५
पवित्रीकृतः^६-तथा न^७ स्वर्गपतितैर्गाङ्गैः^८ सौरसैन्धवैरपि निर्मलैरुदकैः ।
^९-गङ्गा हि नाकात्तच्छ्रुरपि^{१०} पतिता । विकीर्णो विक्षिप्तो यः सपर्विभिः
^{११}-पृष्ठादिको बलिरुपहारस्तेन^{१२} प्रहासिभिः सितत्वात् स्मयमानैरिव ॥३६॥

1. C: ^०सिभिर्यथा 2. B: ^०दिवश्चयुतैः 3. B: ...स्युः एष (blank
of 5 spaces). 4. C: सपुत्रपौत्रः 5. B: त्वदीयैरना^० 6-6. A,
C: न तथा 7. B omits गाङ्गैः 8-8. A: ...च्छ्रुरसि (lacuna
marked by 15 points of a quarter of a line). 9-9. A: बलि-
पृष्ठादिक...हारस्तेन (lacuna marked by 4 points); C: बलिपृष्ठादिक
उपहारस्तेन

अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भामिनि^१ ।
त्वया मनोनिर्विषयार्थकामया यदेक एव प्रतिगृह्य सेव्यते^२ ॥३७॥

^३-हे भामिनि मानिनि^३ ^४-आदौ सारत्वेन ज्ञातोऽप्यद्यानेन वक्ष्यमा-
णेन^५ वस्तुनः सविशेषं धर्मश्चिवर्गस्य^६ धर्मार्थकामलक्षणस्य सार उत्कृष्टो मे
प्रतिभासते । यत्वयार्थकामावनाद्यत्य स^७ एवैकोऽङ्गीकृत्य सेव्यते । यदि
चासौ^८ सर्वोत्कृष्टो^९ न स्यात् तत्कथं भवती धर्मार्थिनी तपस्येदिति ॥ ३७ ॥

1. K, N: भामिनि 2. B, C: सेवते 3-3. B omits this. 4-4. B:
आदौ ज्ञात्वापि अवसानेन सविशेषं त्रिवर्गस्य 5. C: ^०मानेन 6. B: धर्म
7. B: ह्यसौ 8. C: ^०त्कृष्टे

गजनिमीतितेनैव^१ धर्महेतुत्वं^२ तपसोऽस्या^३ उक्त्वेदानीं विशेषज्ञासयाह^४ —
प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना^५ न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ।
यदा^६ सतां संनतगात्रि संगतं मनीषिभिः सास्पदीनमुच्यते ॥३८॥

^७—हे संनतगात्रि^८ कृशाङ्गि त्वं^७ मां परमन्यं संप्रतिपत्तु^९ बोदधुं नार्हसि ।
यतः^{१०}—कीदृशं मास् । आत्मना^{१०} स्वयमेव नत्वन्यमुखेन^{११}—प्रयुक्तसत्कारविशेष^५ विहितपूजातिशयम् । यद्यप्यात्मनार्चितः^{१२} ततः किमित्याह^{११} ।
यदा यतो^{१०}—मनीषिभिः पण्डितैः सतां^{१०} साधुनां संगतं सख्यं सास्पदीनमुच्यते । ‘सास्पदीनं सख्यम्’^{१३} । येन^{१४} सप्त पदान्युच्चारितानि^{१५}—सखेत्यर्थः^{१५} । यदुक्तम्^{१६} — ‘संबन्धमाभाषणपूर्वमाहुः’^{१७} इति । आवयोश्रवाङ्मिलनं^{१८} जातमेव ॥ ३८ ॥

1. B: °लितैर	2. B: °हेतुकत्वं	3. A: तपोऽस्या B: तपस्योऽस्या
4. B: सविशे ^९	5. A, C: °क्तसंस्कार ^०	6. K, N: यतः 7-7. B:
हे नताङ्गि संनतं गात्रं यस्या स्तनाभोगवशात् । हे नताङ्गि 8. C: संनतिगात्रि
9. A: सप्रतिमन्तुं	10-10. B omits this.	11-11. B: प्रयुक्तः पूजातिशयो योऽप्यात्मनार्चितः स किमित्यान्य इत्याह 12. A, C omit अर्चितः
13. Pāṇ. 5, 2, 22; B omits this.	14. B: येन सह 15-15. B: चेत्यर्थः	16. B: यतः 17. Raghuvamśa 2, 58. 18. B: °ङ्गीलनं

अतोऽद्य^१ किंविद्वतीं बहुक्षमां द्विजातिभावादुपपन्नचापलः ।
अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥३९॥

अतः^२ सखिभावात् त्वां बहुक्षमां कदर्थनासहामहं^३ प्रष्टुकामः ।
द्विजातिभावाद् ब्राह्मण्यादुपपन्नं सुलभं^४ चापलं कौतुकं^५ यस्य मे^६ । वटुकौतुकादहं पृच्छामीत्यर्थः । यदि चैतत्र रहस्यं^७—गोप्यं न^८ तत्प्रतीपं कथयितुमर्हसि । यतो बहुक्षमा^९ त्वम् । ‘ईक्षिक्षमिभ्यां च’^{१०} इति णः । प्रष्टु मनो यस्य स प्रष्टुमनाः । ‘लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुंकाममनसोरपि’^{१०} ११—इति मलोपः^{११} ॥ ३९ ॥

1. K, N: अतोऽत्र	2. B: यतो नाहं परः ततः	3. B: °सहाम
4. B omits सुलभं	5. B omits कौतुकं	6. B omits मे 7-7. A:
नो गोप्यं; B: गोप्यं न
	8. B: °क्षम	9. MB. 3, 2, 1, Vt.; A, C

omit च 10. Kāśikā 6,1,144; A: लम्पेदवश...मनसोरपि (lacuna marked by 4 points); B omits कृत्ये तु काममनसोरपि; C: °वश्यंमः कृत्येन्तं for °वश्यमः कृत्ये तु 11-11. A, C omit this.

कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसखिलोकसौन्दर्यमिवोदितं¹ वपुः ।
अमृग्यमैश्वर्यसुखं² नवं वयस्तपःफलं³ स्यात्किमतः परं वद ॥४०॥

कथग्रातोऽधिकं तपःफलं किं तव⁴ भवेत् । ⁵-यत्तपसा प्रार्थनीयं तत्सर्वं⁵ तवास्तीत्यर्थः । तथा हि प्रथमस्य वेधसः ⁶-आद्यस्य प्रजापतेः⁷ शम्भोः कुले प्रसूतिर्जन्म । हरनिमर्ण⁷ हिमवानित्यागमः । तथा च भारविः 'प्रथयितुं विभुतामभिनिमितं प्रतिनिधिं जगतामिव शम्भुना'⁸ इति । अन्ये त्वाहुः । प्रथमो ⁹-विधाता ब्रह्मा⁹ । ¹⁰-'प्रजापतेवा एतत्तोकं प्रथमं यत्पर्वताः'¹⁰ इति श्रुतिः । वपुश्च ते मूर्त¹¹ त्रिलोकसौन्दर्यमिवोत्थितम¹² । ¹³-ऐश्वर्यसुखं चाप्रार्थनीयं¹³ पर्वतराजपुत्रीत्वात्¹⁴ । ¹⁵-वयोऽपि नव¹⁵ प्रत्यग्रं प्राप्त्यौवनत्वात्¹⁶ । अतश्च तपःफलं स्यात्किमतः परं तव¹⁷ । ⁶-त्रिसंख्यो लोकसखिलोकः⁶ ॥ ४० ॥

1. B: °विद्यतं 2. B: °श्वर्यं सुखं 3. B: °स्तपः परं 4. B
omits तव 5-5. B: °पास्तीयं सर्वं तत् 6-6. B omits this. 7. B.
सङ्करनिमर्ण 8. Kiratārjunīya 5, 3. 9-9. B: ब्रह्मा प्रविधाता
ब्रह्मा प्रविधाता ब्रह्मा 10-10. B: प्रजापतिः एकं प्रथमं यियत्पर्वताः; C:
यत्पर्वतः for यत्पर्वताः; KS 36, 7. 11. B: सन्तं 12. B: °मिवोदितमुत्थितम्
न्याणां लोकानां सौन्दर्यमिव 13-13. B: ... प्रार्थो (lacuna shown by a
blank of 7 spaces). 14. B: पार्वती राजौ; C: °पुत्रत्वात् 15-15. B:
नवं वयः; C omits अपि 16. B omits प्रा०त्वात् 17. B: वद

भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीद्शी ।
विचारमार्गप्रहितेन चेतसा न दृश्यते तच्च तनूदरि¹ त्वयि ॥४१॥

अपि च² मानिनीनां दुःसहादनिष्टाद्वैधव्यलक्षणादीद्शी प्रतिपत्तिरनुष्ठानं³
तपश्चर्यलिक्षणं भवति । तच्चानिष्टं तव कृशमध्ये विवेकपदवीनिक्षिप्तेन⁴
मनसा⁵ न लक्ष्यते⁶ ॥ ४१ ॥

1. K, N: कृशोदरि 2. B: या 3. B: °ष्टानं नाम संभावनायाम्
 4. A: °दर्वीं निं^० 5. B: चेतसा 6. B: दश्यते

कुत इत्याह --

अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिर्विमानना सुभ्रु कुतः पितुर्गृहे ।
 परावमर्शो^१ न तवास्ति कः करं प्रसारयेत् पञ्चगरत्सूचये ॥४२॥

अलभ्यो^२ लब्धुमनहैः शोकेनाभिभव आक्रान्तिर्यस्याः^३ सा ताहशीयमा-
 कृतिः संस्थानम्^४ । अस्यां ह्याकृतौ^५ वैधव्यं न योग्यम् । परपरिभवादपि^६
 वैराग्यं स्यात् । तदपि तव नास्तीत्याह^७ । पितृगृहे सुभ्रु कुतो विमानना^८ ।
 परकृतोऽप्यवमर्शो^९ विधवंसनाय संस्पर्शस्तव नास्ति । यस्मादुरगशिरोमणि-
 शलाकाग्रहणाय^{१०} कः पाणि प्रसारयेत्^{११} । न हि त्वत्परिभवकृत्स्वस्थो
 भवति । सुभ्रूशब्दे हस्तः प्रमादजो नदीसंज्ञानिषेधात्^{१२} ॥ ४२ ॥

1. K, N: पराभिमर्शो; C. °मर्शो 2. B: न लभ्यो 3. B omits
 आक्रान्तिर् 4. B omits सं°नम् 5. B omits हि 6. B omits
 पर 7. A: न मश...स्तीत्याह; B: सर्वमस्तीत्याह; (D, E: नास्तीत्याह);
 C: न शममस्तीत्याह 8. A : विमान 9. B: °मर्शो 10. A:
 °स्मादुग^० 11. B: प्रेरयेत 12. B adds हा पितः क्वासि [हे] सुभ्रु
 (Bhaṭṭikāvya 6, 11); cf. Pāṇ. 1, 4, 4; 7, 3, 167; Uṇādiśūtra
 2, 68.

किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं^१ त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् ।
 वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारके^२ विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ॥४३॥

अतश्च^३ कस्मात्तारुण्य एवालङ्घारानपहाय^४ स्थाविरोज्जवलं चीरं^५ भवत्या
 गृहीतम् । ग्रत्किल चतुर्थे^६ वयसि योग्यं तद्यौवनेऽनुचितम् । तथा च
 कथय^७ -- प्रकटशशिनक्षत्रे रात्रिषुखे^८ निशा यद्यरुणाय कल्पते लौहित्येन
 परिणमति । अरुणाह्यसौ प्रभाते भवति । अरुणायेत्यरुणशब्दोऽत्रान्तर्भावित-
 भावार्थः^९ । वल्कलस्य च^{१०} रक्तत्वादुपमानम् । 'कलृपि संपद्यमाने'^{११} इति^{१२}
 चतुर्थी । आभरणानां चन्द्रतारका^{१३} उपमानम् । वृद्धस्य भावो वार्द्धकम् ।
 १४-वयोवचनत्वादत्र^{१४} । वार्द्धमेव^{१५} वार्द्धकम् । केचिन्मनोज्ञादिषु^{१६} वृद्ध-
 शब्दं पठन्ति ॥ ४३ ॥

1. C: वृत्तं 2. K, N: °तारका 3. B omits अतश्च 4. C:
 °राज्ञपहाय 5. B: वल्कलं 6. C: चतुर्थी 7. B omits कथय
 8. A: °मुखं- 9. B: omits अरुणायेति and अत्र 10. B omits च
 11. MB. 2, 3, 13, Vt. 12. B omits इति 13. B: °तारकं
 14-14. B: अकण् ; cf. Pāṇ. 4, 1, 104. 15. B: वार्द्धमिव; cf. Pāṇ.
 5, 4, 29; MB. 4, 1, 1, Vt. 1. 16. A, C: केचिद्वा मनोऽ; cf. Pāṇ.
 5, 1, 133.

¹-तपसि कारणान्तराण्युद्घाष्ट्व दूषयितुमाह⁻¹ --

दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः पितुः प्रदेशास्तव² देवभूमयः ।
 अथोपयन्तारमलं समाधिना न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥४४॥

स्वर्गं चेत्तपसाभिलष्यसि³ तन्निरर्थकोऽयं क्लेशः । यतः त्वत्पितृप्रदेशा⁴
 एव सुरपुराणिं । ⁵-अथोपयन्तारं भर्तारमर्थयसे-⁶ तदलं समाधिना । मा
 नियमं कृथाः । यतो रत्नं⁷ न ग्रहीतारमन्विष्यति⁸ गवेषयति⁹-को मां
 ग्रहीष्यतीति⁻⁹ । अपि तु हठात्तदन्येन मृग्यतेऽर्थते । एवं त्वमर्थनीया न तु
 त्वमर्थयसे¹⁰ । उपयच्छते स्वीकरोतीत्युपयन्ता¹¹ पतिः । अलं समाधिनेति
 प्रकृत्यादित्वात्¹² तृतीया¹³ । चतुर्थीविधौ तु पर्याप्त्यर्थस्यालमो¹⁴
 ग्रहणम् ॥ ४४ ॥

- 1-1. B omits this. 2. B: °देशस्तः 3. B: °लषसि 4. B: °देशः
 5. B: °पुरम् 6-6. B: अथ वचनारम्भे उपयन्तारमर्थयसे; C: भर्तारमभिलषसे
 for भर्तीयसे 7. A, C: रत्नं कर्तृ; B: रत्ने 8. B: गृही[°] 9-9. B
 omits this; C omits इति in ग्रहीष्यतीति 10. B: अर्थयसे 11. A, C:
 °करोत्यु[°]; B omits स्वीकरोति 12. B: प्रार्थत्वादित्वात् 13. Cf. MB.
 2, 3, 18, Vt. 14 Cf. MB. 2, 3, 16, Vt.

अथोपयन्तारमिति¹ वरकथावसरे²-गौर्या उच्छ्रवासमालक्ष्याह⁻² —

निवेदितं निःश्वसितेन सोष्मणा मनस्तु मे संशयमेव गाहते ।
 न दृश्यते प्रथयितव्य³ एव ते भविष्यति प्रार्थितदुर्लभः कथम् ॥४५॥

⁴उपेन निःश्वसितेन⁵ मे सूचितं यथा पतिमभिलष्यसीति । तत्रापि मम

मनः संशेते । यतः काम्य एव ते न समास्तः । कुतः पुनरर्थितोऽपि दुष्प्रापः स्यात् । तव स्त्रीरत्नत्वादिति भावः । प्रार्थयितव्य इति हेतौ^६ कृत्यः ॥ ४५ ॥

1. A: °यत्नार°; B: अत्रोप° 2-2. B: उणोच्छवासमाह 3. B: प्रार्थयितव्य 4. B gives the commentary variantly as :

अत्राप्यन्यतश्चिन्त्यम् । इत्युक्ते भगवती निशश्वास । ततः पुनराह ‘निःश्वसितेन सोष्मणा’ इति । सोष्मणा निःश्वसितमकृतार्थस्य भवति । ततनिवेदितमारुद्यातम् । अनिश्चये तु मे मनः चित्तं संशयमेव गाहते अवलम्बते । यथा इयं कर्तमं प्रार्थयते इति । यस्मात् न दश्यते नास्त्येवासौ ते त्वया प्रार्थयितव्यः प्रार्थनीयः । अस्ति चेत् प्रार्थितदुर्लभः त्वयाभ्यर्थितः स नास्त्येवासौ यस्ते कथं दुर्लभो भविष्यति ॥

5. C: निःश्वासेन 6. C: अहे

^१-तदानीं पतिप्रार्थनामेव तूष्णींभावान्निश्चित्याह^{-१} —

अहो स्थिरः कोऽपि तवेषितो युगा चिराय कर्णोत्पलशून्यतां गते । उपेक्षते यः क्षथवन्धलम्बिनीर्जटाः^२ कपोले^३ कलमाग्रपिङ्गलाः ॥४६॥

अहो चित्रं कोऽपि स्थिरः क्रूरस्तरुणस्तवेषित आप्तुमिष्टः^४ यस्ते श्रवणकुवलयरहितत्वं^{-५} प्राप्ते कपोले शिथिलवन्धवशात् संसमाना जटा उपेक्षते^५-न समारचयति^{-५} । कलमारुपः^६ शालिस्तस्याग्रं किंशारुस्तद्वित्पिङ्गलाः कपिलास्तैलसंस्काराभावात्^७ ॥ ४६ ॥

1-1. B omits this; C: इदानीं for तदानीं 2. K, N: क्षथलम्बिनी^०
3. K, N: कपोलदेशे 4-4. B: यस्तेऽवतंसोत्पलर^० 5-5. B omits this;
C: समारच^० for समारच^० 6. A: कलशाख्यः 7. B: °स्तैलाभावात्

मुनिव्रतैस्त्वामतिमात्रकर्शितां^१ दिवाकराप्लुष्टविभूषणास्पदाम्^२ । शशाङ्कलेखामिव पश्यतो दिवा सचेतसः कस्य^३ मनो न^{-३} दीर्यते^४ ॥४७॥

मुनिव्रतानि चान्द्रायणादीनि ।^५-तैरत्यर्थतनूकृतां त्वां^{-५} दिने शशिकलामिवावलोक्य^६ कस्य^७ सहृदयस्य^८ मनो न स्फुटति । तेन त्वद्वृश्नानममचित्पीडेति भावः । रविणाप्लुष्टानि^९ दग्धान्यतिसौकुमार्यादिलङ्करणस्थानानि^{१०} यस्याः ।^{११}-प्लुषेरुदितः प्लुष्टमिति रूपम्^{-११} । दीर्यत^{१२} इति कर्मकर्त्तरि ॥ ४७ ॥

1. B, C: °कर्षितां 2. B: °करप्लुष० 3-3. B: न मनो 4. B,
C, K, N: दूयते 5-5. B: तैरत्यर्थं त्वां तनुकृतां 6. B: °मिवालो°
7. B omits कस्य 8. B: सुह० 9. B omits आप्लुष्टृणि 10. B:
°लङ्घारस्था° 11-11. B omits this; cf. Dhātupāṭha 704; Pāṇ. 3, 2,
102; 7, 2, 15; 7, 2, 56; C: प्लुष्टेष्वदितः for प्लवे° 12. B: दीयत

अवैमि सौभाग्यमदेन वश्चितं तत्र प्रियं यश्चतुरावलोकिनः ।
करोति लक्ष्यं¹ स्थिरमस्य² चक्षुषो न वक्त्रमात्मीयमरालपक्षमणः ॥४८॥

तत्र प्रियं³ वालभ्यगर्वेण⁴ वश्चितं विप्रलब्धमहमवगच्छामि । यस्त्वदीय-
स्यास्य नेत्रस्यात्मीयं मुखं सन्निधानेन लक्ष्यभूतं⁵ न °कुरुते । यं त्वं⁶
नेक्षस⁷ इत्यर्थः⁸ । त्वदीयदर्शनेन⁹ हि तस्य जन्मसाफल्यम् । कीदृशस्य
चक्षुषः¹⁰ । चतुरावलोकिनो मधुरदर्शनः¹¹ । ‘चतुरं¹² १३-किञ्चिदुच्छ्वासा-
न्मधुरायतता भ्रुवोः’¹⁴ । अत एवारालपक्षमणो^{-१३} नतरोम्णः¹⁵ अधो-
द्विष्टित्वात्^{१६} ॥ ४८ ॥

1. B: पात्रं 2. B, C, K, N: चिरमस्य 3. B adds दयितं
4. A: वालभ्य०; B: वालभ्यं गर्वेण 5. A, C: लक्ष्यभूतं 6-6. B:
करोति । यतस्त्वं तं 7. C: न लक्षसे 8. B: इतीणात्यर्थः 9. B:
भवदीय० 10. A: चक्षुषोः 11. B; °दर्शणः 12. B: भ्रूकर्म चतुरं
13-13. A: °न्मधुरायतता...अपरापक्षमणो; B: °धुरनयनता भ्रु० 14. —?—
15. B omits नतरोम्णः 16. B omits अधो-

कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि विद्यते ममापि पूर्वाश्रमसंचितं तपः ।
ततोऽर्धभागेन¹ लभस्व काङ्क्षितं² वरं तमिच्छामि³ च साधु वेदितुम् ॥४९॥

हे गौरि कियच्चिरं श्राम्यसि कुतः कालादारभ्य तपश्चरसि । यदि वा
कियदन्वधिकृ³ चिरकालं⁴ तपस्यसीत्यर्थः । ममापि तावत्⁵ पूर्वाश्रमसंचितं⁶
ब्रह्मचर्यार्जितं⁷ तपोऽस्ति । ⁸-तदर्धशेन त्वमभिमत्त-⁸ ⁹-वरं पतिमाप्नुही-
त्याशीरनुज्ञा वा⁹ । तं च त्वद्वरं¹⁰ साधु सम्यक्¹¹ ज्ञानुमिच्छामि । योग्य-
श्चेत्तदनुमन्यत¹² इति भावः । अर्धश्चासौ¹³ भागोऽर्धभागः ॥ ४९ ॥

1. K, N: तदर्थ० 2-2. B: तदर्थमि० 3. B: यदवधिकं; C: किय-

दवधिकं 4. B: दिनकालं 5. B. तद् 6. B omits पूर्वं 7. B:
 °चर्यादिकं 8-8. A: तदर्थं...भिमतं (lacuna marked by 4 points);
 B: °मभिलिषितं; C: °शेनाभिमतं 9-9. B: वरमाप्नुऽज्ञातवान् 10. A, B:
 तद्वरं 11. C omits सम्यक् 12. B: योग्यं चेत्तदनुमन्यस 13. C:
 तच्चासौ

इति प्रविश्याभिहिता^१ द्विजन्मना मनोगतं सा न शशाक शंसितुम् ।
 अथो वयस्यां परिपाश्वर्तिनीं विवर्तितानञ्जननेत्रमैक्षत^२ ॥५०॥

इत्थं ^३-तेनान्तर्भयोक्ता सा शालीनत्वादभिप्रायं वक्तुं^४ नाशकत् ।
 अथोऽनन्तरं कथनार्थं निकटस्थां सखीमैक्षत^५ । कथम् । विवर्तितं चलितमन-
 ञनं^६ नेत्रं यत्र^७ । कथय ^८-त्वमस्येत्यक्षिनिकोचेनालीमचोदयदित्यर्थः ।
 पाश्वर्मेव^९ परिपाश्वम् ॥ ५० ॥

1. A: °हितं; B: °हता 2. C: निवर्ति० 3-3. B: द्विजेन प्रविश्य
 भावानुप्रवेशननुभूय उक्त्वासौ शालीनत्वाद्वक्तुमभिप्रायं 4. B: °क्षतादर्शयत्
 5. A: °मञ्जन-; B: शालित० 6. B adds ईक्षितं 7-7. A: °कोचेन...
 श्वर्मेव (lacuna marked by points of a quarter of a line.); C: °चोदि-
 नीयित्यर्थः । पाश्वर्मिव

सखी तदीया निजगाद^१ वर्णिनं निबोध साधो तव चेत्कुतूहलम् ।
 यदर्थमभोजमिवोष्णवारणं कृतं तपःसाधनमेतया वपुः ॥५१॥

ततो^२ देव्याः^३ सखी वर्णिनमवोचत^४ । हे साधो^५-शृणु यदि ते कुतूहलं
 कौतुकं^६ यदर्थमनया^७ सरोहमिवातपत्रं वपुस्तपःसाधनं^८ व्रतनिवर्तं^९
 विहितम् । यथैवाब्जस्यातपनिवारणात्^{१०} कदर्थना तथैतत्कायस्य^{१०} तपश्चरण-
 दित्यर्थः ॥ ५१ ॥

1. K, N: तमुवाच; B also तमुवाच (but this is written over
 some other reading). 2. C adds तस्या 3. C adds इयं
 तदीया 4. B: वर्णिनं द्विजमवो० 5-5. B: यदि कौतुकं तन्निबोध शृणु
 6. A: °मना 7. A: तपसाधनं 8. B: तन्निवर्तं; C: व्रतनिवर्तं
 9. B: °तपवा० 10. B: तथैव तत्का०

इयं किलेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिग्गीशानवमन्य¹ मानिनी ।
अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात्पिनाकपाणिं पतिमासुमिञ्छति ॥५२॥

इन्द्रयमवरुणधनदानधिगतविभवान्² दिक्पतीनवमन्यावज्ञयावेक्षयेय³
४-मनस्विनी हरं किल⁻⁴ भर्तरं लिप्सते । ५-किलशब्देनालभ्यत्वं तस्य
सूचयति⁻⁵ । स्मरस्य⁶ दाहादरूपहार्य⁷ सौन्दर्येण हर्तुमशक्यम्⁸ । यदि ह्यसौ
रूपवश्यः स्यादेतन्निमित्तं⁹ मदनं¹ न दहेत् । मानिनीति हरजिगीषोन्मुखत्व-
मप्याह¹¹ । १२-प्रष्टव्यमखिलमेतावता कथितम्⁻¹² ॥ ५२ ॥

1. A, B, C, K, N: महेन्द्र⁰ (but the commentary supports only: किलेन्द्र⁰); K, N: °नवमत्य 2. B: इन्द्रवरुणधनदयमानधि⁰; A: इन्द्रयमधनद-
वरुणानवि⁰ 3. B: ककुपचतुरुषेप्रभूनवमन्य उपेक्षयं 4-4. B: किल मन-
स्विनी हरं 5-5. B omits this. 6. B: तदाहि स्मरस्य 7. A: °हार्य-
8. A: हन्तुम्⁰ 9. B, C: स्यात्देत⁰ 10. B: कामं 11. A:
°मस्याह; C: °न्मुखित्वं अस्याः आह 12-12. B omits this, and adds
इन्द्रादयस्तु रूपहार्यः । उत्तरोत्तररूपमभिलषते; A: प्रष्टव्यमेतावता कथितम्

इदानीं¹-प्रसंगात् तस्या मदनावस्थां⁻¹ कथयति —

असद्यहुङ्कारनिवर्तितः पुरा स्मरारिमप्राप्तमुखः² शिलीमुखः ।

इमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोद्विशीर्णमूर्तेरपि पुष्पधन्वनः ॥५३॥

पूर्व³ हरमुद्दिश्य ४-मदनेन यः⁻⁴ सायकः प्रहितः स स्मरारिमप्राप्तमुख-
त्वादिमामेव⁵ प्रत्युत हृदयेऽक्षिणोऽधान । यतः शम्भुना दुर्जयेन हुङ्कारा-
स्त्रेण⁶ निवर्तितः पराङ्मुखीकृतः । विशीर्णमूर्तेरपि दग्धवपुषोऽपि । सायक-
क्षेयानुपदमेव⁷ ह्यसौ हरेणादाहि । व्यायतो दीर्घः पातः प्रवेशो यत्र ।
८-अक्षिणोदिति ऋक्षिचिरीत्यस्य रूपम्⁻⁸ । ९-न प्राप्तं मुखं यस्य सोऽप्राप्त-
मुखः । प्राप्तमिति⁻⁹ कर्तरि । स्मरारिमिति गुणक्रियापेक्षा द्वितीया; यथा
'कृतपूर्वी कटं'¹⁰ 'भुक्तपूर्वी ओदनम्'¹⁰ इति । पुष्पैः पुष्पाणि वा धनु-
र्यस्य स¹¹ पुष्पधन्वा । 'धनुषश्च'¹² इत्यनङ्गादेशः¹³ ॥ ५३ ॥

1-1. B: तस्याः मदनावस्थां तस्याः 2. K, N: पुरारि⁰ 3. B:
पूर्वं पुष्पेषुणा 4-4. B omits मदनेन; C: यो मदनेन 5. B: °मेवं

6. B: रुद्रमन्त्रेण हुङ्का० 7. B, C: सयकाक्षे० 8-9. B omits this; C: ऋक्षिचिरी० for ऋक्षिचरी०; cf. Dhātupāṭha 1279; Kṣīrataraṅgiṇī, Svādi, 33. 9-9. B: क्षेपेण प्राप्तमुखो यस्यासौ अप्राप्तमुखः । अप्राप्तमिति 10. MB. 2, 3, 65; cf. Pāṇ. 5, 2, 87. 11. B: असौ 12. Pāṇ. 5, 4, 132. 13. B, C: °नडादेशः;—B adds: अक्षिणोदिति निक्षेपेकमेव । केचित् समाम्नासिषु रिणोति क्षिणोति च द्वावन्ये प्रतिपेदिरे । तेषामक्षिणोदिति प्रयोगः । कामस्योन्मदनादयः पञ्चशराः । तापनाख्येन बाणेन विद्धायाः सन्तापो भवति । पदैर्वर्कियैकदेशैर्गीत्याश्रयभूतैः ।

तदाप्रभृत्युन्मदना॑ पितुर्गृहे ललाटिकाचन्दनधूसरालका ।
न जातु बाला लभते स्म निर्वृत्तिं॒ तुषारसंघातशिलातलेष्वपि ॥५४॥

तत^३ आरभ्यासौ स्मरार्तत्वात्^४ तुहिननिकरवृष्टपट्टेष्वपि निर्वृत्तिं५ सौख्यं न कदाचिल्लभे । सन्तापापनुत्तयेऽलङ्कारविच्छित्या६ ललाटे विहितं७ चन्दनं८ ललाटिकाचन्दनं९ तेन धूसरालका मलिनकचा१० । 'कर्णललाटात्कनलङ्कारे'^१ । तदेति पञ्चम्यर्थवृत्तिः^{१२} ॥ ५४ ॥

1. C: ततःप्र०; K, N: तदा प्रभृ० 2. B, C: निर्वृत्ति 3. B: तदाप्रभृत्तिं निपातसमुदायः । तत 4. B: स्मरव्यथत्वात् 5. A: निर्वृत्ति 6. A: °नुत्ये०; B: सन्तापनुत्ये; C: सन्तापनुत्ये 7. B: निहितं 8. B: यच्चन्दनं 9. B omits ललान्दनं 10. B: मलिनकुन्तला 11. Pāṇ. 4, 3, 65; A: °त्कन्त्रल०; B: °ललाटे०; C: °त्कन्त्रल० 12. B: पञ्चम्यर्थं वसतिः and adds: ललाटभूतं चन्दनं ललाटिकासौ चन्दनं तेन धूसराः अव्यक्तपाण्डुरा अव्यक्ताः ।

उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः सवाष्पकण्ठस्खलितैः पदैरियम् ।
अनेकशः किन्नरराजकन्यका वनान्तसंगीतसखीररोदयत् ॥५५॥

^१-वनान्त उपवने संगीतसखीर्गुणनिकालीः किन्नरीरेषा विरहार्ता असकुदरोदयत् । केन केव^२ । सवाष्पकण्ठे स्खलितैः^३ प्रतिहतैः पदैर्वचोभिः । कदा । पिनाकिनश्चरित्रे^४ त्रिपुरवधादावपदाने^५ उपात्तवर्णे वर्णीकृते गीयमाने । अतश्च प्रियस्यैव^६ चरिते कीर्त्यमाने द्विगुणतररागाविर्भावादस्त्रोत्पत्त्या६ वचसामस्पृष्टात् । सखीनां च कारण्यादनुरोदनम् । वर्णा गेयशास्त्रप्रसिद्धाः^७ स्थान्यारोहादयः^८ ॥ ५५ ॥

1-1. B: किन्नरेशकन्यका विरहन्ता: साक्षादियमरोदयत् । केन केन । सवाप्यैः
कण्टस्खलितैः 2. A omits केव 3. C: °इचरिते 4. B adds यशसि
5. B omits एव 6. B: अस्तूत्पत्त्या; C: °वादजन्मोत्पत्त्या 7. B, C:
गीयशास्त्र 8. A, C: °रोह्यादयः

त्रिभागशेषासु निशासु च क्षणं निमील्य नेत्रे सहसा व्यबुध्यत ।
क नीलकण्ठ ब्रजसीत्यलक्ष्यवागसत्यकण्ठार्पितवाहुवन्धना¹ ॥५६॥

²-एषा चतुर्थयामे-² कथमपि ³-क्षणमात्रं निद्रावशादक्षिणी-³ संकोच्य
भटिति⁴ व्यबुध्यत प्रबुद्धा उन्निदद्रौ⁵ । क प्रियतम⁶ ब्रजसीत्यस्फुटं वदन्ती ।
असत्येऽपारमार्थिके कण्ठर्पितं⁷ ब्राह्मवन्धनं भुजपाशो⁸ यया⁹ । ¹⁰-स्वप्ने
ह्येतया-¹⁰ स एवागतो¹¹ दृष्टः ॥ ५६ ॥

1. C: °त्यलक्षवा⁰ 2-2. B: त्रिभागे शेषे चतुर्थयामे सा एषा; C: एषा
चतुर्थे यामे 3-3. B: क्षत्रमात्रं निद्रावशाद्वासनावशादक्षिणी 4. A, B:
चविति 5. C: उन्निदद्रौ 6. B adds नु 7. A: °ऽपरमा⁰; B:
असत्ये अविद्यमाने अपा⁰ 8. B: °पाशप्रन्दिर् 9. C: यथा 10-10. B
omits this. 11. A: °गगो

यदा बुधैः सर्वगतस्त्वमुच्यसे न वेत्सि भावस्थमिमं ¹-जनं कथम्-¹ ।
इति स्वहस्तालिखितश्च² मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः ॥५७॥

³-एतया च-³ मुग्धया चित्रे⁴ स्वयमालिख्य चन्द्रमौलिरित्थमुपालभ्यत⁵
सासूयमगद्यते⁶ । कथमित्याह । यदा त्वं मनीषिभिः सर्वगतो सर्वव्यापी⁷
कथयसे तदेमं जनं भावस्थं भक्त⁸ रागिणं कथं न जानासि । व्यसनिनीमिमां⁹
विज्ञाय परित्राणं ¹⁰-कर्तुं युक्तं तवेत्यर्थः-¹⁰ । भावो वासना; तत्र¹¹
तिष्ठतीति¹² भावस्थः¹³ । इममित्यात्मनिर्देशः¹⁴ । ¹⁵-चः पूर्वप्रिक्षया
समुच्चये । एवमन्यत्र । उपालम्भो वाच्यता-¹⁵ ॥ ५७ ॥

1-1. K, N: कथं जनम् 2. K, N: °हस्तोळ्डि⁰ 3-3. B: तया;
B, C omit च 4. B: चेति 5. B: शशिमौ⁰ 6. B: अन्यत्कृतः
7. A, B: व्यापी 8. A: भक्त- 9. A, C: त्वच्छरणां मां 10-10. B:

तव युक्तमित्यर्थः 11. B omits तत्र 12. B: तिष्ठति संज्ञातीति वा
13. B: भावावस्थः 14. B, C: इममात्म^१ 15-15. B omits this; C
omits च

यदा च तस्याधिगमे^{१a} जगत्पतेरपश्यदन्यं न विधिं विचिन्वती ।
तदा सहास्माभिरनुज्ञया गुरोरियं प्रपन्ना तपसे तपोवनम् ॥५८॥

^{१-}तस्य सर्वेश्वरस्य^२ हरस्य प्राप्तौ यदा चासौ ^{३-}विधिं विचिन्वती^३
वीक्षमाणाप्युपायान्तरं^४ नैकिष्ट तदा पितुनिदेशेनास्माभिः साकं तपोर्थमाश्रमं
प्राप्ता । ‘पुण्यैर्विना^५ न हि भवन्ति समीहितार्थः’^६ ॥ ५८ ॥

1a. K, N: °भिं 1-3. C omits this. 2. B: परमेश्वर^० 3-3. B
omits this. 4. A, B, C: वीक्षमाणा^०; C: °प्युपयन्तारं 5. B: यतः
पुण्यै^० 6. ?

‘कियचिचरं श्राम्यसि’^१ इत्युत्तरमाह —
द्वुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं फलं तपःसाक्षिषु बद्धमेतया^२ ।
न च प्ररोहाभिमुखोऽपि दृश्यते मनोरथोऽस्याः शशिमौलिसंश्रयः ॥५९॥

अनया स्वयं रोपितेष्वमीषु वृक्षकेषु^३ फलमपि बद्धमुत्पन्नम् । अस्यास्तु
^{४-}यः शिवालम्बनो मनोरथः स प्ररोहाभिमुखोऽप्यङ्कुरितोऽपि^५ न
लक्ष्यते । तपसः^५ साक्षिषु द्रष्टृषु^६ । तेषां पूर्वं रोपितत्वात् ॥ ५९ ॥

1. Kumārasambhava 5, 49. 2. K, N: द्वृमेष्वपि; C: बद्धमेष्वपि
3. B: द्वृमेषु वृक्ष^० 4-4. B: शिवालम्बनो यो मनोरथोऽभिमुखोऽप्यङ्कुराव-
स्थितोऽपि 5. B: तपः 6. A: द्रष्टु

न वेद्मि स प्रार्थितदुर्लभः कदा सखीभिरस्तोत्तरमीक्षितामिमाम् ।
तपःकृशामभ्यवपत्स्यते^१ सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् ॥६०॥

अतश्च ^{२-}न जाने^२ स प्रार्थितोऽपि^३ दुर्लभः कदेमां सखीं नियमदुर्बला-
मत^४ एवालीभिरस्तोत्तरं^५ वाष्पगर्भं दृष्टामभ्यवपत्स्यते परित्रास्यते । वृषा

शक्रो यथा^६-सीतां तदवग्रहक्षतामिन्द्रानावृष्टिबाधितां^७ वृष्टचाभ्यवपद्यते^८ । तस्येन्द्रस्यावग्रहस्तदवग्रहः^९ । ‘अवे ग्रहो वर्षप्रतिवन्धे’^० । ^{१०}-तपसा कृशातपः-कृशेति ‘ओजःसहोऽभस्तपसस्तुतीयायाः’^{११} इत्यलुगभावश्चिन्त्यः^{१०} ॥६०॥

1. K, N: °मभ्युपप° 2-2. B omits this. 3. B: ‘यित- 4. C: °दुर्भल° 5. B: °रसूतरं 6-6. B: स्यूतां क्षेत्रभवमनावृष्टिबाधितां द्वा-भ्यवपत्स्यते 7. A, C: °मिद्रेणावृ° 8. C omits तदवग्रहः 9. Pāṇ. 3, 3, 51; B, C: अवग्रहो for अवे ग्रहो; B: बन्धः for बन्धे 10-10. B omits this. 11. Pāṇ. 6, 3, 3 (Pt. edition reads °स्तमस°).

अगूढसङ्कावमितीङ्गितज्ञया निवेदिते^१ नैषिकसुन्दरस्तया ।
अपीदमेवं^२ परिहास इत्युमामपृच्छदव्यञ्जितहर्षलक्षणः ॥६१॥

ततस्तयेङ्गितज्ञयाभिप्रायविदा सख्या अगूढसङ्कावं प्रकटपरमार्थमिती-त्थमाख्याते सति स^३ नैषिकसुन्दरो वर्णी गौरीमप्राक्षीत् । किमित्याह । यदेतदेतयोक्तमपीदमेवं सत्यमुत परिहासो नर्म । द्वितीयप्रश्नपदाभावेऽपि^४ पाठविशेषवशात्^५ तदर्थप्रतीतिः । यथा — ‘देवः किं^६ बान्धवः स्यात्’^७ इत्यत्र । नैषिको व्रती; स चासौ सुन्दरः सुभगो नैषिकसुन्दरः । नैषिकत्वं तद्वेषपरिग्रहात्^८ । सुन्दरत्वं तु^९ तस्यैव प्रार्थ्यमानत्वात् । अव्यञ्जितान्य-प्रकटितानि^{१०} हर्षलक्षणानि रोमाञ्चादीनि^{११} येन स तथोक्तः । आत्म-सौभाग्याकर्णनेन^{१२} हि तेषामुत्पत्तिर्युक्ता^{१३} ॥६१॥

1. K, N: निवेदितो 2. K, N: अयोद० 3. B omits स 4. B: °प्रश्नाभा० 5. B: पाठवशात् 6. C adds वा 7. Mayūra-śata 100. 8. A, B: तद्वेषप° 9. B omits तु 10. B: °कटीकृतानि 11. C: रोमादीनि 12. B: °कत्वनेन 13. C: °तिरुक्ता

अथाग्रहस्ते मुकुलीकृताङ्गुलौ^१ समर्पयन्ती स्फटिकाक्षमण्डलम्^२ ।
कथंचिदद्रेस्तनया मिताक्षरं चिरव्यवस्थापितवागभाषत ॥६२॥

ततः पार्वती कृच्छ्रेण परिमितमब्रवीत् । कीदशी । कुड्मलितकरशाखे^३ कराप्रे^४ सितमणिगुलिकावलयं^५ समर्पयन्ती योजयन्ती^६ । लज्जानुभावोऽयम् । चिरेण^७ क्लेशेन व्यवस्थापितानुद्यमिता^८ वाग्यया^९ ॥६२॥

1. (K, N: °ङ्गला) 2. B, C, K, N: °क्षमालिकाम् 3. B: संकुचित्^१
 4. B: पाण्यग्रे 5. B: °मणिवलयं; C: °लिकामयं 6. A: °यन्तीति 7. B
 adds कथंचित् 8. A: °पितोभ्यसिता; C: °पितोभ्यसिता 9. B adds
 at the end: सा चिरं व्यवस्थापिता ‘एवं वक्ष्यामि’ इति निश्चिता वाक् यथा सा;
 C: वारयथा

किमुवाचेत्याह --

यथा श्रुतं वेदविदां वर त्वया जनोऽयमुच्चैःपदलङ्घनोत्सुकः ।
 तपः किलेदं तदवास्मिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ॥६३॥

हे द्विजोत्तम ^१-यथा त्वया श्रुतं तथैवैतत् ^{-१} । यतोऽयं जन उन्नतस्थाना-
 क्रमणप्रवणः^२ । कुत इत्याह । इदं किल तपो हरलाभनिर्वर्तकम् । न चानेन
 तपसा स सुलभ इति किलशब्दः सूचयति । यदि न प्राप्यते किं क्लेशेनेत्याह ।
 मनोराज्यानामविषयो^३ नाम ^४-न कश्चिदरित्स्ति^५ । आशा हि^६ सर्वत्रैव^६
 प्रेरयति । ^७-तदवास्मीति लज्जावशात् सर्वनामनिर्देशः^८ । यथाश्रुतग्रहणात्
 विशेषावगतिः^७ । यथा श्रुतमिति द्वे पदे ॥ ६३ ॥

- 1-1. B: त्वया यथा श्रुतं तथैव तत् 2. B: °मणे प्र० 3. B: मनो-
 रथानाम^० 4-4. B: कश्चिन्नास्ति 5. B omits हि 6. B: सर्वत्र
 7-7. B omits this. 8. C: सर्वत्रनाम^०

अथाह वर्णी विदितो महेश्वरस्तदर्थिनी त्वं पुनरेव वर्तसे ।
 अमङ्गलाभ्यासरतं^१ विचिन्त्य तं तवानुवृत्तिं न तु^२ कर्तुमुत्सहे ॥६४॥

ततः पुनर्ब्रह्मचारी जगाद् । ^३-किमित्याह । विदितो महेश्वरः । यथा-
 स्वरूपं जानामि^४ तमित्यर्थः । महेश्वर इत्युल्लुण्ठनापदम् । कोपगर्भमाह ।
 पुनरपि भवती तदर्थिनी वर्तते^५ । कामदाहात् प्राक्षिल त्वं तदर्थिन्यभूः ।
 तादृशं च परिभवमनुभूयाद्यापि^६ भूयस्तमेव प्रार्थयसे । ^६-पुर एवेति पाठे
 तु^७ वाक्यद्वयमेतत्^८ सोत्प्राशम् । तदर्थिनी त्वमित्ययुक्तमेतत् । ^९-पूर्वस्मात्
 कालादारभ्य तदर्थिनी वर्तसे^{१०} । तत्रापि पुर^{११} एवाग्रत एव तिष्ठसि न तु
 लज्जया^{१०} पलायस इत्यर्थः । अहं तु तवानुवृत्तिमनुमतदानेन चित्ताराधनं
 कर्तुं न शक्नोमि । अमङ्गलाभ्यासे^{११} शमशानवासादिके ^{१२}-रतं सक्तं तं^{१२}
 त्वत्पर्ति विचिन्त्य वीक्ष्य । न ह्यसौ तव पतिरुचितः ॥ ६४ ॥

1. K, N: °र्ति 2. B, C: हि; K, N: च 3-3. B: निवेदितो
महेश्वरः । जानामि यथास्वरूपं; C: न जानामि for जानामि 4. B: वर्तसे
5. A, C: पतिपरि° 6-6. B: पुनरेवेति पाठे; C: पुर एवेति तु पाठ 7. B
omits एतत् 8-8. A, C omit this. 9. B: पुनर् 10. B omits
लज्जया 11. B: यतः अम° 12-12. B: रति सक्तिर्यस्य तं तादृशं

इदानीं तद्वोषकीर्तनमाह —

अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु¹ ते करोऽयमावद्विवाहकौतुकः² ।
करेण³ शम्भोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥६५॥

हरप्रार्थनया⁴ हे अस्थानहेवाकिनि कथं तवायं बद्धोद्भावकङ्कणपाणि-
भंवस्य⁵ कटकीकृतोरगेण वाहुना⁶ तत्प्रथमं तदादि⁷ अवलम्बनं ग्रहणं
सहिष्यते । स हि सर्पाभरणः⁸ ॥ ६५ ॥

1. C: न 2. B, K, N: °मामुक्तवि°; C: °मामुक्तविवाहकङ्कणः
3. B, C: भुजेन 4. B: कथं नु प्रश्ने । हर° 5. B: °ङ्कणः पा°
6. A: बहुना 7. B: तस्य 8. B: सयभ°

त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयं कदाचिदेते यदि योगमर्हतः ।

¹⁻ वधूदुगूलं च सहंसलक्षणं¹ गजाजिनं शोणितविन्दुवर्षि च ॥६६॥

आस्तामन्यः त्वमेव ²⁻तावदिदं विचारय⁻² यदि रोचनालिखितहंसाङ्कस्य
पर्तिवरापटृशुकस्य³ रुधिरकणमुचश्च करिचर्मणो⁴ योगः संबन्धो योग्यः ।
भगवान् हि करिकृतिवसनः⁵ ॥ ६६ ॥

1-1. K, N: °दुकूलं कलहंस° 2-2. A: तावत् परिचिन्तय 3. B:
यद्यस्य 4. C: °चर्मणश्च 5. C: °वसना:

चतुष्कुण्डप्रकरावकीर्णयोः परोऽपि को नाम तवानुमंस्यते¹ ।

अलक्तकाङ्कानि पदानि पादयोर्विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु ॥६७॥

तव^२ पादयोर्याविकचित्तानि पदानि क्रमान्^३ विक्षिपकेशास्थिषु^४ परेत-भूमिषु प्रेतावनिषु^५ शमशानेषु शत्रुरपि कोऽनुमंस्यतेऽनुज्ञास्यति^६। कदाचित्त-द्योग्यावेव^७ चरणौ^८ स्यातामित्याह । चतुष्कं वेश्मविशेषः^९, तत्र यः पुष्प-प्रकरः, तत्रावकीर्णयोर्निक्षिपयोः^{१०}। एवं यौ^{११} यावकरञ्जितौ^{१२} वासवेश्म-कुमुमोपकारसंचरणोचितौ^{१३} तयोः^{१४} शवकेशास्थिकलिलामु^{१५} शमशाना-वनिषु चङ्गक्रमणमतिवैशसम^{१६}। भवो^{१७} हि शमशानवासी^{१८}। चतुष्कशब्दे^{१९} २०-चतुःशालासंज्ञायां कन्^{२०} ॥ ६७ ॥

1. K, N: °नुमन्यते 2. B: नाम प्रश्ने । तव 3. A, C: क्रमा 4. B: विक्षिप्य के^० 5. B: प्रेतमहीषु 6. C: को नामानुम^० 7. B: द्योग्यौ 8. B: चरणौ एतौ, A, C omit चरणौ 9. C: वेश्मनि विशेषः 10. A: °कार्ययोः; B, C: °योविक्षि^० 11. B: या 12. B: °रञ्जितामु 13. B: वेश^०संचिरणोचिता 14. B: तस्या 15. B: स्ववसकेशकेशास्थि^० 16. B: °णमिति वै^० 17. A: ततो 18. C: शमशाननिवासी 19. B: °शब्देन 20-20. B omits संज्ञायां कन्; cf. Pāṇ. 5, 3, 87.

अयुक्तरूपं किमतः परं वद त्रिनेत्रवक्षः सुलभं तवापि यत् ।
स्तनद्वयेऽस्मिन् हरिचन्दनास्पदे^१ पदं चिताभस्मरजः करिष्यति ॥६८॥

कथयातश्चान्यत^२ किमसांप्रतमनुपपन्न^३ यदीशानोरसि^४ निहितः^५ शवभूतिरेगुस्तवाप्यस्मिन्^६ दिव्यानुलेपनोचिते कुचयुगे स्थास्यति । आश्लेष-वशाद्वि तत्र संचरति^७ ॥ ६८ ॥

1. C: कुच^०; B, C: °नाङ्क्षिते 2. B: एतच्चान्यत् कथय 3. B omits अनु-पपन्नं 4. A: °नोरस्ति 5. B: निहितं 6. B: भूमिरेणु^० 7. B: सिच^०

इयं च तेऽन्या पुरतो विडम्बना यदृद्या वारणराजहार्यया ।
विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति ॥६९॥

इयं च^१ तवाग्रतो^२ विडम्बनोपहासरूपा^३ स्थितैव । यत्त्वयोदयोद्वा-हितया^४ हरवाहन^५ जरदगवमारुढमालोक्य^६ ^७-साधुलोकोऽपि प्रहसित-वदनः^७ संपत्स्यते । ^८-कदाचित्तद्योग्यैव सा^८ स्यादित्याह । वारणराजेनै-रावणेन हार्यया प्राप्यया^९ । ^{१०}-त्वया हीन्द्रेणोदया^{१०} द्विपेन्द्रेण गन्तुं

न्यायम् । वृद्धश्रासावुक्षा¹¹ वृद्धोक्षः । ¹²⁻‘अचतुर^{0,13}’ इत्यादिना⁻¹² अच् ॥ ६९ ॥

1. C omits च	2. C: तवापराग्रतो	3. B: ^० हासना	4. B:
यत्त्वयारूढयो ^०	5. B: ^० वाहं	6. B: ^० दृमवलवय	7-7. A: ^० लोका-
नामपि प्रहसति । तवदानः	8-8. B: कदाचित्समये न	योग्यैव	9. B:
नेतव्यया प्राप्यया इत्यर्थः	10-10. B: तव हि हन्द्रेण उपोदाया		11. B:
^० सी उक्षः; C: ^० सावुक्षः	12-12. B: अचुरादित्वाद्	13. Pāṇ. 5, 4, 77.	

द्वयं गतं संप्रति शोचनीयतां समागमप्रार्थनया कपालिनः^१ ।
कला च सा कान्तिमती कलावतस्त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी ॥७०॥

पशुपतिसंयोगाभिलाषेणाधुनोभयं^२ शोच्यत्वं^३ प्राप्तम् । ^{४-}किं तत् ।
कलावतः^{-५} शशिनो^५ द्युतियुता सा कला, जनस्य नयनानन्दिनी^६ त्वं च ।
कलावत इत्युल्लुण्ठनापदम्^७ । स^८ किल कलावान् विदर्घः ॥ ७० ॥

1. K, N: पिनाकिनः	2. B: पशु ^० आभिला ^० (lacuna shown by a blank of 3 spaces); C: ^० धुना भयं	3. B adds दीनत्वं	4-4. B omits this.
5. B: तच्छशिनो	6. B: नेत्रकौमुदी नयना ^०	7. C: ^० ण्ठनपदम्	8. B: को

वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिग्म्बरत्वेन^१ निवेदितं वसु ।
वरेषु यद्वालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने ॥७१॥

हे हरिणशिशुनयने^२ वरेषु कन्यामार्गकेषु^३ रूपकुलधनादिकं यन्मृग्यते
गवेष्यते तत्समस्तमास्तां व्यस्तमेकमपि^४ हरे^५ किं विद्यते । नैवास्ति । तथा
हि वपुस्तावदस्य^६ विरूपाक्षमनलपिङ्गत्वाद्विभीषणनेत्रम्^७ । जन्मापि नैव
लक्ष्यते^{८-} कुतोऽयं जात^{-९} इति । धनमपि दिग्म्बरत्वेन^{०-} नग्नतया
कथितम्^{-९} ॥ ७१ ॥

1. B: ^० म्बत्वेन	2. A: ^० शिशुतनये; B: शिशुहरिणनयने	3. B: कन्या-
मानकेषु; C: ^० मार्गेषु	4. B adds: एकदेशमात्रमपि	5. B: हरे;
^० दप्य	6. B:	7. B: ^० पिङ्गलत्वात् भीष ^०
	8-8.B: कुत उद्गत	9-9. A:

नमग्रुतया क^०; B: नगनतर्यंचित् (lacuna shown by a blank of one space).

निवर्तयास्मादसमीक्षितान्मनः^१

क तद्विधस्त्वं क च पुण्यलक्षणा ।
^{२-}अपेक्षते साधुजनो न वैदिकीं^{-२}
 इमशानशूलस्य^{३-} हि यूपसत्क्रियाम्^{-३} ॥ ७२ ॥

यत एवमतोऽस्मादपर्यालोचिताच्चेतो^४ निवर्तय पराङ्मुखी कुरु ।
 यस्मात्^{५-} स पूर्वोक्तविधः^{-५} प्रकारो यस्य स तद्विधो दुर्भगः कासौ । क च
 त्वं पुण्यलक्षणा प्रशस्तचिह्ना^६ । अनुचितो^७ युवयोः संगम^८ इत्यर्थः । एतदेव
 दृष्टान्तेन द्रढयति । साधुजनो द्विजलोकः श्मशानशूलस्य निग्रहस्तम्भस्य^९
 वेदोक्तां यूपसत्क्रियां नापेक्षते नार्थप्रते । न हि यज्ञयूपस्य यः^{१०} सत्कारः^{११} स
 चौरशूलस्य^{१२-} केनचित् कोविदेन^{-१२} क्रियते । त्वं च यदि तस्यात्मान-
 मर्यसे तदासौ संस्कृतो^{१३} भवति । अत्रापराधे^{१४} त्रिचतुराणि पाठान्तराणि
^{१५-} प्रचरन्ति । तत्र सर्वत्रैकमेव वस्तु । सत्क्रियातुल्यत्वमत्र देव्याः^{-१५} ॥७२॥

1. K, N: ^० दसदीप्तितान्मनः	2-2. K, N: अपेक्षते साधुजनेन वैदिकी;
C: उपेक्षते for अपेक्षते	3-3. K, N: न यूपसत्क्रिया
5-5. A, B, C: सा पूर्वोक्ता विधा	4. B: ^० मस्मा ^०
अतः	6. B: ^० चिह्नः
8. B: संयोगः	7. B:
यः	9. A: ^० स्तम्भस्य; B: ^० स्तस्य
11. B: संस्कारः	10. B omits
14. B, C: अत्र पराधे	12-12. B only with न
	13. B: संस्थितो
	15-15. B omits this.

इति द्विजातौ प्रतिकूलवादिने प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोपया ।
 विकुञ्जितभ्रूलतमाहिते तया विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते^१ ॥७३॥

तस्मिन् वर्णिनीत्थमप्रियभाषिणि गौर्या भ्रुकुटिं^२ विधाय रोषरक्तापाङ्गे^३
 नेत्रे तिर्यक् सान्ध्याहिते क्षिप्ते । गौरववति हि कोपान्न संमुखदर्शनम्^४ । प्रवेप-
 मानाभ्यामधराभ्यां लक्ष्यः कोपो यस्याः । रुषा ह्योषुकम्पः^५ । विकुञ्जिते
 कुटिलीकृते^६ भ्रूलते^७ यत्राधाने^८ ॥ ७३ ॥

1. B: ^० न्तलोचने	2. B: भ्रूभङ्गं	3. B: पर्यन्तयो रक्ते रोष ^०	4. B:

मुख० 5. B: हिन्तिष्ठकम्पः; C: च ओष्ठ० 6. B: कुटिले कृते 7. B
omits भ्रूलते 8. B: °धानम्

उवाच चैनं परमार्थतो हरं न वेत्सि नूनं यत एवमात्थ माम् ।
अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विपन्ति मन्दाश्वरितं महात्मनाम् ॥७४॥

एवं च विप्रमसौ जगाद् । किमित्याह । तत्त्वतस्त्वं शिवं नूनं न
बुद्ध्यसे । यत एवं ^१-रुक्षं मामात्थ ^२- ब्रवीषि । यस्माद्ये मन्दा अज्ञास्ते
महतां चेष्टितं ^३-सर्वविलक्षणमज्जेयनिदानं च ^४- द्विपन्ति निन्दन्ति । यदि च ^५
त्वं प्राज्ञो ^६ विज्ञातपरमार्थः स्यास्तन्नैवं ब्रूयाः ॥ ७४ ॥

1-1. B. त्वं रुक्षमात्थ 2-2. B: न लोकां नासामन्यं लोकोत्तरमचिन्त्य-
कारणं च सर्वविलक्षणमन्याय निदानं; C: °निधानं for °निदानं 3. B omits
च 4. B: प्राज्ञो

इदानीं यत्तेन 'अमङ्गलाभ्यासरतम्' ^१ इत्याद्युक्तं ^२ तत्र यथाक्रममुत्तरमाह —
विपत्प्रतीकारपरेण मङ्गलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा ।
जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः किमेभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः ॥७५॥

इह द्वाभ्यां मङ्गलं सेव्यते ^३ । व्याध्याद्यनर्थनाशेच्छुना ^४ विभवोत्कण्ठितेन
च । यश्च ^५ जगतां ^६-शरण्य आतिहरस्तस्य विपन्न ^७ संभाव्यते । यश्च ^८
परिपूर्णत्वान्निराशीनिष्कामः स कामिव विभूतिमप्राप्तां कामयताम् ^९ । अतश्च
जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतो हरस्य किमेभिर्मङ्गलैः । आशयोपहता ^{१०}
निन्दिता आत्मवृत्तिः ^{११} स्वरूपं येषां तैः ^{१२} । आशा चाल्पचेतसाम् ।
^{१२}-मङ्गलमित्येकवचननिर्देशो ^{१३} युक्तो न वेति बुधाः ^{१४} प्रमाणम् । सामान्य-
निर्देशो वैभिरिति ^{१२} । ^{१५}-शृणाति भयमिति शरण्यस्ताता । 'शृरम्योश्च' ^{१६}
इत्यन्यः । यदि वा शरणे रक्षायां साधुः शरण्यः ^{१५} ॥ ७५ ॥

1. Kumāra. 5, 64; B: °रत्त्वं 2. B: मुक्तं for इत्याद्युक्तं 3. B:
आसेव्यते 4. B: °व्यानार्थ ^० 5. B: तस्य 6-6. B: शरण्यस्य विपन्न
आतिहरस्य 7. B: जश्च 8. B: कामयते 9. B: °योषहिता 10. B:
°वृत्ति 11. B omits तैः 12-12. B omits this; C: वैभिरिति for

वैभिरिति 13. C: "त्येकवचनेन निर्दिश्यैतरिति वहुवचननिर्देशो 14. C:
बुधः 15-15. B: शरणे रक्षायां साधुः शरण्यस्तस्य जगतां । शृणाति भयमिति
वा । 16. Uṇadisūtra 381; C; श्रुम्यो"

¹⁻"वपुविरूपाक्षम्"² इत्युदिश्याह⁻¹ --

अकिञ्चनः सन्प्रभवः स संपदां
स³ लोकनाथः पितृसद्गोचरः ।
स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते
न सन्ति याथात्म्यविदः⁴ पिनाकिनः ॥ ७६ ॥

शर्वस्य याथात्म्यविदो यथास्वरूपज्ञात्⁵ न विद्यन्ते । तथा ह्यकिञ्चनोऽपि
निर्विभवोऽपि⁶ सन्नसौ⁷ संपदामैश्वर्याणां प्रभवः कारणम् । ⁸⁻अकिञ्चनो
निराशीर्दिर्दश्च⁻⁸ । तथा श्मशानवास्यप्यसौ लोकनाथः सप्तभुवनप्रभुः ।
भैरवादिभीषणरूपोऽपि चासौ⁹ शिव इत्युदीर्यते¹⁰ । यश्च भयानकः¹¹ स
कथं श्रेयस्करः¹² स्यात् । अतश्च विरुद्धानेकरूपदर्शनात् सन्ति याथात्म्य-
विदः¹³ पिनाकिनः ॥ ७६ ॥

1-1. A, C omit this. 2. Kumāra. 5, 71. 3. K, N: त्रि-
4. K, N: याथात्म्यविदः 5. B adds न सन्ति 6. C: निर्विभाव्योऽपि
7. B omits सन्नसौ 8-8. B: निराशीर्दिर्दश्चाकिञ्चिनः 9. B omits च
10. B: इत्युच्यते 11. B adds स्यात् 12. B: °स्करं 13. B:
यथात्म्य⁰

विभूषणोद्घासि पिनद्भोगि वा
गजाजिनालम्बि दुगूलधारि¹ वा ।
कपालि वा स्यादथवेन्दुशेखरं
न विश्वमूर्तेवधार्यते वपुः ॥ ७७ ॥

²⁻किं बहुना⁻² । विश्वमूर्तेः सर्वात्मनो देवस्य वपुरेवंविधमेवेति³ नावधा-
र्यते न निश्चीयते । तथा हि विभूषणोद्घासि वा ²⁻तद्ववतु पिनद्भोगि वा⁻²
प्रोतोरगम्⁴ । विरुद्धोभयरूपमपि⁵ भवतीत्यर्थः । एवमुत्तरत्र । गजाजिना-

लम्बि वा^६ कृतिधारि^७ वा सुपटूंसुकभृद्वा । कपालयुतं वा भवतु शशि-
मुकुटमथवा । कदाचिद्गीषणोऽसावीक्ष्यते कदाचित् सौम्यः^८ । यतो
विश्वमूर्तिरित्यर्थः^९ । ^२-एतेन 'त्वमेव^२ तावत्'^{१०} इति^{११} प्रत्युक्तम् ॥ ७७ ॥

1. K, N: दुकूल^० 2-2. B omits this. 3. B: °मेव इति 4. A:
प्रेतो^१; B: प्रावृतो^२ 5. B: °रूपमिति 6. B omits वा 7. B:
करिकृति^० 8. B: सोम्यः 9. B, C: °रिति वाक्यार्थः 10. Kumāra.
5, 66. 11. B: इत्यत्र

'पदं चिताभस्मरजः करिष्यति'^१ इत्युत्तरयितुमाह^२ —

तदङ्गसंस्पर्शमवाप्य^३ कल्पते
ध्रुवं चिताभस्मरजो^४ विशुद्धये ।
तथा हि नृत्याभिनयक्रियाच्युतं^५
विलिप्यते^६ मौलिभिरम्बरौकसाम् ॥ ७८ ॥

तस्य देवस्याङ्गसंपक्तिं^७ लब्ध्वा निश्चितं चिताभस्मरजोऽपि पवित्रं
संपद्यते । कुत इत्याह । ^८-तथा हि^९ नृत्याभिनयाः^{१०} करचरणादि-
प्रयोगास्तेषां^{११} क्रिया करणं तद्वशात् पतितं तन्नाकिनां शिरोभिर्विलिप्यते^{१२}
उत्पुस्यते^{१३} । यदि चामङ्गलं स्यात् तत्कथमहंपूर्विकया शक्राद्या उत्तमाङ्गेन
तद्विभृयुः^{१४} । ^{१५}-एतच्च प्रत्यक्षलक्षणम्^{१५} ॥ ७८ ॥

1. Kumāra. 5, 68; B: अधुना पदं for पदं 2. B: इत्यत्रोत्तरमाह
3. K, N: °संसर्गम^० 4. A: चित्ताभ^० 5. K, N: नृत्याभि^० 6. C:
विलुप्यते 7. B: °संस्पर्शं च 8-8. C omits this. 9. B: नृत्या 10. C
omits ये 11. A: °योगस्ते^०; B: °णादिकास्तेषां 12. A, C: °विलुप्यते
13. A, C omit उत्पुस्यते 14. B: तद्वहेयुः 15-15. B omits this;
C: °लक्षणम् for °लक्षणम्

असंपदस्तस्य वृषेण गच्छतः प्रभिन्नदिग्वारणवाहनो वृषा ।
करोति पादावुपगम्य मौलिना विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली ॥७९॥

तस्य देवस्य वृषगामित्वादसंपदो जरदगवधनस्यापि^१ वृषा शक्रः
चरणावागत्य^२ शिरसा विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली विकसितसुरकुसुम-

परागलोहिताङ्गुलीकौ विधत्ते । एवमीद्देशोऽपि यदि³ दरिद्रस्तदेवमस्तु ।
 ४-‘असंपद’ इति परमतापेक्षया । एतेन⁻⁴ ‘विलोक्य वृद्धोक्षम्’⁵ इति,
 ४-‘दिग्मवरत्वेन निवेदितं वसु’⁶ इति⁻⁴ च⁷ प्रत्यक्तम् । कीटशो वृषा ।
 प्रभिन्नः स्फुटितगण्डो⁸ दिग्वारण ऐरावणो⁹ वाहनं¹⁰ यस्य सः । उपगम्य
 द्विपेन्द्रादवरुह्य¹¹ ॥ ७६ ॥

1. C: °द्वग यस्यापि 2. A: शर⁰ 3. B, C omit यदि 4-4. B omits this; A: °मतपे⁰ for °मतापे⁰ 5. Kumāra. 5, 69. 6. Kumāra. 5, 71. 7. B: अत्र 8. B: °तमत्तो 9. B: ऐरावनो 10. B: वाहनो 11. B: °न्द्रमव⁰

विवक्षता¹ दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् ।
 यमामनन्त्यात्मभुवोऽपि कारणं कथं स लक्ष्यप्रभवो भविष्यति ॥८०॥

भवता² च्युतात्मना हरनिन्दावशाद् भ्रष्टचेतसा³ ‘अलक्ष्यजन्मता’⁴ इति
 दोषमपि कथयता शिवोद्देशेन⁵ साधु भद्रमेकमुक्तम्⁶ । यस्माद्यं ब्रह्मणोऽपि⁷
 प्रभवमामनन्ति कथयन्ति । ८-‘कामो ब्रह्मा ब्रह्मा च ब्राह्मणाश्र⁹ त्वत्संभूतं
 स्थाणु चरिष्णुचेदम्’ इति⁻⁸ । स¹⁰ देवः कथं लक्ष्यप्रभवो ज्ञातजन्मा भवि-
 ष्यति । तस्मादजत्वं¹¹ स्तुतिरेव ॥ ८० ॥

1. B: विवक्षिता 2. B omits भवता 3. B adds भवता 4. Kumāra. 5, 71; B: जन्म for जन्मता 5. B: सिवो⁰ 6. B: °मेकं वच उक्तम् 7. A: ब्राह्म⁰ 8-8. Mbh, 7,172,68; A: वा न वेदम्; C: वा न श्नु वेदम्; B omits this. 9. A, C: ब्रह्मणाश्र 10. B: अतः स 11. A: “जत्वां

अलं विवादेन यथा श्रुतस्त्वया¹ तथाविधस्तावदशेषमस्तु² सः ।
 ममात्र भावैकरसं मनः स्थितं न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते³ ॥८१॥

अथवा किमत्रोद्ग्राहणिकया⁴ । भवता याद्देशोऽवगतस्तादृशः सर्वमसौ⁵
 भवतु । मम त्वत्र⁶ देवे⁷ भावेन⁸ भक्तचनुरागेणकरसमेकरूपं मनः⁹ स्थित-
 मनुरागमयमेव संपन्नम् । न त्वया व्यावर्तयितुं⁻⁸ शक्यमित्यर्थः । यतः¹⁰
 कामवृत्तिः स्वेच्छाव्यवहृतिर्वचनीय¹¹ १२-वाच्यतां नेक्षते⁻¹² । यदुक्तम् —

‘असद्ग्रहस्य का नीतिव्यसनस्य क यन्त्रणा । ^{१३-}विपरीतार्थबोद्धारः सत्पथे
केन योजिताः^{-१३} ॥’ अशेषमित्यस्तक्रियाविशेषणम्^{१४} ॥ ८१ ॥

1. C: श्रुतस्तया	2. A: °विदस्ता°	3. A, B, C: °यदर्शिनी	
(the commentary supports °यमीक्षते only).		4. C: °मत्र ग्रह°	
5. C: सर्वमस्तु	6. A: त्वत्	7. B: देवो	8-8. B: °णैकं रसमेकरूपं
स्थितमस्थि तदनुरागमन्तयितु		9. C: °रूपं मनः	10. B: यस्माद्वचवहारः
11. B: °हर्तिनवं	12-12. B: परवाच्यतामीक्षते		13-13. B: विपरीताच्च
(lacuna shown by a blank of a quarter of a line).			14. B: °षमितिक्रि

निवार्यतामालि किमप्ययं बद्धः^१
 पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।
 न केवलं यो महतोऽपभाषते^२
 श्रृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥ ८२ ॥
 इतो गमिष्याम्यथेवेति वादिनी
 चचाल^{३-} सा च^{-३} स्तनभिन्नवल्कला ।
 स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः
 समाललभ्वे वृषराजकेतनः ॥ ८३ ॥

^{४-}इत्थं वादिनी ब्रुवाणा सा च देवी चचाल । देवोऽपि प्रत्यक्षीभूय
स्मेरमुखस्तां समाललभ्वे अवाष्टभ्नात् । कि वदन्तीत्याह^{-५} । हे आलि सखि^५
अयं वदुविप्रशिशुरपास्यताम् । यस्मादतोऽन्यदप्यघिकं^६ किमप्यवाच्यं विवक्षु-
वैकुकामः । यतः स्फुरितोत्तराधरश्चलितोधर्वौष्ठः । विवक्षया चौषुकम्पः^७ ।
यदि^{८-}किमपि विवक्षुः^{-८} किमिति निवार्यत इत्याह । यस्मान्न केवलं^९ यो
महत उत्तमातपभाषते परिवदति^{१०} स^{११} पापभाक्; योऽवद्योऽपि^{१२} तस्मा-
न्निन्दकादाकर्णयते^{१३} सोऽप्यपुण्यमाप्नोति । ^{१४-}अर्थैष न निवर्तते^{-१४} तदहमे-
वेतोऽस्मात्^{१५} स्थानाद व्रजामि । यदुक्तम् — ‘न वाच्यः परवादो वै^{१६} न
श्रोतव्यः कदाचन^{१७} । कणविव^{१८} पिधातव्यौ गन्तव्यं^{१९} वा ततोऽन्यतः ॥^{२०}
इति वादिनी जिगमिषया यदैवोत्तस्थौ^{२१} तदैव^{२२} देवः स्वरूपं प्रकटीकृत्य
तामाललभ्वे । स्तनभिन्नवल्कलेति चित्क्षोभप्रतिपादनपरम्^{२३} । संस्पर्श-
वशाद्वा^{२४} देहोच्छ्वासाद्वा^{२५} वल्कलबन्धत्रोटः^{२६} ॥ ८२-८३ ॥

1. K, N: बटुः 2. B: ^०भाष्यते 3-3. K, N: बाला 4-4. B omits this. 5. B: हे सखि 6. B: यतोऽस्मादन्यद^० 7. C omits च 8-8. B: विवक्षुः किमपि 9. C: केवलो 10. B: अपवदति 11. B adds तावत् 12. A, C: यावद्यो^०; B: योऽपि 13. B: ^०र्जयति 14-14. B: अथवा एषश्चेन्निवर्तते 15. B: ^०मेवेतत् 16. B: वा 17. C omits कदाचन 18. B; कणीं तत्र 19. A, C: प्रस्थोयं 20. Mahābhārata 12, 130, 12. 21. B: यासा तदैवोत्तस्थौ 22. B: तदेव 23. B: ^०नरूपम् 24. B omits वा 25. A, C: ^०सादेव 26. B: ^०बन्धनत्राटः

तं वीक्ष्य वेपथुमती ^{१-} सरसाङ्गसन्धि-
निक्षेप एव ^{१-} पदमुद्भृतमुद्भृहन्ती ।
मार्गचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः
शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्थौ ॥ ८४ ॥

ततो देवं साक्षात् पार्वती^२ दृष्टा कम्पस्वेदान्विता सती न ययौ नाप्य-
स्थात्^३ । यतो निक्षेपार्थं पदमुद्धृतं^४ तमेव^५ बिभ्रती । यदि ह्यसौ गच्छेत्
तत्स्थानान्तरे क्रमं न्यसेत् । अथापि तिष्ठेत् तदुद्धरणमनर्थकमिति^६ ^{७-}तत्रैव
तन्यसेत् । तत्रागमनं प्रस्तुतस्य तत्कारणस्याभावादस्थानमप्यपूर्ववृत्तान्ता-
वलोकनेन व्याकुलीभूतत्वात्^८ । मार्गशैलसंपर्कविह्वला सिन्धुनदी^९ यथा
प्रसररोधान्न याति न च^{१०} तिष्ठति तद्वदसौ^{१०} । तया हि^{११} निम्नं^{१२}
गन्तव्यम् ॥ ८४ ॥

- 1-1. B, K, N: ^०साङ्गयविट्ठिनिक्षेपणाय; C: सरसाङ्गयविट्ठिनिक्षेप for ^०ङ्गस-
न्धिनि^० 2. B omits पार्वती 3. B: नाप्यास्थात् 4. B: ^०मुद्धृत-
मुक्षिसमेव; C: ^०मुद्धृत- 5. B omits तमेव; C omits तम् 6. B: ^०र्थकं
स्यात् 7-7. B omits this. 8. B: सिन्धुनदी 9. B omits च 10. B
omits तद्वदसौ 11. A, B omit हि 12. B: निम्ने

अद्य प्रभृत्यनवमाङ्गि^१ तवास्मि दासः
क्रीतस्तपोभिरिति वादिनि चन्द्रमौलौ ।
अह्वाय सा नियमजं क्लममुत्सर्ज
क्लेशः फले न हि^{१२} पुनर्नवतां विघ्ने ॥ ८५ ॥

इति ब्रुवाणे शशिषेखरेऽह्नाय^२ तत्क्षणमेव देवी नियमजं तपःसमुत्थं क्लम-
मुत्ससर्ज^३ ग्लानि जहौ । किमित्याह । हे अनवमाङ्गि कल्याणगात्रि अद्यारभ्य
तवाहं^४ तपोमूल्यक्रीतो दास इत्येवं^५ भाषणात् । किमिति क्लमत्याग इत्याह ।
यस्मात् क्लेशः^६ फले सति न^७ पुनर्नवत्वं^८ विभर्ति । फलदर्शनान्नश्यतीत्यर्थः ।
क्लेशस्य ह्येतदेव नवत्वं यदङ्गुग्लान्याद्याविभविः^९ । अह्नायेति चतुर्थ्यन्त-
प्रतिरूपको^{१०} निपातस्तत्क्षणार्थवृत्तिः^{११} । ^{१२}-वसन्ततिलकं वृत्तम्^{१२} ।
अर्थान्तरन्यासोऽयमलङ्घारः^{१३} ॥ ८५ ॥

इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभव-
टीकायां पञ्चमः सर्गः ॥^{१४}

1. K, N: ^०वनताङ्गि; ^१a N: फलेन हि 2. B omits अह्नाय 3. C:
क्लेशमु^० 4. A omits तव; C: अहं तव 5. B: प्रेष्यः एवं 6. B, C: क्लेश-
7. B omits न 8. B adds विधत्ते 9. B: यदश्च ग्लानाद्याविभविः 10. B
omits चतुर्थको 11. B: निपात तक्ष^० 12-12 B omits this. 13. B:
^०सोऽलङ्घारः 14. A: इति श्रीरानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसम्भव-
टीकायां पञ्चमस्सर्गः इति भद्रम्; B: इति श्रीकुमारसम्भवे वल्लभदेवविरचितायां टीकायां
पञ्चमस्सर्गस्समाप्तिमगात्; C: इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सटीके पञ्चमः सर्गः ।

षष्ठः सर्गः

अथ विश्वात्मने गौरी संदिदेश मिथः सखीम् ।
दाता मे भूभृतां नाथः प्रमाणीक्रियतामिति ॥ १ ॥

अथानन्तरं हरावष्टव्या^१ पार्वती विश्वात्मने शिवाय^२ मिथो गुप्तं सखीं
संदिदेशज्ञापयत् । किम् । पिता मे दाता^३ प्रभुरतः^४ प्रमाणीक्रियतामत्र
वस्तुन्यधिक्रियताम्^५ । ^६-कन्या हि जनकाधीना^७ ॥ १ ॥

1. B omits हर 2. B: सर्वमूर्तये शर्वाय 3. B: धात्रदाता 4. B
adds स 5. C adds इति 6-6. B instead: कर्तव्यतायुक्तः
संपद्यतामित्यर्थः ।

तया व्याहृतसंदेशा सा बभौ निभृता प्रिये ।
चूतयष्टिरिवाभ्याशे मधौ परभृतामुखी^१ ॥ २ ॥

तया सख्या प्रियेऽभ्याशे समीपस्थेऽपि^२ व्याहृतः कथितः संदेशो यस्याः
सा, अत एव निभृता^३ सलज्जत्वाद्विनीता^४ देवी बभौ रेजे । स्वयमभाषणेन^५
निभृतत्वे सति शोभामवापेत्यर्थः^६ । शालीनत्वं हि कन्यानामलङ्घारः । केव
बभौ । मधौ वसन्तेऽभ्याशे निकटस्थे परभृतामुखी^१ कोकिलादूतीका चूत-
तरुलता यथा भाति । ^७-तत्संदेशस्य कथनार्थं कोकिलाया मुखत्वम् । औप-
चारिकश्च^८ संदेशव्यवहारः^७ । हरस्य मधुरूपमानं, गौर्यश्चूतलता, सख्या^९
परभृता^{१०} । ^{११}-परभृतादीनां^{१२} कोकिलार्थत्वेऽपि क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं, न
तु जातिरिति ‘जातेरस्त्रीविषयाद्’^{१३} इति डीष् त^{१४} भवति^{११} ॥ २ ॥

1. B: ^०भृता सखी; K, N: ^०भृतोमुखी 2. B omits अपि 3. B:
निभृतां 4. B: सलत्वा^० 5. A, C: ^०भाषमाणेन; B: स्वयमाभा^० 6. B
omits ^०भवापेत्यर्थः 7-7. B omits this; A: तत्संदेश...कथन for
तत्संदेशस्य कथनार्थं (lacuna marked by two points in a blank space
for 4 letters). 8. A: ^०चारिकाश्च 9. B: सख्या 10. B: परभृतः

11-11. B instead: परभूता कोकिलैव सखे लपनं यस्या इति क्वचित् 12. A:...
(lacuna marked by a blank of 3 spaces with one point in the middle). 13. Pāṇ. 4, 1, 63. 14. C omits न

स तथेति प्रतिज्ञाय विसृज्य कथमप्युमाम् ।
ऋषीञ्ज्योतिर्गृहान्सस्¹ सस्मार स्मरशासनः ॥ ३ ॥

स स्मररिपुस्तथेति प्रतिज्ञायैवं करोमीति² याचे नगेशमित्यङ्गीकृत्य गौरीं
च³ कृच्छाद्विमुच्य⁴ ऋषीनस्मार्षीत् । शेषत्वाविवक्षया⁵ षष्ठ्यभावः⁶ । कान्
मुनीन् । ज्योतीषि तारा एव⁷ गृहं धिष्ण्यं येषां तान् । सपर्णीनित्यर्थः ।
⁸-शसुर्हिसार्थः⁸ । स्मरं शासितवानिति⁹ स्मरशासनः¹⁰ । ¹¹-कुलपांसनव-
दीर्घः । शासोर्वा¹² रूपम्¹¹ ॥ ३ ॥

1. B, C, K, N: °तिर्मयान्स° 2. B omits इति 3. B omits च
4. B adds सानुरागतया 5. C: शेषत्वविं⁹ 6. B: षष्ठ्यभावः 7. B
omits एव 8-8 B omits this; C: शशु र्हिसार्थम्; Dhātupāṭha
727. 9. B omits इति 10. B here 8-8. 11-11. B omits
this. 12. C: शासो वा; Dhātupāṭha 1075.

ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः ।
सारुन्धतीकाः सपदि प्रादुरासन्पुरः प्रभोः ॥ ४ ॥

ततस्ते मुनयोऽरुन्धतीसहिताः सपदि स्मरणानन्तरमेव देवस्याग्रतः¹
प्रादुरासन्नाविर्बभूतुः² । निजैस्तेजोमण्डलैर्व्योम³ भासयन्तः ॥ ४ ॥

1. C: अस्वाग्रतः 2. A, C: °सन्नाविर्भूताः; B adds अरुन्धती भर्त्रा सह
नित्यं परिभ्रमति 3. B: °स्तेजोवलयैर्दीपिषुञ्जर्ह

आपुत्रास्तीरमन्दारकुसुमोत्तरवीचिषु¹ ।
आकाशगङ्गासोतस्सु² दिङ्नागमदगन्धिषु ॥ ५ ॥

कीदृशास्ते सपर्णयः । आकाशगङ्गासोतस्मु सुरसरितप्रवाहेष्वाप्लुताः

स्नाताः । कीदृशेषु । तीरोपान्ते³ ४-मन्दारकुमैरूतरा अधिका^५ वीचय-
स्तरङ्गा येषु । उत्किरेति^६ पाठे कुसुमान्युल्किरन्ति क्षिपन्ति^७ यास्ता^८ वीचयो
येषाम् । तथा जलक्रीडागतानां^९ दिग्गजानां मदगन्धो विद्यते येषु ॥ ५ ॥

1. B, C: °मोत्कर°; K, N: °मोत्किर° 2. K, N: व्योमगङ्गाप्रवाहेषु
3. B: तीरोपर्यन्ते 4-4. B: °कुसुमोत्करास्तै पूर्णा 5. B: उत्किरानिति
6. B omits क्षिपन्ति 7. B: ये ते 8. C: °क्रीडारतानां

मुक्तायज्ञोपवीतानि विभ्रतो हेमवल्कलाः^१ ।
रत्नाक्षसूत्राः प्रव्रज्यां^२ कल्पवृक्षा इवाश्रिताः^३ ॥ ६ ॥

मुक्तामयानि यज्ञोपवीतानि दधतः हैम्नः सुवर्णस्य^४ वल्कलानि
चीवराणि^५ येषां^६-ते हेमवल्कलाः^७ । ^८-रत्नमयानि चाक्षसूत्राणि^९ येषां
ते रत्नाक्षसूत्राः^{१०} । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते^{११} । कल्पवृक्षा इव प्रव्रज्यामाश्रिताः^{१०}
प्रव्रजिताः^{१२} । तेषां हि रत्नमुलभत्वम् । प्रव्रजनं^{१२} प्रव्रज्या । 'व्रजयजोभवि
क्यप्'^{१३} । ^{१४}-विभ्रत इति 'नाभ्यस्ताच्छतुः' इति नुभावः^{१४} ॥ ६ ॥

1. K, N: हैम° 2. B, C: प्राव्रज्यां 3. B: इवाश्रिताः 4. B
adds: हैम्नो विकाराणि हैमानि वा 5. B: चीराणि 6-6 B omits this.
7-7. B: रत्नैर्वा जपमालाः रत्नमयान्यक्षसूत्राणि 8. B omits रत्नाक्षसूत्राः
9. B: °त्प्रेक्षते 10 A: °माश्रितः 11. B: प्रव्राजिताः 12. B: प्रव्रजत
13. Pāṇ. 3, 3, 98. 14. Pāṇ. 7, 1, 78.

अधःप्रस्थापिताश्वेन समावर्जितकेतुना ।
सहस्ररक्षिना शश्त्सुप्रणाममुदीक्षिताः^१ ॥ ७ ॥

रविणा^२ नित्यं प्रणतिपूर्वमुदीक्षिता^३ ऊर्ध्वं दृष्टाः । तेषां हि ध्रुवनिकटे
स्थानम् । अत एवाधःप्रस्थापिता अश्वा येन । समावर्जितो नमितः
केतुर्ध्वजो येन ॥ ७ ॥

1. K, N: साक्षात्स° 2. C: रविना 3. B: प्रतिपू०

आसक्तबाहुलतया सार्धमुदृतया शुवा ।
महावराहदंशायां विश्रान्ताः^४ प्रलयापदि ॥ ८ ॥

तथा^२ प्रलयापदि कल्पान्तविपत्तावादिवराहदंष्ट्रायां विश्रान्ताः स्थिता
इत्यनश्वरत्वोक्तिः । किं केवलास्तत्र विश्रान्ता इत्याह । उदधृतया^३ भुवा-
सह । ^४सा हि^५ भगवता^६ तोयादुत्क्षिप्य दंष्ट्रायामूढा । आपातभया-
ल्लगिता^७ बाहुलता^८ यया ॥ ८ ॥

1. C: विश्रान्तः 2. B: तेषां 3. A: उदधृतः; C: उदधृत 4-4. A,
C: सापि 5. A: भवता; B: भगवतो 6. B: आसक्तापात्^९; A, B, C:
^०ल्लगिता 7. C: बहुलता

सर्गशेषप्रणयनादिश्वयोनेरनन्तरम्^१ ।
पुरातनाः पुराविद्विर्धार्तार^२ इति^३ कीर्तिंताः ॥ ९ ॥

पुराविद्विश्विरन्तनैर्मार्किण्डेयादिभिः^४ पुरातना आद्या धातारो वेधस^५
इति कीर्तिंताः^६ । कुतः । विश्वयोनेर्ब्रह्मणः सर्गशेषप्रणयनात्^७ । ब्रह्मणा हि
किञ्चिन्निर्मिय ततस्ते सृष्टौ नियुक्ताः ॥ ६ ॥

1. B: ^०जनयाद्विं^० 2. B: ^०धर्तिर 3. C: इव 4. B: ^०विद्विन्निर्चिं^०
5. B: वेधसा 6. B: शब्दिताः 7. B adds अनन्तरं

प्राक्तनानां विशुद्धानां परिपाकमुपेयुषाम् ।
तपसामुपभुज्ञानाः फलान्यपि तपस्त्विनः ॥ १० ॥

तपस्त्विनोऽपि^१ प्राक्तनानां पूर्वभूतानां^२ निर्मलानां पक्वानां^३ च तपसां
फलान्यशनन्तः^४ । अन्यस्य हि जन्मान्तरे तपः फलदायि^५ । एषां तु चिर-
जीवित्वात्तदैव^६ । अपिविस्मये^७ । चित्रं संप्रति तपस्यन्तोऽपि तपःफलोप-
भोगिनः^८ ॥ १० ॥

1. B: तथा तप^० 2. A: पूर्वशूलानां; C: पूर्वचीणिनां 3. B: विपक्वानां
4. B: ^०मश्नुवानः 5. B: फलधयिः 6. A, C: ^०जीवितात्तदैव 7. C:
अपि विस्मये 8. B: ^०पभागिनः and adds संप्रत्यपि तपस्यन्तीति तपस्त्विनः ।
कुलकम् ।

तेषां मध्यगता साध्वी पत्युः पादार्पितेक्षणा ।
साक्षादिव तपःसिद्धिर्बभासे बहूरुन्धती ॥ ११ ॥

तेषामृषीणां मध्यस्थारुन्धती बहूतितरां^१ बभासेऽशोभत^२ । कीदृशी^३ ।
पत्युर्वसिष्टस्य चरणनिहितनयना । यतः साध्वी पतिदेवता^४ । अन्यत्र हि^५
दृष्टिस्तस्या न व्रजति । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । साक्षात्मूर्तिमती तपःसिद्धिरिव ।
मुनीनां हि^६ सिद्धचा भाव्यम् ॥ ११ ॥

1. B: बहू नितरां 2. B: बभासे रेजे 3. A, C omit कीदृशी
4. C: पतिव्रता 5. A, C omit हि 6. B omits हि

तामगौरवभेदेन मुर्णीश्वापश्यदीश्वरः ।
स्त्री पुमानित्यनास्थैषा^१ वृत्तं हि महितं^२ सताम् ॥ १२ ॥

तामरुन्धतीमृषीश्वागौरवभेदेन समयाप्रतिपत्त्या देवोऽपश्यदावर्जयत^३ ।
यस्मादियं स्त्री अयं च पुमानित्येषा अनास्था अप्रधानं^४,^५-गौरवकरणे । एत-
दनुपयुज्यमानमपि तु सतां वृत्तं महितं शीलमादतम् । साधवो वृत्तं पूजयन्ती-
त्यर्थः । अरुन्धत्याश्रान्यः कश्चारित्रेणाधिकः^६ ॥ १२ ॥

1. B: °मानिति नास्थैषा 2. B: महतं 3. C: °वर्जयेत् 4. B:
अनास्था अदृढता; C: °प्रदानं 5-5. B omits this; C: गौ°कारणं for गौ°करणे

अतश्च —

तदर्शनादभूच्छम्भोभूयात् दारार्थमादरः ।
क्रियाणां खलु धर्म्याणां^१ सत्पत्न्यो मूलसाधनम्^२ ॥ १३ ॥

तस्या^३-अरुन्धत्याः साध्या^४ अवलोकनाच्छिवस्य^५ नितरां भार्यामा-
नेतुं^६ प्रयत्नोऽभवत् । यस्मादिज्यादीनां धर्म्याणां क्रियाणां साध्यः^७-पत्न्य
एव^८ मूलसाधनं कारणम् ॥ १३ ॥

1. B: धर्म्याणां 2. K, N: मूलकारणम् 3-3. B: साध्या अरुन्धत्या
4. B: आलोक° 5. B: भार्याग्रहणे तु 6-6. B: एव पत्न्या प्रधानं

धर्मेणापि पदं शर्वे कारिते पार्वतीं प्रति ।
पूर्वापराधभीतस्य कामस्योच्छ्वसितं मनः ॥ १४ ॥

कामस्य मन^१ उच्छ्वसितं विकसितम्^२ । शक्तिरूपेण मनोभूस्त्रस्त्रसित
इत्यर्थः । कदा । शर्वे पार्वत्यां धर्मेणापि पदमास्थाबन्धमुद्यम^३ ^४-कारिते
सति^{-५} । यदा^६ हरो गौरीमुद्गोद्गैच्छदित्यर्थः । एवं हयुक्तम् — ‘परिणेष्यति
पार्वतीं यदा’^७ इत्यादि । ^८-धर्मप्रेरितत्वं ‘तद्वशनाद’^९ इत्यादिनैव कथितम्^{-१०} ।
कीटशस्य कामस्य । पूर्वस्मादपराधादीश्वरचेतश्चालनलक्षणाद्ग्रीतस्य^{११} । अपि-
विस्मये । ^{१०}-चित्रमिदं यदुमायां पदं हरौ^{-१०} धर्मेण कारितो न तु रागेण,
तथापि स्मरः पूर्वापराधभीत^{११} इति^{१२} । भयं तु चण्डकोपत्वादीशस्य पुन-
वर्धाशङ्क्या ॥ १४ ॥

1. B omits मन	2. A, C: अङ्गकुरितं	3. C: उद्यमे	4-4. B:
कारितमिति
5. A omits दा	6. Kumāra. 4, 42.		7-7. B
omits this.
8. Kumāra. 5, 13.		9. B: °श्वरश्चेत ^० and adds
त्रस्तस्य	11. B: °राधाद्ग्रीतः
10-10. B: °मियमुमायां पदो हरो			
12. B omits इति			

अथ ते मुनयः सर्वे^१ मानयित्वा जगद्गुरुम् ।
इदमूच्चरनूचानाः प्रीतिकण्टकितत्वचः ॥ १५ ॥

ततस्ते समर्षयो भगवन्तं प्रणामादिनार्चयित्वेद^२ वक्ष्यमाणमूच्चरब्रुवन्^३ ।
कीटशाः । अनूचानाः^४ प्रह्लादा आज्ञाविधेयाः सांगवेदाध्यायिनो^५ वा । तथा
प्रीत्या^६ भक्तचा कण्टकितत्वचो^७ रोमाञ्चिताङ्गाः ॥ १५ ॥

1. C: दिव्या	2. B: °यित्वा	3. B: तद्वेक्ष्य ^०	4. B: रन् ^०
5. C: सांगा वेदां ^०	6. B omits प्रीत्या	7. B: कण्टकि ^०	

किमूचुरित्याह —

यद्ब्रह्म सम्यगाम्नातं यदग्नौ ^{१-}विधिना हुतम्^{-१} ।
यच्च तस्म तपस्तस्य विपक्षं फलमध्य नः ॥ १६ ॥

यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया ।
मनोरथस्याप्यपथं² मनोविषयमात्मनः ॥ १६-१७ ॥

³-यदस्माभिर्विधिवद् बहु वेदो⁻³ ज्ञानं ⁴-वाम्नातमभ्यस्तं, यच्च यथा-वदग्निहोत्रमासेवितं, यच्च⁵ सम्यडनियमश्च चीर्णस्तस्य⁻⁴ सर्वस्याधुना⁶ फलं पक्व⁷ यद्वयं भुवनगुरुणा⁸ भवतात्मनो मनोविषयं चित्तगोचरमारो-पिताः प्रापिताः⁹ । यत्त्वया स्मृता इत्यर्थः । कीदृशं तम्¹⁰ । मनोराज्या-नामप्यपथमविषयम्¹¹ । ¹²-न हि मनोरथा अपि कस्यचिदेतावन्तः प्रसृता यद्गवानपि¹³ स्मरिष्यतीति⁻¹² ॥ १६-१७ ॥

1-1. C: विधिवदधुतम् 2. K, N: °स्याविषयं 3-3. C: °धिवद्वेदः ब्रह्मज्ञानं 4-4. B: वा तदनुभूतं यच्च यथावदादिष्टं यच्च सम्यडनियमः चीर्णः तस्य 5. A: यच्च यच्च 6. B: °स्याना 7. B: विपक्वं 8. B: भवन- 9. A, C omit प्रापिताः 10. B omits तम् 11. B: °मप्यपथं नैतदस्मा-भिरभिलषितम् शिवोस्माकं सत्ता । युगलम्; C: °नामपथम्° 12-12. In B this sentence follows verse 18, i. e. it is written before the commentary on verse 18. 13. B: °गवान्नः

यस्य चेतसि वर्तेथाः स तावत्कृतिनां वरः ।
किं पुनर्ब्रह्मयोनेर्यस्तव चेतसि वर्तते ॥ १८ ॥

यस्य ¹-तावत् त्व⁻¹ चेतसि वर्तेथास्तिष्ठेः स² कृतिनां वरः कृतार्थनां श्रेष्ठः । पुण्यसंभारान्विता³ हि भवन्तं⁴ स्मरन्ति । किं पुनर्यस्तव चेतसि वर्तते त्वं यस्य स्मरसि स⁵ कृतार्थनां⁶ वरो न भवेत् । ⁷-ब्रह्मणो विरञ्चस्य परस्य वा ज्ञानस्य योनेः प्रभवस्य तव⁻⁷ ॥ १७ ॥

1-1. B omits this. 2. B adds तावत् 3. B: °सभावान्वि° 4. B: भगवन्तं 5. B omits स 6. B: कृतिनां 7-7. B: ब्रह्मयोनेः परमेष्ठिनः प्रभवस्य

सत्यमर्काच्च सोमाच्च परमध्यास्महे पदम् ।
अद्य तृच्छस्तरं तन्मः¹ स्मरणानुग्रहात्तव ॥ १९ ॥

ध्रुवनिकटवासात्² कामं सूर्येन्दुभ्यां परमुच्चैःस्थानं³ वयमधितिष्ठामः⁴।
अद्य तु तदस्माकं⁵-भवतो ध्यानप्रसादादुन्नततरम्⁵। त्वदनुध्यानाद्वि-
वयमत्युन्नताः संवृत्ताः⁶। ⁷-उच्चैस्तरामित्याम्बन्तपाठो⁸ न न्याय्यः पदस्य
द्रव्यत्वात्⁷ ॥ १६ ॥

1. K, N: ताम्यां 2. B: ध्रुवं नि^० 3. B: ^०मुक्तस्थानं 4. A,
C: ^०मधिष्ठामः 5-5. A, C: भवदाख्यान^० 6. C: संवृत्ताः 7-7. B
omits this. 8. Cf. Pāṇ. 5, 4, 11.

त्वत्संभावितमात्मानं बहु मन्यामहे वयम् ।
प्रायः प्रत्ययमाधते स्वगुणेषूत्तमादरः ॥ २० ॥

त्वया संभावितमादृतं यथात्त्वेन¹ ज्ञातं सन्तमात्मानं वयं² बहु मन्या-
महे उत्कृष्टं जानीमः। यस्मादुत्तमादर ईश्वरपूजाप्रायेण स्वगुणेषु प्रत्ययम-
वबोधं³ विश्वासमाधते⁴ करोति। महाजनगौरवाद्विः⁵ ज्ञायते नूनं गुणान्विता
वयमिति। बह्विति⁶ क्रियाविशेषणत्वेऽपि⁷ आत्मन एवोत्कर्षः⁸ प्रतीयते ॥२०॥

1. B: योग्यत्वेन 2. B omits वयं 3. B: प्रत्ययं बोधं 4. B:
विनाम्भमा^३ 5 B: ^०जनो गौरवाद्वि- 6. B omits बह्विति 7. C:
^०प्रेऽपि 8. B omits एव

या नः प्रीतिर्विरूपाक्ष त्वदनुध्यानसंभवा ।
सा किमाख्यायते^१ तुभ्यमन्तरात्मासि देहिनाम् ॥ २१ ॥

हे विरूपाक्ष पिङ्गलनेत्र भवत्स्मरणोत्पन्ना यास्माकं तुष्टिः सा किमिति^२
तवावेद्यते^३। यस्मात् सर्वेषां प्राणिनां त्वमन्तस्तिष्ठसि^४। अतश्च स्वयमेव^५
सर्वमवैषि ॥ २१ ॥

1. K, N: किमावेद्यते 2. B omits इति 3. B adds कियतीत्यर्थः
4. B omits त्वम् 5. B: त्वं

इदानीं प्रसंगाद्गवत्स्वरूपजिज्ञासयाहुः^१ —

साक्षाद् वृष्टोऽसि न पुनर्विद्वस्त्वां वयमञ्जसा ।
प्रसीद कथयात्मानं^२-न धियां पथि^२ वर्तसे ॥ २२ ॥

चित्रमिदं यत्साक्षादवलोकितोऽस्यथ^३ चाङ्गसा कात्स्न्येन तत्त्वतो वा त्वां^४ वयं न जानीमः । अतश्च^५ प्रसादं कुरु । आत्मस्वरूपं कथय किं रूपोऽसीति । स्वयमेव^६-कथं न विचारयथेत्याह^७ — न धियां पथि वर्तसे । यश्च बुद्धेर-विषयः स स्वयं^८ कथमवगम्यताम्^९ ॥ २२ ॥

1. B: भग^०सया प्रसंगादाहुः 2-2. B: धिया पथि न 3. B: °क्षादालो^१
4. B omits त्वां 5. B omits च 6-6. A: °त्याहुः; B: कथयन्नविचारयन्ती-
त्याहुः C: °चारयथेत्याहुः 7. B omits स्वयं 8. B: कथं ज्ञेयम्

‘कथयात्मानम्’^१ इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाहुः^२ —

किं येन सृजसि व्यक्तमुत^३ येन विभर्षि तत् ।
^{४-} आहो यस्तस्य^४ संहर्ता भागः कतम एष ते ॥ २३ ॥

अयं तव प्रत्यक्षदृश्यो भागः कतमः । किं येन^५ ब्रह्मादिस्तम्बान्तं^६ जगत् सृजसि स ब्रह्मा, उत येन तदिविभर्षि पालयसि^७ स विष्णुः, आहो^८ यस्तस्य व्यक्तस्य संहर्ता ग्रसिता स रुद्र इति^९ । ^{१०-}भागः कतम एष ते । रुद्रत्वेऽवगतेऽपि^{११} कः संशयस्यावसर इति चेद् वहुरूपत्वमेव^{१०} ॥ २३ ॥

1. Kumāra. 6, 22; B omits कथंनम् 2. वेशेणाहुः is lost in
B with the margin; C: विशेषणमाहुः 3. B: विश्वमुत 4-4. K, N:
अथ विश्वस्य; B, C: अहो for आहो 5. B adds व्यक्तं 6. B:
°स्तम्भान्तं 7. A omits पालयसि 8. B: अहो 9. B: इच्छेत्थापि
सत्यम् 10-10. B omits this. 11. C: °वगृहीतेऽपि

अथ वा सुमहत्येषा प्रार्थना देव तिष्ठतु ।
चिन्तितोपगतांस्तावच्छाधि^१ नः करवाम किम् ॥ २४ ॥

अथ वैषाभ्यर्थना^२ ^{३-}गुह्यार्थप्रकाशनादतिमहती भगवन्नास्ताम्^३ । ध्यातान् सतः प्राप्तानस्मानाज्ञापय^४ किं करवाम^५ साधयामेति^६ । प्रार्थने लोट^७ ॥ २४ ॥

1. K, N: °तोपस्थितांस्ता^०; B: चिन्तितोपगतांस्ता^० wrongly cancelled
and repeated on the margin; and चिन्तितो later cut off. 2. B:

°र्था; C: वाभ्यर्थनैषा 3-3. A: गुह्यार्थ प्र^o; B: गुह्यार्थविबोधादिति महती दुर्लभा
ज तावदास्ताम् 4. A: °प्राप्तानास्मानाज्ञापक 5. B: °वामः 6. B omits
सा॑ति 7. Cf. Pāṇ. 3, 3, 161-162.

अथ मौलिगतस्येन्द्रोविंशदैर्दशनांशुभिः ।
उपचिन्वन् प्रभां तन्वां प्रत्याह परमेश्वरः ॥ २५ ॥

¹-ततो देवः⁻¹ प्रत्याह प्रतीपमलपत्² । किं कुर्वन् । शिरःस्थस्य
शशिनोऽल्पीयसीं जयोत्स्नां निर्मलैर्दन्तमयूखैरुपचिन्वन् वर्धयन् । ³-आहेति
भूते णलन्तभ्रमात्⁴ प्रयोगः प्रमादजः⁻³ ॥ २५ ॥

1-1. B: अथ ततस्तान् 2. B: प्रतीपमालापवान्; A: प्रतीपलपती 3-3.
B omits this 4. Cf. Pāṇ. 3, 4, 84.

कन्यामार्गणचोदनादशान्तताशङ्कानिवारणायाह¹ —

विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित्प्रवृत्तयः ।
ननु मूर्तिभिरष्टाभिरित्थंभूतोऽस्मि सूचितः ॥ २६ ॥

भवतामवगतमेवैतद्यथा² मम याः काश्चन प्रवृत्तयो ये केचिद्वचापारास्ते³
न⁴ स्वार्था अपि तु परार्थः⁵ । यतः क्षितिसलिलपवनहृताशनयजमानाकाश-
सोमसूर्याख्याभिरष्टाभिस्तनुभिरेवंविधः⁶ परार्थोन्मुखः⁷ ⁸-कथित एवाहम⁻⁸ ।
पृथिव्यादीनां हि⁹ व्यापाराः परार्था एव । ¹⁰-वो विदितमिति 'क्तस्य च
वर्तमाने'⁻¹⁰ इति षष्ठी ॥ २६ ॥

1. B: °र्गणखा(?)दनादे(?)शान्तताशङ्कानिषेधाया 2. A: °तामेव^o
3. B: केचन व्यापाराः 4. B omits न 5. B: परमार्था एव 6. B:
क्षितिजलपव°भिस्तभिरेवंविधः 7. B: परमार्थपराः 8-8. B: कथिता एव
9. B adds वृत्तयो 10-10. B omits this; Pāṇ. 2, 3, 67; C: उक्तस्य
for क्तस्य

सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टिं विद्युत्वानिव चातकैः ।
अरिविप्रकृतैर्देवैः प्रस्तुतिं प्रति याचितः ॥ २७ ॥

^{१-}स परार्थवृत्तिरहं^२ सपत्नपरिभूतर्गीर्वणैः प्रसूति पुत्रं प्रति याचि-
तोऽर्थितो ‘भगवन्नपत्यमुमायामुत्पादय,^३ योऽस्माकं जयाय सेनानीर्भविष्यति’,
^{३-}इति । यथा^४ तृष्णातुरैः पिपासुभिश्चातकैर्भूयरविशेषैविद्युत्वात्^५ मेघो
वृष्टिः^६ याचयते । ^{६-}याचित इत्यप्रधानकर्मणोर्निष्ठयोक्तवात् प्रधानयोः प्रसूति-
वृष्टच्छोद्धितीया भवत्येव^७ । विद्युतो विद्यन्ते यस्यासौ^८ विद्युत्वान्^९ । ‘तसौ
मत्वर्थे^{१०} इति भत्वात्^{११} पदत्वाभावे^{१२} जश्त्वाभावः^{१२} ॥ २७ ॥

1-1. B: सोऽमरार्थप्रवृत्तोऽहमद्य 2. A: °त्पादयं 3-3. B: इत्थंभूत
इमेव प्रकारं प्राप्तं 4. B omits पिपासुभिश्च 5. B adds प्रति 6-6. B
omits this. 7. B: यस्य स 8. Cf. Pāṇ. 5, 2, 94; 8, 2, 10. 9. Pāṇ.
1, 4, 19; B: चत्वर्थे, C: मत्वर्थः for मत्वर्थे 10. B omits भत्वात्
11. Cf. Pāṇ. 1, 4, 14; B: सदत्वाभावे 12. Cf. Pāṇ. 8, 2, 39; B:
दत्वाभावः

अत आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने ।
उत्पत्तये हविर्भोक्तुर्यजमान इवारणिम् ॥ २८ ॥

यतोऽहं^१ पुत्रं याचितो तत्कारणादात्मजन्मने^२ पुत्रोत्पत्तये गौरीमाहर्तु-
मानेतुमिच्छामि^३ । यथाग्नेराविर्भावाय दीक्षितोऽरणि दारवीमाजिही-
र्षति^४ ॥ २८ ॥

1. B: यदाहं 2. B, C: अतः कार^० 3. B, C: °मानीतुं 4. B:
दारमाजिं

तामस्मदर्थे^१ युष्माभिर्योचितव्यो हिमालयः ।
विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः^२ सदनुष्ठिताः ॥ २९ ॥

अतस्तां पार्वतीं मदर्थं भवद्विनंगेशोऽर्थयितव्यः । यस्यायं व्यापारस्त-
न्मुखेन^३ कथं न मृग्यत इत्याह^४ । सदनुष्ठिताः साधुभिर्निश्चिताः संबन्धा
विकृतिं न यान्ति स्थिरा भवन्ति ॥ २६ ॥

1. B, K, N: °दर्थे 2. A: °न्धः 3. A: °पारास्त^० 4. B
omits इत्याह

सर्वेश्वरः सन्^१ कथमसमेन संबन्धं कुरुत^२ इत्याह —

उच्चेन स्थितिमता धुरमुद्धता भुवः ।
तेन योजितसंबन्धं वित्त^३ मामप्यवच्छितम् ॥ ३० ॥

तेनाद्रिराजेन कृतसंबन्धं^४ मामप्यवच्छितं^५ कृतार्थं वित्त जानीत । यथा मया जामात्रा स श्लाघ्यते^६ तथाहमपि तेन श्वशुरेणत्यपिशब्दार्थः^७ । तथा हि रूपद्वयेनासावुत्कृष्टः । तत्र स्थावरपक्षे तावत्तेनोन्नतेन^८ व्योमस्पृशा स्थितिमता स्थिरेण भुवो धुरं भारं विभ्रता । महीधरत्वादद्रीणाम् । जङ्गमपक्षेऽप्युन्नतेन^९ महाप्रभावेन^{१०} स्थितिमता समर्यदिन भुवो धुर^{११} योगक्षेममुद्धता । पर्वतराजत्वात् । वित्तेति विदेलोट्ट^{१२} ॥ ३० ॥

1. B: स but C: सः	2. A, C: कुरुष	3. B: वेत्त	4. B: संबन्धं
कुर्वता	5. A: मामस्य वच्छितं	6. A, B, C: श्लाघते	7. B: श्वशुरेति
वाक्यार्थः	8. B omits तावत्	9. B: जङ्गमेऽपि उन्न ^०	10. B: °वेणे-
त्यर्थः	11. B: भारं	12. A: विदेलोट्ट	त्यर्थः

एवं वाच्यः स कन्यार्थमिति वो नोपदिश्यते ।
भवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः ॥ ३१ ॥

वरगुणानुद्दिश्य कन्यार्थमित्यं तत्पितुर्वक्तव्यमिति^१ भवतां नोच्यते^२ । यस्माद्विपश्चितो युष्मन्निर्मितमाचारं^३ व्यवहारमाहुः । सृतिकर्तारो^४ हि यूयम्^५ ॥ ३१ ॥

1. B: तस्य वक्त ^०	2. C adds मया	3. A: °न्निर्मित्तमा ^० ; B:
भवन्निर्मिणेन
4. A: सृतिहर्तारो	5. B adds उपदेष्टार इत्यर्थः	

आर्याप्यरुन्धती^१ तत्र व्यापारं^२ कर्तुमहृति ।
प्रायेणैवंविधे^३ कार्ये पुरन्ध्रीणां प्रगल्भता ॥ ३२ ॥

तत्र हिमवद्गृहे तत्रभवत्यरुन्धत्यपि^४ व्यापारं साहायकं^५ विधातुमहृति^६ । यस्मादेवविधे कार्ये वधूमार्गणकृत्ये प्रायेण पुरन्ध्रीणां^७ चातुर्यम् । एता^८ ह्यनिच्छन्तमपि^९ कन्यापितरं^{१०} प्रेरयितुं जानन्ति ॥ ३२ ॥

1. B: °रुन्धन्ती 2. B: °पारं 3. B: प्रायेनैवं° 4. B: तत्र-
भवतामध्येषारुन्धती 5. C: सहायकं 6. B: कर्तुम° 7. B adds
प्रगल्भता 8. B: ता 9. B: हि अभ्यर्थमपि 10. B, C: कन्यां पि°

तत्प्रयातौषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरम् ।
महाकोशे¹ प्रपातेऽस्मिन्संगमः पुनरेव नः ॥ ३३ ॥

तत्स्मात्कारणात्² साधनायौषधिप्रस्थाख्यं हिमवत्पुरं प्रयात व्रजत ।
पुनश्चास्माकं³ कार्यसिद्धिनिवेदनायास्मिन् महाकोशाख्ये⁴ प्रपाते भृगौ⁵
समागमः⁶ । अत्राहं भवतां प्रतिपालयामीत्यर्थः⁷ ॥ ३३ ॥

1. K, N: °कोशी- 2. B: °त्कार्य- 3. A, C: नश्चा° 4. B:
°कोशी- 5. B: नदीभृगौ 6. C: समासः 7. B: प्रतिपत्तुमिच्छामी-
त्यर्थः । महाकोशीति तस्याः संज्ञा ।

तस्मिन् संयमिनामाद्ये जाते परिणयोत्सुके¹ ।
जहुः परिग्रहब्रीडां प्राजापत्यास्तपस्विनः ॥ ३४ ॥

ततस्तस्मिन्² भगवति संयमिनामाद्ये³ विवाहाभिमुखे⁴ संपन्ने⁵-सति
प्राजापत्या ब्रह्मतनया मुनयः⁵ परिग्रहब्रीडां⁶ विवाहलज्जां⁷ जहुरत्यजत् ।
ते हि नित्यब्रह्मचारिणः^{7a} शम्भोरग्रे सदैव लज्जिता आसन् । अनुभूतखी-
संगमानामस्माकं कीदृशी तपस्वितेति । ⁸-तदा तु तस्मिन्नपि⁸ रागिणी⁹
जाते सर्वेषां साम्यादपत्रपात्यागः ॥ ३४ ॥

1. B: परिनयो°; K, N: °णयोन्मुखे 2. B omits ततस् 3. B:
°द्येऽपि 4. B: विवाहोत्सुके 5-5. B omits this. 6. A: °ग्रहणीरां;
B adds ते 7. A omits वि°जां 7a. B: नित्यं ब्र° 8-8. B: तदा-
न्तरस्मन्नपि 9. C: रागिनि

ततः परममित्युक्तवा¹ प्रतस्थे मुनिमण्डलम् ।
भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमास्पदम्² ॥ ३५ ॥

अनन्तरं³ परममेवमस्तिवत्यभिधाय⁴ सप्तर्षिवलयं जगाम । देवोऽपि

महाकोशीप्रपातं संचार । परममित्यभ्युपगमे^५ । पुण्याहवचसी-
त्यन्ये^६ ॥ ३५ ॥

1. A, B, C: परमोमि० 2. C: प्रथमोदिष्ट० 3. A: °न्तर; B ततोऽन०
4. B: परमोमेव०; C: °मस्त्वभिं० 5. A: °भ्युगमे; C: परमित्य० 6. B:
°सीभ्यन्ते; C: °वचसीत्यर्थः

^{१-}त आकाशमसिश्याममुत्पत्य^{-१} परमर्पयः^२ ।
आसेदुरोषधिप्रस्थं^३ मनसा^{४-}सह मानसाः^{-४} ॥ ३६ ॥

मनसा निर्मिता मानसास्ते^५ सपर्षयः खङ्गनीलं^६ खमुदगम्यौषधिप्रस्थं^७
पुरमासेदुः प्रापुः । मनसा सह मन इवेति चातुर्योक्तिः^८ । यदैव^९ गमनाय
मनः^{१०} कृतं तदैव^{११} प्रापुरित्यर्थः ॥ ३६ ॥

- 1-1. K, N: ते चाकाश०; C: °ममुत्प्लुत्य 2. B: मुनिपुङ्गवः 3. B:
आसीदुरो० 4-4. K, N: समरहंसः 5. B reads ते after सपर्षयः
6. A: खङ्गनीलं; C: खङ्गश्यामं 7. B: खमुत्प्लुत्य ओष०; C: खमुदग्म्यो०
8. B adds मनः प्रणिहितं ते च प्रापुरित्यर्थः 9. B omits यदैव 10. B
adds चेत् 11. B adds तत्र

इदानीमोषधिप्रस्थवर्णनमाह --

अलकामतिवाह्येव^१ वसति वसुसंपदाम् ।
स्वर्गाभिष्यन्दवमनं^{२-} कृत्वेव विनिवेशितम्^{-२} ॥ ३७ ॥

कीटशं^३ पुरम् । वसुसंपदां रत्नवृद्धीनां^४ वसनिमाश्रयभूतामलकां
धनदपुरीमतिवाह्येव^५ निष्ठीङ्गेव लुण्ठयित्वेव निर्मितम् । तथा^६ स्वर्गस्या-
भिष्यन्दवमनं^७ सारोच्चयं विधायेव रचितम्^८ । सर्वोत्कृष्टयोरलकामरा-
वत्योः सारमादायेव कृतमित्यर्थः । ^{९-}एवं ह्युक्तम् — ‘भूतपूर्वमभूतपूर्व^{१०}
वा परदेशापवाहनेन । स्वदेशाभिष्यन्दवमनेन च नगरं विनिवेशयेत्’^{११}
इति^{-९} ॥ ३७ ॥

1. B, C, K, N: °वाह्येव 2-2. B, C, K, N: कृत्वेवोपनि०; A:

^०निवेदितम् 3. B: कोटशीं 4. A, C: रत्नद्वोनां 5. B: वैश्रवणपुरी^०;
C: ^०वह्यैव 6. C omits तथा 7. B: स्वर्गाभि^०; C: ^०भिषन्द^०
8. B: विरचितम् 9-9. B omits this. 10. C: पूर्वभूतम्^० 11. Kauṭि-
liya: Arthaśāstra 2, 1, 1 (editions vary).

गङ्गास्रोतःपरिक्षिप्तं वप्रान्तज्वलितौषधि^१ ।
बृहन्मणिशिलासालं^२ गुप्तावपि मनोहरम् ॥ ३८ ॥

अन्यत्र कस्मात्तन्न^३ रम्यं, गुप्तौ गुप्तिस्थानेऽपि^४ पर्यन्तप्रदेशेऽपि^५ मनोहरं
सेव्यम्^६ । तथा हि गङ्गास्रोतसा परिक्षिप्तं^७ वेष्टितमिति जलगुप्तिः^८ । वप्रान्ते
तटनिकटे ज्वलितौषधीत्यग्निदुर्गत्वम् । ^९-बृहन्मणिशिला एव साला^{१०}
प्राकारो^{११} यत्रेति प्राकारगुप्तिः^{१०} । ^{११}-अन्यत्र तु नगरे जलाग्निप्राकार-
गुप्तयो भीषणा असेव्या भवन्ति^{१२} ॥ ३८ ॥

1. N: ^०जर्वं; B: ^०ज्वलतौ^० 2. B: बृहण्मणिशिलासारं; A: ^०लाशालं
3. B: तु तत्कस्मात्तन्नगरं 4, C: गुप्तस्था^० 5-5. A: ^०हरस्येव्यम् 6. A,
C: विक्षिप्तं 7. C: जगुप्ति 8-8. B: बृहत्यः मणिमय्यः शिला एव सालं
9. A: साला; C: सालः 10. B: निकटगुप्तिः 11-11. B omits this.

जितसिंहभया नागा यत्राथा विलयोनयः ।
यक्षाः किंपुरुषाः पौरा योषितो वनदेवताः ॥ ३९ ॥

यत्र करिणो जितसिंहभयाः^१ केसरिभ्यो^२ न त्रसन्ति^३, अश्वाश्र^४ बिल-
योनयो^५ वनविवरेभ्य^६ उत्तिष्ठन्तीति सैन्यसंपत्तिकथनम्^७ । यत्र पुण्यजनाः^८
किनरादय एव पौरा^९ जानपदाः^{१०}, वनदेवता एव च योषितोऽङ्गनाः ।
^{११}-अथ^{१२} किमन्यजातीयाः पौरयोषितो वने तत्र न सन्ति^{१३} । कियती वैषा
प्रशंसा । एवं तर्हि, यत्र यक्षाः किंपुरुषाश्च पौरतुल्या वनदेवताश्च योषिन्निभा
न तु तेषु तासु वा कस्यचिद् गौरवबुद्धिरिति पौरयोषितप्रशंसा^{१४} ॥ ३९ ॥

1. B adds सिहेभ्यो भयं 2. A: ^०रिभ्यर् 3. C: त्रस्यन्ति 4. A:
अश्वा 5. C: वनबिल^० 6. B: योनिविवराद् 7. A: सैन्यकथनम्;
B: संपत्तिं^० 8. A, C: ^०जन 9. B: पौर 10. B: जनपदाः 11-11. B
omits this. 12. C: अन्यत्र 13. C: त्रस्यन्ति

शिखरासक्तमेघानां व्यज्यन्ते यत्र वेश्मनाम् ।
अनुगर्जितसंदिग्धाः¹ करणैर्मुरजस्वनाः ॥ ४० ॥

यत्र वेश्मनां मुरजस्वनाः करणैस्तालैव्यर्थज्यन्ते न तु स्वतः ।
यतः² शिखरासक्तमेघानामुच्चशुद्धावस्थितजलदानाम्³ । अत एव तेऽनुगर्जिते-
नाम्बुदरवप्रतिश्रुत्या⁴ संदिग्धाः । किमेतन्मेघगर्जितं स्यादुत मुरजध्वनि-
रितिः⁵ । संशये⁶-च करणानां⁶ व्यञ्जकत्वम् । न हि जलदरवेषु ताल-
सङ्कावः⁷ ॥ ४० ॥

1. B: °गर्जन्त स^० 2. B: कीटशानां 3. B: °मेघानां शृङ्गलग्नाम्बुदानां
4. B: °जितेन मधुरगम्भीरेण रवेण श्रुता अत एव; A: °श्रुता; C: °तिश्रुता:
5. B: °ध्वनिः तत्र 6-6. B: सति मृदङ्गशब्दानां करणैर्; C omits च
7. B: तारमन्द्रभावः

यत्र कल्पद्रुमैरेव विलोलविटपांशुकैः ।
गृह्यन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता ॥ ४१ ॥

यत्र^१ वेश्मसु यन्त्रपताकाश्रीः^२ कृतकवैजयन्तीशोभा^३ कल्पवृक्षैरेव ।
यन्त्रपताकाया^४ या शोभा कार्या^५ तां यत्र^६ सुरतरव^७ एव गृहेषु^८ कुर्वन्ती-
त्यर्थः । यतो^९-विलोलविटपांशुकैविलोलानि चटुलानि^{१०} विटपेषु^{१०}
प्रकाण्डेष्वंशुकानि वासांसि^{११} येषां तैः^{१२} । पताकायां ह्यम्बरैर्भाव्यम्^{१३} ।
अत एवासौ विनैव पौरादरेण पुरुषप्रयत्नेन निर्मिता कृता ॥ ४१ ॥

1. B: गृहेषु यन्त्रमध्यः पताका यत्र 2. B: °ताकश्रीः 3. B: कृतका
वै^० 4. B: °पताकाय 5. B, C: कार्य 6. B omits यत्र 7. B:
सुरत 8. B omits गृहेषु 9-9. B: °विलोलानि च तानि, omitting
चटुलानि; C: °शुकैः, omitting विलोलानि चटुलानि 10. B adds अंशुकानि
11. B omits वासांसि 12. B omits तैः 13. B: हि अंशुकैर्भा०

यत्र स्फटिकहर्म्येषु नक्तमापानभूमिषु ।
ज्योतिषां प्रतिबिम्बानि प्राप्नुवन्त्युपकारताम्^१ ॥ ४२ ॥

यत्र^२ स्फाटिकेषु^३ सौधेष्वापानभूमयः^४ सरकोर्व्यस्तासु^५ ^६-नक्तं निशि^७
 -ताराप्रतिमा एवोपकारतां^८ पुष्पप्रकारतां^९ पुष्पप्रकरत्वं यान्ति । सित-
 त्वेन तत्साद्यात् ॥ ४२ ॥

1. K, N: ^०पहार^० 2. B adds पुरे 3. B: स्फटिकेषु 4. B:
 हृष्येव या आपानभूमयः 5. B: सरकेलाव्यस्तासु; C: सरकै: व्यस्तासु 6-6. B
 omits this. 7-7. C: ^०प्रतिमैवो^० 8. C omits पुष्प^०तां

यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः^१ ।
 अनभिज्ञास्तमिस्ताणां^२ दुर्दिनेऽप्यभिसारिकाः^३ ॥ ४३ ॥

यत्र नक्तं रात्रौ दुर्दिनेऽप्यसारवर्षेऽप्यभिसारिका विलासिन्यस्तमिस्ताणां
 तमसामनभिज्ञा अननुभवित्यः^४ । ध्वान्तभयं^५ न जानन्तीत्यर्थः । यत
 ओषधिदीप्त्या दर्शितः^६ संचरो^७ मार्गो यासां ताः^८ । संचरन्त्यस्मिन्निति^९
^{१०}-संचरो मार्गः^{१०} । तम एव तमिस्तम^{११} । दुर्दिनं वर्षम्^{१२} । ^{१३}-उक्तं
 च^{१३}--'या दूतिकागमनकालमपारयन्ती सोहुं स्मरज्वरभरातिपिपासितेव ।
 निर्याति वल्लभजनाधरपानलोभात्सा कथयते कविवरैरभिसारिकेति'^{१४} ॥ ४३ ॥

1. A: ^०संचरः 2. A: ^०भिज्ञात० 3. B, C, K, N: ^०नेष्वभिर०
 4. B: अननुभवत्योष्टु; C: अननुभवन्त्यः 5. B: तु भयं 6. B: दर्शित-
 7. C: संचारः 8. B omits ताः 9. C omits इति 10-10. B
 omits this. 11. B: तमिस्ता 12. B: मिश्रम् 13-13. A, B
 omit this. 14.—?—

यौवनान्तं वयो यस्मिन्नातङ्कः^१ कुसुमायुधः^२ ।
 रतिखेदसमुत्थानाः^३ निद्रा संज्ञाविपर्ययः ॥ ४४ ॥

अन्यत्र स्थविरान्तं^४ वयस्तत्र तु^५ यौवनान्तमिति जराद्यातङ्काभाव-
 कथनम् । यत्र^६ च^७ सायकक्षेपान्मदन एवातङ्क उपद्रवो^८-न तु व्याध्यादि-
 कृतः^९ । तथा रतिखेदात^{१०} समुत्थानमुत्पत्तिर्यस्याः^{११} सा निद्रैव संज्ञाविप-
 र्ययो निश्चेतनत्वम्; न तु प्राणवियोगज^{१२} इत्यजरामरत्वोक्तिः^{१२} ॥ ४४ ॥

1. B: यस्मादातङ्कः; K, N: ^०न्नान्तकः 2. K, N: ^०युधात् 3. K,
 N: ^०समुत्पन्ना 4. B: अवस्था कलङ्कता शरीरावस्था विरहान्तं; A: स्थावि०

5. B omits तु 6. B: अत्र समुत्थानं 7. C omits च 8-8. B
omits this. 9. B: रतिपदात् 10. B: समुत्थानं यस्याः 11. A, C:
°योग 12. B: इति जरा०

भ्रूभेदिभिः सकम्पोष्टैर्लिताङ्गुलितर्जनैः^१ ।
यत्र कोपैः कृताः^२ स्त्रीणामप्रसादार्थिनः^३ प्रियाः ॥ ४५ ॥

यत्र मानिनीनां क्रोधैर्युवानोऽप्रसादार्थिनः^४ कृताः । प्रसादं तासां
नार्थयन्ते । कोपस्यैव रम्यतरत्वात् । तथा हि — भ्रूभेदिभिर्भ्रूभङ्गयुतैः^५
सकम्पोष्टैः स्फुरदधरदलैः^६ लितानि च^७ रम्याण्यङ्गुलितर्जनानि^८ येषु
[तैः]^९ ॥ ४५ ॥

1. N: °म्पोष्टलिं^० 2. B: कृता 3. K, N: °जामाप्र^० 4. C:
°साधार्थिनः 5. B: °भ्रूकम्पयुतैः; C: °युक्तैः 6. B: °दधरैः; C: °धरलेखैः
7. B omits च 8. B omits रम्याणि; C: रम्यानि अंगु० 9. A, B, C
omit तैः (E reads तैः).

संतानकतरुच्छायासुसविद्याधराध्वगम् ।
यस्य चोपवनं^१ वाह्यं गन्धवद्वन्धमादनम् ॥ ४६ ॥

यस्य च वाह्यं लौकिकमुपवनमुद्यानं गन्धमादनाख्यो^२ गिरिः । कीदृशम् ।
सन्तानाख्यास्तरवः^३ सुरवृक्षास्तेषां छायासु सुमा० विद्याधरा एवाध्वगा यत्र ।
बाह्योद्यानं हि सर्वसेव्यम्^५ । गन्धवत् सुरभि । गन्धमादनशब्दो^६ नपुंसक-
लिङ्गः^७ ॥ ४६ ॥

1. B: °वने 2. B: °मादनमेतदाख्यो 3. B: सन्तानकाख्या० 4. B:
सुम— 5. B: सवाशब्यम् 6. B: °मालशब्दो 7. B adds कुलकम्

अथ ते मुनयो दिव्याः^१ ग्रेक्ष्य हैमवतं पुरम् ।
स्वर्गमिसंधिसुकृतं^२ वश्चनामिव मेनिरे ॥ ४७ ॥

ततस्ते सपर्षयस्ताद्वशमोषधिप्रस्थमालोक्य ३-स्वर्गमिसंधायोद्दिश्य

मुकृतं^३ तपो वञ्चनामिवाविदन्^४ । एतत्पुरमुद्दिश्य कस्मादस्माभिस्तपो न
चीर्णम्^५ । न हि सुरपुरमतो रम्यतरम् ॥ ४७ ॥

1. B: दिव्या 2. B: °र्गभिष्यन्दिसु^०; C: स्वर्गभिष्यन्दसु^० 3-3. B:
स्वर्गदं शोभनं सुकृतं कृतं पुण्यं 4. A: °वादिदन्; C: °वावदन् 5. B:
चीर्णम्

ते सद्गति गिरेवेंगादुन्मुखद्वास्थवीक्षिताः^१ ।
अवपेतुर्जटाभारैलिखितानलनिश्चलैः^२ ॥ ४८ ॥

ततस्ते मुनयो हिमवद्गृहे^३ वेगादवपेतुरवातरन्^४ । तन्मुखैद्वर्स्थैः प्रती-
हारैवीक्षिताः^५ क एते स्युरिति । लिखितानलनिश्चलैश्चित्रवह्निष्कम्पैजटा-
जूटरूपलक्षिताः^६ । द्वाद्वारं,^७ तत्र तिष्ठन्तीति^८ द्वास्थास्तैः^९ ॥ ४८ ॥

1. N: °द्वा: स्थ०; B: °गादुन्मुखद्वाःस्थ० 2. K, N: अवतेरुज०; B:
°निश्चयैः 3. B: हिमवतः पुरे 4. A: °रवतरन् 5. B: वीक्षिताः प्रतीहारै-
रित्यर्थः 6. B: °निश्चयैः चित्र० 7. B: द्वारं द्वारं 8. B, C omit
इति 9. B omits तैः

गगनादवतीर्णा सा यथावृद्धपुरस्सरा ।
तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरम्परा ॥ ४९ ॥

गगनादाकाशभागादवतीर्णा^१ सप्रिमाला व्यवृत्तू^२ । जलमध्यप्रति-
विम्बिता^३ सूर्यपङ्क्तिरिवेति तेजस्वित्वकथनम् । ये ये वृद्धा यथावृद्धं पुरस्सर-
मग्रगामि^४ यस्याः^५ सा^६-यथावृद्धपुरस्सरा । परम्परा^७ पङ्क्तः^८ ॥ ४९ ॥

1. B: °काशादवरूपा सा; C: °गादेवावतीर्णा 2. A, B: °लाव्युषुत्तू
3. C: जलप्रति^९ 4. B omits अग्रगामि 5. A: यस्या 6-6. B
has instead: आली पङ्क्तः गगनस्यार्थं तत्रावतीर्णा प्राप्ता गगनाद्वा गगनाभोगद्वा ।
7. C omits परम्परा

तानर्घ्यानर्घ्यमादाय दूरं^१ प्रत्युद्ययौ नगः^२ ।
नमयन्सारगुरुमिः पादन्यासैर्वसुन्धराम् ॥ ५० ॥

अर्घोऽर्चा,^३ तदर्थमुदकाद्यर्थम्^४ । तदगृहीत्वाद्विराजस्तान् मुनीन् दूरं प्रत्युद्यावभ्युज्जगाम । यतोऽर्थानिर्व्याप्तिः । कि कुर्वन्^५ । सारेण बलेन गुरुभिर्दुर्बहैः^६ पादन्यासैरवनिमधःप्रवेशयन् ॥ ५० ॥

1. K, N: दूरात् 2. K, N: गिरिः 3. A: अर्घो चे 4. B: तदर्थमुदकमर्थ्यं 5. B: कुर्वः 6. B: दुर्बहै

धातुताम्राधरः प्रांशुदेवदारुच्छुजः ।
प्रकृत्यैव शिलोरस्कः सुव्यञ्जो^१ हिमवानिति^२ ॥ ५१ ॥

कीटशोऽसौ^३ । प्रकृत्यैव हिमवानिति सुव्यञ्जः सुखेन व्यज्यते ज्ञायते । रूपद्वयस्यापि साहश्यात् । ‘ईषद्दुःसुषु’^४ इति^५ खल् । तथा हि स्थावरे तावद्वातव एव ताम्राधरो^६ यस्य, प्रांशुरुन्नतः,^७ देवदारव एव वृहन्तो भुजा यस्य, शिला एव उरो वक्षो यस्य । जङ्गमे तु, धातुवत्ताम्राधरः,^९ प्रांशुमनीन्नतः,^{१०} देवदारुवद वृहदभुजो^{११} दीर्घबाहुः,^{१२} शिलेवाशलक्षण^{१३} विशालं कठिनमुरो^{१४} यस्य^{१५} । अस्मिन्नवसरे^{१६} न तथा सप्रयोजनोऽय^{१७} श्लोकः ॥ ५१ ॥

1. K, N: सुव्यक्तो 2. C: °वानिव 3. B: कर्थं तैः संज्ञातः यथायं हिमवानिति । कीटशोऽसौ 4. Pāṇ. 3, 3, 126; B: °सुसु 5. B omits इति 6. B: ताम्रोऽधरो 7. C adds सः 8. B: पांशुरुच्चप्रमाणः 9. A: धातव^० 10. B: °न्नताः 11. B: °वत् महाभुजः; C: °वद्भुजः 12. B omits दीर्घबाहुः 13. C: शिलेव लक्षणं 14. B omits कठिनम् 15. C: अस्य 16. B: यस्मिन्न^० 17. B: अयं सप्रयोजनः

विधिप्रयुक्तसत्कारैः^१ स्वयं मार्गस्य दैशिकः^२ ।
स तैराक्रमयामास^३ शुद्धान्तं शुद्धकर्मभिः^४ ॥ ५२ ॥

स तान् मुनीन् शुद्धान्तमन्तःपुरमाक्रमयामास निनाय । विधिना प्रयुक्तः^५ सत्कारो पूजा^६ येषां तैः^७ । स तु ^८-मार्गस्य स्वयं^८ दैशिक उपदेष्टानेन पथागच्छतेति^९ । क्रमेर्गत्युपसर्जनप्राप्त्यर्थत्वादत्र^{१०} न मुख्यं^{११} गत्यर्थत्वमिति^{१२} तैरिति द्वितीयाभावः ॥ ५२ ॥

1. A: ^०प्रयुक्तैः सत्कारैः; B ^०क्तसंस्कारैः 2. K, N: दर्शकः 3. C:
तैराक्राम^० 4. C: शुद्धवर्तमभिः 5. B adds कृतः 6. A omits पूजा
7. B omits तैः 8-9. B: स्वयं मार्गस्य 9. B adds केचिददैशिकः
प्रदर्शकः इत्याहुः 10. B: ^०र्जनः प्रा^० 11. B: मुख्या 12. B:
^०र्थत्वमवैति; Cf. Pāṇ. 1, 4, 52.

तत्र वेत्रासनासीनान्^१ कृतासनपरिग्रहः ।
इत्युवाचेश्वरान्वाचः^२ प्राञ्जलिर्जगतीधरः^३ ॥ ५३ ॥

तत्र निशान्ते तानीश्वरान्^४ वशिनोऽद्रिनाथ इत्थं वाचो^५ जगादेति
द्विकर्मको वचिः । ^६-वाच ईश्वरान् वाचस्पतीस्तान् इति तु^७ केचित् । वेत्रं
दाहविशेषस्तत्कृतेष्वासनेष्वासीनानुपविष्टान्^८ । सोऽपि तदाज्ञया गृहीत-
विष्टृः । प्राञ्जलिः^९ कृताञ्जलिबन्धः^{१०} ॥ ५३ ॥

1. A: ^०सीनाः; C: ^०सीना 2. B: प्रत्युवा^०; K, N: ^०न्वाचं 3. K,
N: ^०लिर्भूधरेश्वरः; C: ^०लिः पृथिवीधरः 4. B: मुनीश्वरान् 5. B: गिरो
6-6 B: स ब्रह्मलक्षणया वाच ईश्वराणित्यत्र 7. A: ^०स्तत्कृतेष्वासीनां^०
8. B adds पेशलत्वात् 9. C: ^०ञ्जलिः बन्धः

किमुवाचेत्याह —

अपमेघोदयं वर्षमदृष्टकुसुमं फलम् ।
अतर्किंतोपपनं वो दर्शनं प्रतिभाति मे ॥ ५४ ॥

अतर्कितमशङ्कितमुपपनं घटितं वो भवतामवलोकनमन्भ्रवृष्टितुल्यम-
दृष्टकुसुमफलनिभं^१ च मम^२ प्रतिभासत इत्यसंभवोपमागर्भरूपकमलङ्कारः^३ ।
^४-मे प्रतिभातीति दृशिग्रहणं^५ विकल्पार्थमिति द्वितीयाभावः^६ ॥ ५४ ॥

1. A: ^०तामन्वलोक^० 2. B adds प्रतिभाति 3. B, C: ^०गर्भं रू^०
4-4. B has instead यथा भेघरहितं वर्षं पुष्परहितं फलं आश्र्वयकारि तथा
भवहर्षनमागमकारणाभावम् । 5. C: ^०ग्रहण—; cf. Kaiyaṭa on ubhasa-
rvatasoh, etc., MB. 2, 3, 2.

मूर्खं^१ बुद्धमिवात्मानं^२ हैमीभूतमिवायसम् ।
भूमेदिवमिवारूढं^३ मन्ये भवदनुग्रहात् ॥ ५५ ॥

भवदीयादर्शनानुग्रहादहमीदृशमात्मानमवगच्छामि । कीदृशम् । मूर्खं
सन्तं बुद्धं⁴ पण्डितमिव, अयोमयं च⁵ सुवर्णोकृतमिव⁶ भुवश्च⁷ स्वर्गमुदगत-
मिव⁸ । तत्तुल्यपरितोषात् ॥ ५५ ॥

1. B, K, N: मूढं 2. A: बुधमि⁰ 3. A: भूमैदि⁰ 4. A, B,
C: बुधं 5. B omits च 6. B: स्वर्णी⁰ 7. B adds दिवं 8. A:
°मुद्दत⁰; B: °मुद्भूत⁰

अद्य प्रभृति भूतानामभिगम्योऽस्मि¹ शुद्धये² ।
यदध्यासितमहद्विस्तद्वि तीर्थं प्रचक्षते ॥ ५६ ॥

³-इत आरभ्य जनानां पापापनुत्तयेऽस्म्यहमभिगम्यः-³ । यस्माद्यदर्ह-
द्विविद्विद्विरासेवितं⁴ तत्तीर्थमाहुः । भवदागमनाद्वि⁵ तीर्थभूतोऽहम्⁶ ॥ ५६ ॥

1. K, N: °मविग⁰ 2. B, C: सिद्धये 3-3. A, C: अस्मात् कालादा-
रभ्य जना मां द्रष्टुं पापनुत्तये (C: पापापनु⁰) आयास्यन्ति 4. B: तस्माद्य-
दर्हद्विद्विरासे⁰ 5. C: भगवदाग⁰ 6. B adds शुद्धये पापापनोदायाभिगम्यः
अभिगमनार्थः संवृत्तः । यदुक्तं स्थानं वा महद्विरध्यासितं तत्तीर्थं सर्वेषां पापापनोदाय
भवति ।

अवैमि पूतमात्मानं द्वयेनैव द्विजोत्तमाः ।
मूर्ध्मि गङ्गाप्रपातेन¹ धौतपादाम्भसा च वः ॥ ५७ ॥

हे विप्रवरा उभयेनैवाहं पवित्रमात्मानमवमि² जाने । केन द्वयेनेत्याह ।
शिरसि भागीरथीनिर्भरेण³ भवतां च⁴ धौतपादाम्भसा क्षालितचरणोदकेन ।
यादृशं हि⁵ गाङ्गमम्भः पवित्रं तादृशं भवत्पादोदकम् । विप्राणां हि पादौ
प्रक्षाल्य⁶ तज्जलं शिरसि वहेदित्याप्नाः⁷ ॥ ५७ ॥

1. C: °प्रवाहेन 2. B, C: आत्मानं पवित्रमवैमि 3. A: °निर्जरेण
4. C omits च 5. B omits हि 6. B: प्रक्षाल्य 7. B: °त्याह and
adds further : धौतं क्षालितं वो युष्माकं संबन्धिना पादोदकेन । धौतपादम्भसेति
पाठे धौतौ पादौ येनाम्भसा तेन चेत्यर्थः । विप्रस्य पादौ धावित्वा तद्द्रतं शिरसा
जलं धारयेत् पुण्यवृद्धयर्थम् ।

जङ्गमं प्रैष्यपक्षे¹ वः स्थावरं चरणाङ्कितम् ।
विभक्तानुग्रहं तद्दि² द्वैरूप्यमपि³ मे कृतम्⁴ ॥ ५८ ॥

⁵-मम रूपद्वयमपि भवद्विविभक्तानुग्रहं भागीकृतप्रसादं कृतम्⁵ । तथा हि⁶ जङ्गमं ⁷-भ्रमन्मे रूपं वपुः⁷ प्रैष्यपक्षे⁸ दासकर्मणि⁹ स्थावरमपि¹⁰ युष्मत्पादमुद्राचिह्नितम् । अत्यर्थं गच्छतीति जङ्गमम्¹¹ । ¹²-‘नुगतोऽनुनासिकान्तस्य’¹² । प्रेषणीयः¹³ प्रैष्यः¹⁴ । ¹⁵-‘प्रादूहोढोढ्यैषैष्यैषु’¹⁶ इति वृद्धिः¹⁵ । द्वे एव रूपे¹⁷ द्वैरूप्यम्¹⁸ ॥ ५८ ॥

1. B: प्रैष्य⁰; K, N: प्रैष्यभावे 2. K, N: मन्ये 3. B: वैरूप्य⁰;
C: °प्यमिति; K, N: द्वैरूपमपि; 4. K, N: वपुः 5-5. B omits this
(cf. fn. 18). 6. B omits हि 7-7. B: चरं मे रूपं वः; C: भ्रम-
न्देवरूपं वः 8. A: प्रैष्य⁰; B: प्रोष्य⁰ 9. B: दासत्वे 10. C omits अपि
11. C: जङ्गमा- 12-12. B omits this; Pāṇ. 7, 4, 85. 13. A:
प्रीष⁰ 14. B: प्रैष्यः 15-15. B omits this. 16. MB. 6, 1, 89, Vt;
C: °ढोढ्यैषु 17. B omits रूपे 18. B adds : मम द्वैरूप्यं स्थावर-
जङ्गमात्मकत्वं भवद्विविभक्तानुग्रहं कृतम् । विभक्ता अनुग्रहो यस्य तदगतं जङ्गमं
रूपं वः प्रैष्यपक्षे दासपक्षे स्थावरं रूपं वः युष्माकं चरणरङ्कितम् । एवं द्वे रूपे विभाग-
व्यवस्थितानुग्रहे । द्वे रूपे तयोभवो द्वैरूप्यम् ॥

भवत्संभावनोत्थाय परितोषाय मूर्च्छते ।
अपि व्याप्तिदिग्नतानि नाङ्गानि प्रभवन्ति मे ॥ ५९ ॥

भवत्संभावनोत्थाय¹ युष्मदादरोत्पन्नाय² मूर्च्छते वर्धमानाय³ परितोषाय⁴
प्रहर्षाय⁴ मेऽङ्गानि⁵ व्याप्तिदिग्नतान्यपि⁶ ⁷-न प्रभवन्ति न समर्थानि । त-⁷
वोदुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । इति परितोषस्य बाहुल्यकथनम्⁸ । परितोषाय
न⁹ प्रभवन्तीत्यलमर्थत्वाच्चतुर्थी¹⁰ ॥ ५९ ॥

1. B: भवतां मायया संभावना तया उक्तः भवत्सं⁰ 2. B: °दादरप्रतिपन्नाय
3. A : वर्धनाय 4. B: हर्षाय 5. B: ममाङ्गानि 6. B: °न्तराण्यपि;
C: प्राप्तिदि⁰ 7-7. B: नाभवन्ति समर्थान्वितं 8. B: बहुलत्वक⁰ 9. B
omits न 10. Cf. Pāṇ. 2, 3, 16; B: °त्यसम⁰

न केवलं दरीसंस्थं भास्वता¹ दर्शनेन वः ।
अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः ॥ ६० ॥

भवतां भास्वता दीप्तिमता दर्शनेन न² केवलं गुहागतं तमो मम नुत्त³
⁴-यावदन्तर्गतं हृत्स्थं⁴ रजोगुणादपि परं मोहारूपमपास्तम्⁵ । भवदालो-
कनेन⁶ ह्यहं निर्मौहः संवृत्तः⁷ ॥ ६० ॥

1. K, N: भास्वतां 2. C omits न 3. A: नुत्त 4-4. B:
यावद्; A: °गंतहृत्स्थं 5. B: मोहारूपं कृच्छ्रम⁰ 6. B: भवदवलो⁰
7. A: संवृत्ताः; B adds स्थावररूपस्य दरीगतं तमः जङ्गमरूपस्य रजोगुणादद्वितीयं
तमः तमोगुण अज्ञानं तमो महत्वेन भास्वता साम्यम् । अतोप्यतिरेकं दर्शनतान् ।
रविनं दरीसंस्थं न गुणविशेषाभ्यं हन्तुं क्षम इति तदष्टगुणश्चर्ययोगात् कि नोपपद्यते
सर्वमेव संपद्यते । स्वयं घटते इत्यर्थः ॥

इदानीमागमनप्रयोजनं भङ्गचन्तरेण¹ पिपृच्छिषुराह —

कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्कि नोपपद्यते ।
शङ्के² मत्पावनायैव प्रस्थानं भवतामिदम्³ ॥ ६१ ॥

अस्मत्सकाशे तपस्त्वित्वाद्वतां प्रयोजनं नेक्षे । अथ चेत्⁴-संभवेत् किं
महाप्रभावत्वात्⁵ स्वत एव न घटते⁴ । तज्जाने⁶ मत्पवित्रीकरणायैव
युष्माकमिदमागमनम्⁷ ॥ ६१ ॥

1. B: भङ्गच्छा 2. K, N: मन्ये 3. K, N: °मिह 4-4. B:
संभवेत् तत् किमिति नोच्यते युष्माभिः 5. A: °भावत्; B: °भावात् 6. B:
जाने तावदहं 7. B adds: नान्यतप्रयोजनम्

तथापि तावत् कस्मिंश्चिदाज्ञां मे दातुमर्हथ ।
विनियोगप्रसादा हि किङ्कराः प्रभविष्णुषु ॥ ६२ ॥

यद्यपि वः स्वयमेव सर्वं संपद्यते तथापि कुत्रापि कार्यं मह्यमादेशं¹
ददध्वम् । यस्माद्ये किङ्करा भृत्यास्ते प्रभविष्णुषु विनियोगप्रसादाः² ।

स्वाम्याज्ञैव^३ तेषामनुग्रहः । प्रभविष्णुषु^४ स्थितो विनियोग^५ इति सप्तम्यत्र
वाचकीकार्या^६ ॥ ६२ ॥

1. A, C: ममादेशं 2. B adds : नयापारणा विनियोगः 3. A: °ज्ञैयः
B: °म्याज्ञयैव 4. A: °विष्णुः B: प्रभुषु प्रभविष्णुषु 5. B omits विनि
6. B adds : इष्णवे प्रभविष्णवे इति च

एते वयममी दाराः^१ कन्येयं कुलजीवितम् ।
ब्रूत येनात्र वः कृत्यमनास्था^२ बाह्यवस्तुषु ॥ ६३ ॥

कि बहुना रटितेन । इमे वयम^३ । दारा अप्येते^४ । कुलजीवितनिभेयमपि
कन्या^५ । कथयतातो मध्याद्येन भवतां प्रयोजनम् ।^६-भूहिरण्यादिकं किमिति^७
गोपितमित्याह^८ ।^८-यस्माद्विहिरङ्गेषु भूहिरण्यादिषु वस्तुष्वनास्थानादरः ।
आत्मपुत्रकलत्राण्यपि यो ददादि तस्य धने क इव बहुमानः^९ ॥ ६३ ॥

1. A : दारा 2. B, C, K, N: कार्यम^० 3. B adds : कश्मीर-
लाजा इतिवत् 4. C: अमी एते 5. B adds : कुलजीवितमिति वेदाः
प्रमाणं ब्राह्मणी प्रमाणमितिवत् 6-6. B: बाह्यवस्तूनि भूहिरण्यादिकानि वो
नोपदेयानि 7. C: किमपि 8-8. B omits this.

इत्युचिवांस्तमेवार्थं^१ दरीमृखविसर्पिणा^२ ।
द्विरिव^३ प्रतिशब्देन व्याजहार हिमालयः ॥ ६४ ॥

इत्थमुक्तवान्^४ नगनाथः^५ कन्दराविवरप्रसारिणा^६ प्रतिध्वनिना तमेवार्थं
निश्चयार्थं^७ पुनरभाषतेव ॥ ६४ ॥

1. K, N: °वाथ 2. K, N: गुहामु^०; C: °विसारिणा 3. B, C:
द्विरेव 4. B: यस्माद्विहिरङ्गो हिमालयः इत्थमुच्चमुक्तवान् 5. C: अग्नाथः
6. B: °राविवरविसर्पिणा 7. A: °यार्थं; C: निश्चितार्थं

अथाङ्गिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु ।
ऋषयश्चोदयामासुः^१ प्रत्युवाच स भूधरम् ॥ ६५ ॥

ततो मुनयोऽङ्गिरसमृषिमचूचुदन्² । यत उदाहरणवस्तुषु कथनीयप्रकारेष्वग्रण्यं³ प्रवीणम् । स चाङ्गिरा नगधिपमगदत्⁴ । उदाह्रियते⁵ कथयत⁶ इत्युदाहरणं, तच्च तद्वस्तुदाहरणवस्तु⁷ ॥ ६५ ॥

1. K, N: ऋषयो नोदया ⁹	2. A: °ङ्गिरमृ ⁹	3. B: कथनीयप्रकारेषु
उदाहृतिस्तुदाहरणं वचनं तत्र वस्तुनि पदाथर्थोषु वा अग्राध्यं	4. B: °धिपं प्रतीय-	
मवदत्	5. B: °यन्ते	6. B omits कथयत
		7. A: वस्तुषु

किमब्रवीदित्याह —

उपपन्नमिदं सर्वमतः परमपि त्वयि ।
मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः ॥ ६६ ॥

‘एते वयम्’¹ इत्यादि यत्त्वयोक्तमेतदखिलमतो वा परमप्यधिकमपि त्वयुपपन्नं सुघटम्² । यतः शिखराणीव³ तत्र मनोऽप्युन्नतमुदारम् । महाशयस्य हि⁴ किमिव दुष्करम् ॥ ६६ ॥

1. Kumāra, 6,63.	2. B adds : अतोऽधिकमपि मंभाव्यम्	3. B:
शखरीणीव;	C: °राष्ट्रेव	4. B omits हि

स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथा हि ते ।
चराचराणां भूतानां कुक्षिराधारतां गतः ॥ ६७ ॥

व्यासादयो भवन्तं स्थावरात्मानं विष्णु¹ स्थाने विषये²-युक्तं वा वदन्ति । यदाहुः ‘स्थावराणां हिमालयः’³ इति ।⁴ यतस्तत्वं⁴ कुक्षिरुदरं⁵ चराचराणां भूतानामाधारतां गतः⁶ । सर्वे हि⁷ सत्त्वाः⁸-स्थावराश्च जङ्गमाश्च⁸ त्वन्मध्ये निवसन्ति । विष्णुरपि जगन्निवास इति सुप्रतीतम् ॥ ६७ ॥

1. B omits विष्णुं	2-2. B: यदुक्तं वा यदाहुः	3: Bhagavadgītā 10, 25.
4. B: ततस्तत्वं	5. B: कुक्षिः शरीरदेश उदरं	6. B adds : तत्र कुक्षिराधारतां गतः । तथा तेनैव प्रकारेण यथा तस्य विष्णोः कुक्षिराधारतां गतः ।
7 B adds ये	8-8. B: स्थावरजङ्गमास्ते; C: स्थावरजङ्गमाश्च	

गामधास्यत्कथं नागो मृणालसदशौः¹ फणौः² ।
आ रसातलमूलाच्चमवालम्बिष्यथा³ न चेत् ॥ ६८ ॥

नागः⁴ शेषोहिर्विसुकुमारैः शिरोभिर्ग्नि भुवं⁵ कथमधास्यत् कथं⁶ बिभृ-
याद्यदि⁷ पातालपर्यन्तं त्वमेनां⁸ नावलम्बिष्यथा⁹ नाग्रहीष्यः¹⁰ । भवत्साहा-
यकेन¹¹ हि¹² शेषोऽवनिमुद्घोद्घमुद्यच्छत¹³ इत्यर्थः । अधास्यदिति क्रियाति-
पत्त्यभवाललृडप्रयोगश्चिन्त्यः ॥ ६८ ॥

1. K, N: °लमृदुभिः 2. B: फलैः 3. B: °मूलत्वम् 4. A:
नागाः 5. B omits भुवं 6. B, C: omit कथं 7. B adds त्वं
8. B omits त्वं; C: त्वमेनां 9. C: नालम्बि° 10. B, C: °ष्यथाः
11. B: °त्सहाय° 12. B omits हि 13. B: °मुद्यत

अच्छिन्नामलसंतानाः समुद्रोर्म्यनिवारिताः¹ ।
पुनन्ति लोकं² पुण्यत्वात्कीर्तयः सरितश्च ते ॥ ६९ ॥

त्वदीयाः कीर्तयः सरितश्च पुण्यत्वाङ्गोकं³ पुनन्ति पावयन्ति । कीदृश्यः⁴ ।
⁵-अच्छिन्नोऽनुटितोऽमलः शुभ्रः⁶ सन्तानः प्रबन्धः प्रवाहश्च यासाम्⁷ ।
⁷-अविद्यकत्त्वोलैश्च निषिद्धप्रसरा⁸ उभयोऽपि⁹ ॥ ६९ ॥

1. C: °द्रोमिनिवारिताः 2. B: लोकान् 3. B: °त्वान्मनोज्ञत्वादपि
4. B: कीदृश्याः 5-5. B: अच्छिन्ना अनुटिता अमला: शुभ्रः रुयातीनां सन्तानाः
प्रबन्धः प्रवाहो यासाम् 6. A: शुभ्रपृष्ठ 7-7. B: °लैरपि चानिषिद्ध°
8. A: उभयोऽपि; B omits उभयोरपि; C: उभयोरपि

यथैव श्लाघ्यते¹ गङ्गा पादेन परमेष्ठिनः ।
प्रभवेण² द्वितीयेन तथैवोच्छिरसा त्वया ॥ ७० ॥

परमेष्ठिनो³ विष्णोः पादेन⁴ प्रभवेण⁵ जनकेन सुरसरिद्यथैव⁶ श्लाघ्यते⁷
तथैवोन्नतकन्धरेण⁸ भवतापि⁹ । हिमवतो हि विष्णुपदी प्रभवति । ¹⁰-हरि-
चरणात् भुवनत्रयाक्रमणकाले निर्यातेत्यागमः¹⁰ ॥ ७० ॥

1. A, C: श्लाघते 2. B, C: प्रभवेन 3. B: यथैव परमे^० 4. B:
पदेन 5. B omits प्रभवेण; C: प्रभवेन 6. B: °रिद्वथा; A: °थैवा-
7. A, B, C: श्लाघते 8. B: °कन्दरेण 9. B adds : उत्पादकेन
10-10. B instead : हैमवती विष्णवी च गङ्गा; C: निर्यतीत्यागमः for
नियतित्या^० and after marking the verse number 70 adds : निश्चे-
षीकृतमहापसन्ततिच्छेदिना भवान् हिमरूपेण भृशमाधयवलीकृतविग्रहः ॥ ७० ॥

**तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च^१ व्यापको महिमा हरेः ।
त्रिविक्रमोद्यतस्यासीत्स तु स्वाभाविकस्तव ॥ ७१ ॥**

हरेविष्णोः सर्वव्यापी यो महिमाभूत् स ^२-त्रिविक्रमे भुवनत्रयाक्रमणे-^२
उद्यतस्य सतो ^३-न तु नित्यम्-^३ । तव ^४-त्वसौ व्यापी महिमा स्वाभाविकः
सहजः शाश्वतिक^५ इति विशेषकथनम् । त्रयो विक्रमाः पादन्यासाः समाहृता-
त्रिविक्रमम्-^६ ॥ ७१ ॥

1. A: °धस्थाच्च 2-2. B: °क्रमाक्रमणे 3-3. B: नित्यः for
नित्यम् C: नित्यं न तु 4-4. B instead : हि सहज अविच्छिन्नः
5. A: श्लाघतिक

**यज्ञभागभुजां मध्ये पदमातस्थुषा त्वया ।
उच्चैर्हिरण्मयं^१ शृङ्गं सुमेरोर्वितथीकृतम् ॥ ७२ ॥**

यज्ञभागभुजां^२ देवानां मध्ये यज्ञांशभाजित्वेन^३ त्वया पदमवस्थानमात-
स्थुषा^४ कृतवतामरशिखरिणः^५ सौवर्णमप्युच्चमपि^६ च^७ शिखरं वितथीकृतं
निष्फलं विहितमसत्यं^८ संगादितम्^९ । न द्यसौ यज्ञांशभाक् । अतः सौवर्ण-
नपि^{१०} कि तेन क्रियते^{११} ॥ ७२ ॥

1. A: उच्चैर्हिर^० 2. B omits य०जां 3. A: °शभोजि०; C:
°शभजित्वेन 4. B: °स्थानं स्थितमा० 5. B: तच हिरण्मयं कृतवतां सुर-
शिखरिणः 6. B omits उच्चमपि 7. B omits च 8. B: °त्यमपि
9. C: संभावित 10. A: सावर्ण० 11. B: कार्यम्

काठिन्यं स्थावरे काये भवता सर्वमर्पितम् ।
इदं तु ते भक्तिनप्रमहंदाराधनं¹ वपुः ॥ ७३ ॥

मृदुकर्कशभेदेन तव द्वैरूप्यम् । तत्र स्थावरे² देहे शिलामये त्वयाखिलं
काठिन्यं विहितम्³ । इदं तु जङ्गमं⁴ तव मृदुत्वाद्भूत्तच्चा नम्रं पेशलम् । अत
एवार्हतां पूज्यानामाराधनं सेवनम्⁵ । न त्वत्र स्तब्धता ॥ ७३ ॥

1. K, N: °नम्रं सतामारा°; B: °नम्रं महदा° 2. B: स्थावर- 3. B:
निहितम् 4. B adds रूपं 5. B: सेवैकम्

तदागमनकार्यं नः शृणु कार्यं तवैव¹ तत् ।
श्रेयसामुपदेशात् वयमप्यंशभागिनः² ॥ ७४ ॥

तदित्युपसंहारे । अलं ते³ महिमसंकीर्तनेन । अस्माकं तावदागमनकार्य-
माकर्णय⁴ । कार्यं तु त्वत्प्रार्थनीयत्वात्⁵ तवैव । न तु नः । किं तु श्रेयसो⁶
मार्गनिरूपणाद्वयमप्यंशभागिनः⁷ शुभफलासादिनः⁸ । तेनास्माकमपि⁹
कार्यमित्यर्थः^{1°} ॥ ७४ ॥

1. B: तथैव 2. K, N: °मत्रांश° 3. B omits ते 4. B:
°नकृत्यमा° 5. A, C: तत्प्रा°; B omits त्व°त् 6. B omits श्रेयसो
7. B: °निरूपेण वय° 8. A: °फसा° 9. A, C omit अपि 10. B:
कार्यमेवेति भावः । उपदेष्टा फलादभागं लभते सर्वकर्मणाम् । तवैव कार्यमिति कार्यं
त्वया कर्तव्यमिति वाक्यार्थः; C: तत्कार्यमित्यर्थः

अणिमादिगुणोत्थानमस्पृष्टपुरुषान्तरम्¹ ।
शब्दमीश्वर इत्युच्चैः² सार्धचन्द्रं विभर्ति यः ॥ ७५ ॥
कलिपतान्योन्यसामर्थ्यैः पृथिव्यादिभिरात्मभिः ।
यस्येदं तन्यते व्यक्तं³ धुर्योर्यानमिवाध्वनि ॥ ७६ ॥
योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् ।
अनावृत्तिभयं यस्य पदमाहुर्मनीषिणः⁴ ॥ ७७ ॥

स ते दुहितरं साक्षात्साक्षी विश्वस्य कर्मणः^५ ।
वृणुते वरदः शम्भुरस्मत्संक्रमितैः^६ पदैः^७ ॥ ७८ ॥

स तव वरदः शम्भुरस्मत्संक्रमितैरस्मासु^८ निहितैः^९ पदैर्वचोभिः साक्षात् सुतां वृणुते प्रार्थयते^{१०} । कोऽसावित्याह । य एवंविधमीश्वर इति शब्दमुच्चैव्यापिक^{११} सार्थचन्द्रं बिभर्ति । शशिखण्डमपि^{१२} वहतीत्यर्थः । कीदृशं शब्दम् । अणिमामहिमालघिमाप्रापिप्राकाम्येशित्वविशित्वानां^{१३} गुणानामुत्थानं प्रभवम् । अणिमादिगुणयुक्तो^{१४} हीश्वर इत्युच्यते । उत्तिष्ठन्त्यस्मादित्युथानम्^{१५} । तथा असंस्पृष्टमविषयीकृतं^{१६} पुरषान्तरमन्यः^{१७} पुरुष आत्मा येन^{१८} । पुरुषविशेषो^{१९} हीश्वरः । उच्चैरुन्नतो^{२०} वा^{२१} महाप्रभावः^{२२} । यस्य सम्बन्धभिः पृथिव्यमेजोवायवाकाञ्जैरात्मभिर्मूर्तिभिरिदं व्यक्तं ब्रह्माण्डं तन्यते^{२३} प्रसार्यते संपाद्यते । धुर्यैरश्वैर्मर्गी^{२४} यानं रथ इव^{२५} । कीदृशैस्तैः^{२६} । कल्पितं^{२७} समर्पितमन्योन्यं^{२८} सामर्थ्यं शक्तिचाधारो^{२९} यैः । धृतिसंग्रहपङ्क्तिव्यूहावकाशवृत्तिभिः^{२८} परस्पराहितशक्तिभिः^{२९} किल ते^{३०} भुवनानि निर्मातुं^{३१} प्रभवन्ति । धुर्यौ^{३२} अप्यन्योन्यः^{३३} शक्तिमुपजीवन्तो यानं तन्त्रयन्ति^{३४} । यं देवमध्यात्मविदः^{३५} क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनं^{३६} शरीरान्तरस्थं^{३७} परमात्मारव्यं विचिन्वन्ति गवेषयन्ति । यदीयं च^{३८} पदमनावृत्तिभयमाहुः^{३९} । अविद्यमानमावृत्तिभय^{४०} संसरणत्रासो^{४१} यत्र^{४२} । न हि तस्थानमासाद्य पुनर्जयिते^{४३} । तथा विश्वस्य जगतः कर्मणां^{४४} शुभाशुभानां^{४५} साक्षी द्रष्टा हृतस्थत्वात् । वरदोऽभीष्टार्थदाता^{४६} । स एवंविधो^{४७} महेश्वरः साक्षादात्मार्थं तव दुहितरमुमामर्थयते^{४८} । कलापकमेतत्^{४९} ॥ ७५-७८ ॥

1. K, N: °णोपेतम्; B: °षान्तकम् 2. K, N: इत्युच्चः; A: इत्युच्च
- 3-3. K, N: येनेदं ध्रियते विश्वं 4. C: °मणीषिणः 5. K, N: कर्मणास्
6. K, N: संक्रमितैः 7. B adds कलापकम्; C: च कुलकम् 8. B omits अस्मासु 9. B omits निहितैः 10. B: अर्थयते 11. B: °व्यापि पदं 12. B: शिख^२ 13. A: अणिमामहिमलघिप्रापिप्राकाम्येशित्वविशित्व; A, C add यत्र कामावसायित्वानां 14-14. C omits this. 15. A: °षुन्तस्मा^०; B: °न्त्यस्मिन्तिष्यु^० 16. B: अस्पष्टमागतं 17-17. B omits this. 18. B: °न्नतं 19. B omits वा 20. B: °भावं; A, C add कल्पितेत्यादि 21. उत्पाद्यते 22. B: मार्ग 23. B adds: यथा हयैर्यनिस्य निष्पत्तिस्तथा मह्यादितनुभिर्व्यक्तस्येत्यर्थः 24. B omits की॒स्तैः 25. A: कल्पित 26. B omits समर्पितं; C: अपितमन्योन्य- 27. A: °धारं 28. A, B: °इक्तिव्युह^०

29. B omits परैभिः 30-30. A, B: कलिते; C: किल तैः 31. A, C: निर्मितुं 32. B: अधुना 33. A, C: "न्योन्य 34. C: नयन्ति; A, C add योगिनोयमिति 35. A: वेदम्^० 36. B: °तिनः 37. B, C: °न्तस्थं 38. B omits च 39. B omits आहुः 40. B omits अविभयं 41. B: मरण^० 42. B: यस्मात् 43. B: °र्जयन्ते जन्तवः; A, C add स ते दुहितरमिति 44. A, B: कर्मणां 45. B omits शु०नां 46. B: °भीष्टदाता 47. B omits विधो 48. B: °यन्ते 49. B omits एतत्

तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि^१ ।
अशोच्या हि पितुः कन्या सद्ग्रन्ते^२ प्रतिपादिता ॥ ७९ ॥

अतस्तं^३ शम्भुं त्वं दुहित्रा^४ योक्तुं घटयितुमर्हसि । अर्थमिव भारत्या । वागर्थौ हि नित्यसंबन्धावन्योन्याव्यभिचारात्^५ । तदानेन^६ च तवैव गुणः । यस्मात् सद्ग्रन्ते साधवे पत्ये निसृष्टा कुमारी पितुरशोच्या^७ भवति ॥ ७९ ॥

1. B: °मर्हति 2. K, N: सद्ग्रन्तृ- 3. B: अतश्च तं 4. A: दुहित्रा 5. C: "संबद्धाव" 6. A, C: तदाने 7. B: पितोरशोच्या

गुणान्तरमप्याह —

यावद्दृद्यानि^१ भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
मातरं कल्पयन्त्वेनामीशो हि जगतः पिता ॥ ८० ॥

त्वमस्मै सुतां^२ देहि यावदेनां गौरीं द्वयानि भूतानि चराचराणि^३ मातरं कल्पयन्तु^४ । तदानेन^५ कथमसौ जगज्जनित्री^६ संपद्यत^७ इत्याह । यस्मादीशो महादेवो जगतां पिता स्त्रष्टृत्वाद्योगक्षेमोद्वहनाच्च^८ । पितुश्च या भार्या सा मातोच्यते ॥ ८० ॥

1. K, N: यावन्त्वेतानि 2. B: सुकन्यां 3. B, C add च 4. A: °यन्ते 5. A: तदानेन; B: तस्मान्न 6. B omits जगज् 7. A: °स (lacuna marked by two dots). 8. B: क्षेमवहाच्च

प्रणम्य शितिकण्ठाय विबुधास्तदनन्तरम् ।
चरणौ रञ्जयन्त्वस्याश्रूडामणिमरीचिभिः¹ ॥ ८१ ॥

अपि च² देवा आह्लिकप्रक्रियया नीलगलं प्रणम्य तदन्वस्या³ अपि गौर्याः
शिरोरत्नरश्मिभिः पादौ रञ्जयन्तु चित्रयन्तु⁴ । प्रणम्य शितिकण्ठायेति ‘उप-
पदविभक्ते:⁵ कारकविभक्तिर्बलीयसी’⁶ इति द्वितीया⁷ न्याय्या⁸ ‘स्वयं-
भुवे⁹ नमस्कृत्य’ इत्यादिप्रयोगदर्शनाच्चतुर्थीप्रयोगः ॥ ८१ ॥

1. B: पूजयन्त्व⁰ 2. B omits च 3. B: ततोऽस्या; C: तदन्यस्या
4. B omits चित्रयन्तु 5. C: ⁰विभक्ते: 6. MB. 2, 3, 19, Paribhāṣā.
7. A, B: द्वितीयया 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 16; A, C: न्यायत्वात्
9. C: स्वायंभुवे

उमा वधूर्भवान्दाता याचितार इमे वयम् ।
वरः शम्भुरुलं ह्वेष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः ॥ ८२ ॥

तव वंशस्योदभूतयेऽभ्युदयाय विधिरयमलं¹ पर्याप्तिः । कोऽसावित्याह ।
उमा वधूर्गौरी दीयते² त्वं दाता वरो महेश्वरो³ ⁴-याचितारो वय⁵-⁴ चेति ।
अनुद्वाटिता⁵ अपि गुणा ध्वनिपदत्वात्⁶ प्रतीयन्ते । यथा ‘रामोऽस्मि सर्वं
सहे’⁷ इति⁸ ॥ ८२ ॥

1. B: विधिसंविधनमयमलं 2. A, C: देयते 3. B: परमेश्वरो
4-5. B omits this; C: नयं याचितारः 5. A: नुद्वाधिता; B, C omit च
6. B: ध्वनिमदारा: 7. Hanumannāṭaka (Mahānāṭaka) 5, 7; B:
वामो for रामो 8. B omits इति

अस्तोतुः स्तूयमानस्य ¹⁻वन्द्यस्यानन्यवन्दिनः ।
सुतासंबन्धविधिना भव विश्वगुरोर्गुरुः¹ ॥ ८३ ॥

गौरीं दत्वा जगद्विभोरपि² शम्भोर्गुरुर्भवातिसंपूज्यः³ संपदस्व । श्वशुरो
हि पितृनिभिः । कीटशस्य । सर्वोल्कृष्टत्वात् स्तूयमानस्य वन्द्यस्य च ।

⁴⁻कांश्चित्सोऽप्यन्यान्⁵ स्तुयात्⁶ प्रणमेच्चेत्याह । अस्तोतुरवन्दितुः । तत्⁻⁴ उत्कृष्टतरस्याभावात् ॥ ८३ ॥

- 1-1. B: ... (lacuna marked by a blank of 3/4 of the line).
 2. B: जगत्रभोरसि; C: जगद्गुरोरिति 3. B: ^०र्भवं पूज्यः; C: ^०वातिपूज्यः
 4-4. B: नायान्वन्दते । अस्तोतुः अन्यांश्चावन्दितः तत् 5. A, C: कश्चित्सो^०
 6. A, B, C, वयात्

एवंवादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
 लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥ ८४ ॥

इथं ब्रुवाणेऽङ्गिरसि हिमवन्निकटे गौरी त्रपयावनता¹ लीलाकमलपत्राणि
 विलासनलिनपलाशान्यजीगणदिति² लज्जाविनिह्नवेनाभिलाषातिशय-
 सूचनम्³ ॥ ८४ ॥

1. C: ^०वनती 2. B: ^०नलिनदलानि अजी^०; C: क्रीडानलिन^० 3. B:
 लज्जाविभविनाभिलाषम्^०

शैलः संपूर्णकामोऽपि मेनामुखमवैक्षत¹ ।
 प्रायेण गृहिणीनेत्राः ^२-कन्यार्थे हि^{-२} कुदुम्बिनः ॥ ८५ ॥

हिमवानपि संपूर्णमनोरथः³ किमत्र वक्तव्यमिति पत्नीवक्त्रमालुलोके⁴ ।
 यस्माद्ये⁵ कुदुम्बिनो गृहस्थास्ते कन्याप्रयोजने प्रायेण^६ गृहिणीनेत्रा भार्या-
 चक्षुषः । तस्यै^७ यद्रोचते तत् ते कुर्वन्तीत्यर्थः^८ ॥ ८५ ॥

1. K, N: ^०खमुदैक्षत; C: ^०मवेक्षयत 2-2. K, N: ^०र्थेषु 3. B:
 संपन्नमनोरथ ईश्वरवरणं; C: पूर्ण 4. A, C: पत्नीमा^० 5. B omits य
 6. A omits प्रायेण 7. A: तस्यैव; B: तस्ये 8. B adds: गृहिणी नेत्री
 स्वामिनी ग्रेषामिति... (blank of two letters)त ।

इदमत्रोत्तरं न्याय्यमिति बुद्ध्या विचार्य^१ सः ।
 आददे^२ वचसामन्ते मङ्गलालङ्घतां सुताम् ॥ ८६ ॥
 ततः कन्यादानमेवात्रोत्तरं^३ न्याय्य^४ ^५-न त्वन्यदित्यसो^{-६} धिया

निश्चित्य प्रकृतार्थोपयोगि^६ किञ्चिदुक्त्वा वचनान्ते^७ मङ्गलाभरणभूषितां
तनयामग्रहीत् ॥ ८६ ॥

1. K, N: विमृश्य 2. C: आदधे 3. B: °मेवोत्तरं 4. B:
न्यायमिति 5-5. B omits this. 6. B adds: मुनिभाषितानामन्ते 7. B
omits व°न्ते

एहि शर्वार्पणा^१ वत्से^२-भिक्षा त्वं^३ परिकल्पिता ।
अर्थिनो मुनयः प्राप्तं गृहमेधिफलं मया ॥ ८७ ॥
एतावदुक्त्वा तनयां मुनीनाह^४ महीधरः^५ ।
इयं नमति वः सर्वात्मिलोचनवधूरिति^६ ॥ ८८ ॥

हे पुत्रि आगच्छ शर्वार्पणा हरार्थ^६ ७-भिक्षा त्वं^८ मया परिकल्पिता^९ ।
मार्गकाश्र^{१०} सप्तर्षयः । अतश्च गृहस्थफलं मयाद्य^{१०} प्राप्तम् । ११-गृहमेधिना हि
गुणवते कन्या देया^{११} । इथमुमामभिधाय सप्तर्षीनवादीत्^{१२} । इयं शर्व-
पत्नी युष्मानविलान् प्रणमतीति दान^{१३} ध्वनितम्^{१४} । अर्प्यतेऽस्मा^{१५}
इत्यर्पणः^{१६} । १७-‘कृत्यल्युटो बहुलम्’^{१७} । शर्वोर्पणो^{१८} यस्याः^{१९} सा
शर्वार्पणा^{२०} । गृहं वेशम दाराश्च तैमंधन्ते^{२१} संगच्छन्त^{२२} इति^{२३} गृहमेधिनो
गृहस्थाः । २४-अर्थयन्त इत्यर्थिनः^{२४} ॥ ८७-८८ ॥

1. K, N: विश्वात्मने 2-2. K, N: भिक्षासि 3. K, N: °मृषी०
4. B, C: स भूधरः 5. C adds युग्मम् 6. B omits हरार्थ 7-7. C:
भिक्षार्थ 8. B omits परि 9. B: मार्गणाश्च 10. B omits अच्य
11-11. B: गृहमेधिना हि प्राप्तायातिथये भिक्षा देया 12. B: कृषी० 13. B
omits दानं 14. B: ध्वनिसूचितं 15. A: °स्मात् 16. A: इत्यार्पणः
17-17. Pāṇ. 3, 3, 13; B omits this; C: कृत्यल्युटो for कृत्य^० 18. A,
B: शर्वार्पणो 19. B: यस्याः 20. B: अर्प्यतेऽस्मिन्नित्यर्पणम् । शर्वे अर्पणमिति
वा । 21. C: तन्मेधन्ते 22. B: °च्छत्; C omits संगच्छन्त 23. A,
C omit इति 24-24 B: अ...[lacuna of five dots, and without
verses 89-94]. A: अर्थयन्त इति वः

✽ ईप्सितार्थक्रियोदारं तेऽभिनन्द्य गिरेवचः ।
आशीभिरेधयामासुः^१ पुरःपाकाभिरस्विकाम् ॥ ८९ ॥

ततस्ते मुनयोऽभिलषितसंपत्तिमहार्थ^२ हिमवद्वचनमभिनन्द्यामोद्य^३ ताम-
म्बिकां गौरीमाशीर्भिरेधयामासुरवीवृधन् । कीदृशीभिः । पुरोऽग्रे पाकः फलं
भर्तुवाल्लभ्यलक्षणं^४ यासां ताभिः^५ पुरःपाकाभिनिकटाभ्युदयाभिः ॥ ८९ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A, C: ^०भिर्वर्धया^० 2. C: ^०भिलषिताः संप^० 3. C: ^०न्द्योनुमोद्य
4-4. A: याभिः

✽ तां प्रणामादरस्तस्तजाम्बूनदवतंसकाम् ।
अङ्गमारोपयामास लज्जमानामरुन्धती^१ ॥ ९० ॥

भर्तुवार्तया^२ [लज्ज]तामम्बिकां^३ वसिष्ठपत्नी उत्सङ्घे जग्राह । प्रणा-
मादरेण पादवन्दनप्रयत्नेन स्तस्तः पतितो जाम्बूनदवतंसकः कनकर्कणपूरो
यस्यास्ताम् ॥ ९० ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A: ^०न्धती^० 2. A, C: भर्तृचर्यया (D: भर्तृवार्तया) . 3. A, C:
- - ता^० (lacuna marked by 2 points in A, and by 11 points in C).

✽ तन्मातरं चासुमुखी^१ दुहितृस्नेहविकृचाम् ।
वरस्यानन्यपूर्वस्य विशेषकामकरोद्गौणैः ॥ ९१ ॥

तथा सुतास्नेहकातरां^२ रुदन्ती^३ [मेना]मसावनन्यपूर्वस्याकृतदारान्त-
रस्य^४ जामातुर्गुणौविगतदुःखामकृत^५ । सर्वेश्वरः सर्वशक्तिर्भक्तवत्सलस्ते
जामाता संपन्नस्तत्र^६-प्रहर्षस्थाने कः^७-शोकस्यावसर^८ इति । अविद्यमा-
नन्या यस्यासावनन्यः, पूर्वमनन्योऽनन्यपूर्वं इति सपत्नीशङ्कपनोदनपरं
वचनम् । 'सुप्सुपा'^९ इति समाप्तः ॥ ९१ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. K, N: चाश्रुमुखी०; A: साश्रु^० 2. A: सुतां स्नेह^० 3. A: ददती;
C: रुदती० 4. A omits मेना; C: मसा^० (lacuna marked by 6 points;
D: मेनाम^०). 5. A: ^०म...० (lacuna marked by 3 points). 6-6. C:
^०स्थानकः 7. C: ^०स्यानवसर 8. Pañ. 2, 1, 4.

✽ वैवाहिकीं तिथि पृष्ठास्तत्क्षणं हरवन्धुना ।
ते ऋयहादूर्ध्वमाख्याय चेलुशीरपरिग्रहाः¹ ॥ ९२ ॥

ततस्ते मुनयश्चेलुर्गमनायोत्तस्थुः । कीदृशाः । तत्क्षणमेव हरवन्धुना शङ्करश्वशुरेण वैवाहिकीं तिथि पृष्ठाः कदा ²विवाहोऽस्त्विति । तेऽपि ² ऋयहादूर्ध्वं परमहनीत्युक्त्वा चेलुः । चीरं बल्कलमेव परिग्रहो धनं येषामि-त्यस्पृहत्वकथनम् । प्रायेण हि कन्यामेलकाः सस्पृहाः । विवाहः प्रयोजनं यस्याः सा वैवाहिकी ॥ ९२ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. K, N: चेरुश्चौ⁰; C: चेलुश्चेर⁰ 2-2. A: विवाहो[…](lacuna marked by 5 points).

✽ ते हिमालयमामन्त्र्य¹ पुरः प्रेक्ष्य² च शूलिनम् ।
सिद्धं चास्मै निवेद्यार्थं तद्विसृष्टाः खमुद्युः ॥ ९३ ॥

ते³ मुनयोऽद्रिनाथमामन्त्र्य⁴ ज्योक्कृत्य भवं च ददृशिरे । गौरीलाभं च तस्मै कथयित्वा तेन विसर्जिताः⁵ खमुद्युः । [दिवमगमन्त्रिति⁶ लाघवेन कथोपसंहारः⁷] ॥ ९३ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A: हिमाचलमा⁰ 2. K, N: प्राप्य 3. C: ततस्ते 4. C: ⁰द्रिनामन्त्र्य 5. A: ⁰जि�[…](lacuna marked by 3 points). 6. A: […]ति (lacuna marked by 8 points); C:[…](lacuna marked by 6 points; D: दि⁰ति). 7. A:[…]रः (lacuna marked by a blank of 3 spaces).

¹⁻ पशुपतिरपि तान्यहानि कुच्छा-
दगमयद्विसुतासमागमोत्कः ।
कमपरमवशं² न विग्रकुर्य-
विभुमपि ³⁻तं यदमी स्पृशन्ति³ भावाः ॥ ९४ ॥

मुनयः स्वकं स्थानं गताः । भगवानपि पार्वतीसंगमसमुत्कण्ठितस्तानि

त्रीणि दिनानि क्लेशेनागमयदत्यवाहयत् । अर्थान्तरन्यासः⁻¹ । यत्र तं भगवन्तं विभुमपि⁴ वशितारमप्यमी भावा उत्कण्ठास्नेहादयः⁵ स्पृशन्त्याक्रामन्ति⁶ तत्रान्यमवशमजितेन्द्रिय⁷ कं ते न ⁸-विप्रकुर्युन् बाधेरन्⁻⁸ । पुष्पिताग्रावृत्तम् ॥ ९४ ॥

॥ ⁹-इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां षष्ठः सर्गः⁻⁹ ॥

1-1. The lacuna in B beginning from the last line of the commentary on the verses 87 and 88 ends with अर्थान्तरन्यासः, and the commentary on verse 94 continues with यत्र तं; further verse 94 is later added in B on the little blank space left between the colophon and the lower margin of page 35 a. The commentary on 7, 1 begins on 35 b. 2. B: कमपि पुरुषं 3-3 B: तदिदमस्पृशन्त 4. B omits विभुमपि 5. A: उत्कण्ठस्ने"; C: उत्कण्ठाः स्ने^o 6. B: स्पृशन्ति आक्षिपन्ति व्यतिकुर्वन्ति, C: "न्त्याक्रमन्ति 7. A: ^oमवश्यम^o 8-8. A: विं(lacuna marked by 7 points); C omits न बाधेरन् 9-9. A: इति वल्लभविरचितायां कुमारसम्भवटीकायां षष्ठसर्गः इति भद्रम्, B: इति वल्लभदेवविरचितो षष्ठः सर्गः समाप्तः, C: इति कुमारसंभवे महाकाव्ये सटीके षष्ठसर्गः ।

सप्तमः सर्गः

अथौषधीनामधिपस्य वृद्धौ तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम् ।
समेतबन्धुर्हिमवान्सुताया¹ विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् ॥ १ ॥

अथानन्तरं नगनाथो दुहितुविवाहदीक्षाविधिः² गोदानादिकः³ व्रतकरण-
मन्वतिष्ठत्⁴ समपादयत्⁵ । कदा । ओषधीनामधिपस्य⁶ शशिनो वृद्धौ⁷
शुक्लपक्षे तिथौ⁸ जामित्रगुणेनान्वितायां⁹ प्रशस्तायाम्¹⁰ । जामित्रशब्दोऽत्रौप-
चारिकः¹¹ प्रशस्यतां¹² लक्षयति । मुख्यतो¹³ हि लग्नात् सप्तमं¹⁴ स्थानं
जामित्रम्¹⁵ । ¹⁶-तच्च जामित्रमनुकूलम्¹⁶ । समेतबन्धुः¹⁷ संघटितस्वजन¹⁸
इत्युत्सवधर्मः¹⁹ ॥ १ ॥

1. B: °तायां; A also has anusvāra on या but later cancelled.
2. A omits दुहितुर्; B: दुहितु विवाहे दी°
3. B: °दिकां
4. B omits अन्वतिष्ठत्
5. A: स… (lacuna marked by 3 points).
6. B: ओषधिनामधिपस्य
7. B omits वृद्धौ
8. C adds च
9. A: …गुणेनां⁰ (lacuna marked by a blank space of 2 letters); B: च मित्रगुणेन
प्राशस्त्वयेन लग्नेनान्वितायां युक्तायां
10. B: प्रशस्तायामित्ययः
11. A: °शब्देऽत्रौँक
12. A: …तां (lacuna marked by 4 points); C: तं
प्रशस्य
13. B: विष्यातो
14. B, C: सप्तम-
15. B omits जामित्रम्
- 16-16. A: तच्चां… (lacuna marked by 4 points); C: च तदनुकूलं; B:
मुच्च for तच्च
17. B: °बन्धु
18. B: …स्व° (lacuna marked by a blank of 3 letters).
19. A omits इति; B: इत्युच्चधर्मः; C:
°त्साहधर्मः

वैवाहिकैः १-कौतुकसंविधानैर्यहे गृहे⁻¹ व्यग्रपुरन्त्रिवर्गम् ।
आसीत् पुरं सानुमतोऽनुरागादन्तःपुरं चैककुलोपमेयम् ॥ २ ॥

सानुमतो हिमवतः पुरमन्तःपुरं² चैककुलोपमेयमभिन्नवंशसद्वशमभूत्³ ।
समस्तं नगरं तन्निशान्तस्थजननिभमज्ञायतेत्यर्थः⁴ । यतोऽनुरागात् प्रीत्या

विवाहभवैः कौतुकसविधानैमङ्गलप्रकारैः⁵ प्रतिवेशम् व्यग्रा असक्षणाः⁶ पुरनिधिवर्गा⁷ अङ्गनापूरा⁸ यत्र पुरे⁹ । यन्मङ्गलार्थं¹⁰ मुधालेपनादि¹¹ क्रियते तत्कौतुकम्¹² ॥ २ ॥

1-1. C: °धानैदिने दिने 2. B omits पुरम्; C: °मन्तपुरं 3. B:
 °मेयं एकवंशोपमेयं सट⁰ 4. B: °न्तस्य स्वजननिभं जायते इत्यर्थः 5. B,
 C: °नैः मङ्गल्यप्र° 6. A: °क्षणा; B: असाक्षिणाः; C: असंक्षणा: 7. B:
 °वर्गः प्रधाननायिकाः समूहा 8. B: °नागणा 9. B omits पुरे 10. C:
 °ङ्गलादि 11. B: सुधानुले⁰ 12. B adds मङ्गलं विवाहोत्सवः

संतानकाकीर्णमहापथं तच्चीनांशुकैः कलिपतकेतुमालम् ।
 भासा¹ ज्वलत्काश्चनतोरणानां² स्थानान्तरं स्वर्गं इवाबभासे ॥ ३ ॥

³स्थानान्तरप्रदेशस्वर्गवद्रेजे⁴ । ⁵-यतः सन्तानकाख्यैदिव्यकुसुमैराकीर्णो निर्भरो महापथो राजमार्गो⁵ यत्र । ⁶-चीनांशुकैश्चीनदेशभवैरम्बरैः⁶ ⁷-कलिपता रचिता केतुमाला⁷ ध्वजराजिर्यत्र⁸ । काश्चनतोरणानां च भासा दीप्त्या ज्वलङ्घासमानम्⁹ । अन्यत¹⁰ स्थान¹¹ स्थानान्तरम्¹² ॥ ३ ॥

1. K, N: भासो⁰ 2. B: °णाङ्गां 3-4. A: °न्तरं प्रस्वर्गं⁰; B: प्रदेशः;
 C: °रं प्रदेशः स्व⁰ 5-5. B omits this. 6-6. B: चीनदेशजैश्चाम्बरैः पटवस्त्रैः; C: तथा चीनदेशजैश्चाम्बरैः 7-7. B, C: कलिपतकेतुमालं 8. B:
 रचितध्वजराजि; C: रचितध्वजराजिकं 9. B omits भासमानम् 10. A,
 B, C: अन्यदन्यत् 11. B adds प्रदेशः 12. B adds नानाविधमित्यर्थः

एकेव¹ सत्यामपि पुत्रपङ्क्तौ चिरेण² दृष्टेव मृतोत्थितेव ।
 उपोढपाणिग्रहणेति³ पित्रोरुमा विशेषोच्छ्वसितं बभूव ॥ ४ ॥

उपोढपाणिग्रहणा⁴ निकटविवाहेत्यतो ⁵-हेतोगौरी पित्रोः सत्स्वपि बहुष्वपत्येषु स्नेहवशादेकेवाभूत्⁵ । अन्यत्र ⁶-तादृशस्य स्नेहस्याभावात् । तथा सततसन्निहितापि⁷ चिरेण दृष्टेवोत्कण्ठोत्पत्तेः⁶ । जीवन्त्यपि मृतोत्थितेव । तथा⁸ विशेषोच्छ्वसितं⁹ सातिशयजीवितं¹⁰ तदायत्तत्वाज्जीवितस्य । विरहसमये¹¹ घनतरस्नेहाविर्भावादित्थमूहः¹² । यदुक्तम्¹³ — ‘औत्सुक्य-

गर्भा भ्रमतीव दृष्टिः पर्याकुला कापि मतिः प्रयाति । निरत्ययप्रेमनिवन्धनं¹⁴
च वियोगकाले त्रसतीव¹⁵ चेतः¹⁶ ॥ ४ ॥

1. A, C, K, N: एकैव 2. K, N, C: चिरस्य 3. K, N: आसन्नपा०
 4. B: ^०हृण 5–5. A: मातापित्रोरेवंविधा स्नेहवशादभूत् । किं विधा । सत्स्वपि
 बहुष्व…(lacuna marked by a blank of 2 spaces); B: पित्रोः सत्स्वपि…
 वशा० (lacuna marked by a blank of 6 letters); C; वशादेकंवा०
 6–6. B: ताटशा० त्कण्ठोत्पत्ते (lacuna marked by a blank of half a
 line); A: विष्ट्रेवो० for विष्ट्रेवो० 7. C omits अपि 8. C adds च 9. A
^०छ्वसितमतिशयोच्छ्वसितं 10. B adds आसीत्; C: सातिशयं जीवितमासीत्
 11. A: विभ्रमये 12. B: ^०तरः स्ने० 13. B omits यदुक्तम् 14. A:
^०त्ययं प्रे० 15. C: द्रवतीव 16. –?–; C adds इति

अङ्गाद्ययावङ्गमुदीरिताशीः सा मण्डनान्मण्डनमन्वयुङ्गँ ।
 संबन्धभिन्नोऽपि॑ गिरेः कुलस्य स्नेहस्तदेकायनतां॑ जगाम ॥५॥

सा देवी बान्धवैरुक्ताशीः⁴ सत्युत्सङ्गादुत्सङ्गान्तरमधितस्थौ५ । एकेन
 चालङ्गरणे⁶ कृते तदेव⁷ चान्यानीतं प्रसाधनान्तरं⁸ निर्विवेश । तथा गिरेः⁹
 कुलस्य स्नेहः संबन्धवशाद्विन्नोऽप्यनेकरूपोऽपि¹⁰ तदेकायनतां¹¹ तदेकाश्रय-
 त्वमयासीत्¹² । संबन्धभेदाद्वि¹³ ¹⁴-स्नेहो बहुप्रभेदः¹⁴ । तद्यथा¹⁵
¹⁶-पुत्रेऽन्यादशो नमरि दुहितरि दौहित्रे स्नुषायां सख्यां चान्यादश एव¹⁶ ।
 न सास्ति¹⁷ प्रीतिर्या तस्यां¹⁸-बन्धुजनस्य न प्रवृत्तेति¹⁸ वाक्यार्थः । अत्र
 चोपोढपाणिग्रहणत्वमेव¹⁹ कारणम् । सैवैकायनं²⁰ स्थानं यस्य स तदेकायन-
 स्तद्वावस्तदेकायनता²¹ ॥ ५ ॥

1. A, B, C: ^०न्वयुङ्गक्त 2. K, N: ^०बन्धिभि० 3. K, N, C:
 कायनतं 4. B: वैर्मुक्ता० 5. A, B: ^०धितष्टौ 6. B: अलङ्गारेण च
 7. A: तदेव 8. B adds प्राप 9. A: गिरि- 10. B: ^०द्विन्नोऽपि
 पृथग्रूपोऽपि; C: ^०न्नोऽपि मृषाभूतोऽपि 11. B, C add जगाम 12. A:
 तदश्रो० 13. B: ^०न्धविभे० 14–14. B: ब०दः स्नेहः 15. B omits
 तद्यथा 16–16. B, C: पुत्रे नमरि दौहित्रे शिष्ये मित्रे दुहितरि स्नुषायां सख्यां
 च ताटश एवासाम् (C: चान्यादश एवान्येषु) 17. B: सास्ति 18–18. B:
 च…त्वेति (lacuna marked by a blank of 5 letters); C omits न

19. B: °हणात्व° 20. C: सा एकमयसं 21. B: °स्तस्य भाव°; C: तदेकायतनं तस्य भावस्तदेकायतनता; B, C add आसन्नविवाहोत्सवत्वात्

मैत्रे मुहूर्ते शशलक्ष्मणेन¹ योगं गतासूत्तरफलगुनीषु ।
तस्याः शरीरे प्रतिकर्म चक्रुर्बन्धुत्रियो याः पतिपुत्रवत्यः ॥६॥

²तस्याः पार्वत्या वपुष्यविधवा अवन्ध्याश्च ज्ञातिमहिष्यः प्रतिकर्म प्रसाधनं कृतवत्यः । कदा । चन्द्रमसोत्तरफलगुनीषु योगं संबन्धं गतासु । उत्तरफलगुनीनक्षत्र³ इत्यर्थः । शशिना हि योगे तारकाणां नक्षत्रत्वम् । मुहूर्ते मैत्रदैवत्ये ॥ ६ ॥

1. B, C: °लक्षणेन; K, N: शशलाङ्घनेन 2. B, C read the commentary as: तस्याः सङ्कृतनयाः प्रशस्ता बान्धवनार्यः शरीरे प्रतिकर्म देहे (C adds प्रतिकर्म) प्रसाधनमकुर्वन्त (C वर्त) । कदा (C omits) । मैत्राख्ये (C: °ख्यं) मुहूर्ते (C omits). अहोरात्रं त्रिशन्मुहूर्तस्तित्र चतसृषु घटिकासु वैवाहिको मैत्राख्यो मुहूर्तस्तद्वि (C: मुहूर्तः तस्मिन् मुहूर्ते तद्वि) प्रशस्यम् । तथा शशलक्षणेन चन्द्रमसा उत्तरफलगुनीषु योगं गतासु संबन्धं प्राप्तासु । शशिना हि योगस्तारकाणां (C: °रानां) नक्षत्रत्वम् । ग्रहस्तु योज्ञस्तु सोऽस्तु । कुत्रचिच्छन्दवारे (C omits कुत्रचिच्छ) रोहिण्यामित्यर्थः ॥ 3. A: °त्गुणीन°

तदेवाभ्यङ्गादारभ्य¹ शरीरप्रतिकर्महि —

सा गौरसिद्धार्थनिवेशवद्विद्वाप्रवालैः² प्रतिभिन्नरागम्³ ।
निर्नाभिकौशेयमुपोढबाणमभ्यङ्गनेपथ्यमलंचकार⁴ ॥ ७ ॥

अभ्यङ्गस्तैलपातनम्⁵ । तत्र⁶ नेपथ्य⁷ वेशं⁸ सा देव्यलंचकार । ⁹—न तु तेन सा^{—९} भूषितेत्यकृत्रिमरूपत्वोक्तिः^{१०} । कीदृशम् । गौरसिद्धार्थानां सितसर्षभाणां^{११} निवेशो^{१२} रचना विद्यते^{१३} यत्र^{१४} तैः^{१५} द्वारप्रिवालैः शाद्वलाङ्गुरैः प्रतिभिन्नराग^{१६} विशेषितकान्तिः^{१७} । अविद्यमानं नाभिकौशेयं जघनाम्बरं यत्र । तदा हि तदपास्यते^{१८} । यदि वा नाभेर्निष्कान्तं निर्नाभि वियुक्तं^{१९} चलितं^{२०} कौशेयं जघनाम्बरं^{२१} यत्र । उपोढबाणं धृतसायकम् । एवंविधो ह्येष लोकाचारः ॥ ७ ॥

1. A: °ङ्गादानादा° 2. C: °द्वार्थवेश° 3. K, N: °शशोभम्
4. K, N: °यमुपात्तवा°; C: निर्भिन्नकौशेय°बाणं प्रत्यङ्गनेपथ्य° 5. B:

"लपत" 6. B, C: स एव 7. C: नेपथ्य- 8. B: वेशस्त् 9-9. B:
 न त्व...सौ (lacuna marked by a blank of 2 letters); C: न तु तेनासौ
 10. B: भक्ति...त्यक्तु (lacuna marked by a blank of 3 letters); C:
 °रूपवत्त्वोक्तिः 11. B: °पानां 12. B: निवेश 13. B omits विद्यते
 14. C: येषु 15. B omits तैः 16. C: पत्रिभिन्न° 17. C: °कान्ति
 18. A adds यदि वा नाभिकौशेयान्निकान्तं भद्रक्त्वा बहिर्निर्गतमित्यभ्यङ्कालेपि
 तदविरहकथनात्; C adds यदि वा नामेयं जघनाम्बरं यत्र तदा हि तदपास्यते
 19. A: नाभिवियुक्तं 20. A omits चलितं 21. B, C omit जरं

वभौ च संपर्कमुपेत्य बाला नवेन दीक्षाविधिसायकेन ।
करेण भानोर्बहुलावसाने संघुक्ष्यमाणेव^१ शशाङ्कलेखा^२ ॥ ८ ॥

तेन च नूतनेन विवाहदीक्षाविधिसायकेन^३ संश्लेषमासाद्य^४ वधूः शुश्रभे ।
केव्र । कृष्णपक्षान्तरे^५ रविरश्मिना^६ सुषुम्णाख्येन संधुक्षयमाणा^७ वर्धयमाना^८
चन्द्रकलेव^९ ॥८॥

1. B: °धुक्षमा° 2. K, N: °ङ्करेखा 3. B omits दीक्षा 4. B,
 C: संश्लेषं समाप्ताद्य सा 5. C: °पक्षान्ते 6. B: °शिमणा 7. A: माणो;
 B, C: °धुक्षमा 8. B: वर्यमाना 9. C: शशाङ्कलेव

तां रोध्रकल्केन^१ हृताङ्गतैलामाश्यानकालीयरसाङ्गरागम्^२ ।
वासो वसानामभिषेकयोग्यं नार्यश्चतुष्काभिमुखीमनैषुः^३ ॥१॥

ततः स्नानार्थमविधवास्तां^४ चतुष्कुमुखीमनयन्^५ । कीटशीम् । रोधरजः-
कल्केन रूक्षेण हृताङ्गतेलामपास्तदेहस्नेहाम् । तथा आश्यानः परिधानः^६
कालीयरम् एवानुलेपनं^७ यस्याः । कुञ्जमनिभं गन्धद्रव्यं कालीयम्^८ । तच्च^९
स्नेहगन्धापासनाय^{१०} पात्यते । तेऽथाभिषेकयोग्यं स्नानानुरूपमपट्टृकृत-
मस्वर^{११} वसानां^{१२} परिदधतीम् । चतुष्कुम् वासवेशम्^{१३} ॥ ९ ॥

1. K, N: लोद्रु^o 2. K, N: °कालेयकृताङ्गु^o 3. K, N: नार्यश्च^oमुखं व्यनैषुः 4. B: तामभिनवास्त्वानार्थी; C: तामविधवा: स्तनार्थ- 5. B: °ज्ञकसंमुखमनैषुः; C: °ज्ञकसंमुखीमनैषुःआनयन्त 6. A: परिवानः; B: °धानाः 7. B, C: एवाङ्गुरागोऽनुलेपनं 8. B, C: °यकम् 9. B: णाच्च for तच्च 10. B:

^०गन्धासास^० 11. A: ^०रूपं पटु^०; C: ^०कृतवासोऽम्बरं 12. B omits
वसानां 13. B, C: वासो वेशम्

^{१-}विन्यस्तवैद्यूर्यशिले च तस्मिन्नविद्वमुक्ताफलभक्तिचित्रे^{-१} ।
आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयाः^२ सतूर्यमेनां स्तपयांबभूवुः ॥१०॥

तस्मिन्नश्वतुष्के^३ युवतयः सतूर्य वादित्रान्वितमेनां वधूमस्नापयन्त^४ ।
कीदृशे^५ । ^{६-}स्नानभूविभागार्थं विन्यस्ता दृधा^{-६} वैद्यूर्यमणिशिला यत्र । तथा^७
^{८-}अविद्वानामग्रस्तानां^{-८} मुक्ताफलानां भक्तचा विच्छित्या चित्रे रम्ये । नार्यः
कीदृश्यः^९ । आवर्जितं क्षिममष्टापदकुम्भतोय^{-१०} कनकघटवारि^{११} याभिः ॥१०॥

1-1. K, N: ^०वैद्यूर्यशिलातलेऽस्मिन्नावद्वमु^०; B: ^०स्मिन्नावद्वमु^० 2. K,
N: ^०तोयैः 3. B, C: तत्र चतुष्के 4. B: वधू स्न^०; ^०मस्नपयन्त 5. A:
कीदृशी; C: कोदृशी 6-6. B: स्नानार्थं विन्यस्ता भागार्थं दत्ताः; C: दत्ताः for
दृधाः 7. B, C omit तथा 8-8. A: ^०नामत्रस्तानां; B: अविद्यमाना-
मत्रस्तानां 9. B: कीदृश्याः 10. B: ^०ष्टादशपद^० 11. B, C
omit क०रि

सा मङ्गलस्नानविशुद्धगात्री गृहीतशुभ्रोदमनीयवस्त्रा^१ ।
निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा^२ वसुधेव रेजे ॥११॥

सा गौरी विवाहाभिषेकेण^३ विशुद्धगात्री कान्तिमत्काया, आच्छादित-
ध्वलधौताम्बरा^४ ५-च रेजे^{-५} चकाशे । केव^६ । ^{७-}निर्वृत्तः संपन्नः^{-७} पर्जन्य-
जलाभिषेको जीमूततोयवृष्टिर्यस्याः सा शरदि विकसितकाशकुसुमा भूर्यथा^८
राजते तथासौ^९ । उदगमनीयवस्त्रं धौतपूतम्^{-१०} ॥ ११ ॥

1. B: ^०तप्रत्युदग^०; K: ^०तपत्युदग^०; N: ^०तवत्युदग^० 2. A: ^०फुलुका^०
3. B, C: केन 4. A: आर्तधौ^०धौता^० (lacuna marked by 3 points).
5-5. B, C omit this. 6. B omits के in केव 7-7. A, B: निर्वृत्तसं^०
8. B, C: भूर्यथा 9. C omits असौ 10. B: स्नानादृत्याने धौतान्त-
(for म्ब)र; C: धौतपोतम्

तस्मात्प्रदेशाच्च^१ वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन ।
पतिव्रताभिः परिगृह्ण निन्ये छृमासनं कौतुकवेदिमध्यम् ॥१२॥

तस्मात्^२ प्रदेशात् स्थानादसौ साध्वीभिरादाय^३ कौतुकवेदिमध्यं मङ्गल-
स्थलोत्सङ्गं निन्ये नीता । कीदृशम्^४ । वितानवन्तं सरक्तकं^५ रत्नस्थूणा-
चतुष्केण^६ संबद्धं^७ क्लृप्तासनं^८ रचितभद्रपीठम्^९ । 'कृपो रो लः'^{१०} ॥ १२ ॥

1. B, C: ततः प्र^० 2. B, C: ततः 3. B omits आदाय 4. A
omits कीदृशम् 5. A: सकरक्तकं 6. B: ^०केन; C: रत्नस्तम्भचतुष्टयेन
चतुष्केन 7. B: ^०बन्धं 8. C: क्लृप्तासनं 9. B: ^०द्रसनम् 10. Paṇ.
8, 2, 18; A, B: कृपे for कृपो

तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त^१ पुरो निषणाः ।
भूतार्थशोभाहियमाणनेत्राः प्रसाधने संनिहितेऽपि नार्यः ॥ १३ ॥

तत्र^२ पूर्वाभिमुखीं तां^३ कृशाङ्गीमुपवेश्य^४ संनिहितेऽप्यलङ्करणे
युवतयोऽग्रस्थिताः^५ क्षणमात्रं^६ व्यलम्बन्तोदासत^७ । यतो भूतार्थया स्वाभा-
विकथा शोभया हियमाणनेत्रा विलोभ्यमाननयनाः^८ । अकृत्रिमस्य हि^९ रूपस्य
किं मण्डनेन । भूतार्थः^{१०} पारमार्थिकम् ॥ १३ ॥

1. B: विल^० 2. B, C add वेदिमध्ये 3. A omits तां 4. B,
C: ^०ज्ञीं संस्थाप्य 5. B: ^०ग्रतस्थिताः; C: ^०ग्रतः स्थित्वा 6. B, C:
क्षणं 7. B, C: ^०सन्त 8. B, C omit वि 9. B omits हि
10. B, C: अकृत्रिमं

^{१-}धूपेन संत्याजितमार्दभावं^{-१} केशान्तमन्तःकुसुमं तदीयम् ।
पर्याक्षिपत्काचिदुदारबन्धं दर्वावता पाण्डुमधूकदाम्ना^२ ॥ १४ ॥

ततः क्षणमात्रेण काचिदङ्गना तदीयं^३ केशपाशं^४ शाद्वलवलितेन
सितमधूककुसुमशेखरेण^५ पर्याक्षिपदबन्धात् । कीदृशम् । अगुर्वादिधूपधूमेना-
द्रंत्वं संत्याजितं परिवापितम्^६ । अन्तःकुसुमं कुसुमगर्भम्^७ । दीर्घत्वादुदारः
श्रेष्ठो बन्धो ग्रन्थिर्यस्य ॥ १४ ॥

1-1. K, N: धूपोष्मणा त्या^०; C: धूमेन सं^० 2. B: ^०कधाम्ना 3. B,
C: तस्याः 4. C: कोशपाशं 5. B: सिततरमधू^० 6. C: परिवापितम्
7. A: कुशम्^०

आसक्तशुक्लागुरु^१ चक्ररस्याः^२ सरोचनापत्रविभङ्गमङ्गम्^३ ।
सा चक्रवाकाङ्क्षितसैकतायाख्विस्रोतसः^४ कान्तिमतीत्य तस्थौ ॥१५॥

^५-तस्या देहं नार्य^५ एवंविघमकुर्वन् । किंविघम् । आसक्तं निहितं
शुक्लागुरु सिताङ्गरागविशेषो यत्र । ^६-शुक्लकृष्णभेदेनागुरोद्देव रूप्ये^६ । तथा^७
स्तनादौ गोरोचनायाः^८ पत्रविभङ्गाः^९ पत्रलताः^{१०} सह तैवर्तत इति सरोचना-
पत्रविभङ्गम^{११} । अतश्च सा गौरी रथाङ्गनामचिह्निततीरायाख्विपथगायाः^{१२}
शोभामभिभूयासीत^{१३} । सा^{१४} हि सिता^{१५} । रोचनावत्त्वाच्चक्रवाकोप-
मानम्^{१६} ॥ १५ ॥

1. B: प्रसक्त०; K, N: विन्यस्तशु० 2. K, N: °रङ्गं 3. B: °भक्तम०;
K, N: गोरो°विभक्तमस्याः 4. C: °यास्तिस्रोतसः 5-5. B: तस्याश्र
देहमाचार्यं 6-6. B omits this; C: शुक्लं कृष्णं चेत्यगुरुणो हित्वे रूपे 7. B:
तया 8. B, C: °चनायां 9. B: °भङ्गः; C omits प°ङ्गाः 10. B:
पत्ररचनाः 11. B, C omit स°म् 12. B: °हितचीनायाख्विपथगायाः; C:
°तीरायाख्विमार्गायाः 13. B: °मधिया० 14. C: तस्या 15. B: सित
16. A: °नाभत्वाच्चक्रवाको०

लीनद्विरेफं^१ परिभूय पञ्चं समेघलेखं शशिनश्च विम्बम् ।
तदाननश्रीरलकैः प्रसिद्धैश्चिच्छेद सादृश्यकथाप्रसङ्गम् ॥१६॥

तस्या वक्त्रलक्ष्मीः प्रसिद्धैः प्रसाधितैरलकैः सादृश्यकथाप्रसङ्गं किमस्य^२
सादृश्यं स्यादित्युपमानवागवसरमपि^३ चिच्छेद व्यनीनशत् । संशिलष्टभ्रमर-
मरविन्दमभ्रलवयुतं^४ चेन्दुमण्डलमभिभूय^५ जित्वा । कमलशशिनौ किल
मुखस्योपमानभूतौ^६ । अभिभवे तु प्रसाधनमेव^७ हेतुः ॥ १६ ॥

1. K, N: लग्नद्वि० 2. B: किमस्याः 3. B, C: °वाचोञ्च०
4. B: °युक्तं 5. C: चन्द्रमण्डलं च 6. B: °पमीभू०; C: मुखस्य समीभूतौ
7. A: °सादन०

कर्णार्पितो रोधकशायरूप्ये^१ गोरोचनाभेदनितान्तगौरे^२ ।
तस्याः कपोले परभागलाभाद्वन्ध चक्षुषिं यवप्ररोहः ॥ १७ ॥

तस्याः श्रवणनिहितो यवाङ्गुरो लोकस्य नेत्राणि बबन्ध विषयान्तरान्त्य-
वर्तयत् । कृतः । कपोले परभागलाभाच्छोभातिशयावाप्ते^३ । कीदृशे ।
रोधस्य कषायेण^४ रसेन^५ रुक्षे विपमे^६ । तथा गोरोचनाया भेदो भज्जस्त-
द्वदतिगौरे । ^७-एवं च गौरे-^८ हरितस्य शोभोत्कषाविामिः^९ । ^{१०}-शालियवा-
ड्कुरादीनां च प्रशस्यत्वान्निधानम्^{११} ॥ १७ ॥

1. A: रोद्रक^०; K, N: लोध्र^० 2. K, N: °नाक्षेपनि^० 3. B, C:
°लाभात् वर्णस्य वर्णन्तरविच्छितिः परभागः शोभावामिः 4. B: °येन 5. C:
रसेण 6. B: विषये 7-7. B omits this; C: एव गौरी; A: गौरी for गौरे
8. B, C: °वासे 9-9. B: शालियवादीनां प्रशस्यत्वान्निधानम्; C: शाद्वलयवादीनां
प्रशस्तत्वा^०; A: शाद्वलयवा^० for शालियवा^०

रेखाविभक्तश्च^१ विभक्तगात्र्याः^२ किञ्चिन्मधूच्छिष्टविसृष्टरागः^३ ।
कामप्यभिरुद्यां स्फुरितैरपुष्यदासन्नलावण्यफलोऽधरोष्टः^४ ॥ १८ ॥

यौवनवशाद्विभक्ताङ्गचास्तस्या^५ अधरोष्टोऽधोधरः^६ स्फुरितैः कम्पैः^७
कामप्यवर्णनीयामभिरुद्यां^८ शोभामपुष्यदवर्धयत् । कीदृशः । मध्यरेखया
विभक्तो द्विधा कृतः । तथा^९ ^{१०}-किञ्चिन्मनागमधूच्छिष्टेन सिक्थकेन^{११} विसृष्ट-
रागोऽपास्तलौहित्यः । ताम्बूलाद्युत्कटो रागो^{१०} मधूच्छिष्टेनोत्पुस्य^{१२} मधुरः
क्रियते । प्रियपरिचुम्बनादासन्नं^{१३} निकट^{१४} लावण्यफलं यस्य^{१५} । अधो
भवोऽधरो^{१६} बुधनस्थः^{१७} ॥ १८ ॥

1. B, C: लेखा^०; K, N: °विभक्तः 2. K, N: सुविभक्तगात्र्याः 3. A:
°पृविभक्तरागः; K, N: °पृविमृष्ट० 4. C: °धरौष्टः 5. C: नवयौवन^०
6. C: अधरौष्टेऽधो^० 7. B, C: कम्पितैः शुभफलसूचनाय 8. B omits
अभिरुद्यां 9. C: यथा च 10-10. A omits this; C: मधूच्छिष्टेन सिक्थकेन
किञ्चित् मनागपास्तरागः निरस्तलौ^० 11. B: सिक्तकेन 12. B: °ष्टेन
ताम्बूलकलकेन बाह्यत्पुस्य; C: °ष्टेन ह्युत्पुस्य 13. B: °सन्न 14. B:
निकट 15. B: यस्या 16. B: भवः अधोधर 17. B: अधस्थः

पत्युः शिरश्नद्रकलामनेन सृष्टेति सख्या परिहासपूर्वम् ।
सा रञ्जयन्त्या^१ चरणौ कृताशीर्माल्येन तां निर्वचनं जघान ॥ १९ ॥

सा देवी माल्येन शेखरेण निर्वचनं^३ तूणीं तां^४ जघानाताडयत् । यत-
स्तया सख्या^५ पादौ रञ्जयन्त्या^६ नर्मपूर्वमित्थं कृताशीः^७ । कथमित्याह ।
अनेन चरणेन ^८पत्युः शिवस्य सुरतविशेषवशादुत्तमाङ्गस्थां^९ शशिलेखां^{१०}
स्पृशेति । अतथ्व रोषान्माल्यप्रहारः^{११} ॥ १९ ॥

1. B, K, N: रञ्जयित्वा 2. C omits निर्वचनं and adds तां सखीं
3. B, C omit तां 4. B, C omit सख्या 5. B: रञ्जयन्त्या 6. B:
रचिताशीः 7-7. B: हरस्य भर्तुस्तमाङ्गस्थां शशिकलां; C: भर्तुः हरस्योत्त-
माङ्गस्थां शशिकलां 8. A: ^{१०}ङ्गस्तं 9. A: परितोषाः; C: रोषपरितो-
षाभ्यां माल्य०

तस्याः सुजातोत्पलपत्रकान्ते प्रसाधिकाभिर्नयने^१ निरीक्ष्य^२ ।
न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्धया कालाङ्गनं मङ्गलमित्युपात्तम् ॥२०॥

सुजातं^३ यदुत्पलपत्रं^४ तद्वत्कान्ते^५ रम्ये तस्या नेत्रे विलोक्यापि^६ प्रसा-
धिकाभिर्यंतकज्जलं^७ तयोरदायि^८ तन्मङ्गलधिया न तु शोभातिशयबुद्धया^९ ।
यै^{१०} हि प्रकृत्या विकसितकुवलयनिभे तयोः ^{१०}-कथं वराकमञ्जनं शोभा-
कारि^{११} ॥ २० ॥

1. C: प्रासाधि० 2. B, C: समीक्ष्य 3. B: परिपूर्ण सुजातं; C adds
परिपूर्ण 4. B: ^{१०}सप्तलं 5. A: ^{१०}त्काम्ये 6. C omits अपि 7. C
omits तयोर् 8. A adds उपात्तम् 9. A, B: यो 10-10. B: अञ्जन-
शोभा; C: अञ्जनेन शोभा

सा संभवद्धिः कुसुमैर्लतेव ज्योतिर्भिरुद्धिरिव त्रियामा^१ ।
सरिद्विहङ्गैरिव लीयमानैरामुच्यमानाभरणा चकाशे ॥२१॥

सा देव्याबद्धयमानालङ्कारा^२ चकाशे रेजे^३ । कैरिव केत्याभरणानामने-
कवर्णंत्वादुपमानान्याह^४ । संभवद्धिर्जयिमानैः कुसुमैर्यथा लता शोभत इति
पद्मरगेन्द्रनीलादिलाभः । नक्षत्रैश्चोदयमानैनिशेवेति मुक्तामणिलाभः^५ ।
विहङ्गैश्चक्रवाकैः^६ शिलष्यद्विनदीवेति^७ कनकाभरणादिलाभः^८ ॥ २१ ॥

1. B: त्रियामा 2. B, C: देवी व०; C: ^{१०}लङ्करणा 3. B omits

रेजे; C: बभौ 4. B, C: °नेकाभत्वादुपमानेनाह; A: °मान्याह; C: का भाति
आभरणा° 5. B: °मणिर्लभः 6. A: °श्रक्रकाकैः 7. A: शिष्य°
8. B, C: °भरणलाभः

आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शविम्बे स्तिमितायताक्षी¹ ।
हरोपयानत्वरिता² बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेशः ॥२२॥

ततो गौरी निश्चलविशाललोचनात्मानं³ मकुरमण्डले शोभमानमवेक्ष्य
व्यक्षागमनस्त्वरासीत्⁴ । यस्मान्नारीणां वल्लभदर्शनफलो वेश आकल्पो
मण्डनम्⁵ । असति हि⁶ 7-प्रियालोकने मण्डनेन कि क्रियते⁷ ॥ २२ ॥

1. B: तिमि⁰ 2. K, N: °याने त्वः; B: °याणत्वः 3. B, C:
°लनयना⁰ 4. B, C: °राभूत् 5. C omits मण्डनम् 6. A omits
हि 7-7. A: प्रियालोके कि तेन क्रियत इति; B: कि तेन for मण्डनेन कि

अथाङ्गुलिभ्यां हरितालमाद्रैं मङ्गल्यमादाय¹ मनःशिलां च ।
कर्णावसक्तामलदन्तपत्रं² माता तदीयं³ मुखमुन्नमय्य ॥
उमास्तनोद्देदमनु प्रवृद्धो मनोरथो यः प्रथमो⁴ बभूव ।
तमेव मेना दुहितुः कथंचिद्विवाहदीक्षातिलकं चकार⁵ ॥२३-२४॥

अथ मेना⁶ सुताया वक्त्रमुक्तिष्प्य⁷ तर्जनीमध्यमाभ्यां⁸-हरितालं मनः-
शिलां च⁸ 9-गृहीत्वा मङ्गलार्थं⁹ विवाहदीक्षायां¹⁰ तिलकमानन्दान्नाकुल-
दृष्टित्वात् कथंचित् क्लेशेन चकार व्यधात् । उत्प्रेक्ष्यते । उमायाः स्तनो-
द्देदमनु पयोधरनिर्गमनेन¹¹ सह¹² योऽस्या¹³ योग्यवरलाभविषयो¹⁴
मनोरथः¹⁵ प्रवृद्धस्तमेव तमिवाकरोत् । तदा तस्या हृदयान्शिर्गतत्वादित्थ-
मूहः¹⁶ । एवशब्द इवार्थे¹⁷ । कीदृशं मुखम् । कर्णयोरवसक्तं¹⁸ योजित-
ममलं दन्तपत्रं द्विरदरदनपरिधटिता¹⁹ पत्रलता यत्र । स्तनोद्देदमन्वित्य-
नुशब्दस्तुतीयार्थे²⁰ कर्मप्रवचनीयः²¹ ॥ २३-२४ ॥

1. K, N, B: माङ्ग⁰ 2. B: °दत्तप⁰ 3. B: तदीय 4. K, N:
प्रथमं 5. B adds युग्मं 6. C: मीना 7. B, C: मुखमु⁰ 8-8. B:
मनःशिलामाद्रैं च हरितालं 9-9. B, C: मङ्गलार्थं गृहीत्वा 10. B, C:

^०दीक्षा— 11. B: ^०र्गमेन; A: पयोधनि^० 12. B omits सह 13. B:
C: योग्या 14. B: ^०विषय—; C: योग्यवाला 15. B: ^०रथ 16. B:
हृत्रिगंतमित्यर्थः; C: ^०त्थमूहः 17. C: एवार्थे 18. C: ^०रासक्तं 19. A:
द्विरदशनघटिता; C: ^०ददशनपरिघ^० 20. C: अनुतृतीयार्थे 21. Cf.
Pāṇ. 1, 4, 85.

बबन्ध चास्त्राकुलदृष्टिरस्याः स्थानान्तरे कल्पितसंनिवेशम् ।
धात्र्याङ्गुलीभिः प्रतिसार्यमाणमूर्णमयं कौतुकहस्तसूत्रम्^१ ॥२५॥

न केवलमसौ गौर्यास्तिलकमकरोद्यावदौर्ण कौतुकहस्तसूत्रं^२ बबन्धामु-
मोच^३ । कीटशम् । वाष्पलोललोचनत्वादस्थाने^४ कृतरचनम् । अतश्च धात्र्या
करेण प्रतिसार्यमाण^५ स्थानं नीयमानम् ॥ २५ ॥

1. C: कौतुकसूत्रहस्तम् 2. B: हस्तं 3. B omits बबन्ध; C:
चामुमोच 4. A: ^०लोचत्वा^०; C: वाष्पाकुललो^० 5. B adds प्रत्यमाण;
C adds प्रेयमाण

क्षीरोदवेलेव^१ सफेनपुङ्गा^२ पर्याप्तचन्द्रेव शरत्तियामा ।
नवं नवक्षौमनिवासिनी^३ सा भूयो वभौ दर्पणमादधाना^४ ॥२६॥

सा देवी^५ प्रत्यग्रपट्टांशुकपरिधाना मणिमकुरमाबिभ्राणा^६ भूयो नितान्तं^७
बभौ व्यदोतिष्ठ^८ । केव । डण्डीरवलययुता^९ दुर्घोदधिविकृतिरिव^{१०} ।
परिपूर्णशशाङ्केव^{११} कौमुदी निशा^{१२} ॥ २६ ॥

1. A: क्षारोद^० 2. C: सफेनपुङ्गा 3. B: नवं क्षो^० 4. C: ^०ददाना
5. B, C omit देवी 6. A: मणिमुकुर^० 7. B, C: अतितरां 8. C:
^०तिष्ठत् 9. A: डिण्डी^०; B: डिण्डीरपिण्डयुता 10. B दुर्घद^०; C: क्षीरोद-
विकृति^० 11. B: ^०र्णमृगाङ्के^०; C: शशाङ्क— 12. C: निशेव

तामर्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य माता ।
अकारयत्कारयितव्यदक्षा क्रमेण पादग्रहणं सतीनाम् ॥२७॥

^१—तां देवीं मेना^{—१} पुष्पादिपूजिताभ्य^२ गृहदेवताभ्यः^३ प्रणमय्य नमस्कार्या-

नन्तर^४ साध्वीनां^५ क्रमेणानुज्येषुं पादवन्दनमकारयत्^६ । यतः कारयितव्येऽ-
वश्यकार्ये^७ दक्षा प्रवीणा । तां देवी^८ ^९-कुलस्य प्रतिष्ठां कीर्तिकरीम्^९ ।
^{१०}-प्रणमग्येति 'अयामन्त'^{११} इति ऐरयादेशः^{१०} ॥ २७ ॥

1-1. C: मेना तां देवीं 2. B, C: ^०जिता 3. B, C: ^०वता:
4. B: नमस्कारान्^० 5. B: सतीनां 6. B, C: ^०मचीकरत् 7. B, C:
^०श्यकर्तन्त्ये 8. B, C: तु for देवी; A: देवी 9-9. A: कु रीम् (lacuna
marked by 5 points). 10-10. B, C omit this. 11. Pāṇ. 6, 4, 55.

अखण्डितं प्रेम लभस्व पत्युरित्युच्यते ताभिरुमा स्म^१ नम्रा ।
तया तु तस्यार्धशरीरलाभात्पश्चात्कृताः^२ स्निग्धजनाशिषोऽपि^३ ॥ २८ ॥

ताभिर्वन्दिताभिरविघ्वाभिः सा देवी नम्रा सती भर्तुः सकाशादखण्डितं
परिपूर्ण^४ प्रेम प्रीत्यतिशयं^५ लप्सीष्टा इत्युच्यते स्मागद्यते^६ । तया ^७-पुनरे-
तावत्यो बान्धवलोकाशिषोऽप्यनन्तर^८ पश्चात्कृतास्तिरस्कृताः^९ । कुतः ।
तस्य पत्युरर्धशरीरलाभात्^{१०} । येन हि शरीरार्धोऽप्यदायि^{१०} ततः प्रेममात्र-
लाभो^{११} न^{१२} दुर्लभः । शरीरस्यार्धमर्धशरीरम् । 'अर्धं नपुंसकम्'^{१३} ॥ २८ ॥

1. B: स 2. K, N: ^०रभाजा पश्चा^०; C: ^०कृता 3. C: बन्धुजना^०
4. A omits परिपूर्ण 5. B: प्रेत्य^० 6. A: साग^०; अग^० 7-7. B:
स्निग्धजनाशि^०; C: स्निग्धलोकाशि^०; A: ^०रेत्यावत्यो for ^०रेतावत्यो 8. B
repeats तिरस्कृताः 9. A cancels the letters शरीरलाभा by vertical
dashes on the letters. 10. B: देहार्धमस्या अदायि; C: देहार्धो^० 11. B:
प्रेमपात्र^० 12. A: र 13. Pāṇ. 2, 2, 2; B, C add इति

इच्छाविभूत्योरनुरूपमद्रिस्तस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
सभ्यः सभायां सुहृदास्थितायां तस्थौ वृषाङ्गागमनप्रतीक्षः ॥ २९ ॥

ततो नगनाथो मित्रवन्धुसहितः सभायां^१ विवाहसदसि^२ हरागमनप्रतीक्ष^३
आस्त । किं कृत्वा । अभिलाषविभवयोरनुरूपं^४ दुहितृकार्यमशेषयित्वा
समाप्त^५ । कृतमस्यास्तीति कृती । कृतार्थो^६ भगवति सर्वेश्वरे^७ सुतायाः^८
प्रतिपादनात् । सभायां साधुः^९ सभ्यः प्रधानः^{१०} कुलशीलाद्युत्कर्षत् ।
^{११}-‘सभाया यः’^{१२} । शिषेश्वौरादिकस्याशेषयित्वेति^{१३} रूपम्^{११} ॥ २९ ॥

1. B: सभार्या 2. B: विहाय सदसि 3. B, C: °मनं प्रतीक्षमाण
 4. B: °रूपयोग्यं सदशमुचितं 5. C: संपाद्य 6. C omits कृतार्थो
 7. A: सुरेश्वरे 8. C: सभाया: 9. B: सधुः 10. B omits प्रधानः
 11-11. B: सह भायाया वर्तते यः सः; C instead: अशेषयित्वेति अत्र
 नञ्चूर्वत्वात् लब्धावः 12. Pañ. 4, 4, 105. 13. Dhātupāṭha 1818.

तावद्वरस्यापि^१ कुवेरशैले^२ तत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपम् ।
 प्रसाधनं मातृभिरादताभिन्यस्तं पुरस्तात्स्मरशासनस्य^३ ॥३०॥

यावदेव गौरी प्रसाध्यते^४ स्म^५ तावत्स्मरारेवरस्य^६ परिणेतुः कुवेरशैले^७
 कैलासे सयत्नाभिर्मातृभिर्देवताभिः^८ प्रथमविवाहानुरूपमलङ्करणमग्रतो
 निहितम्^९ ॥ ३० ॥

1. K, N: तावद्वरस्यापि; A, B, C: तावद्वर^० 2. C: कुवीर^० 3. K,
 N, C: °स्तात्पुर^० 4. C: प्रसाध्यते 5. B, C omit स्म 6. A:
 तावत्पुरारेहंरस्य 7. C: कुवीर- 8. C: सप्रय-
 त्वाभिर्मातृकाभिर्दे^० 9. C: विहितम्

^{१-} तद्वैरवान्मङ्गलमण्डनश्रीः सा^{-१} पस्पृशे केवलमीश्वरेण ।
 स्व^२ एव वेशः परिणेतुरिष्टं भावान्तरं तस्य विभोः प्रपेदे ॥३१॥

ततो देवेन^३ मातृगौरवात् सा^४ कौतुकालङ्कारलक्ष्मीः केवलं पस्पृशे ।
 अभिनन्दिता^५ न त्वङ्गे निहिता^६ । यतोऽस्येश्वरस्यात्मीय^७ एवाकल्पः परिणे-
 तुर्वरस्येष्टमभिमतं^८ भावान्तरमन्यद्वूपं प्रपेदे प्राप^९ ॥ ३१ ॥

- 1-1. A: °नश्रीर्मा; B: °वामङ्ग^० for °वामाङ्ग^० 2. K, N: स 3. C:
 देव 4. B, C omit सा 5. A:... (lacuna marked by 3 points);
 C: अभिनिमितः 6. B: निहि 7. B: तस्ये^०; C: यतस्तस्ये^० 8. A:
 प...मभि^० (lacuna marked by 7 points). 9. B adds भावनानुरूपं

तथाहि^१ -

बभूव भस्मैव सिताङ्गरागः कपालमेवामलशेखरश्रीः ।
 उपान्तभागेषु च रोचनाङ्गो गजाजिनस्यैव^२ दुगूलभावः^३ ॥३२॥

तस्य भस्मैव सिताङ्गरागश्चन्दनानुलेपनमासीत् । कपालमेवामलशेखर-
श्रीरवतंसलक्ष्मीरभूत् । तथा ^४गजाजिनस्यैव करिकृत्तेरेव दुगूलभावः पट्टां-
शुक्तवं बभूव-^५ । ^६उपान्तभागेषु पल्लवप्रदेशेषु रोचनैवाङ्ग्नश्चिह्न-^५ ^६यस्य
गोरोचनालिखितहंसयुगलरम्य इत्यर्थः । सिहाजिनस्येत्यपपाठ-^६ एव
^७करिकृतिवासस्त्वाङ्गवस्य-^७ । तथा च^८ पूर्वमेवोक्तम् — ‘वधूदुगूलं च
सहंसलक्षणं गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च^९ इति ॥ ३२ ॥

1. B omits तथाहि 2. A, C: ^०नस्येव 3. K, N: दुकूल^० 4-4. B:
^०जिन...लभावाट्टांशुक्तवं बभूवः (lacuna marked by a blank of a quarter
of a line of 13 spaces); C: ^०जिनस्येव for ^०जिनस्यैव 5-5. B: ^०अरोच^०
(lacuna marked by a blank of 6 spaces); C: उपान्तरागेषु for उपान्तभाऽ
6-6. B omits यस्य गो^०जिनस्य and begins with इत्यप^० 7-7. B:
वृत्तिरासस्त्वाङ्गवस्य; C omits करि 8. A omits च 9. Kumāra.
5, 66.

शङ्खान्तरद्योति^१ विलोचनं यदन्तर्निविष्टामलपिङ्गतारम्^२ ।
सांनिध्यपक्षे हरितालमय्यास्तदेव जातं तिलकक्रियायाः ॥३३॥

शङ्खौ^३ ललाटान्तौ^४ तयोरन्तरे^५ मध्ये द्योतते भासते यदक्षि तृतीयं
तदेव हरितालमय्यास्तिलकक्रियायाः सांनिध्यपक्षे सङ्घावमार्गे^६ जातं
संपन्नम् । लालाटमक्षि हरितालतिलकमभूदित्यर्थः । कीदृशं^७ नेत्रम् । अन्तर्नि-
विष्टा^८ स्थितामला पिङ्गतारा^९ यस्य^{१०} ॥ ३३ ॥

1. B: शृङ्गान्त०; C: शङ्खान्तरं ज्योतिर् 2. C: यदन्तःप्रविष्टामल०
3. B: शृङ्गौ 4. B, C: ललाटप्रान्तौ 5. B, C omit अन्तरे 6. B
omits स^०गौ; C: सन्निधिमार्ग- 7. B, C: कीदृश् 8. C: अन्तः प्रविष्टा
9. B, C: तारा कनीनिका 10. B omits यस्य

यथाप्रदेशं भुजगेश्वराणां करिष्यतामाभरणान्तरत्वम् ।
शरीरमात्रं विकृतिं प्रपेदे तथैव तस्थुः फणरत्नशोभाः ॥३४॥

वासुकिप्रभृतीनां नागेन्द्राणां बाह्वादिप्रदेशानुरूपेण^१ केयूरकटकादिरूप-
मलङ्गारविशेषं^२ विधास्यतां देहमात्रमाभरणमयं^३ विकारमाप^४ । शिरोमणि-

शोभा: पुनस्तथैव^५ तस्थुर्न रूपान्तरं^६-प्रापुः । रत्नानां^७ स्वत एवालङ्कर-
णत्वात्^८ ॥ ३४ ॥

1. B: °रूप्येण 2. B: कीयूर्°; A: °टका...मल° (lacuna marked by a blank of 3 spaces); C omits केयूर and °मलङ्करणविशेषत्वं 3. C: °रणत्वमयं 4. A:...प (lacuna marked by 5 points); C: °रत्वं प्राप
5. B omits पुनस् 6-6. A: प्रा... (lacuna marked by 7 points); B,
C: आपुः for प्रापुः 7. B: °लङ्कार°

दिवापि निष्ठृतमरीचिभासा^१ बाल्यादनाविष्टतलक्षणे^२ ।
चन्द्रेण नित्यं प्रतिभिन्नमौलेश्वृडामणौ^३ किं ग्रहणं हरस्य ॥३५॥

भवस्य चूडामणौ शिरोरत्नविषये^४ कि ग्रहणं क^५ आदरः^६ । चूडामणि-
रूपेण नरास्थि^७ न किञ्चिद्वच्चीकरदित्यर्थः । यतो नित्यमेव शशिना प्रति-
भिन्नमौलिंगविशेषितजृटस्य^८ । कीदृशेन । अहन्यपि प्रसृतकिरणकान्तिना ।
तथा^९ कलामात्ररूपत्वादनाविष्टतलक्षणेनाव्यक्तमलेन^{१०} । परिपूर्णस्य ह्यस्य
शशाविर्भावः । अतश्च यस्यैवंविधः^{११} सितांशुराभरण^{१२} शिरसि^{१३} स
किमिति चूडामणिमपेक्षते । ग्रहणमादरः^{१४} ॥ ३५ ॥

1. A: निष्ठूत° 2. K, N: °तलाङ्छनेन 3. K, N: °मणः 4. A:
°विशेषे 5. B, C omit क 6. C: आचारः 7. B: नानास्थि
8. C: °विवेषितजृटस्य 9. B, C omit तथा 10. A, B: °क्तमालेन;
C: °ष्टुतलाङ्छनेना° 11. B: यद्यैव° 12. B omits आभरणं 13. B
omits शिरसि; A: सिरसि 14. B: °दरो भरः; C: °दरभरः

इत्यद्गृतैकप्रभवः प्रभावात् प्रसिद्धनेपथ्यविधिविधाता^१ ।
आत्मानमासन्नगणोपनीते खड्डे निषक्तप्रतिमं^२ ददर्श ॥३६॥

अथ हरः पाश्वस्थगणढौकिते^३ मण्डलाग्रे लग्नप्रतिबिम्बमलङ्कृतमा-
त्मानमैक्षत^४ । कीदृशः^५ । प्रभावान्महिम्न इतीत्थं प्रसिद्धनेपथ्यविधिः^६
संपन्नवेशरचनः । यतोऽद्गृतैकप्रभव^७ आश्र्वर्येकनिधिः । विधाता स्तष्टा ॥३६॥

1. K, N: °विधेवि० 2. B, C: निषिक्त० 3. B, C: °स्थपार्षददौ०
 4. A: °ङ्गतमैक्षत; C: °विम्बमात्मानमलङ्गतमैक्षत 5. B, C omit कीदृशः
 6. B: °सिद्धेने० 7. B: °तैप्र०

स गोपतिं नन्दिभुजावलम्बी शार्दूलचर्मान्तरितोरुष्टुम्¹ ।
 तद्वक्तिसंक्षिप्तवृहत्प्रमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥३७॥

ततो² देवो नन्दिभुजावलम्बनेन³ वृषभमारुह्य प्रययौ । कीदृशम् । शार्दू-
 लचर्मणा व्याघ्रचर्मणान्तरित⁴ स्थगितमुरुष्टुम्⁵ यस्य । शौक्ल्यादुत्प्रेक्ष्यते⁶ ।
 भगवद्वक्त्तव्या संहृतं महत्प्रमाण⁷ येन तत्तादृशं⁸ कैलासमद्रिमिवारुह्य⁹ यया-
 वित्यर्थः¹⁰ ॥ ३७ ॥

1. B: °र्मापिहितोरु० 2. B: तत्र 3. A: °लम्बेनन 4. B, C:
 व्याघ्राजिनेन पिहितं 5. C: °तमूरु० 6. B: शौक्ल्यादुच्चचार प्रेक्ष्यते; C:
 शौक्ल्यादुच्चत्वाच्चोत्प्रे० 7. B: वृहत्प्र० 8. B omits तत्; C: तं तादृशं
 9. B, C: कैलासाद्रिमिवारुह्य 10. B: यथाविधि; C: ययाविति

तं मातरो देवमनुब्रजन्त्यः स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः¹ ।
 मुखैः प्रभामण्डलरेणुगौरैः पश्चाकरं चक्ररिवान्तरिक्षम्² ॥३८॥

तं देवं मातरोऽनुब्रजन्त्यो³ वक्त्रैव्योम कमलषण्डमिव⁴ व्यधुः⁵ । मुखानां
 कमलनिभत्वात्⁶ । प्रभामण्डलमेव रेणुस्तेन गौरैः पिङ्गलैः⁷ । पद्मे हि रेणुना⁸
 भाव्यम्⁹ । ¹⁰⁻ताः कीदृशः⁻¹⁰ । महिषोलूकादिकं¹¹ स्वं स्वं वाहनं¹²
 तत्क्षोभे¹³ चला अवतंसा शेखरा यासां ताः¹⁴ ॥ ३८ ॥

1. A: °हनाक्षो० 2. K, N: °न्तरीक्ष । 3. B, C: °नुयान्त्यो
 4. A: °व्योममक०; C: °षण्डयुतमिव 5. A omits व्ययु 6. B: मलिन-
 त्वात्; C: च नलिनत्वात् 7. B, C: पिशङ्गैः 8. B: परगेण; C: रागेण
 9. B, C: भवितव्यम् 10-10. B, C omit this. 11. B: महिषङ्गोका०;
 C adds यत् 12. B: यद्वाहनं 13. B, C: °त्क्षोभेन 14. B,
 C omit ताः

तासां च पश्चात्कनकप्रभाणां^१ काली कपालाभरणा चकाशे ।
बलाकिनी नीलपयोदराजिर्दूरं^२ पुरःक्षिमशतहदेव^३ ॥३९॥

तासां मातृणां सुवर्णवर्णानां पश्चात् कालीसंज्ञा माता सितकपाला-
लङ्घारा^४ चकाशे व्यद्युततु^५ । केव^६ । बलाकायुक्ताऽग्ने^७ च^८ दूर^९ निष्ठुचूत-
तडित^{१०} कृष्णमेघमाला यथा शोभते^{११} तथासावित्यर्थः^{१२} । काल्याः काल-
त्वात् कालीति नाम । ^{१३}-वर्णे डीषुत्पत्तिः^{१३} ॥ ३९ ॥

1. B: °भानां	2. K, N: °राजी दू०	A, C: °पयोधरा०	3. B:
°क्षितश०, C: °हृदेन	4. B, C omit सि०रा	5. A: व्यद्यु०	6. B,
C omit केव
7. B, C: बलाकाभिर्युता (C: क्ता)	8. B, C omit च	9. B: दूर-	10. A, B: निष्ठुत०
11. B, C: काशते	12. B, C
omit त०र्थः	13-13. B, C omit this; cf. Pāṇ. 4, 1, 42.	

ततो गणैः शूलभृतः पुरोगैरुदीरितो मङ्गलतूर्यघोषः ।
विमानशृङ्खाण्यवगाहमानः^१ शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः ॥४०॥

अथ^२ हरस्याग्रगामिभिः^३ प्रमथैरुत्पादितो^४ ढङ्कादिमङ्गलवादित्रध्वनि-
देवेभ्यः^५ सेवावसरं शशंसाचकथतु^६ । यतः सुरयानशिखराणि व्याघ्नुवन्
^७-अतश्च तदाकर्णनान्नूनं देवो^८ विवाहार्थमुच्चलितो येनाय^९ तूर्यरवस्तद-
व्रजामोऽस्य^{१०} पुरत^{१०} इति सेवाकालकथनम् ॥ ४० ॥

1. B: °ङ्गाणि विगांह०, C: °ङ्गान्यव०	2. B, C omit अथ	3. B:
°ग्रायायिभिः, C: हराग्रायायिभिः	4. A: प्रथमै०, B: °दित-	5. A:
८-दक्षादि०, B, C: मङ्गलयवा, B: °वेभ्यो	६. B: शंसु अकथयत्, C: °साकथयत्	
७-८. B: अतश्चाकर्णनाद्वौ, C: °णनिनान्नगं for °णनिनान्नूनं	८. B omits येन०;	
C: तेनायं	९. B, C omit अस्य	१०. B, C omit पुरत

तामेव सेवामाह —

उपाददे^१ तस्य सहस्ररश्मस्त्वष्टु^२ नवं निर्मितमातपत्रम् ।
स तद्गूलादविदूरमौलिर्बो^३ ^४-वहन्नगङ्गमिव प्रवाहम्^४ ॥४१॥

त्वष्ट्रा^५ विश्वकर्मणा तत्कालवटितमातपत्रमस्य देवस्य दशशताभीशुरुपाददेव^६ जग्राह^७ । ^८स च हरस्तदुगूलाच्छत्रपट्टांशुकादविद्वरमौलिनिकट-शिरा^९ बभौ^{१०} । सितत्वादुत्प्रेक्षते^{११} । ^{१०}गाङ्गमिव प्रवाहं स्रोतो वहन् । स हि गङ्गाधरः^{१०} ॥ ४१ ॥

1. B: °दधे 2. C: °स्त्वष्टु 3. B, C: °दिविभिन्नमा०; K, N: °दुदुकूला० 4-4. K, N: पतदगङ्गाइवोत्तमाङ्गे 5. C: त्वष्टु 5a. A, B, C: °शताभीशु०; B, C add समीपे 6. B: जग्राह; C: अग्रहीदित्यर्थः 7-7. A: स च हरदु०; B: °गूलांत्पट्टांशु०; C: सहचरस्तदुगूलतत्पट्ट० 8. B, C: रेजे 9. B: °त्प्रेक्षते 10-10. B omits this; A गङ्गमिव for गाङ्गमिव and omits स्रोतो

मूर्ते च गङ्गायमुने^१ तदानीं सचामरे देवमसेविषाताम् ।
समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि सहंसपाते इव लक्ष्यमाणे^२ ॥४२॥

^३-तं चेश्वर-^३ गङ्गायमुने नद्यौ चामराणि^४ गृहीत्वासेविषातां^५ वीजया-मासतुः । सचामरत्वादुत्प्रेक्षते^६ । समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि जलमयसंस्थान-त्यागेऽपि ^७हंसपातान्विते इव दश्यमाने । स्रोतोरुपे^८ हि नदीनां हंसै-र्भाव्यम्^९ । तदा^{१०} च मूर्तविजलत्वेऽपि-^७ सितप्रकीर्णकसद्भावाद्वासंसंपर्को-त्प्रेक्षा^{११} । समुद्रगा:^{१२} सरितस्तासां ^{१३}-रूपं स्रोतोमयम्-^{१३} । असेविषाता-मिति कर्त्तरि^{१४} लुड्ड^{१५} ॥ ४२ ॥

1. A: गङ्गायज्ञाय० 2. B: °माने 3-3. C omits this; B omits च 4. B, C: चामरे 5. C: °त्वात्मीश्वरमसे० 6. B: चाम°त्प्रेक्षते 7-7. A omits this; C omits अपि in मूर्ते०त्वेऽपि 8. C: °रूपो 9. C: सितच्छदै-र्भाव्यम् 10. C: तथा 11. B: "कीर्णस०"; C: प्रवीर्णक० 12. B: अखिला: समुद्रगा: 13-13. B, C: स्रोतोमयं रूपम् 14. A, C: कर्मणि 15. C: लट्

तमभ्यगच्छत् प्रथमो विधाता श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च साक्षात् ।
जयेति वाचा महिमानमस्य समेधयन्तौ^१ हविषेव वह्निम् ॥ ४३ ॥

तमीश्वर^२ प्रथमो विधाता ब्रह्मा श्रीवत्साङ्गश्च^३ पुरुषो विष्णुरभ्यगच्छत्^४

संमुखमाययौ⁴ । अस्य देवस्य जयजयेति वचसा स्वयं माहात्म्यं वर्धयन्तौ हविषा वह्निमिव । चित्रभानुहिं⁵ हव्येन⁶ वर्धते । श्रीवत्सो हरेरुसि⁷ लक्षणविशेषः ॥ ४३ ॥

1. K, N: संवर्धयन्तौ 2. B, C: तमभ्यागतमीश्वरं 3. C omits च
4. C: ^०रभ्यागच्छत् and B, C add श्रीवत्साख्यं महापुरुषचिह्नं उरसि मत्स्याकारं
लक्ष्म यस्य स पुरुषो विष्णुः 4a. B: ^०मागतो 5. B, C omit हि 6. B:
हेतव्येन; C: होतव्येन 7. C: हरे: वक्षसि

ननु ब्रह्मविष्णू सर्वोत्कृष्टौ कथमिव हरस्य जगादिशब्दमुदचारयता-
मित्याह —

एकैव मूर्तिं विभिदे त्रिधा^१ सा सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् ।
विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचिद्वेधास्तयोस्तावपि धातुरीज्यौ ॥४४॥

सा हरहरिहिरण्यगर्भलक्षणैकैव^२ मूर्तिस्तनुस्त्रिभिः प्रकारैविभिदे^३ भेदं^४
गता अयं^५ हरो हरिरयमयं^६ च^७ ब्रह्मेति । यदुक्तम् — ‘नमस्त्रिमूर्तये
तुभ्यम्’^८ इति । अतश्चैषां^९ ब्रह्माणां यत्प्रथमावरत्वं^{१०} प्राधान्याप्राधान्यं^{११}
स्तोत्रस्तुत्यत्वात्^{१२} तत्सामान्यं^{१३} साधारणम्^{१४} । ^{१५}-तथा हि^{१५} —
विष्णोः कदाचिदीश्वर^{१६} ईङ्घः स्तुत्यः । ^{१७}-तस्य कदाचिद्वरि^{१८}: ।
^{१८}-कदाचिद्ब्रह्माणं हरिहरावीडते^{१९} । ^{१९}-कदाचित्तु तौ स ईट्टे^{२०} ॥४४॥

1. B: ब्रिधा 2. B omits हर; ^०लक्षणं एकैव; C: हरिहरहिर^० 3. B
adds भिन्ना 4. C: भिन्नभेदं 5. A, C: अहं 6. C: अयं हरिरयं
7. C omits च 8. Kumāra. 2, 4 9. B: अतश्च 10. B, C
omit यत् 11. B: प्राधान्याप्राधान्यत्वं 12. A: स्तुत्यस्तोत्यत्वं 13. B
omits तत् 14. B adds समं सदृशम्; C adds सदृशम् 15-15. B, C:
यथा 16. B: कदचिद्विष्णोः कदाचिदी^० 17-17. B: कदाचित्तस्य हरिरीङ्घः;
C: कदाचित्तस्य हरिब्रह्माणी 18-18. A: कदाचि...हरा^० (lacuna marked
by a blank of 3 spaces); B: ब्रह्माणं कदाचिदीश्वरः ईङ्घः स्तुत्यः ब्रह्माणं
कदाचिद्वरिहरावीडते; C: कदाचिद्वरिहरौ ईङ्घते 19-19. B: सः कदाचित्तु
संस्तुते; C: स कदाचित्तु तावीडते

तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेशाः^१ ।
दृष्टिप्रदाने कृतनन्दिसंज्ञास्तदशिताः प्राञ्जलयः प्रणेषुः ॥४५॥

शक्रप्रभृतयो दिगीश्वरास्तं² देवं प्रणेमुः³ । कीदृशाः⁴ । श्रीलक्षणानि
छत्रचामरादीनि तेषामुत्सर्गेण⁵ त्यागेन⁶ विनीतवेशा अपरिनिष्ठिताकल्पाः⁷ ।
तथा⁸ हष्टिप्रदाननिमित्तं⁹ कृतात्¹⁰ नन्दिप्रतीहारस्य संज्ञा संकेतो यैः । अवसरं
कुरु दर्शयास्मानिति¹¹ । ततस्तेन वीरकेण¹² दर्शिताः सन्तोऽञ्जलि कृत्वा
देवमीश्वरं¹³ ववन्दिरे¹⁴ ॥ ४५ ॥

1. B: °वेषाः 2. C: दिगीशास्तं 3. B, C: प्राणमन् 4. B, C
omit कीदृशाः 5. A: °गेन 6. B omits त्यागेन 7. B: परिनिष्ठिताः
कल्पासंयतवेशाः; C: परिनि° 8. C: तदा 9. B: °दाने निमि° 10. B:
कृतः 11. C: °स्मान्निति 12. B, C omit वीरकेण 13. B, C
omit देवमीश्वरं and add तं (B: त) 14. C adds इति भावः

कम्पेन मूर्ध्नः¹ शतपत्रयोर्नि वाचा हरि वृत्रहणं स्मितेन ।
आलोकमात्रेण सुरानशेषान् संभावयामास² यथाप्रधानम् ॥४६॥

ततो धूर्जटिस्तान् विरिञ्चादीन् देवान् यथाप्रधानं प्रभावानुरूप्येणावर्ज-
यत्³ । तथा⁴ हि⁵ शिरश्चालनेन ब्रह्माणं समभावयत् । ततो हरि वचसा ।
तदन्विन्द्रमीषद्वसितेन⁶ । अन्यांश्च गीर्वाणान्⁷ हष्टिमात्रेण ॥ ४६ ॥

1. B: मूर्धन्न 2. B: संभव° 3. B: °जयेत्; C: °रूपेणा° 4. B:
ततो 5. A omits हि 6. C omits तदनु 7. C adds यथाप्रधानं
प्रधानान्तिक्रमेण

तस्मै जयाशीः ससृजे पुरस्तात्सप्तर्षिभिस्तान्स्मितपूर्वमाह ।
विवाहयज्ञे विततेऽत्र यूयमध्वर्यवः¹ पूर्ववृत्ता मयेति ॥४७॥

जयजयेत्याशीर्नुतिर्देवायाग्रतो² वसिष्ठादिभिर्मुनिभिः ससृजे उच्चारिता ।
ततस्तानसौ सहासमुवाच । अस्मन्नुद्वाहाध्वरे³ वितते प्रसृते⁴ पूर्वमेव
मयाध्वर्युत्वे¹ यूयं प्राथिताः । ततः शर्ण्विं व्रजतेति भावः ॥ ४७ ॥

1. C: °ध्वर्यत्वे 2. A: °शीन्नुतिः; B: °शीर्नतिः 3. B, C: अस्मि-
न्विवाह° 4. B, C: प्रसृते

विश्वावसुप्राग्रहैः^१ प्रवीणैः संगीयमानत्रिपुरापदानः^२ ।
अध्वानमध्वानतविकारलङ्घनस्ततार^३ ताराधिपखण्डधारी ॥४८॥

ततो देवोऽध्वानं ततार मार्गे^४ ययौ । कीदृशः । विश्वावसुर्गन्धर्वराजः प्राग्रहरः प्रधानं येषां ते^५ प्रवीणर्गेयकुशलैः उच्चर्गीयमानं^६ त्रिपुरदाह-लक्षणमपदानमाश्र्वर्यकर्म^७ यस्य । ध्वान्तमान्तरं^८ तमस्तस्य^९ विकारा^{१०}-हर्षदियस्तर्तनं लङ्घनो^{११} नाक्रमणीयः । इत्थं^{१०} महिमदर्शनेष्यनहङ्कृत इत्यर्थः^{११} । ताराधिपखण्डधारी शशिकलाभृत् । त्रिपुरशब्देनात्र तद्राहो लक्ष्यते ॥ ४८ ॥

1. B: °प्रग्रहैः 2. K, N: °रावदानः 3. A: °ङ्घनस्ततान
 4. B, C: मार्गे 5-5. A: °र्गेयकु... (lacuna marked by a blank of a quarter of a line); C: °जौर्गीयकुशलैः गीय° 6. B: °क्षणमपदान°; C: त्रिपुरवधल°पदान° 7. B: ध्वान्तस्यान्तरस्य 8. B: तमसो 9-9. B, C: °स्तरेलङ्घनो 10. B omits इत्थं 11. B omits इत्यर्थः

खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिकिणीकः ।
तटाभिधातादिव लग्नपङ्क्ते धुन्वन्मुहुः प्रोतघने विषाणे ॥ ४९ ॥

वाहो वृषभस्तमीशमाकाशेऽवहृत^१ । कीदृशः । खेलगामी^२ सविलास-यायी । तथा^३ सशब्दाश्रामीकरकिण्यः^४ कनकघण्टिका^५ यस्य सः^६ । तथा^७ ^८-प्रोतघने स्यूतमेषे^८ विषाणे^९ शृङ्गे धुन्वन् कम्पयन् । उत्प्रेक्ष्यते । तटाभिधाताद्वप्रकीडात^{१०} इव लग्नपङ्क्ते । कर्दमश्लेषाद्वि^{११} विषाण-कम्पः ॥ ४९ ॥

1. B: °मीश्वरमा° 2. B, C omit स्वे°मी 3. B omits तथा
 4. C: °करमयः किं° 5. A, B: °घण्टिका 6. C omits सः 7. C
 omits तथा 8-8. B, C: प्रोतमेष (C: षे) 9. A: विषाणे 10. B,
 C: °घातादिव वप्र° 11. A: कर्मम°

स प्रापदप्राप्तपराभियोगं^१ नगेन्द्रगुसं नगरं मुहूर्तात् ।
पुरोविलग्नैर्हरदृष्टिपातैः^२ सुवर्णस्त्रैरिव कृष्णमाणम्^३ ॥ ५० ॥

अप्राप्तपराभियोगमनासादितरिपुपरिवेष्टनमोषधिप्रस्थं स⁴ ईश्वरः⁵ क्षण-
मात्रेणासदत् । उत्प्रेक्ष्यते⁶ । अग्रतो विलग्नैर्हरतृतीयनयनपातैहेतुभूतेः⁷
सुवर्णसूत्रारकृष्यमाणमिव । अन्यथा कथं द्वरस्याशुप्राप्तिः स्यादिति भावः ।
कर्तृतृतीयया⁸ तु द्वितीयमिवशब्दं विनोत्प्रेक्षा दुर्घटा स्यात् । सुवर्णसूत्रैरिवे-
त्येष इवशब्दो⁹ दृष्टिपातानामुपमार्थो नोत्प्रेक्षामपि प्रतिपादयितुं समर्थः ।
अतश्चेवशब्दद्वयप्रयोगो¹⁰ न्यायः¹¹ । यथा — ‘अङ्गलीभिरिव केशसंचयं
संनिगृह्य¹² तिमिरं मरीचिभिः । कुड्मलीकृतस रोजलोचनं¹³ १४ चुम्बतीव
रजनीमुखं¹⁴ शशी ॥’¹⁵ हेतुतृतीयायां¹⁶ तु न किञ्चिदहृदयंगमम्¹⁷ ॥५०॥

1. A: °प्राप्तप्रा° 2. C: °विविन्दे° 3. K, N: °माणः; B: °मानाम्
4. B, C: असौ 5. C adds वृषो वा 6. B: °त्प्रेक्षते 7. B, C:
लन्नै° 8. A: °तीयाया; B, C: °तीया 9. A, B: °त्विवश° 10. B,
C: °श्चेवद्वय°; B: °प्रयोगे 11. B: न्याये 12. A: °नियम्य 13. A:
अङ्गुलीकृत° 14-14. B: °तीरंजनी° 15. Kumāra. 8,63; C adds
इति 16. B: वहतेतुतु° 17. B: किञ्चिच्च ह°; C: किञ्चिदधुदयाङ्गम्

तस्योपकण्ठे धननीलकण्ठः कुतूहलादुन्मुखपौरदृष्टः ।
स्वबाणचिह्नादवतीर्य¹ मार्गादासन्नभूपृष्ठमियाय देवः ॥ ५१ ॥

तस्याद्रेष्टपकण्ठे² समीपे भगवानासन्नभूपृष्ठमगात्³ । स्वबाणचिह्नान्मार्ग-
दाकाशादवरुद्य⁴ । त्रिपुरवधकाले⁵ शरक्षेपान्नभसः⁶ स्वबाणचिह्नत्वम्⁷ ।
कीदृशोऽसौ⁸ । धननीलकण्ठो⁹ मेघकालगलः । तथा¹⁰ कुतूहलेनोन्मुखैनगि-
रैर्वीक्षितः¹¹ ॥ ५१ ॥

1. B: °तीर्ण- 2. B, C: तस्य गिरेह° 3. A, B, C: वाश्रास°; B:
°सन्न भूपृष्ठमगमत्; C: °मगमत् 4. B: °हादाकाशमार्गदि°; C: °काशमार्गादवतीर्य
5. B adds दक्षयज्ञान्वेषणे वा; C adds दक्षयज्ञप्रमर्दने वा 6. B: °पद्धनभस-
7. B: स्म्युद्राण° 8. A: कीदृशो 9. A: मेघनील° 10. B: यथा
11. B: °खैरंग°; C: °गरैलोकैरीक्षितः

तमृद्धिमद्वन्धुजनाधिरूढैर्वृन्दैर्गजानां¹ गिरिचक्रवर्ती ।
प्रत्युज्जगामागमनप्रतीतः प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः ॥ ५२ ॥

तमीशमद्रिनाथः² प्रत्युज्जगामाग्रतो निर्ययौ³ । कैः । स्फीतस्वजनारूढे-

हर्षस्तकैविकसितपादपैनिजैरिव⁴ नितम्बैः । कीदृशः⁵ । भगवत्⁶ आगमनेन
प्रतीतः प्रभुदितः⁷ ॥ ५२ ॥

1. A: "जनाभिरु" 2. B, C: तमीश्वरमद्रिराजः 3. C: यथौ 4. B:
"रुद्धास्ति"; C: "जनाधिरुद्धे" 5. A adds महिमवान् 6. B, C: तद-
7. B omits प्रभुदितः

वर्गावृभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्धटितापिधाने ।
समीयतुद्दरविसर्पिधोषौ भिन्नैकसेतु पयसामिवौधौ ॥ ५३ ॥

तौ सुरनगसङ्घावुद्धर्थितापिधाने¹ प्रसृतद्वाःकवाटे² पुरस्य³ द्वारे समी-
यतुः संजग्माते । काविव । भिन्नो⁴ लुठित⁵ एकः साधारणः⁶ सेतुयंयोस्तौ
तोयपूरौ यथा संगच्छेते । सेतुद्वारारस्योपमानम् । द्वरविसर्पिधोषावित्युभय-
त्रापि⁷ विशेषणम् । ⁸-अपिधीयते स्थग्यते येन तदपिधानं⁸ कवाटः ॥ ५३ ॥

1. B: "वुद्धाटि"; C: "सङ्घवुद्ध" 2. B, C: "तकवाटे" 3. B, C
omit पुरस्य 4. B: भिन्नौ 5. B: लुठित 6. B: "रण- 7. B,
C: "भयपद- 8-8. A. "...त्य" (lacuna marked by a blank of a quarter
of a line); B omits तद् in तदपि"

हीमानभृद्धमिधरो हरेण त्रैलोक्यवन्देन¹ कृतप्रणामः ।
पूर्वं महिमा सहि तस्य दूरमावर्जितं² नात्मशिरो विवेद ॥ ५४ ॥

भूवनत्रयवन्दितेन³ हरेण पूर्वं वन्दितत्वादद्रिनाथो लज्जितोऽभूत् ।
⁴-सर्वेश्वरो नामादौ⁵ नमतीति⁶ स च ⁶-दूरमत्यर्थमावर्जितं नामितमपि⁶
निजमुत्तमाङ्ग⁷ न विवेद नाज्ञासीत⁸ । कुतः । तस्य महिम्ना प्रभावाति-
शयेन । अत्युत्कृष्टस्य⁹ हि¹⁰ पश्चाद्विहितमपि वन्दनं कियदत्रेति महिम्ना कर्त्रा
मन्यते । यदि वा भगवतः सर्वोपरि वर्तित्वादभुवनानामधःस्थत्वे सत्यात्म-
शिरसोऽत्र¹¹ पूर्ववद्वोद्धव्यम् । न तु प्रणाममात्रेण । महिम्ना हि भगवता सर्व¹²
नामितमेव । अस्मिन् पक्षे महिम्नेति नामनापेक्षा । कर्तरि¹³ तृतीया ।
अतश्चासौ न विवेद । ¹⁴-यदि ह्यवेदिष्यलज्जितो नाभविष्यन्नित्यमेव प्रणत-
त्वात्¹⁴ ॥ ५४ ॥

1. B: ^०वन्देन 2: B: द्वारादाव' 3. B: ^०त्रये वन्दि० 4-4. A:...
मतीति (lacuna marked by a blank of 3 spaces); B, C add कृत्वा after
नमतीति 5. C: ममादौ 6-6. B: ^०मत्यर्थं नामितमावर्जितं; C: नमितं
for नामितमपि 7. B adds अपि 8. C omits न 9. C: नात्युत्क०
10. B: नाहं; C omits हि 11. B: सत्यपि शिर०; C: सत्याशि०; 12. B:
सर्वा 13. Cf. Pāṇ. 2,3,18. 14-14. B omits this C: यदेव वेदिष्यत्
नित्य०

स प्रीतियोगाद्विकसन्मुखश्रीर्जमातुरग्रेसरताषुपेत्य ।
प्रावेशयन्मन्दिरमृद्धमेनमागुलककीर्णपणमार्गपुष्पम्^१ ॥ ५५ ॥

म^२ हिमवान् प्रीत्या जामातुः पुरोयायित्वमवाप्यैनं श्रीकण्ठं निजं मन्दिरं
प्रावेशयत् । क्रृद्धं स्फीतं^३-तथा आगुलक^४- पादपूरं कीर्णन्यापणमार्गं^५ हट्ट-
पथे पुष्पाणि यत्र । अन्तरेति पाठेऽन्तरे नगराभ्यन्तरे^६ मार्गा अन्तर-
मार्गः:-^७ ॥ ५५ ॥

1. B: ^०कीर्णन्तिरपुष्पतत्पम्; C: ^०कीर्णन्तिरमा० 2. B omits स 3-3. B
omits this. 4. A: ^०मार्गो० 5. B: नगरभ्य० 6-6. B: मार्गनगराभ्यन्तर-
मार्गः; C: मार्गा नगराभ्यन्तरं मार्गम्

तस्मिन् मुहूर्ते पुरसुन्दरीणामीशानसंदर्शनलालसानाम् ।
प्रासादमालासु बभूवुरित्थं त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥५६॥

अथ^१ तस्मिन् मुहूर्ते महाराजप्रवेशसमये वरविलोकनसाभिलाषाणां
नगरवनितानामुत्सृष्टव्यापारान्तराणि^२ विचेष्टितानि चरितानि हर्म्यविलि-
पृष्ठेष्वित्थमासन्नभूवन्^३ ॥ ५६ ॥

1. B, C omit अथ 2. A: ^०पृष्ठीपान्त० 3. B, C: हर्म्यंपृ०

कथमित्याह^{१a} —

आलोकमार्गं सहसा ब्रजन्त्या क्याचिदुद्देष्टनवान्तमाल्यः ।
बन्धुं^२ न संभावित एव तावत्करेण रुद्रोऽपि न^३ केशहस्तः^३ ॥५७॥

सहसानाशङ्कमालोकमार्ग^४ गवाक्षपथं^५ गतया क्याचिन्नागरिक्या^६
केशपाशो^७ बन्धुं ग्रथयितुं^८ न संभावित एव^९ न नियोजित एव तावत्^{१०} ।

आस्तामेतत् । करेणापि ^{११}-न रुद्धो^{११} नावष्ट्रवः^{१२} । ^{१३}-अतश्च यत्र^{१४} कररोधस्यैव^{१५} त्वरावशादक्षणत्वं^{१६} तत्र^{१७} बन्धनचर्चा^{१८} दूरापेतंवे-त्यर्थः^{१९} । ^{१०}-उद्देष्टनवशाद्वान्तमाल्यस्त्यक्तापीडस्तस्यान्तस्थत्वात्^{२०} । मालानां समूहो माल्यम्^{२१} । ‘पाशादिभ्यो यः’^{२२} इत्यनेन^{२२} यः^{२३} । हस्त-पक्षपाशाः केशेषु प्रशंसावाचकाः ॥ ५९ ॥

1a. B omits क०ह 1. N: बद्धं 2. K, N: च 3. B, C, K, N: केशपाशः 4. A: °सा अशङ्कः; B: °सा साशङ्कःमार्गं व्रजन्त्या; C: °सा सशङ्कः० 5. B omits गवाक्ष 6. B, C: °ज्ञायिकया 7. B, C: केशकलापो 8. B, C: प्रथितुं 9. C adds तावत् 10. C omits तावत् 11-11. B, C omit this. 12. A: °षृव्यः 13-13. B omits this. 14. A: यस्य 15. A: करोधस्यैव; C omits कर 16. C omits अक्षणत्वं 17. C: न सम्भव-स्तत्र 18. C: बन्धनचर्चा 19-19. B: वान्तमाल्यः उद्देष्टनवशास्त्यक्तापीडा तस्या० 20. B omits माल्यम्; C: माल्यः 21. Pāṇ. 4, 2, 49; A, B, C: यत् for यः 22. B, C omit इ०न 23. A: यत् ; B, C omit यः

प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिष्य^१ काचिद्वरागमेव । उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्गां पदवीं ततान ॥ ५८ ॥

अन्या^२ काचिदङ्गना प्रसाधिकालम्बित^३ सैरन्ध्रीगृहीतं द्रवरागमण्डुकालक्तकं^४ चरणाग्रमाक्षिष्य^५ परित्यक्तविलासगमना यावकरसचिह्नं^६ मार्गमावातायनमकरोत्^७ । अग्रे^८ चासौ पादोऽग्रपाद^९ इति^{१०} गुणगुणिनोरभेदाद्विशेषणसमासः^{१०} । ^{११}-भेदपक्षे तु पादाग्रादीनां पष्ठीसमासः^{११} । अग्रे पादोऽग्रपाद इति ^{१२}-सप्तमीसमासो वा^{१२} ॥ ५८ ॥

1. A, B, C: प्रासा० 2. B omits अन्या 3. B: °क्तक- 4. B: चरणमाकृष्य; C: °ग्रमाकृष्य 5. B: चिह्न- 6. A: मार्गवाता०; B. मार्गवाता०; C वातायनमार्गमकरोत् 7. B: अग्रे 8. C: पादश्च पादाग्रपादः 9. B omits इति 10. Cf. Pāṇ. 2, 1, 57. 11-11. B, C omits this, cf. Pāṇ. 2, 2, 8. 12-12. A: वा समासः; B omits वा; cf. Pāṇ. 2, 1, 40.

विलोचनं दक्षिणमङ्गनेन संभाव्य तद्वितवामनेत्रा^१ । तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ५९ ॥

अन्या नारी दक्षिणमक्षि कज्जलेन संभाव्य² संयोज्य वामे तु³ तददत्वैव
करेण⁴ तूलिकां⁵ दधाना⁶ तथैवोत्सृष्टिलागतिर्गवाक्षनिकटमगमत्⁷ ।
⁸-वातोऽयति प्रसरत्यनेनेति वातायन⁻⁸ गवाक्षः ॥ ५९ ॥

1. C: तद्विच्छिता 2. B omits संभाव्य 3. C omits तु 4. B:
एककरेण 5. B, C: तूलि 6. C: दधाना 7. B: °वाक्षसविधिम°;
C: °वाक्षसविधमगात् 8-8. B: अयति प्रसृत्यनेन वात इति वातायनो; C:
अयते प्रसरति वातोऽनेनेति वातायनो

जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानमिन्नां न बबन्ध नीवीम् ।
नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण¹ हस्तेन तस्थाववलम्ब्य² वासः ॥६०॥

अपरा³ वनिता⁴ त्वरावशादगमनत्रुटितां नीवीमुच्चयं गवाक्षविवरक्षिप्त-
नेत्रत्वान्तं⁵ बबन्ध । केवलं⁶ करेण वासोऽम्बरमवष्टुभ्य⁷ तस्थावास्त⁸ । अतश्च
नाभिप्रविष्टकटकान्तित्वम्⁹ ॥ ६० ॥

1. B: °भेन 2. B: तस्थावल° 3. B: अन्यापरा; C: अन्या 4. C:
वरनारी 5. B: °रक्षित°; C: °क्षिप्ते नेत्र° 6. A:...लं (lacuna
marked by a blank of one space). 7. B omits वासो; C: अम्बर-
मवलम्ब्याव° 8. A: °वास्थ; C: °वास 9. B: नाभिनिवि°

अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमितं¹ गलन्ती ।
कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥६१॥

अन्यस्याश्च त्वरयोत्थितायास्तदानीं² मेखला पादाङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा
बभूव⁻² । यतोऽर्धमाचितोमिभता । अत एव प्रतिपदं गलन्ती ऋष्टाभरणा ।
दुष्टं निमितं³ निधानं निक्षेपो यत्र⁴ तददुर्निमितं गलनम् । अत एव तन्तु-
शेषत्वम्⁻⁴ ॥ ६१ ॥

1. A, C: °निमत्तं; K, N: °मिते 2-2. B: मेखलामादाय अङ्गुष्ठार्पित-
सूत्रशेषा अङ्गुष्ठेऽर्पितं सूत्रमवशेषः यथा बभूव 3. B, C: निमित्तं 4-4. C
omits this; B omits तददुर्निमितं

तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्यासान्तराः^१ सान्द्रकुत्तहलानाम् ।
विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् ॥६२॥

ततस्तासां घनकौतुकानामङ्गनानां वक्त्रैरापूर्णमध्या^२ गवाक्षाः कमलाल-
ङ्कृता इवाभवन् । मुखानां पद्मनिभत्वात्^३ । ^४-तदेव साम्यमाह-^४ । आसव-
गन्धः पानसौरभं गर्भे गर्भो वा येषां तैः^५ । चटुलानि^६ नयनान्येव^७ षट्पदा
येषां तैः^८ ॥ ६२ ॥

1. C: ^०न्तरा 2. B, C: ^०रासमध्या 3. B, C: पश्चाभ^० 4-4. B,
C omit this. 5. B, C omit तैः 6. B: ^०लान्येव 7. B: ^०नानि
8. B omits तैः

तमेकदृश्यं नयनैः पिबन्त्यो नार्यो न जज्ञुर्विषयान्तराणि^१ ।
तदा हि^२ शेषेन्द्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा ॥६३॥

नागरिकास्तमेवमतिदर्शनीयत्वादीक्षणैः पिबन्त्यः^२ शब्दादीनि विषयान्त-
राणि न जज्ञुनचित्यन्तं । तदगतमनस्कत्वाद्धि^३ ता नान्यत्^४ पश्यन्ति न
शृण्वन्ति^५ न जिग्नन्ति न स्पर्शमनुभवन्ति । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते^६ । नूनं तासां^७
श्रवणादीनां शेषाणामिन्द्रियाणां वृत्तिराकर्णनादिको^८ व्यापारस्तदा सर्वात्मना
^९-सामस्त्येन चक्षुरिव^{१०} प्रविष्टा नेत्रयोरेव गता^{११} । शेषस्य^{१२} त्वाश्रयस्य^{१३}
शून्यकल्पत्वं^{१४} न्यायमिति भावः^{१५} । ^{१५}-जज्ञुरिति जानतेलिट्^{१६} ।
एकश्चासौ हश्य एकदृश्यः^{१५} ॥ ६३ ॥

1. K, N: जग्मुर्वि^० 1a. N: तथाहि 2. B: ता नायिकास्तं देवमति^०;
C: ता नागरिकास्तं देवमति^० 3. B: तदगतचेतस्क हि; C: तदगतचेतस्क^०
4. B, C: नान्यं 5. C: वृण्वन्ति 6. B, C omit अत^०ते 7. B, C:
आसां 8. B: ^०नासिको 9-9. B: चक्षुरिव सामस्त्येत्र 10. A: ^० त
(lacuna of ग is marked by a blank of one space); B: केता
11. A: पोषत्वात् 12. A, B: स्वाश्रयस्य 13. A: ^०कल्पत्वात् 14. B
adds स्थाने परम्परेण 15-15. B, C omit this. 16. A: ^०तेलुट्

स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपर्णया पेलवयापि तस्म् ।
या दास्यमप्यस्य लभेत नारी सा स्यात्कृतार्था किमुताङ्गशश्याम् ॥

परस्परेण सृष्टियरूपं^१ न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।
 अस्मिन्द्वये रूपविधानयतः पत्युः प्रजानां वितथोऽभविष्यत्^२ ॥
 न नूनमारुदरूपा शरीरमनेन दग्धं कुसुमायुधस्य ।
 ग्रीडादमुं^३ देवमुदीक्ष्य^४ मन्यै^५ संन्यस्तदेहः^६ स्वयमेव कामः ॥
 अनेन संबन्धमवाप्य^७ दिष्टया मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण ।
 मूर्धानमालि क्षितिपालनोच्चमुच्चस्तरां^८ वक्ष्यति शैलराजः ॥
 इत्योषधिप्रस्थविलासिनीनां^९ शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखाख्निनेत्रः ।
 केयूरचूर्णीकृतलाजमुष्टिर्हिमालयस्यालयमाससाद^{१०} ॥ ६४-६८ ॥
 ॥ कुलकम्^{११} ॥

स भगवानद्वीन्द्रनगरनायिकानां^{१२} कर्णपरितोषकारिणीरित्थ^{१३} गिर
 आकर्णयञ्चवशुरसद्य प्राप । केयूरभूजाभरणैरन्योन्यसंघटवशा चक्षुर्णीकृताः
 पिष्ठा लाजमुष्टयो^{१४} यस्य । प्रवेशकाले^{१५} कौतुकलाजमोक्षो^{१६} नारीभिः^{१७}
 क्रियते । कास्ताः^{१८}-कथा इत्याह^{१८} -- स्थान इत्यादि^{१९} । अपर्णयोमया^{२०}
 सुकुमारयापि दुश्चर^{२१} यत्पश्चीर्णमेतत्^{२२} स्थाने युक्तम् । यतोऽस्य^{२३} देवस्य
 या^{२४} नारी प्रेष्यत्वमपि प्राप्ता^{२५} सा^{२६} कृतकृत्या भवेत् । किमुताङ्क-
 स्थानम्^{२७} । परस्परेणेत्यादि^{२८} । इदं च द्वन्द्वं युगलं वेधा^{२९}-यदि न^{२९}
 संघटयेत^{३०} तदस्मिन् मिथुने शोभातिशयनिमाणप्रयासोऽस्य^{३१} वितथो
 निष्फलो भवेत्^{३२} । असहशसमागमात्^{३३} । कीटशं द्वन्द्वम् । परस्परेणान्योन्यं
^{३४}-सृष्टियशोभमतिशयनीयकान्ति^{३४} । एषोऽपि^{३५} हीयं^{३६} रम्येति सृष्टियते
 सापि भद्रो वरोऽयमिति । क्रियातिपत्त्यभावाल्लङ्घप्रयोगोऽत्र^{३७} दुःसाधः । न
 नूनमित्यादि^{३८} । आरुदरूपा क्रुद्धेनानेन^{३९} निश्चितं स्मरस्य वपुर्न भस्मी-
 कृतम् । ^{४०}-अपि तु^{४०} ^{४१}-रूपातिशयान्वितममुमीश्वरमालोक्य लज्जया^{४१}
 स्वयमेवासौ कामः संन्यस्तदेह^{४२} उत्सृष्टकायः^{४३}-कष्टं जितोऽहमनेन रूपाति-
 शयेनेति । ग्रीडाशब्दः^{४४}-स्त्रीपुंसयोः^{४५} । अनेनेति^{४४} । ^{४५}-अन्या
 सखीमाह । हे आलि वयस्ये मनोराज्याभिलषितं^{४५} ^{४६}-अनेन देवेन सह
 संबन्धमवाप्य^{४६} नगनाथः पृथिवीरक्षणोन्नतमपि शिर इदानीमुच्चस्तराम-
 त्युन्नतं^{४७} वक्ष्यति धारयिष्यति । सर्वेश्वरजामातृकत्वं ह्यत्यैन्नत्यकारकम्^{४८} ।
 दिष्टयेति^{४९} निपात आनन्दार्थः । एवंविधाः कथाः शृण्वखिलोचनो^{५०} हिमाल-
 यालयमासदत् । त्रिनेत्रत्रिनयनादीनां^{५१} क्षुभ्नादित्वाण्णत्वाभावः^{५२} ॥ ६४-६८ ॥

1. K, N: ^०णीयशोभं

2. B, K, N: विफलोऽभ०

3. B: ^०दम्

4. C: देवमवीक्ष्य 5. C omits मन्ये 6. A, B: सन्यस्त० 7. B:
 °न्धमुपेत्य 8. K, N: क्षितिधारणोच्चमुच्चैस्तरं; B: °चैतरं 9. B: इत्यौष०;
 C: °विलासनीनां 10. K, N: °लाजमृष्टि 11. C omits कुलकम् 12. B:
 °न्द्रनायिं० 13. B: कर्णोपरि 14. C: लाजामृ० 15. B: °काल
 16. A: कौतुका लाजमूक्षो; B: °जक्षेपा; C: लाजाक्षेपो 17. C: वन्दीभिः
 18–18. A omits this. 19. B omits इत्यादि 20. A: °योमुमया; C:
 नारी अप० 21. A: दुश्चर 22. C: यत्पस्तदेतत् 23. A: इतोऽस्य
 24. B omits या 25. C: प्राप्त्यसि 26. C omits सा 27. B
 omits किमु०नम् 28. B: °रत्यादि 29–29. B: न यदि 30. A:
 °घटये०; C: संघयेत् 31. B: चभोतिसये निर्माणप्रयासस्य 32. A: °लोदवेत्
 33. C: असदश्यस० 34–34. B: स्पृहणीया अभिलङ्घणीया शोभा कान्तिर्येन
 द्वन्द्वेन; C: स्पृहणेयरूपं येन द्वन्द्वेन 35. C: इशोऽपि 36. B, C: इयं
 37. A: °योऽत्र; B: °वाल्लुङ्‌प्रयोगो; C: क्रियापत्त्य०वाल्लट्‌प्रयो० 38. B omits
 इत्यादि 39. B: रुद्धे० 40–40. B omits this; A: अपि त; C: कि तु
 41–41. A: °पा०श्वर...या (while the lacuna रु of is marked by a
 blank, the lacuna of मालोक्य लज्जा is marked by 7 points). 42. A:
 सन्यष्टुदेह; B, C: सन्यस्त० 43–43. B, C omit this. 44–44. A: खीपु...
 ति (lacuna marked by a blank of 2 spaces); B omits इति in अनेनेति
 45–45. B omits this. 46–46. A: ...मनेन देवेन सह दिष्टुचा प्राप्य (lacuna
 marked by 2 spaces); C: °बन्धः...य (lacuna marked by 4
 points). 47. A: °स्तरमत्यु०; C omits अत्यनुतं 48. C: अत्यैन्न-
 तिकारकत्वम् 49. C: दिष्टेति 50. B, C: °ब्रिनेत्रो 51. B:
 °त्रिनयादी— 52. B omits क्षुभ्नादित्वाण् and adds कुलकम्; C: क्षुम्लादि-
 त्वान्मत्वाभावः। पञ्चमिः कुलकम्; cf. Pāṇ., 8, 4, 39.

तावत्पताकाकुलमिन्दुमौलिरुक्तोरणं राजपथं प्रपेदे ।
 प्रासादशृङ्गानि॑ दिवापि कुर्वज्ज्योत्स्नाभिषेकद्विगुणच्छवीनि॒ ॥६९॥

यावदेव पुरवन्तिता इत्थमवदंस्तावच्छृशिशेखरो राजमार्गमाससाद् ।
 सौधशिखराण्यहन्यपि चन्द्रिकास्नानसिततराणि॒ रचयन्॑ । कीदृशं राज-
 पथम् । पताकाकुलं वैजयन्तीसंकटम् । उच्चीकृतानि तोरणानि यत्र तदुत्तो-
 रणम्॔ ॥ ६९ ॥

- 1a. N: °णद्युतीनि 1. K, N: °ज्ञाणि; C: विमानशृङ्गाणि 2. B:
 °कायासिति० 3. B, C: विरच० 4. B: तत्र for तदु०म्

ततोऽवतीर्यान्युतदत्तहस्तः¹ शरङ्गनादीधितिमानिवोक्षणः ।
क्रान्तानि पूर्वं कमलासनेन कक्ष्यान्तराण्यद्विपतेर्विवेश ॥ ७० ॥

अथ शिवो हरे: करमवलम्ब्य ब्रह्मणा पूर्वक्रान्ताः सप्तकक्ष्या हिमवतो विवेश । किं कृत्वा । उक्षणो वृषभादवरुद्धा । कुत इव² क इत्याह³ । सिताच्छ-रदभ्रादीधितिमानर्को यथावतरति ॥ ७० ॥

1. K, N: तत्राव⁰ 2. B: इत्याह; C omits इव 3. C: इवेत्याह

तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च देवाः सप्तर्षिपूर्वाः¹ परमर्षयश्च ।
गणाश्च गिर्यालयमभ्यगच्छन्यशस्यमारम्भमिवोक्तमार्थाः² ॥७१॥

तमन्वरभगवतः पश्चादेव³ मुनयः पार्षदाश्च हिमालयालयमभ्यगच्छन् प्राविक्षन् । यशोनिमित्तमारम्भं यथोक्तमार्थाः श्रेष्ठवस्तुन्यनुसरन्ति । भद्रैः⁴ किल प्रयुक्तार्थं⁵ यशस्यं कर्म सिद्धघति⁻⁴ । अन्वगिति पश्चादर्थः ॥ ७१ ॥

1. C: ^०षिमुख्याः 2. B: ^०यमन्वग⁰; K, N: ^०छन्प्रशस्तमा⁰ 3. B: ^०इव-; C: पश्चादिन्द्राद्या देवा 4-4. A: किं...यशस्य... (while the lacuna of लार्थ is marked by three points, the lacuna of कर्म सिद्धघति is marked by a blank of one space). 5. B omits प्रयुक्त

तत्रेष्वरो विष्टरभाग्यथावत्सरलमध्यं मधुमच्च गव्यम् ।
नवे दुगूले¹ च नगोपनीते² प्रत्यग्रहीत्सर्वमन्त्रवन्ध्यम्³ ॥७२॥

तत्र श्वशुरगृहे भगवानासनस्थोऽद्विनाथदत्तं⁴ रत्नयुतमध्योदकं⁵ गव्यं च⁶ मधुमन्माक्षिकान्वितम्⁷ । मधुपर्कमित्यर्थः⁻⁶ । प्रत्यग्रं दुगूलयुगमेतदलिल-ममन्त्रवन्ध्यं⁸ प्रत्यग्रहीदाददे । अर्धोऽर्चा । तदर्थमुदकमध्यंम् । ‘पादाघाभ्यां च’⁹ ¹⁰-इति यत्⁻¹⁰ । ¹¹-मन्त्रेण वन्ध्यं शून्यं मन्त्रवन्ध्यम्⁻¹¹ । ततो नञ्चस-मासः¹² । यथावदिति विविवदर्थं उपनयनविशेषणम्¹³ । अमन्त्रवन्ध्यमिति¹⁴ तु¹⁵ प्रतिग्रहक्रियायाः¹⁶ ॥ ७२ ॥

1. K, N: दुकूले 2. K, N: ^०नीति 3. K, N: ^०न्त्रवर्जम्; C:

०मन्त्रयव० 4. B: ०दत्त- 5. A: रत्न्^० (lacuna marked by 6 points). 6-6. B: मधुपर्कान्वितं 7. A: ०न्माक्षिका वा॑तं (lacuna of one space marked by a gap). 8. B: ०युगलमे० 9. Pāṇ. 5, 4, 20. 10-10. B, C omit this. 11-11. B: मन्त्रेण शून्यममन्त्रवन्धयं; C omits मन्त्रव० 12. B, C add मधुपर्क विदुस्त्यज्ञं याज्ञिका (C: याज्ञिका) यजकर्मणि । माक्षिकं च श्रृतं चैव स एव शोभनं दधि (C: माक्षिकं चैव सुजातं शोभनं दधि). 13. A: ०वदर्थ उपन०; B: ०वदर्थमपन०; C: ०दर्थ उपन० 14. A: मन्त्र०; C: ०वर्जमिति 15. B omits तु 16. B, C: प्रियायाः प्रतिग्रहः

दुगूलवासाः^१ स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरवरोधरक्षैः^२ ।
वेलासकाशं^३ स्फुटफेनराजिर्वैरुदन्वानिव^४ चन्द्रपादैः ॥ ७३ ॥

स वरो दुगूलवासाः सितपटाम्बरः सविनयैरवरोधरक्षैः कञ्चुकिभिरुमा-
समीपं^५ निन्ये नीतः । यथा प्रत्यग्नैः शशिकिरणैः प्रकटदिण्डीरावलिः^६ समुद्रो
वेलासकाशं नीयते । तदुदये^७ तस्योल्लासात्^८ । हरस्याद्विरूपमानं, गौर्या
वेला, अन्तःपुरपतीनां शशिरशमयः,^९ दुगूलस्य फेनपुञ्जः^{१०} । निन्य इति
कर्मणि ॥ ७३ ॥

1. K, N: दुकूल० 2. K, N: ०धरक्षैः 3. K, N: वेलासमीपं
4. C: ०राजि नवै० 5. C: ०भिः उप समीपं 6. A: पकटदि॒ वावलिः (lacuna marked by a blank of one space); B: प्रकटादिण्डीरावलिः; C: प्रकटदिण्डेरावलिः 7. A: ०द्वे 8. A: ॒॒ल्लासात् (lacuna marked by a blank of two spaces). 9. A: रविर० 10. B omits फेन; C: फेणपुञ्जः

तया विवृद्धाननचन्द्रकान्त्या^१ प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः^२ कुमार्या॑^३ ।
प्रसन्नचेतःसलिलः^४ शिवोऽभूत्संसृज्यमानः शरदेव लोकः ॥७४॥

तया स्फीतमुखमृगाङ्करूचा५ संयुज्यमानो महेश्वरः प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः^२
प्रसन्नचेतःसलिलश्चाभवत्^६ । नेत्राणां मनसि च^७ विकासोऽस्यासीदित्यर्थः^८ ।
विवृद्धचन्द्रकान्त्या शरच्छ्या संसृज्यमानो^९ लोको जगद्यथा निर्मलसलिलो
विकसितकुमुदश्च भवति ।^{१०}-तदा हि तोयं प्रसीदति कैरवाणि च विकसन्ति
शशी च कान्तिमात् भवति^{१०} ॥ ७४ ॥

1. K, N: प्रवृद्ध० 2. A: ^०चक्षुष्कुमुदः 3. A: कुमार्यः 4. B:
चेतैः स० 5. B; ^०मुखशशाङ्क०; C: ^०मुखशशाङ्ककान्त्या 6. A: प्रसन्नचे०
7. B: omits च 8. C: आस्यविकास आसी० 9. B: संयुज्य 10-10.
B omits this.

^१तयोः समापत्तिषु कातराणि किञ्चिद्वयवस्थापितसंहृतानि^२ ।
हीयन्त्रणां तत्क्षणमन्वभूवन्वन्योन्यलोलानि^३ विलोचनानि ॥७५॥

तत्क्षणं संयोगसमये^४ तयोर्देवयोः परम्परमाभिलाषाणि नयनानि हीय-
न्त्रणां लज्जाकुलत्वमन्वभूवन्ववापुः । कीदृशं । ^५-समापत्तिर्वन्योन्यसंप्राप्तिषु^६
कातराण्यधीराणि द्रष्टुमशक्यानि^७ । अर्थवं^८-किञ्चिद्वयवस्थापितान्यपाङ्ग-
क्षिप्तान्यनन्तरं लज्ज्या संहृतानि निवर्तितानि^९ । एषैव (? अस्यैव) च
'हीयन्त्रणामानशिरे^{१०} मनोज्ञाम्^{१०} इति पाठान्तरम् । ^{११}-आनशिरे
प्रापुः^{११} ॥ ७५ ॥

1. In B we read the verse as:

तयोरपाङ्गप्रविलोकितानि क्रियासमापत्तिनिर्वर्तितानि ।
हीयन्त्रणामानशिरे मनोज्ञामन्योन्यलोलानि विचेष्टितानि ॥

2. C: ^०स्थापि स० 3. C: अन्वभवन् मनोज्ञामन्योन्यलोलानि 4. C:
गमये समये 5-5. A: ^०पत्तिरन्यो०प्ति^{...}(lacuna marked by 10 points
of half of a line); C: द्रष्टुमसक्तानि for द्रष्टु०नि 6. B: ^०सांप्रा०
7. C: अतश्च 8-8. C: ^०पितानि and omits the rest; A: संहृतमनो-
तितानि for संहृ०तानि 9. A: ^०मानले 10. A:^{...}म् (lacuna
marked by 4 points). 11-11. A omits this.

तस्याः करं शैलगुरुपनीतं जग्राह ताप्राङ्गुलिमष्टमूर्तिः ।
उमात्मना^१ गूढतनोः स्मरस्य तच्छङ्किनः पूर्वमिव प्ररोहम् ॥७६॥

^२-तस्या वध्वा: पाणि^२ हिमवना मेलितं ^३-लोहितकरशाखं वर
आददे^३ । ताम्रत्वादुत्प्रेक्ष्यते^४ । उमात्मना ^५-गौरीरूपेण गूढतनोश्छब्दव-
पुषो^५ मदनस्य पूर्वमिव प्ररोहं^६-प्रथमाङ्कुरमिव । कामेन हि तत उत्पत्त-
व्यमिति^७ । उत्पत्योश्च^८ पूर्वं ताम्राङ्कुरोदगमो भवति^९ ॥ ७६ ॥

1. K, N: उमातनौ 2-2. B omits this. 3-3. A: हंडिकरदाखं पर आददा 4. A: ता — दु० (lacuna marked by a blank of two spaces); B omits ताप्रत्वाद् 5-5. A: रुद्धतनो गौरीरूपेणच्छन्न—जी (lacuna marked by 3 points); C: गूढतनोगौरीरूपेण च्छन्न० 6-6. A... (lacuna marked by a blank of one line). 7. C: उत्पन्नत्वमिति 8. C: उत्पित्सोश्च

रोमोद्रमः प्रादुरभूदुमायाः स्विन्नाङ्गुलिः पुंगवकेतुरासीत् ।
वृत्तिस्तयोः पाणिसमागमेन समं विभक्तेव मनोभवस्य ॥ ७७ ॥

करसंस्पर्शवशाद् गौर्या रोमाच्च उदपादि । वृषध्वजस्तु घर्मितकर-
शाखोऽभृत् । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । करसंयोगेन मनोभववृत्तिस्तयोस्तुत्यं भागी-
कृतेव । स्वेदरोमाच्चादयः कामवृत्यस्तद्वशादुत्पत्तेः ॥ ७७ ॥

प्रयुक्तपाणिग्रहणं यदन्यद्वृधरं पुष्यति कान्तिमध्याम् ।
सानिध्ययोगादनयोस्तदानीं¹ किं कथयतां² श्रीरुभयस्य तस्य ॥ ७८ ॥

अन्यदपि खीकुमारं विवाहकाले यदोत्कृष्टां³ श्रियमनयोगौरीश्वरयोः
संनिधानात् पुष्यति प्राप्नोति⁴ । तस्य द्वयस्य⁵ शोभा किमिति कविभि-
रुच्यताम् । यदनुप्रवेशादन्यस्य विवाहशोभा⁶ भवति⁷ तत्र⁸ द्वयोः⁹ स्वयं¹⁰
कान्तिरवश्यमेवातिशायिनी । वधूवरमिति ‘सर्वो द्वन्द्वो¹¹ विभाषैकव-
द्वृति’¹² ॥ ७८ ॥

1. A: सानि० 2. K, N: कथयते 3. B: धर्मोत्कृष्टं 4. B omits
प्राप्नोति 5. C adds तु 6. A omits विवाह 7. A: कवति
8. A adds तु 9. B: तयोः 10. A, B: स्वकं 11. B: द्वन्द्वं
12. MB. 2, 2, 29.

तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्नि कराग्रसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ¹ ।
स² कारयामास वधूं पुरोधास्तस्मिन्समिद्वाचिषि लाजमोक्षम्³ ॥ ७९ ॥

स⁴ पुरोधा ब्रह्मा तौ दम्पती वधूवरौ⁵ त्रिवर्त्रयमनलं⁶ परिणीय
प्रदक्षिणीकार्यं⁷ ततः⁸ केवलामेव गौरी⁹ स्फुरच्छिखेऽनौ¹⁰ लाजक्षेपम-

चीकरत्^{११} । कराग्रसंस्पर्शेन^{१२} सुखानुभावाल्लज्जया निमीलिताक्षौ संकुच-
न्तेत्रौ^{१३} । दम्पती इति कर्मपदम् । परिणयः^{१४} प्रदक्षिणीकरणम् । ष्यर्थश्चात्र^{१५}
वोद्भव्यः । अन्यथा भिन्नकर्तुकत्वात् क्त्वा दुर्लभो भवेत् ॥ ७९ ॥

1. K, N: अन्योन्यसं ^० ; C: °सस्पनि ^०	2. B, C: तां	3. B: लाज-	
मार्गम्; C: लाजमो ^०	4. C omits स	5. C omits वधूवरौ	6. B:
°नल—; C: °मन्नि	7. B: °णीकृत्य	8. A: तस्तः	9. B: गौरी
10. A: °च्छिशेन्द्रौ	11. C: लाजक्षे ^०	12. B: °शेण; C: °स्पर्शनेन	13. C:
संकुचितनेत्रौ	14. B: °णय—	15. C: ष्यन्ताचात्र	

सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं^१ गुरुपदेशाद्वदनं निनाय ।
कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रयेदे^२ ॥ ८० ॥

सा वधूविरिञ्चाज्जया^३ लाजधूमाञ्जलिमादाय^४ मूखमनयत् । यत इष्टगन्धं
सौरभं हि तत्र ^५-घ्रेयम् । स च^५-लाजधूमः^६ कपोलप्रसरच्छखत्वात् क्षणं
तस्याः श्रोत्रोत्पलतां भेजे । नीलकुवलयदलनिभत्वात्^७ ॥ ८० ॥

1. C: लाजाधू ^०	2. C: जगाम	3. B: °विरञ्च्याज्जया	4. B
omits लाजधूमा; C: लाजाधू ^०	5-5. B omits this; C: ज्ञेयम् for घ्रेयम्		
6. B omits लाज	7. B omits नीलकुवलय		

तदीषदाद्र्दूरणगण्डलेखमुच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्षणोः ।
वधूमुखं क्लान्तयवावतंसमाचारधूमग्रहणाद्वभूव ॥ ८१ ॥

तदुमावदनमाचारधूमग्रहणादेवंविधमभवत्^१ । कीदृशम् । ईषन्मनागाद्रे
अरुणे^२ गण्डलेखे यत्रा^३-अक्षणोश्चोच्छवासी विकासी कज्जलरागो यत्रा^४ ।
तथा म्लानो यवाङ्कुरो यत्रा । धूमग्रहणस्याचारत्वं लोकाचारानु-
ष्ठानात्^५ ॥ ८१ ॥

1. C: ° मभूत्	2. A omits अरुणे	3-3. B omits this; C
reads the last line धूम ^० ष्ठानात् before the sentence अक्षणो ^०
4. A: °चार-नुष्ठा ^० (lacuna marked by a blank of one space).		

वधूं द्विजः प्राह तवैष¹ वत्से वह्निर्विवाहं² प्रति पूर्वसाक्षी³ ।
शिवेन भर्ता सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥८२॥

ततो गौरीं द्विजो ब्रह्मावोचत् । किमित्याह । ईश्वरेण पत्या सह त्वया
त्यक्तविचारया निःसंशयं धर्मचरणं कार्यम् । सहधर्मचर्या हि⁴ साधवी-
व्रतम् । अत्र च विवाहे तवायमग्निः⁵ प्रथमसाक्षी । तेन चलितुमस्माद्वचनात्में⁶
न युज्यत इति भावः । चरणं चर्या । ‘गदमद’⁷ इति यत् ॥ ८२ ॥

1. B: तवैष 2. B: वह्निप्रवाहं 3. K, N: कर्मसाक्षी 4. B:
कार्या तद्विजः; C: कार्या एतद्विजः 5. B: °मग्निः 6. A: °चनातुः; C: ते
अस्माद्वचनाचलितं 7. Pāṇ. 3, 1, 100.

¹⁻आलोचनान्तं श्रवणे⁻¹ विवृत्य² पीतं गुरोस्तद्वचनं³ भवान्या ।
निदाधकालोल्बणतापयेव⁴ माहेन्द्रमम्भः प्रथमं पृथिव्या ॥८३॥

तद्वद्वयवचनं⁵ नेत्रपर्यन्तं⁶ कर्णौ विस्तार्य⁷ गौर्या⁸ पीतं श्रुतमङ्गीकृतम् ।
यथा ग्रीष्मसमये⁹ प्रचण्डरविरुचा क्षोण्या प्रथमप्रवृत्तं¹⁰ मेघजलं पीयत इति
प्रहर्षकथनम्¹¹ ॥ ८३ ॥

1-1. A, C: °नान्ताच्छ्वजे 2. K, N: वित्तय 3. B: गुरोर्यद्व⁰
4. A, C: °ल्बनता⁰ 5. B, C: °वचो 6. C: °पर्यणं 7. B:
विस्फाल्य; C: विस्फार्य 8. C omits गौर्या 9. C: °समय- 10. C:
°मवृत्तं 11. B: हर्ष⁰

ध्रुवेण¹ भर्ता ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।
सा दृष्ट इत्याननमुन्नमय हीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥ ८४ ॥

ततः सा ध्रुवेण¹ शाश्वतेन भर्ता ध्रुवतारादर्शनप्रश्नाय चोद्यमाना²
मुखमुत्क्षिप्य³ क्रीडास्पष्टगला⁴ दृष्टोऽसाविति कुच्छाजगाद⁵ । एवंविघो
ह्येष लोकाचारः ॥ ८४ ॥

1. A: ध्रुवेन 2. B: चोद्यमाना 3. B: मुखमुन्नमय उत्क्षिप्य; C:

^०मुद्यम्य 4. B omits व्रीडा^०ला; C: व्रीडासपष्ट 5. B: कृच्छ्राल्पजया जगाद

इथं विधिंतेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ ।
प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥ ८५ ॥

विवाहसमाचारविदा पुरोहितेन ब्रह्मणेत्थं पूर्वोक्तेन विधिनोपदिष्टोद्भ्राह्मविधानौ तावीश्वरावनन्तरं ^{१-}नलिनविष्टुरं ब्रह्माणं वबन्दाते । माता च पिता च तौ पितरौ^२ । पितामहायेति क्रियाग्रहणात्^३ संप्रदानत्वम् । द्वितीया^४ तु^५ न्याय्या ॥ ८५ ॥

1-1. B: नलिन^०हणात् (lacuna marked by a blank of 4 spaces);
C: नलिनविष्टुराय पितामहाय 2. C adds पिता मात्रा (Pāṇ. 1, 2, 70).
3. A: द्वितीया 4. C: तु

^{१-}वधूविधात्रा प्रतिनन्द्यते स्म कल्याणि वीरप्रसवा भवेति ।
वाचस्पतिः सन्नपि सोऽष्टमूर्तवाशास्यचिन्तास्तिमितो^२ बभूव^३ ॥ ८६ ॥

ततः प्रणमितेन वेधसा^३ गौरी प्रतिनन्द्यते स्माशास्यते^४ स्म । किमित्याह । भद्रे^५ वीरप्रसवा^६ भव^७ विक्रान्तपुत्रा^८ भूयाः । महेश्वरे त्वसौ^९ वागीश्वरोऽपि भवन्नाशास्येऽभिलषणीये^{१०} चिन्तानिश्चलोऽभवत्^{११} किमस्मायाशास्मीति । पुरिपूर्णत्वादाशासनीयस्याभावादिति^{१२} भावः ॥ ८६ ॥

1-1. B repeats the verse 85 instead of 86. 2. K, N: ^०मूर्तौ त्वाशा^१ 3. C adds सा 4. A: स्मस्माशा^०; B omits स्मा^०ते 5. B: हे भद्रे त्वं; C: हे भद्रे 6. B: ^०प्रभवा 7. C: भवेति 8. C: कान्ता मात्रा 9. C: त्यसौ 10. A: भगवन्ना^०; B: भवन्नशा^०; C: भगवानाशा^० जीय— 11. B: ^०लोऽभूत्; C: ^०श्चला बभूव 12. A: पुरिपूर्ण^०; B omits परि

कल्दसोपकारां^१ चतुरन्तवेदिं^२ तावेत्य पश्चात्कनकासनस्थौ ।
जायापती लौकिकमेषितव्यामाद्राक्षतारोपणमन्वभूताम्^३ ॥ ८७ ॥

ततस्तौ वधूवरौ^४ दत्तपुष्पप्रकरां^५ चतुरश्रां वेदिं^६ स्थलमागत्याद्रक्षिता-
रोपणमन्वभूतामपक्यवदानमासेवतुः^७ । यतस्तल्लौकिकमेषितव्यं लोकाचारानु-
ष्टेयम्^८ । संपन्नोद्धाहयोहि^९ ब्राह्मणैः स्वजनैरविघवाभिश्चार्द्यवा देया^{१०}-इति
लोकाचारः । पश्चात्त्वमत्र^{११} पाणिपीडनापेक्षया । एषितव्यमिष्टमवश्यकर-
णीयम्^{१०} ॥ ८९ ॥

1. K, N: °पचारां 2. K, N: °रक्षवे° 3. K, N: °मेषणीयमा°;
C: °तव्यमा° 4. B: शवरौ 5. B, C: °प्रकारां 6. A, C: वेदीं;
B: वेदी 7. B, C: °मन्वभूतां निविविशतुः । अपक्रौ; B: °मासेदतुमित्यर्थः; C:
°यवनिधानमासेदतुरित्यर्थः 8. B: °चारात् 9. C: °पन्नविवाह° 10-10.
C omits this. 11. B: पश्चादत्र

पत्रान्तलम्बैर्जलबिन्दुवन्धैराकृष्टमुक्ताफलजालशोभम्^१ ।
तयोरुपर्यायतनालदण्डमाधत्त^२ लक्ष्मीः कमलातपत्रम् ॥ ८८ ॥

तयोगौरीश्वरयोः शिरसि साक्षात् कमलासना कमलमेवातपत्र^३ छत्र-
माधत्त दध्ने । कीदृशम् । पलाशावलम्बमानैरुदककणावस्थानैराकृष्टा^४
मुक्ताफलजालशोभा यस्य । तथायतनालमेव^५ दण्डो^६ यस्य । छत्रे हि दण्ड-
मौक्तिकैर्भाव्यम् ॥ ८८ ॥

1. K, N: °लग्नं जंलबिन्दुजालैरा°; A: °राकृष्टम्; C: °बिन्दुवन्धैरा°
2. C: °मादत्त 3. C: कमलाकमल° 4. C: °कणगणैराकृष्टाजिता 5. B:
°यते नाल° 6. B: दण्डे

द्विधाप्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव ।
संस्कारपूतेन वरं वरेण्यं वधूं सुखग्राहनिवन्धनेन ॥ ८९ ॥

सरस्वत्यपि तन्मिथुनं युगलं द्विभेदेन^१ वाङ्मयेन वचनप्रबन्धेन^२
नुनावास्तुत^३ । अत्रैव विभागमाह । वरं^४ पाणिग्रहीतारं^५ संस्कारपूतेन
संस्कृतेन । वधूं तु सुखेनाक्लेशेन ग्राह्यं बोध्यं निवन्धनं^६ रचना यस्य तेन ।
प्राकृतेनेत्यर्थः । तद्वि सुबोधं युवतिनुतावुचितम् । वरेण्यमुक्तृष्टम् । वाचो
विकारो वाङ्मयं गद्यपद्यम्^७ ॥ ८९ ॥

1. C: विभेदेन 2. C: वाक्प्रबन्धेन 3. A: ननुना०; B: ननुनाव
 4. C: हरं 5. C omits पा०रं 6. C: निबन्धन- 7. C: ०पद्यरूपम्

तौ संधिषु व्यञ्जितवृत्तिभेदं रसान्तरेषु प्रतिबद्धरागम् ।
 अपश्यतामप्सरसां मुहूर्तं प्रयोगमादं ललिताङ्गहारम्¹ ॥ ९० ॥

तौ दम्पती सुरवधूप्रयुक्तमादं² प्रधानं पुराणं वा प्रयोगमभिनयं नाट्यम-
 पश्यतामैक्षिषाताम् । कीदृशम्³ । मुखप्रतिमुखगर्भविमर्शनिर्वहणाख्येषु⁴
 संधिषु व्यञ्जितः⁵ प्रकटीकृतो वृत्तीनां सात्त्विक्यारभटीकैशिकीभारतीनां⁶
 विशेषो यत्र । सन्धिविभागेन हि तत्र वृत्तीनामवस्थानम् । तथा रसान्तरेषु
 शृङ्गारादिषु रसविशेषेषु⁷ प्रतिबद्धोऽवस्थितो⁸ रागः सरसत्वं यत्र । रसान्त-
 रसंचारे⁹ विरागता¹⁰ न जातेत्यर्थः । ललितः¹¹ सुकुमारोऽङ्गहारो¹² नृत्तं
 यत्र । कोमलोद्भवभेदेन¹³ हि द्विविधं नृत्यम् । 'शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्य-
 भयानकाः । करुणादभुतशान्ताश्च¹⁴ रसाः¹⁵ स्युर्नवं¹⁶ भावजाः'¹⁷ ॥ ९० ॥

1. C: ०ङ्गरागम् 2. C: वधूवरौ आदं 3. C omits कीदृशम्
 4. C: ०विमर्शनि० 5. B: व्यञ्जित- 6. C: सात्त्वन्यार० 7. B: ..
 विशेषो (lacuna marked by a blank of two spaces); C: अष्टसमविशेषेषु
 8. B: प्रतिबन्धो० 9. A: संचारो 10. A: विनागता 11. C:
 सललितः 12. B: ०माराङ्गेहारो 13. B: कमलो० 14. B: ०तशः
 आदिश्च 15. With रसाः ends Ms. A. 16. C: स्युरस
 17. Cf. Śabdakalpadruma 4.1876/1961, p.101b : Ratnakosa.

*देवास्तदन्ते हरमूढभार्यं किरीटदृष्टाङ्गलयो॑ निपत्य ।
 शापावसानप्रतिलब्धमूर्तेययाचिरे॒ पञ्चशरस्य॑ सेवाम् ॥ ९१ ॥

ततस्तदन्ते⁴ नाळ्यावसाने सर्वे सुरा भूमौ निपत्य कृतोद्वाहं⁵-भवमस-
 मेषोः⁵ सेवां ययाचिरे प्रार्थयन्ते⁶ स्म⁷ । किरीटेषु दष्टा लग्ना अञ्गलयो⁸-
 येषां ते⁸ तथोक्ताः । कीदृशस्य कामस्य । शापावसाने प्रतिलब्धामूर्तिर्भूयः-
 शरीरं येन⁹, तथाविघस्य । एवं ह्युक्तम्¹⁰ — 'परिणेष्यति पार्वतीं यदा'¹¹
 इत्यादि¹² ॥ ९१ ॥

* The last folio in A is missing.

1. K, N: °टबद्धात्र०; B: ——० (lacuna caused by a damage of the paper at the right margin of the page); C: °टद्धृ०
2. K, N: °साने प्रतिपन्नम्०; C: °साने प्र०
3. B: °ञ्च...स्य (lacuna caused by a damage of the paper as in footnote 1).
4. C: तदन्ते 5-5. B: भव ——० मेषोः (lacuna as in fn. 1).
6. C: प्रार्थयन्ते
7. C omits स्म 8-8. B: येषं—० (lacuna as in fn. 1).
9. B: ये ——० (lacuna as in fn. 1).
10. B: दुक्तं 11. Kumāra, 4, 42.
- 12 C: इत्यादिना

^{*}तस्यानुमेने भगवान्विमन्युर्व्यापारमात्मन्यपि सायकानाम् ।
काले^१ प्रयुक्ता खलु कालविद्विविज्ञापना^२ भर्तुषु सिद्धिमेति ॥९२॥

ततो गीवणिभ्यर्थितो देवो विगतविरोधः कामस्यात्मदेहेऽपि पृष्ठकानां^३
पात्मनुमेनेऽङ्गीचकार । यस्मात् कालविद्विरवसरकृता प्रभुषु विज्ञापना
सिद्ध्यति । कृतविवाहत्वादसाववसरः^४ ॥ ९२ ॥

* The last folio in A is missing.

1. K, N, C: काल-
2. K, N: कार्यवि०
3. B, C: पृष्ठङ्कानां
4. C omits कृत

^{*}ततःपरं^१ तत्र गिरीन्द्रनाथो यथाप्रधानं त्रिदिवेश्वरगणाम्^२ ।
चकार रत्नैः पृथग्हर्णां स मेनोपनीतां^३ विधिवत्प्रणम्य ॥९३॥

गिरीन्द्रनाथो हिमालयः ततः परं शक्रादीनां देवानां यथाप्रधानं यो यः
प्रधानमिति कृत्वा रत्नै रत्नभूतैः वस्तुविशेषैः मेनयोपनीतामहर्णां पूजां पृथक्
पृथग्विदधे । विधिविद्विधिपूर्वकं प्रणम्य प्रणामान्तरमित्यर्थः । प्रसादयित्वेति
यावत् ॥ ९३ ॥

* The last folio in A is missing, and B has only the verse without the commentary; C has both, the text and the commentary; K and N without this verse.

1. B: अतः परं
2. B: त्रिदिवेश्वर०
3. B: °पनीतैर्-

* अथविवृधगणांस्तानिन्दुमौलिर्विसृज्य¹
 क्षितिधरपतिकन्यामादधानः² करेण ।
 कनककलशरक्षाभक्तिशोभासनाथं³
 क्षितिविरचितशय्यां⁴ कौतुकागारमागात्⁵ ॥ ९४ ॥

ततः शशिशेषवरस्तान्नाकिसंघान्⁶ निजसद्य प्रेष्य पाणिना नगेन्द्रसुतामवलम्बमानः⁷ कौतुकागारं मङ्गलवामवेशमागात्⁸ प्राविशत्⁹ । कीदृशम् । कनककलशाः सुवर्णवटा¹⁰ रक्षा रक्षौषधिकृता भक्तयो विच्छित्यः¹¹ पूष्पशङ्खवूर्णविरचना¹² आभिर्या¹³ शोभा दीपयस्ताभिः सनाथं युक्तम्¹⁴ । तथा क्षितौ भूमौ न तु पर्यङ्कादौ विरचिता शय्या यत्र । त्रिरात्रं सप्तरात्रं वा अथःशायित्वात्¹⁵ ॥ ९४ ॥

* The last folio in A is missing.

1. C: °स्तान्निन्दु०	2. K, N: °ददानः०	3. K, N: °लशयुक्तं भ०	
4. C: °शय्यं०	5. B: कौतका०	6. B: °संगात्०	7. B: नागेन्द्रसूनाम०
8. B: मङ्गल्यवा०	9. B: प्रापाविशत्०	10. C: हेमघटा०	11. B: विच्छियः०
12. C: °शङ्खमूर्ण००	13. B: आभिर्या०	14. C: संयुक्तम्०	
15. B omits अथः शा०			

*नवपरिणयलज्जाभूषणां तत्र गौरीं
 वदनमपहरन्तीं तत्कृतोत्क्षेपमीशः¹ ।
 अपि शयनसखीभ्यो दत्तवाचं कथंचित्
 प्रमथमुखविकारैर्हासयामास² गूढम् ॥ ९५ ॥

तत्र वासगृहे³ व्यक्षः कान्तां प्रमथानां पार्षदानां⁴ मुखविकारैर्गूढमप्रकटमहासयत् । यतः शयनशायिन्यो⁵ याः सख्यस्तासां विश्वस्तानामपि कथंचिद्दत्तवाचम् । अतश्च यदासावुक्तापि⁶ लज्जा⁷ गिरं⁸ नामिश्रयत्⁹ तदा विकृतरूपात् गणान् स्मिताविर्भावार्थं वक्त्रविकृतीः¹⁰ कुरुतेति चोदयित्वा ताभिरीश्वरस्तामजीहसदित्यर्थः । कीदृशीं ताम्¹¹ । तेन हरेण कृत उत्क्षेप उन्नमनं यस्य तद्वदनमपहरन्तीमन्यतःकुर्वतीम्¹² । यतो नवो यः परिणयो

विवाहस्तेन या^{१३} लज्जा व्रीडा सैव भूषणं ^{१४-}यस्याः सा ताम् । अत्र
मालिनीवृत्तं^{१४} श्लोकद्वयेऽपि^{१५} ॥ ९५ ॥

इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां सप्तमः सर्गः^{१६}

* The last folio in A is missing.

- 1. K, N: तत्कृताक्षेप^० 2. B, C: प्रथममु^० 3. C: हासगृहे
- 4. C: पार्श्वानां 5. C: शयनसहशा^० 6. B: ^०सायुक्ता^० 7. C
omits लज्जया 8. C: वाचं 9. C: न मिश्रयति 10. C: ^०विकृती
- 11. C omits ताम् 12. B: ^०रन्ती[…]न्तीम् (lacuna caused by a
damage of the paper at the left margin of the page);
- 13. B omits या 14–14. B: य[…]लिनी^० (lacuna caused by
the same damage as above). 15. B omits श्लो^०पि
- 16. A: the colophon is missing because of the loss of the last
folio; B: आनन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभववृत्तौ सप्तमः सर्गः;
C: श्रीमदानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां सप्तमः सर्गः ।
समाप्तश्चायं कुमारसंभवः ।

A P P E N D I X

अष्टमः सर्गः

Of the available Śāradā manuscripts, the manuscript C, preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, gives the text with a commentary ascribed to Vallabhadeva for the first forty-one verses of the eighth canto; moreover, it contains also the remaining verses 42–91 of the eighth canto without any commentary. For purposes of reference and consultation, the verses and the available commentary are appended here on the basis of the Poona manuscript (MS), compared again with those of the editions of Kale (K) and of the Nirnayasagar Press (N).

**पाणिपीडनविधेरनन्तरं शैलराजदुहिरुहरं प्रति ।
भावसाध्वसपरिग्रहादभूत् कामदोहदसुखं मनोहरम्^१ ॥ १ ॥**

अथ पार्वत्याः शिवं प्रति करग्रहणादनन्तरं कामदोहदेन मन्मथाभिलाषेण
सुखस्य जोषं शरीरस्याभूत् (?) । कुतः । भावसाध्वसयोः प्रीतिभीत्योः
परिग्रहादाश्रयणात् । स्वाभाविकं तत्र चोपमानम् (?) । नवोदत्त्वात् साध्व-
सम् । सर्गेऽत्र रथोद्धता वृत्तम् ॥ १ ॥

1. K, N; ^०दमनीहरं वगुः

**व्याहृता प्रतिवचो न संदधे गन्तुमैच्छदवलम्बितांशुका^१ ।
सेवते स्म शयनं पराङ्मुखी सा तथापि रतये पिनाकिनः ॥ २ ॥**

आलापमेलनार्थं सा गौरी चैवंविधापि^२ व्याहृता उक्ता सती प्रतिवचो
न संदधे न दधौ । अवलम्बितांशुका धृतदुगूला गन्तुमैच्छदभिलाष ।
शयनं शय्यां च पराङ्मुखी असम्मुखी सेवते स्म सिषेवे । तथापि एवमपि
कुर्वणा सती सा उमा पिनाकिनः शिवस्य रतये अभूत् । एतादृशी हि चेष्टा
नववधूनां शय्यानुरागहेतुः ॥ २ ॥

1. MS: °दविल° 2. MS: चवंचि०

कैतवेन शयिते कुतूहलात् पार्वती^{१-} प्रति मुखं^{-१} निपातितम् ।
चक्षुरुन्मिषति सस्मितं प्रिये^{२-} विद्युतेव विहतं^{-२} न्यमीलयत् ॥ ३ ॥

कैतवेन व्याजेन शयिते सुप्ते सा पार्वती कात्यायनी कुतूहलादद्रक्ष्याम्येन-
मिति कौतुकात् मुखं प्रति तदभिमुखं पातितं निक्षिप्तं चक्षुः । सस्मितं हास^३
कृत्वा । विद्युतेव ताडिता यथा विहतं^४ निहतमपहतं^५ न्यमीलयत् स्थगित-
त्वती । कदा । प्रिये सहासमुन्मिषति सति । विस्फारितनयने जाग्रती-
त्यर्थः ॥ ३ ॥

1-1. K: प्रतिमुखं 2-2. K, N: विद्युताहतमिव; MS: पिहितं
3. MS: सहासं 4. MS: पिहितं 5. MS: निहित०

नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुधे तया करः ।
तन्नितम्बमथ^१ चाभवत् स्वयं द्रमुच्छ्वसितनीविबन्धनम् ॥ ४ ॥

तया गौर्या॒ शिवस्य करः पाणिर्नाभिदेशो निहितो जघनाभोगनिक्षिप्तः
रुधे रुद्धः । अथ प्रियतमकरस्पशात् तन्नितम्बं तत्कटिप्रदेशः स्वयमात्मनैव
दूरमतिमात्रमुच्छ्वसितनीविबन्धनं शिथिलितजघनवसनग्रन्थ्यभवद-
भूत् ॥ ४ ॥

1. K, N: तदद्गूलमथ 2. MS: गौर्यण्-

एवमालि निगृहीतसाध्वसं शङ्करो रहसि सेव्यतामिति ।
सा सखीभिरुपदिष्टमाकुला नास्मरत् प्रमुखवर्तिनि प्रिये ॥ ५ ॥

हे आलि सखि निगृहीतसाध्वसं भयमपहाय रहसि शयने प्रियस्त्वया
एवमावर्जयितव्य^१ इति । एवमिति यस्ताभिः उपदिष्टो विधिः स बोद्धव्योऽपि
तया प्रियसन्निधौ न स्मृतः ॥ ५ ॥

1. MS: °वर्जइतव्य

अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये प्रश्नतत्परमनङ्गशासनम् ।
वीक्षितेन परिगृह्ण¹ पार्वती मूर्धकम्पमयमुत्तरं ददौ ॥ ६ ॥

पृच्छन्तं प्रियं पार्वती दृष्ट्या गृहीत्वा शिरःकम्पनेनास्योत्तरं ददौ² । न
तु वचसा । शालीनत्वात् । अप्यवस्तुन्यनुपयुज्यमानेऽप्यर्थे प्रश्नलम्पटम् ।
कथाप्रवृत्तये । प्रश्ने ह्यनया सह मे कथा प्रवर्ततामिति । सा त्वभिनयेन
तमुत्तरयति स्म ॥ ६ ॥

1. K, N: परिक्षिय 2, MS: दधौ

शूलिनः करतलद्वयेन सा संनिरुद्ध्य नयने हृतांशुका ।
तस्य पश्यति¹ ललाटलोचने मोघयतविधुरा रहस्यभूत ॥ ७ ॥

रहसि हृताम्बरत्वाद्वरस्य प्रियस्य नेत्रयुग्मं पाणिद्वयेन पिधायापि मोघ-
यत्नविधुरा निष्फलोद्यमाकुलाभवत् । यतस्तस्य तृतीयेऽक्षिण पश्यति² सति ।
न हि तया तन्निरुद्धम् ॥ ७ ॥

1. MS: पश्यत 2. MS: पश्यसि

चुम्बनेष्वधरपानवर्जितं¹ सन्नहस्तमदयोपगूहने^{1a} ।
क्षिष्टमन्मथमपि प्रियं प्रभोदुर्लभप्रतिकृतं वधूरतम् ॥ ८ ॥

तस्येष्वरस्य वधूरतं नवोढानिधुवनं कृतमप्रतिकृतत्वात् कदर्थितमन्मथ-
मपि प्रियं न त्ववज्ञातम्² । लज्जैकभूपणत्वात्³ । तदेव दुर्लभप्रतिकृतमाह⁴ ।
चुम्बनेष्वधरदानहीनं, निर्दयालिङ्गने सन्नहस्तमुदासीनकरम् । प्रियकृते
ह्यधरपाने कण्ठाश्लेषे आलिङ्गने च प्रत्यधरपानादिकं कार्यम्; तज्जासौ नवो-
ढात्वान्न चकार ॥ ८ ॥

1. K, N: °धरदान° 1a. K, N: खिन्न°सद°नम् 2. MS: °ज्ञाकम्
3. MS: लज्यैक° 4. MS: दुर्लभत्वप्र°

यन्मुखग्रहणमक्षताधरं दत्तमवणपदं^२ नखं च^३ यत् ।
यद्रतं च सदयं प्रियस्य तत् पार्वती विषहते स्म नेतरत्^१ ॥ ९ ॥

कान्तकृतं वक्त्रपानं यदखण्डितोष्ठं, यच्च कररुदानमवणपदं, यज्ञान्य-
न्मुष्ठिताङ्गादिरहितं सदयं रतं तदगौरी सहते स्म । इतरत्तद्विपरीतं
खरम् ॥ ९ ॥

1. MS: नेतरम् 2. K, N: दान० 3. K, N: नखस्य

रात्रिवृत्तमनुयोक्तुभूधतं सा विभातसमये सखीजनम् ।
नाकरोदपकुत्तहलं हिया शंसितुं च हृदयेन तत्वरे ॥ १० ॥

सा गौरी प्रत्यूषकाले निशाव्यापारं पिपृच्छुमालीनां लोकमपकुत्तहलं^१
निष्कौतुकं [न]^२ व्यधात् । अथ च चेतसा तत्कथयितुं तत्वरे त्वरां चक्रे ।
वक्तुमियेषेत्यर्थः । एवंविश्वो ह्येष नवोढास्वभावः ॥ १० ॥

1. MS: लोकममि अप० 2. MS omits न

दर्पणे च परिभोगदशिनी पृष्ठतः प्रणयिनो निषेदुषः ।
वीक्ष्य^१ विम्बमनुविम्बमात्मनः^{१a} कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ११ ॥

सा देवी मकुरे अधरखण्डनादिकं प्रियोपभोगं द्रष्टुं प्रवृत्ता सती पृष्ठतः
पश्चाद्भागे गुप्तं निषण्णस्य कान्तस्य पुनरात्मविम्बं निकटे दर्पणसंक्रान्त-
मालोक्य कानि कानि वर्णयितुमशक्यानि वस्तुनि हिया न व्यधात् ।
विम्बस्य समीपमनुविम्बम्^२ । चः पूर्वपिक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र ॥ ११ ॥

1. K, N: प्रेक्ष्य 2. MS: ^०मनुपवि० ^{1a.} K, N: विम्बमुपवि०

नीलकण्ठपरिभुक्तयौवनां तां विलोक्य जननी समाश्वसत्^१ ।
भर्तृवल्लभतया हि मानसीं मातुरस्यति शुचं वधूजनः ॥ १२ ॥

ततो मेना सुतां हरोपभुक्ततारुण्यामालोक्य समाश्वसत् पिप्रिये । यस्मात्^२
सुवासिन्यो मातृणां प्रियतमहृदयङ्गमतया दुःखमपहरन्ति । समाश्वसदि-
त्यट्ट^३ ॥ १२ ॥

1. N: ^०श्वसीत् 2. MS: यत् 3. Cf. Paṇ. 7, 3, 99.

वासराणि कतिचित् कथंचन स्थाणुना पदमकार्यत प्रिया^७ ।
ज्ञातमन्मथरसा^१ शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥१३॥

स्थाणुना भवेन कतियानि दिवसानि गौरी कथंचित् बलेष्णेन पदमका-
र्यत स्थितिमग्राह्यत । विस्तम्भं^२ कारिता । अनन्तरमनुभूतमन्मथरसत्वात्^३
क्रमेण सा रतौ सुरते दुःखशीलतां कष्टस्वभावमत्यक्षीत्^४ । कामसुखानु-
भावात् सुरतमन्वभूदित्यर्थः । पदमिति पदस्थर्यैः । [अकार्यतेति]^५ ण्णन्तात्
कर्मणि^६ ॥ १३ ॥

1. MS: ज्ञानम^० 2. MS: विस्तम्भ 3. MS: ^०भूतमन्मथत्वात्
मन्मथरस^० 4. MS कष्टं स्व^० 5. MS. omits this. 6. Cf.
Paṇ. 1, 3, 13; 74; 3, 1, 26; 3, 4, 68. 7. K, N: रतमकारि चानया

दुःखशीलतात्यागमाह —

सस्वजे प्रियमुरोनिपीडितं^१ प्रार्थितं मुखमनेन नाहरत् ।
मेखलाप्रणयलोलतां गतं हस्तमस्य शिथिलं रुरोध च^२ ॥ १४ ॥

प्रियं तमेव उरोनिपीडितं यथा तथा कृत्वा गाढमाश्लिक्षत् । तेन च
नुम्बनाय वक्त्रं गृहीते नाहरत् नान्यतश्चकार । मेखलाप्रणये रशनाप्रार्थने जघ-
नाम्बरहरणे चटुलगति प्रियपाणिमवाष्टभनात् । पूर्वं तु विपरीतमेव । तादात्वे-
वंविधमभूत् ॥ १४ ॥

1. K. N: ^०पीडिता or ^०इनं 2. K, N: सा

हावस्त्रचितमदृष्टविप्रियं^१ चादुमत् क्षणवियोगकातरम् ।
कैश्चिदेव दिवसैस्तयोस्तदा^२ ऐम रुढमितरेतराश्रयम्^३ ॥ १५ ॥

ततः कतिपयेरेवाहोभिस्तयोर्दम्पत्योरेवंविघं प्रेम रुद्धमतिचण्डप्रीतिरु-
त्पन्ना^४ । कीदृशम् । हृदयाभिप्रायसूचकश्चेष्टाविशेषो हावः ॥ १५ ॥

1. K, N: भाव^० 2. K: दिवसैरभूतयोः; N: दिवसैस्तदा तयोः 3. N:
गृद्ध^० 4. MS: रुद्धमिति^०

तं यथात्मसदृशं वरं वधूरन्वरज्यत वरस्तथैव ताम् ।
सागरादनपगा हि जाह्नवी सोऽपि तन्मुखरसैकनिर्वृतिः ॥ १६ ॥

तं वरं पतिमात्मानुरूपं यथा येन प्रकारेणान्वरज्यत तथेव सोऽपि तां
जायामिति समानुरागकथनम् । एतदेव दृष्टान्तेन दृढयति । सागरादनपगा^१
हि जाह्नवीति । समुद्रवर्ज गङ्गा न प्रविशति । सोऽप्यविधस्तस्या जाह्नव्या
मुखरसेन वक्त्रोदकेन एका निर्वृतिरुल्लासो^२ यस्य स तथोक्तः । न हि गङ्गा-
तोऽन्यया सरितासौ पूरयितुं^३ शकितः । रक्तयोश्च दम्पत्योरन्योन्यसुखदानं
निर्वृतिः । अन्यत्र वानपगतत्वमुचितम् । अन्वरज्यत इति कर्तरिः^४ ॥ १६ ॥

1. MS: ^०नपिगा 2. MS: निर्वृतिरु^० 3. MS adds न 4. Cf.
Pān. 3, 4, 69.

शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः शङ्करस्य रहसि प्रपन्नया ।
शिक्षितं युवतिनैपुणं तया यत्तदेव गुरुदक्षिणीकृतम् ॥ १७ ॥

निधुवनोपदेशिनः^१ सुरतव्यापारोपदेष्टुर्हरस्य शिष्यतां प्राप्तया यद्युवति-
नैपुणं शिक्षितं स्त्रीकौशलमभ्यस्तं तदेव गुरुदक्षिणीकृतं हराय प्रतीप^२ दत्तम् ।
सवंस्यैव नस्यैव प्रयोगात् । अन्तेवासिना गुरुवे दक्षिणा देया ॥ १७ ॥

1. MS: ^०देशिनः 2. MS: प्रतीप

दृष्टमुक्तमधरोष्टमम्बिका वेदनाविधुतहस्तपल्लवा ।
शीतलेन निरवापयत् क्षणं मौलिचन्द्रशकलेन शूलिनः ॥ १८ ॥

प्रियेण पूर्वं दृष्टं खण्डतमनन्तरं मुक्तमधोधरं^१ गौरी शीतलेन शङ्करशिरः-

शशिशकलेन^२ निरवापयत् समाश्वसदिति प्रौढाव्यापारकथनम् । अधरदंशेन
या व्यथा तया^३ विघूतहस्तपल्लवा कम्पितकरकिसलयेत्यम्बिकाविशेष-
णम् ॥ १८ ॥

1. MS: °धोगतं 2. MS: °शशिक° 3. MS: तथा

चुम्बनादलकचूर्णदूषितं शङ्करोऽपि नयनं ललाटजम् ।
उच्छ्वसत्कमलगन्धये ददौ पार्वतीवदनगन्धवाहिने ॥ १९ ॥

न केवलं गौर्योऽनं शिवः शशिना निरवापयत् । यावत् सोऽपि^१ चुम्बन-
वशादलकचूर्णन^२ चन्दनादिक्षोदेत पीडितं तृतीयमक्षि पार्वत्या वदनगन्धवा-
हिने मुखमारुताय ददार्वयत् । मुखफूत्कारेणाक्षणोर्नीरजस्कत्वापत्तेः । उच्छ्व-
सतो विकसतः कमलस्येव गन्धः सौरभं यस्य तस्मै । ‘उपमानाच्च’^३ इती-
त्वम् ॥ १९ ॥

1. MS: सापि 2. MS: चुम्बने व^० 3. Pāṇ. 5, 4, 137.

एवमिन्द्रियसुखस्य वर्तमनः सेवनादनुगृहीतमन्मथः ।
शैलराजभवने सहोमया मासमात्रमवसद्गृष्णध्वजः ॥ २० ॥

एवं प्रियया सह काममीश्वरः श्वशुरगृहे मासमात्रमन्वतिष्ठत् ।
कीदृशः^१ । हृषीकानां सुखकारि यद्वर्तम मार्गो युवत्यादिकस्तसेवनादनुगृहीतो
मन्मथो येन ॥ २० ॥

1. MS: कीदृशम्

सोऽनुमान्य हिमवन्तमात्मभूरात्मजाविरहदुःखपीडितम् ।
तत्र तत्र विजहार संपतन्नप्रमेयगतिना^१ ककुञ्जता ॥ २१ ॥

ततो भवो दुहितृवियोगदुःखितं श्वशुरमनुमान्यानुज्ञाप्य समाश्वास्य वेग-
वाहिना वृषभेण व्रजंस्तेषु तेषु वक्ष्यमाणेषु दिवोद्यानेषु विजहार चिक्रीड ।
अनुमान्यानुज्ञां दापयित्वेत्यर्थः ॥ २१ ॥

1. K, N: संचरन्न^०

तान्येव विहारस्थानान्याह —

मेरुमेत्य मरुदाशुवाहनः पा[र्वतीस्तन]पुरस्कृतः¹ कृती ।
हेमपल्ल[ववि]भङ्गसंस्तरामन्वभूत² सुरतत्परः क्षपाम् ॥ २२ ॥

ततो देवो मेरुपर्वतमेत्य निधुवनैकसक्तः सत् हेमपल्लवविभङ्गसंस्तरां
[सौवर्ण]किसलयशयनीयां⁴ निशामन्वभूत बुभुजे । मरुद्वदाशुः शीघ्रो वाहनो⁵
वृषभो यस्य । पार्वतीस्तनाभ्यां पुरस्कृतोऽग्रतः कृतः । पश्चात् तस्या अवस्था-
नादिति⁶ यानावस्थितिः । अतश्च कृती पुण्यभाक् । प्रियापयोधरसंस्पर्शति ।
संस्तीर्यत इति संस्तरस्तल्पम् ॥ २२ ॥

1. MS: पा...पुर⁰ (lacuna marked by 7 points). 2. MS:
°पल...भङ्ग⁰ (lacuna marked by 5 points). 3. MS: °पल्लवीभङ्ग⁰
4. MS omits सौवर्ण 5. MS: वाहो 6. MS: वस्था⁰

पद्मनाभचरणाङ्किताश्मसु¹ प्राप्तवत्स्वमृतविप्रुषो नवाः ।
मन्दरस्य कटकेषु चावसत् पार्वतीवदनपश्चषट्पदः ॥ २३ ॥

कदाचिदसौ प्रियामुखसरोजचञ्चरीको मन्दरगिरिनितम्बेषु तस्थौ ।
कीदृशेषु । प्रत्यग्रान् पीयूषविन्दुनासादितवत्सु । मन्थगिरित्वात्² । अत एव
विष्णुच[र]णा[भ्याम]ङ्किताश्मसु³ चिह्नितोपलेषु । मञ्ज[ीर]कृत्यैतद्वाहुयु-
गमस्योपरि⁴ ...त्वात्(?)⁵ कटकाङ्कितत्वम् ॥ २३ ॥

1. K, N: °नाभवलयाङ्कि⁰; MS: °तास्मसु 2. MS: मन्दरगि⁰
3. MS: °च-णा⁰ (lacuna, margin damaged). 4. MS: मञ्ज...
कृत्यैतद्वाहयोग⁰ (lacuna marked by 4 points). 5. MS: ...त्वात्
(lacuna, margin damaged).

रावणध्वनिविभीतया¹ तया कण्ठ[सक्त]दृढवाहुवन्धनः² ।
एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश³-विशदा[ः शशि]प्रभाः⁻³ ॥२४॥

कदाचिदसौ एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश बु[भुजे]⁴ । कीटशः

दशमुखगिरा वित्रस्तया गौर्या । [कण्ठे]^५ सक्तं घनं बाहुवन्धनं ^६-भु[जपाशो
यस्य । राव]णेन^{-७} हि पूर्वमुन्मूलनेच्छया कैलासः कम्पितोऽभवत् । तत्कालेऽपि
^८-[...]संभवः^{-७} ॥ २४ ॥

1. K, N: ^०ध्वनितभी^० 2. K, N: ^०क्षमृदुबा^०; MS: कण्ठ...दृढ़^०
(lacuna, margin damaged). 3-3. MS: ^०दा...प्रभाः (lacuna,
margin damaged). 4. MS: ब... (lacuna, margin damaged).*
5. MS omits this. 6-6. MS: भु...णेन (lacuna marked by 8
points)*. 7-7. MS: श...त्वात्संभवः (lacuna marked by 9
points).

* Lacunae filled in by comparing with the Philadelphia
manuscript (G).

तस्य जातमलयस्थलीरतेधृतचन्दनलताः^१ प्रियाङ्कमम् ।
आच्चाम स[ल]वङ्गकेसरशाङ्कार^२ इव दक्षिणानिलः ॥ २५ ॥

तस्योत्पन्नमलयाद्रितटीरतेः दर्दुरशैलमास्तः^३ प्रियाखेदं^४ [सेवक]^५ इव
पपौ । ^६-मलयदर्दुर[ौ ह्यन्योन्य]संबद्धौ^{-६} । कीदृग्वातः । ^७-[धृताः कम्पिता]-
श्चन्दनलता^{-७} येन । तथा सह लवङ्गकेसरैर्वर्तते सलवङ्गकेसर^८ इति
सौगन्धयोक्तिः । ङ्कमोऽत्र देवया देवस्य वेति चिन्त्यम् ॥ २५ ॥

1. K, N: जातु म^०; MS: ^०लताः 2. MS: सवङ्ग^० 3. MS:
दर्दुरकैलासशै^० 4. MS. खेद^० 5. MS: ... (lacuna marked by 5
points)*. 6-6. MS: ^०दृढ़...स^० (lacuna marked by 8 points)*.
7-7. MS: ...श्र^० (lacuna marked by 7 points)*. 8. MS:
...लव^० (lacuna marked by 5 points)*.

* Lacunae filled in by comparing with manuscript G.

हेमतामरसताडितप्रिया तत्कराम्बुविनिमीलितेक्षणा^१ ।
खे व्यगाहत^२ तरङ्गिणीमुमा मीनपङ्गिपुनरुक्तमेखला ॥ २६ ॥

गौरी जलक्रीडार्थं खे तरङ्गिणीं नभोनदीं व्यगाहत व्यलोडयत् ।

कीदृशी । हेमतामरसैः कनककमलैस्ताडितः खेदितः प्रियो यया । तस्य
कान्तस्य³ कराम्बुभिः पाणिक्षिपपानीयैर्मैलितेक्षणा⁴ स्थगिताक्षी । मीन-
पड्क्तिर्मत्स्यावलिरेव पुनरुक्ता द्वितीया रशना यस्याः । श्रोणीदेशे परिवृत्य
स्थितत्वात् ॥ २६ ॥

1. MS: °लितक्षणा 2. MS: विगाहत 3. MS: कान्तन्तस्य
4. MS: °पपाणीयैर्मै°

तां पुलोमतनयालकोचितैः पारिजातकुसुमैः प्रसाधयन् ।
नन्दने चिरमयुग्मलोचनः सस्पृहं सुरवधूभिरीक्षितः ॥ २७ ॥

तां कान्तां शक्तीकेशपाशयोग्यैः पारिजातपुष्पैरलङ्घवर्णखिनेत्रः साभिलाषं
नाकनारीभिरन्द्राण्यादिभिरवलोक्यते¹ स्म । पुण्यवर्त्येषा यस्याः सर्वे-
श्वरोऽपि चाटुकृदिति ॥ २७ ॥

1. MS: °लोकते

इदानीं सूर्यस्तमयादिवर्णनं चिकीषुराह —

इत्यभौममनुभूय शङ्करः पार्थिवं च दयितासखः¹ सुखम् ।
लोहितायति कदाचिदातपे गन्धमादनगिरि न्यवर्तत² ॥ २८ ॥

अभौम³-दि[थ्यं पा]थिवं³ च मनुष्यलोकजं सुखमित्थमीश्वरो देव्या
सह संसेव्य क[दाचि]इस्तमयवशादरुणायमाने⁴ सूर्यातपे स्ववसर्ति गन्धमादन-
[गिरि]⁵ न्यवर्तत प्रत्याययौ । अलोहितो लोहितो भवति °लोहिताय[ति ।
प्र]त्यागमनमपि⁶ निवृत्तिः । [यथा]⁷- प्रोषितायां वजत्यन्नं प्रजाधर्मो
°य[शः सुख]म्⁸ । निवर्तते निवृत्तायामहो बन्धुः कुलाङ्गना ॥ २८ ॥

1. K, N: वनिता°; MS: °तासुखः 2. N: व्यगाहत 3-3. MS:
दि...थिवं (lacuna, margin damaged)*. 4. MS: क...द° (lacuna,
margin damaged)*. 5. MS: °दन... (lacuna, margin damaged)*.

6-6. MS: °य०त्या० (lacuna, margin damaged)*. 7. MS omits this. 8-8. MS: °य०म् (lacuna, margin damaged)*.

¹-[तत्र काश्चनशि]लातलाश्रयो⁻¹ नेत्रगम्यमवलोक्य भास्करम् ।
दक्षिणेतरभुजव्यपाश्रयां व्याजहार सहधर्मचारिणीम् ॥२९॥

तत्र कैलासोपवने कनकशैलशिलापृष्ठमध्यास्य नेत्रगम्यं सुदर्शनमर्कमा-
लोक्य वामपाश्वस्थां भार्या हरो व्याजहार जगाद ॥ २९ ॥

1. MS: …(Lacuna, margin damaged).

किमित्याह —

पद्मकान्तिमरुणत्रिभागयोः संक्रमय तव नेत्रयोरिव ।
संक्षये जगदिव प्रजेश्वरः संहरत्य[हर]सावहर्पतिः¹ ॥ ३० ॥

असावहर्पतिर्दिननाथोऽहः संहरति दिनं क्षपयति । कल्पान्ते रुद्रस्त्रिभुवन-
मिव । लोहितापाङ्गयोस्तवाक्षणोः कमलकान्ति संचायेव । पद्मानां विच्छा-
यत्वात्, तत्रेत्रयोश्च² सानुरागत्वादित्थमूहः । अह्नः पतिरहर्पतिः । अहन्-
शब्दस्य ‘रोऽसुपि’³ इति रेफः ॥ ३० ॥

1. MS: °त्यसाव० 2. MS: °र्योर्नि 3. Pāṇ. 8, 2, 69.

शीकरव्यतिकरं¹ मरीचिभिर्दूर्यत्यवनते विवस्वति ।
इन्द्रचापपरिवेशशून्यतां² निर्झरास्तव पितुर्वजन्त्यमी ॥ ३१ ॥

तव पितुर्हिमवतोऽमी निर्झराः³ प्रपाततोयानि इन्द्रधनुषो⁴ यः⁵ परिवेशो-
भिव्याप्तिस्तेन शून्यतां विरहं यान्ति । कुतः । सूर्येऽवनते लम्बमाने विवस्वति
मयूखेः शीकरव्यतिकरं जलकणसंपर्क⁶ दूरयति । विश्लेषमाणे जलविप्रुट्सु हि
रविरश्मसंवन्धात् सुरकार्मुकोत्पत्तिः । दूरं करोति दूरयति । ‘प्रातिपदिकाद
धात्वर्थे’⁷ इति णिच् ॥ ३१ ॥

1. K, N: सीकर० 2. K, N: °परिवेषशू० 3. MS: निर्भरा
 4. MS: °धनुषा 5. MS: या: 6. MS: °कनसं० 7. Gaṇasūtra
 in Dhātupāṭha 1916.

दृष्टामरसकेसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः ।
 निघयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ ३२ ॥

दम्पत्योश्चक्रवाकयोः सरसि अल्पमध्यन्तरं व्यवधानमनल्पतां गतं दूरं
 संपन्नम् । संश्लेषस्य कर्तुमशक्यत्वात् । यतो निधनयोरस्ववशयोः । दैववशा-
 त्ययोर्निशि वियोगः¹ । अतश्च द्रुःखवशाद्वृत्तस्य खण्डितस्य तामरसस्याब्जस्य
 केसरं त्यक्तवतोः । क्रन्दतोः कूजतोः । तथा परिवृत्तो विस्वरीकृतः कण्ठो
 ययोः । वियोगे हि तौ विस्वरकण्ठौ² । ‘विरहदीनकण्ठयोः’ इति पाठान्तरम् ।
 शत्रुघ्नादिवन्निधनशब्दः । चक्रवाकयोरिति ‘पुमान् स्निया’³ ॥ ३२ ॥

1. MS: विनियोगः 2. MS: सस्वर० 3. Pāṇ. 1, 2, 67.

स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः¹ सल्लकीविटपभङ्गवासितम् ।
 आविभातचरणाय गृह्णते वारि वारिरुहबद्धपट्पदम् ॥ ३३ ॥

एते करिणः आह्निकं दिवातनं स्थानं² हित्वा³ वारि गृह्णते⁴ तन्मध्यं
 श्रयन्ति । आविभातं रात्रिपर्यन्तं⁵ यज्ञरणं भोजनं⁵ तदर्थं निशि ते जलान्त-
 विचरन्ति । कीदृशं स्थानम् । सल्लकीनां लताविशेषाणां जलजातानां विटप-
 भङ्गेन पल्लवखण्डेन वासितं सुरभितम् । वारि कीदृशम् । वारिरुहेष्वद्येषु
 संकोचवशाद्वद्धाः पट्पदा भ्रमरा यत्र ॥ ३३ ॥

1. MS: हन्तिनः 2. MS: स्नानं 3. MS: वित्वा 4. MS:
 गृहे 5-5. MS: °रणमभोजं

पश्य पश्चिमदिग्न्तलम्बिना¹ निर्मितं मितकथे विवस्ता² ।
 दीर्घया प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ ३४ ॥

हे मितकथे स्वल्पभाविणि विलोकय वारुणीस्थानार्केण दीर्घया प्रतिमया

आयतेन प्रतिबिम्बेन सरसस्तापनीयमिव सेतुबन्धनं निर्मितं सौवर्णसंक्रम इव
रचितः । प्रतिमया पारावारव्याप्तेः^३ ॥ ३४ ॥

1. MS: °म्बिनां 2. MS: °स्वतः 3. MS: परिवारव्याप्तेः

उत्तरन्ति विनिकीर्य पलवलं गाढपङ्कमतिवाहितातपाः ।
दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरविसाङ्गुरा इव ॥ ३५ ॥

काननसूकरसंघपतयो घनकर्दमं वेशन्तं विनिकीर्यपिहाय तापाभावादुत्त-
रन्ति स्थलमुद्यन्ति । यतोऽतिवाहितातपाः । ऊष्मभयाद्वि वराहमहिषादयो
दिनं पङ्कमध्ये क्षपयन्ति । दंष्ट्रा विद्यन्ते येषां ते दंष्ट्रिणः । अतश्चोत्प्रेक्षयते ।
दष्टलग्ना भङ्गुरा विसाङ्गुरा येषां ते तथाविधा इव । दंष्ट्राणां मृणालाङ्गुरवत्
सितकुटिलत्वम् । अव्यभिचारेयुत्प्रेक्षार्थं दंष्ट्रिण इति विशेषणम् ॥ ३५ ॥

एष वृक्षशिखरे कुतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलम्^१ ।
हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव बहिणः ॥ ३६ ॥

हे महोरु^२ एष मयूरस्तरप्रान्तासीनो हीयमानं क्षीयमाणं दिनान्तातपं
पिबतीव ग्रसतीव । कीटशम्^३ । जातरूपरसवत् कनकद्रववद्गौरमण्डलं
ताम्रचक्रवालम् । केचित्तु बहिविशेषणमेतदाहुः । एतच्चासंबद्धम् । तस्य
गौरत्वाभावात् ॥ ३६ ॥

1. K, N: °मण्डलः 2. MS: महोरु 3. MS: कीटशो

पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिर्वर्त्तकपङ्कमिव जातमेकतः ।
खं हृतातपजलं विवस्वताभाति^१ किञ्चिदिव शेषवत् सरः ॥३७॥

खं व्योम किञ्चिदवशेषवत् किञ्चिच्छिष्टसर^२ इवाभाति प्रतिभासते । यतः
^३-पूर्वभागे ऐन्द्रद्यामन्धकाराविभवैरेकतो^{-३} व्यक्तपङ्कमिव जातमित्युत्प्रेक्षा ।
स एष विवस्वता हृतमातप एव जलं यस्य । रविपीतातपस्य हि किञ्चिच्छिष्ट-

कर्दमाविभावो भवति । शेषं विद्यते यस्य तच्छेषवत् । इवशब्दो भिन्न-
क्रमः ॥ ३७ ॥

1. K, N: ^०स्वता भाति 2. MS: ^०च्छृष्टसंसार 3-3. MS: ^०भागे-
नैन्द्रधा^०

आवसद्धिरुटजाङ्गण^१ मृगैमूलसेकसरसैथ वृक्षकैः ।
आश्रमाः^२ प्रविशदग्रिधेनवो विभ्रति श्रियमुदीरिताम्रयः ॥ ३८ ॥

एते आश्रमाः शोभां वहन्ति । केन । उटजाङ्गण^३ पर्णमठिकाजिरमधि-
तिष्ठद्धिमृगैर्हरिणैः । आलवालसेकहृषितैः संधुक्षितैश्च वृक्षकैर्बालिवृक्षैः ।
अग्निधेनुशब्दः^४ चतुर्धर्यप्रतिपाद्याश्वघासवत्^५ षष्ठीसमासः^६ ॥ ३८ ॥

1. K, N: आविशद्धिर^० MS: ^०ङ्गनं 2. MS: आश्रमः 3. MS:
^०ङ्गनं 4. MS: ^०शब्दं 5. MS: ^०धर्यन्तं प्र^० 6. Cf. MB. 2,1,36.

बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् ।
षट्पदाय वसति ग्रहीष्यते श्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ ३९ ॥

एतत् कुशेशयं राजीवं बद्धकोशमपि सावशेषविवरं बद्धमित्यर्थः ।^{…१} ॥ ३९ ॥

1. MS: …(lacuna marked by a blank of 10 spaces).

दूरमग्रपरिमेयरश्मिना^१ वारुणी दिग्रुणेन भास्वता^२ ।
भाति केसरवतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ ४० ॥

वारुणी दिक् प्रतीची लोहितेन रविणा राजते बन्धुजीवकुसुमचित्रकेन
कुमारीव । दूरमत्यर्थं ब्रुडिता अत एव परिमेया अल्पा रशमयो यस्येति भानु-
विशेषणम् । तिलकेनापि केसरवता सकिञ्चल्केन ॥ ४० ॥

1. K, N: ^०मग्र^० 2. K, N: भानुना

सामभिः सहचराः^१ सहस्रशः स्यन्दनाश्वहदयंगमस्वनैः ।
भानुमश्चिपरिकीर्णतेजसं संस्तुवन्ति किरणोष्मपायिनः^२ ॥ ४१ ॥

एते सहचरा वालखिल्याः सहस्रशो रविं सामभिः नुवन्ति । रविरथेन
सह गमनात् तेषां सहचरत्वम् । अतिबहुत्वात् सहस्रसंख्यात्वम् । कीदृशैः
सामभिः । स्यन्दनाश्वानां रथतुरगाणां हृदयंगमो मनोहरः स्वनः शब्दो येषां
तैः । भानु^३ कीदृशम् । अग्निपरिकीर्णतेजसमग्नौ परिकीर्ण निक्षिप्तं तेजो
येन । रात्रौ ह्यग्नौ तेजो निक्षिप्य भानुरस्तं यातीति प्रसिद्धिः । कीदृशा
वालखिल्याः । किरणानामूष्माणमौष्प्यं पिवन्तीति ते तथोक्ताः ॥ ४१ ॥

1. MS: सहचरः 2. MS: ^०जोश्मपा^१ 3. MS: भानु

सोऽयमानतश्चिरोधरैर्हैयैः^१ कर्णचामरविघट्टितेक्षणैः ।
अस्तमेति युगमित्रकेसरैः^२ संनिधाय दिवसं महोदधौ ॥ ४२ ॥

1. MS: सायमा^०हैरैः 2. K, N: युगभुग्नके^०

खं प्रसुप्तिव प्रस्थिते^१ रवौ तेजसो महत ईदशी गतिः ।
तत्प्रकाशयति यावदुद्धतं^२ मीलनेन^३ खलु तावतश्चयुतम्^४ ॥४३॥

1. K, N: संस्थिते 2. K, N: यावदुत्थितं 3. K, N: मीलनाय
4. N: तावता च्यु^०

संध्ययाप्यनुगतं रवेः पदं^१ वन्द्यमस्तशिखरे समर्पितम् ।
येन पूर्वमुदये^२ पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ ४४ ॥

1. K, N: वपुर् 2-2. K, N: प्राक्तथेयमुदये

रक्तपीतकपिशाः पयोमुचां कोटयः कुटिलकेशि भान्त्यमूः^१ ।
द्रक्ष्यसि त्वमिति सांध्यवेलया वर्तिकाभिरिव साधु मण्डताः^२ ॥४५॥

1. MS: भान्त्यमी 2. K, N: वर्तिताः

सिंहकेसरसटासु भूभृतां¹ पल्लवप्रसविषु द्रुमेषु च ।
पश्य धातुशिखरेषु चात्मना² संविभक्तमिव सांध्यमातपम् ॥४६॥

1. K, N: भूभृता 2. MS: चात्मन

पार्णिमुक्तवसुधास्तपस्तिवनः पावनाम्बुसरसाञ्जलिक्रियाः¹ ।
ब्रह्म गूढमभिसंध्यमाद्वताः शुद्रये विधिविदो गृणन्त्यमी ॥४७॥

1. K, N: °म्बुरचिताञ्ज°

तन्मुहूर्तमनुमन्तुमर्हसि¹ प्रस्तुताय नियमाय मामपि ।
त्वां विनोदनिपुणः सखीजनो वल्गुवादिनि विनोदयिष्यति ॥४८॥

1. MS: °नुमन्तु°

निविभुज्य दशनच्छदं ततो वाचि भर्तुरवधीरणापरा ।
शैलराजतनया समीपगामाललाप विजयामहेतुकम्¹ ॥४९॥

1. MS: °तुकाम्

ईश्वरोऽपि दिवसात्ययोचितं मन्त्रपूर्वमनुतस्थिवान् विधिम् ।
पार्वतीमवचनामसूयया प्रत्युपेत्य पुनराह सस्मितम् ॥५०॥

मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने संध्यया प्रणमितोऽहमन्यथा¹ ।
किं न वेद्ग्नि² सहधर्मचारिणीं³ चक्रवाकसमवृत्तिरात्मनः⁴ ॥५१॥

1. K, N: °तोऽस्मि नान्यथा 2. K, N: वेत्सि 3. K, N: °चारिणं
4. K, N: °वृत्तिमात्मनः

निर्मितेषु पितृषु स्वयंभुवा या तनुः सुतनु पूर्वमुज्जिता ।
सेयमस्तमुदयं च गाहते¹ तेन मानिनि ममात्र गौरवम् ॥५२॥

1. K, N: सेव्यते

तामिमां तिमिरद्विपीडितां¹ भूमिलग्नतमसं व्यवस्थिताम्² ।
एकतस्तटतमालमालिनीं पश्य धातुरसनिश्चगामिव ॥५३॥

1. K, N: ^०वृत्तिपी^० 2-2. K, N: भूमिलग्नमिव संप्रति स्थिताम्

सांध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा¹ विभर्ति दिक् ।
संपरायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रामिव तिर्यगुज्जितम्² ॥ ५४ ॥

1. N: रक्तरेख^० 2. K, N: ^०गुत्तियतम्

यामिनीदिवससंधिसंभवे तेजसि व्यवहिते सुमेरुणा ।
एतदन्धतमसं निरङ्कुशं¹ दिक्षु धीरनयने² विजृम्भते ॥ ५५ ॥

1. K, N: निरङ्कुशं 2. K, N: दीर्घनयने

नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो¹ नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
लोक एष तिमिरोल्बवोष्टितो गर्भवास इव तिष्ठते^२ निशि ॥५६॥

1. MS: चाप्यति 2. K, N: वर्तते

शुद्धमाविलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् ।
सर्वमेव तमसा समीकृतं^१ धिङ्गमहत्वमसतां हतान्तरम्^२ ॥५७॥

1-1. MS: ^०महत्वसहतां महान्तरम्

नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शार्वरस्य तमसो निषृत्ये¹ ।
पुण्डरीकमुखि² दिङ्मुखं यथा² कैतकैरिव रजोभिराहतम्³ ॥५८॥

1. K, N: निषिद्धये 2-2. K, N: पूर्वदिङ्मुखं 3. K, N: °रावृतम्

मन्दरान्तरितमूर्तिना निशा लक्ष्यते शशभृता सतारका ।
त्वं मया प्रियसखीसमागता श्रोष्यतेव वचनानि पृष्ठतः ॥ ५९ ॥

रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात् पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् ।
एतदुद्दिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्यमिव चन्द्रमण्डलम् ॥ ६० ॥

पश्य पक्षफलिनीफलत्विपा विम्बलाञ्छितवियत्सरोम्भसा ।
विप्रकृष्टविषयं¹ हिमांशुना चक्रवाकमिथुनं विडम्ब्यते² ॥६१॥

1. K, N: °विवरं 2. MS: विडम्बते

शक्यमोषधिपतेर्नवोदयाः¹ कर्णपूरचनाकृते तव ।
अप्रगत्यवस्तुचिकोमलाश्छेत्तुमग्रनखसंपुटैः कराः ॥ ६२ ॥

1. MS: °दया

अङ्गुलीभिरिव केशसंचयं संनियम्य¹ तिमिरं मरीचिभिः ।
कुड्मलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ ६३ ॥

1. K, N: संनिगृह्य

पश्य पार्वति नवेन्द्रशिमभिर्भिन्नसान्द्रतिमिरं¹ नभस्तलम् ।
लक्ष्यते द्विरदभोगदूषितं संप्रसीददिव मानसं सरः ॥६४॥

1. K, N: °शिमभिः सामिभिन्नतिमिरं

रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एष परिशुद्धमण्डलः ।
विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥६५॥

उब्रतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।
नूनमात्मसद्शी प्रकल्पिता वेधसेह¹ गुणदोषयोर्गतिः ॥ ६६ ॥

1. K, N: वेधसेह

¹⁻ चन्द्रपादजनितप्रवृत्तयश्चन्द्रकान्तजलविन्दवो गिरौ⁻¹ ।
मेखलातरुषु निद्रितानमूर् बोधयन्त्यसमये² शिखण्डिनः ॥६७॥

1-1. K, N: ^०प्रवृत्तिभिश्चन्द्र^०विन्धुभिर्गिरिः 2. K, N: बोधयत्यस^०

कल्पवृक्षशिखरेषु संप्रति प्रस्फुरद्धिरविकल्पमुन्दरि ।
हारयष्टिगणनामिवांशुभिः ¹⁻ कर्तुमेति सकुटहलः⁻¹ शशी ॥६८॥

1-1. K, N: कर्तुमुद्यतकु^०

उब्रतावनतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् ।
¹⁻ भक्तिभिर्बद्धविधाभिरपिता भाति⁻¹ भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥६९॥

1-1. K: ^०पिताभाति

एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं^१ सोद्दुमक्षममिव प्रभारसम् ।
मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ७० ॥

1. MS: ^०दुच्छ्वसितपी०

पश्य कल्पतरुलम्बि शुद्धया ज्योत्स्नया जनितरूपसंशयम् ।
मारुते चलति चण्डि केवलं व्यज्यते विपरिवृत्तमंशुकम् ॥७१॥

शक्यमङ्गुलिभिरुदृतैरधः¹ शाखिनां पतितपुष्पपेशलैः ।
पत्रजर्जरशशिप्रभाचयैरेभिरुत्कचयितुं² तवालकाः³ ॥ ७२ ॥

1. K, N: ^०हृद्धनै० 2. K, N: ^०प्रभालवै० 3. K, N: ^०लकान्

एष चारुमुखि योगतारया युज्यते तरलबिम्बया शशी ।
साध्वसादुपगतप्रकम्पया कन्ययेव नवदीक्षया वरः ॥ ७३ ॥

पाकभिन्नशरकाण्डगौरयोरुल्लस्त्विकृतिप्रसन्नयोः¹ ।
रोहतीव तव गण्डलेखयोश्वन्द्रविम्बनिमिताक्षि² चन्द्रिका ॥ ७४ ॥

1. K, N: ^०प्रदीपयोः 2. K, N: निहिताक्षि

लोहितार्कमणिभाजनार्पितं कल्पवृक्षमधु विभ्रती स्वयम् ।
त्वामियं^१-स्थितिमती समागता^{-१} गन्धमादनवनाधिदेवता^२ ॥ ७५ ॥

1-1. K, N: ^०मतोमुपर्स्थिता 2. MS: ^०वनादिदे०

आद्रेकेसरसुगन्धि ते मुखं मत्तमत्तनयनं^१ स्वभावतः ।
अत्र लब्धवस्तिर्गुणान्तरं किं^२ विलासिनि मदः^३ करिष्यति ॥ ७६ ॥

1. K, N: रक्तमेव नयनं 2. K, N: कं 3. K, N: मधुः

मान्यभक्तिरथवा सखीजनः सेव्यतामिदमनङ्गदीपनम्^१ ।
इत्युदारमभिधाय शङ्करस्तामपाययत पानमम्बिकाम् ॥ ७७ ॥

1. K, N: दीपकम्

पार्वती तदुपभोगसंभवां^१ विक्रियामपि सखीं^२ मनोहराम् ।
अप्रतकर्यविधियोगनिर्मितामाप्रतेव^३ सहकारतां ययौ ॥ ७८ ॥

1. K, N: तदुपयोग० 2. K, N: सतीं 3. K, N: ^०योगकारिता०;
N: ^०मिता नम्र०

तत्क्षणं विपरिवर्तितहियोर्नेष्यतोः शयनमिद्वरागयोः ।
सा बभूव वशवर्तिनी द्वयोः प्रेयसः¹ सुवदना मदस्य च ॥७९॥

1. K, N: शुलिनः

घूर्णमाननयनं¹ स्वलल्तकथं स्वेदविन्दु मदकारणस्मितम् ।
आननेन न तु तावदीश्वरश्वक्षुषा चिरमुमामुखं पपौ ॥ ८० ॥

1. MS: ^०नयन

तां विलम्बितपनीयमेखलामुद्वहञ्जघनभारदुर्वहाम् ।
ध्यानसंभृतविभूतिगोचरं¹ प्राविशन्मणिशिलागृहं हरः ॥ ८१ ॥

1. K, N: ^०भूतिसंभृतं

तत्र हंसधवलोत्तरच्छदं जाह्नवीपुलिनचारुदर्शनम् ।
अध्यशेत शयनं प्रियासखः शारदाम्रमिव रोहिणीपतिः ॥ ८२ ॥

¹-क्षिष्टकेशमतिलुप्तचन्दनं हृत्पथार्पितनखं¹ समत्सरम् ।
तस्य तच्छिदुरमेखलागुणं²⁻ पार्वतीरतमभूत्र वृत्तये² ॥ ८३ ॥

1. K, N: ^०वलु^० व्यत्यया^० 2. K, N: ^०भूदत्र०

केवलं प्रियतमादयालुना ज्योतिषामवनतामु पञ्जिषु ।
तेन तत्परिगृहीतवक्षसा नेत्रमीलनकुत्तहलं कृतम् ॥ ८४ ॥

स व्यबुध्यत बुधस्तवोचितः शातकौम्भकमलाकरैः¹ सह² ।
मूर्च्छनापरिगृहीतकैशिकैः किंनरैरुषसि गीतमङ्गलः ॥८५॥

1. K, N: ^०शातकुम्भ० 2. K, N: समम्

तौ क्षणं विशिथिलोपगृहनौ¹ दम्पती चलितमानसोर्मयः² ।
पद्मेदपिशुनाः³ सिषेविरे गन्धमादनवनान्तमारुताः ॥८६॥

1. K, N: शिथिलितोपगूहनौ 2. K, N: रचितमा^० 3. K, N:
^०भेदनिपुणः

ऊरुमूलनखमार्गराजिभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हरः ।
 वाससः प्रशिथिलस्य संयमं कुर्वतीं प्रियतमामवारयत् ॥ ८७ ॥

स प्रजागरकषायलोचनं गाढदन्तपदताडिताधरम् ।
 आकुलालकमपास्तचित्रकं^१ वीक्ष्य^२ तृप्तिमगमन्त्र^३ तन्मुखम्^४ ॥ ८८ ॥

1. K, N: ^०लकमरंस्त रागवान् 2. K, N: प्रेक्ष्य 3. K, N: भिन्न-
 तिलकं 4. K, N: प्रियामु^०

तेन भिन्नविषमोत्तरच्छदं^१ मध्यपिण्डितविसूत्रमेखलम् ।
 निर्मलेऽपि शयनं निशात्यये नोजिञ्चितं चरणरागरञ्जितम्^२ ॥ ८९ ॥

1. K, N: भज्ज्ञवि^० 2. K, N: ^०गलाञ्छितम्

स प्रियामुखरसं दिवानिशं तर्षवृद्धिजननं^१ सिषेविषुः ।
 दर्शनप्रणयिनामदृश्यतामाजगाम^२ विजयानिवेदनात्^३ ॥ ९० ॥

1. K, N: हर्ष^० 2. MS: ^०यिनां द० 3. K, N: ^०निवेदितः

समदिवसनिशीथं सङ्ग्रिनस्तत्र शम्भोः
 शतमगमद्वनां सारमेका^१ निशेव ।
 न च^२ सुरतसुखेभ्यश्चित्तरूप्णो बभूव
 ज्वलन इव समुद्रान्तर्गतस्तज्जलेषु^३ ॥ ९१ ॥

1. K, N: सार्धमेका 2. K, N: स 3. K, N: ^०ज्वलौष्ठैः; MS:
^०ज्वलेव

इति कुमारसंभवे अष्टमः सर्गः
कृतिः श्रीमत्कालिदासस्येति शुभम्

And on the margin : वल्लभदेवकृता कुमारसंभवकाव्यटीका ।

VERSE-INDEX

अ		अथाजिनाषाढधरः***	5,29
अकिञ्चनः सन्प्रभवः***	5,76	अथानुरूपाभिनिवेश***	5,6
अखण्डितं प्रेम लभस्व***	7,28	अथावमानेन पितुः***	1,20
अगूढसङ्कावमिती***	5,61	अथाह वर्णो विदितो***	5,64
अङ्गाद्यायावङ्कमुदी***	7,5	अयेन्द्रियक्षोभमयुगम***	3,69
अङ्गुलीभिरिव केश***	8,63	अशोपनिन्ये गिरिशाय***	3,65
अच्छिन्नामलसंताना:***	6,69	अथोरुदेशादवतार्य***	3,11
अणिमादिगुणोत्थानम***	6,75	अथौषधीनामधिपस्य***	7,1
अत आहर्तुमिच्छामि***	6,28	अद्य प्रभृति भूताना***	6,56
अतन्द्रिता सा स्वयमेव***	5,14	अद्य प्रभृत्यनवमाङ्गि***	5,85
अतोऽयं किंचिद्भूवतीं***	5,39	अधःप्रस्थापिताश्वेन***	6,7
अथ ते मुनयः सर्वे***	6,15	अध्यापितस्योशनसापि***	3,6
अथ ते मुनयो दिव्याः***	6,47	अनन्तरत्नप्रभवस्य***	1,3
अथ तैः परिदेविताक्षरैः***	4,25	अनन्यभाजं पतिमा***	3,63
अथ मदनवधूरूपः***	4,46	अनर्धमध्येण तमद्रि***	1,57
अथ मोहपरायणा***	4,1	अनेन धर्मः सविशेष***	5,37
अथ मौलिगतस्येन्दो***	6,25	अनेन सम्बन्धमवाप्य***	7,67
अथ वा सुमहत्येषा***	6,24	अन्योन्यमुत्तीडयदु***	1,39
अथ विबुद्धग्रांस्ता***	7,94	अपमेषोदयं वर्षम्***	6,54
अथ विश्वात्मने गौरी***	6,1	अपि क्रियार्थं सुलभं***	5,32
अथ स मुकुलिताक्षीं***	3,75	अपि त्वावर्जितवारि***	5,33
अथ सर्वस्य धातारं***	2,3	अपि प्रसन्नं हरिणेषु***	5,34
अथ सललितयोषिद्***	2,64	अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये***	8,6
अथ सा पुनरेव***	4,4	अभिलाषमुदीरिते***	4,41
अथाग्रहस्ते मुकुली***	5,62	अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखः***	1,32
अथाङ्गुलसमग्रण्य***	6,65	अमी च कथमादित्याः***	2,24
अथाङ्गुलभ्यां हरितालं***	7,23	अमी हि वीर्यप्रभवं***	3,15

अमुना ननु पाश्वर्च्‌	4,29	आ	
अमुनैव कषायित्र्च्‌	4,34	आज्ञापय ज्ञातविशेष्च्‌	3,3
अयाचितारं न हि॑च्‌	1,51	आत्मानमात्मना वेत्सिंच्‌	2,10
अयाचितोपस्थितमम्बु॑च्‌	5,21	आत्मानमालोक्य च शोभ्च्‌	7,22
अयि जीवितनाथ्च्‌	4,3	आप्लुतास्तीरमन्दार्च्‌	6,5
अयि सम्प्रति देहि॑च्‌	4,28	आमेखलं सञ्चरतांच्‌	1,5
अयुक्तरूपं किमतः॑च्‌	5,68	आद्रकेसरसुगन्धिं ते॑च्‌	8,76
अरण्यबीजाङ्गलिदान्च्‌	5,13	आर्याप्यरुद्धती तत्र॑च्‌	6,32
अर्धाचिता सत्वरमु॑च्‌	7,61	आलोकमार्गं सहसा॑च्‌	7,57
अलं विवादेन यथा॑च्‌	5,81	आलोचनान्तं श्रवणे॑च्‌	7,83
अलकामतिवाह्येव॑च्‌	6,37	आर्जितजटामौलि॑च्‌	2,26
अलभ्यशोकाभिभवेय॑च्‌	5,42	आर्जिता किञ्चिदिव॑च्‌	3,54
अलिपद्भूत्क्रिरनेकश्च्‌	4,15	आवसद्भूरुटजाङ्गणं॑च्‌	8,38
अवगम्य कथीकृतं॑च्‌	4,13	आशंसता बाणगतिं॑च्‌	3,14
अवचितबलिपृष्ठा॑च्‌	1,59	आसक्तबाहुलतया॑च्‌	6,8
अवधानपरे चकार॑च्‌	4,2	आसक्तशुक्लागुरु॑च्‌	7,15
अवस्तुनिर्बन्धपरे॑च्‌	5,65	इ	
अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बु॑च्‌	3,48	इच्छाविभूत्योरनुरूप॑च्‌	7,29
अवैमि ते सारमतः॑च्‌	3,13	इतः स दैत्यः प्राप्तश्री॑च्‌	2,55
अवैमि पूतमात्मानं॑च्‌	6,57	इति चापि विधाय॑च्‌	4,37
अवैमि सौभाग्यमदेन॑च्‌	5,48	इति चाह स धर्मया॑च्‌	4,43
अशोकनिर्भित्सतपद्म॑च्‌	3,53	इति चैनमुवाच॑च्‌	4,27
असंपदस्तस्य वृषेण॑च्‌	5,79	इति तेभ्यो नुतीः श्रुत्वा॑च्‌	2,16
असंभृतं मण्डनम्॑च्‌	1,30	इति देहविमुक्तये॑च्‌	4,39
असंमतः कस्तव॑च्‌	3,5	इति द्विजातौ प्रतिकूल॑च्‌	5,73
असहुङ्कारनिवर्ति॑च्‌	5,53	इति प्रविश्याभिहिता॑च्‌	5,50
असूत सद्यः कुसुमा॑च्‌	3,26	इति व्याहृत्य विबुधान्॑च्‌	2,62
असूत सा नागवधू॑च्‌	1,19	इति श्रुतेच्छामनुशा॑च्‌	5,4
अस्तोतुः स्तूयमानस्य॑च्‌	6,83	इतो गमिष्याम्यथवेति॑च्‌	5,83
अस्त्युत्तरस्यां दिशि॑च्‌	1,1	इत्थं रतेः किमपि॑च्‌	4,45
अस्मिन् सुराणां विजया॑च्‌	3,19	इत्थं विधिज्ञेन पुरो॑च्‌	7,85
अहो स्थिरः कोऽपि॑च्‌	5,46	इत्थमाराध्यमानोऽपि॑च्‌	2,40

इत्यद्भूतैकप्रभवः…	7,36	उवाच चैनं परमार्थं…	5,74
इत्यभौममनुभूय…	8,28	ऊ	
इत्यूचिवांस्तमेवार्थ…	6,64	ऊरमूलनखमार्गराजि…	8,87
इत्योषधिप्रस्थविलासि…	7,68	ऋ	
इदमत्रोत्तरं न्यायम्…	6,86	ऋजुतां नयतः स्मरामि…	4,23
इयं किलेन्द्रप्रभृती…	5,52	ए	
इयं च तेऽन्या पुरतो…	5,69	एकेव सत्यामपि पुत्र…	7,4
इयमेत्य पतञ्जलित्वंना…	4,20	एकेव मूर्तिर्बिदे…	7,44
इयेष सा कर्तुमवन्ध्य…	5,2	एतदुच्छ्वसितपीत…	8,70
ई		एतावता नन्वनुमेय…	1,36
ईप्सितार्थक्रियोदारं…	6,89	एतावदुक्त्वा तनयां…	6,88
ईश्वरोऽपि दिवसात्ययो…	8,50	एते वयममी दाराः…	6,63
उ		एवं यथात्य भगवन्…	2,31
उच्चैरुच्चैश्वास्तेन…	2,47	एवं वाच्यः स कन्यार्थं…	6,31
उत्तरन्ति विनिकीर्य…	8,35	एवंवादिनि देवर्षै…	6,84
उत्पाटय मेरुशृङ्गाणि…	2,43	एवमालिनिगृहीत…	8,5
उद्गीथः प्रणवो यासां…	2,12	एवमिन्द्रियसुखस्य…	8,20
उद्वेजयत्यङ्गुलिपाण्डिं…	1,11	एष चारुमुखि योग…	8,73
उन्नतावनतभागवत्तया…	8,69	एष वृक्षशिखरे कृता…	8,36
उन्नतेन स्थितिमता…	6,30	एहि शर्वार्पणा वत्से…	6,87
उन्नतेषु शशिनः प्रभा…	8,66	क	
उन्मीलितं तूलिकयेव…	1,31	कण्ठस्य तस्याः स्तन…	1,41
उपपन्नमिदं सर्वम्…	6,66	कदाचिदासन्नसखी…	5,5
उपमानमभूद्विला…	4,5	कपालनेत्रान्तरलब्ध…	3,49
उपात्तवर्णं चरिते…	5,55	कपोलकण्डः करिभि…	1,9
उपादेत तस्य सहस्र…	7,41	कम्पेन मूर्धनः शतपत्र…	7,46
उपासितुं सा च पिनाक…	3,58	क्यासि कामिन् सुरता…	3,8
उभे एव क्षमे सोढु…	2,60	कर्णार्पितो रोधकषाय…	7,17
उमापि नीलालकम्…	3,62	कर्तव्यं वौ न पश्यामि…	6,61
उमारूपेण ते यूयं…	2,59	कल्पवृक्षशिखरेषु…	8,68
उमा वधूर्भवान् दाता…	6,82	कल्पितान्योन्यसामर्थ्यः…	6,76
उमास्तनोऽद्वेदमनु…	7,24	काठिन्यं स्थावरे काये…	6,73

कामस्तु वाणावसर्	3,64	गणा नमेरुप्रसवा	1,54
कामेकपलीव्रतदुःख	3,7	गत एव न ते निव	4,30
किं येन सृजसि व्यक्तं	6,23	गामधास्यत् कथं नागो	6,68
किं चायमरिदुर्वारः	2,21	गीतान्तरे च श्रमवारि	3,38
किंचित्प्रकाशस्तिमितोग्र	3,47	गुरुः प्रगल्भेऽपि वय	1,50
किमित्यपास्याभरणानि	5,43	गुरोर्मनियोगाच्च नगेन्द्र	3,17
किमिदं द्युतिमात्मीयां	2,19	गोप्तारं सुरसेनानां	2,52
कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि	5,49	घ	
कुले प्रसूतिः प्रथमस्य	5,40	घूर्णमाननयनं स्खल	8,80
कुवेरजुष्टां दिशमुष्ण	3,25	च	
कुवेरस्य मनःशत्यं	2,22	चतुष्कुपुष्टप्रकरा	5,67
कुसुमायुधपत्नि दुर्लभ	4,40	चन्द्रं गता पद्यगुणान्न	1,42
कुसुमास्तरणे सहाय	4,35	चन्दपादजनितप्रवृत्त	8,67
कृतवानसि विप्रियं	4,7	चुम्बनादलकचूर्ण	8,19
कृताभिषेकां हुतजात	5,15	चुम्बनेष्वधरपान	8,8
क्लृप्तोपकारां चतुर्	7,87	चूताङ्कुरास्वादकषाय	3,32
केनाभ्यसूया फलका	3,4	ज	
केवलं प्रियतमादया	8,84	जगद्योनिरयोनिस्त्वं	2,9
कैतवेन शयिते कु	8,3	जड्जमं प्रैष्यपक्षे वः	6,58
क्रियतां कथमन्त्यम	4,22	जयाशा यत्र चास्माकं	2,49
क्रोधं प्रभो संहर	3,72	जालान्तरप्रेषितदृष्टि	7,60
क्लमं ययो कन्दुकलील	5,18	जितसिंहभया नागा	6,39
क्लिष्टकेशमतिलुप्त	8,83	ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं	2,38
क नु ते हृदयज्ञम्	4,24	त	
क नु मां त्वदधीन	4,6	तं यथात्मसदृशं वरं	8,16
क्षीरोदवेलेव सफेन	7,26	तं लोकपालाः पुरुहृत	7,45
ख		तं वीक्ष्य वेपथुमतो	5,84
खं प्रसुप्तमिव प्रस्थिते	8,43	त आकाशमसिश्याम	6,36
खे खेलगामी तमुवाह	7,49	ततःपरं तत्र गिरीन्द्र	7,93
ग		ततः परममित्युक्त्वा	6,35
गगनादवतीर्ण सा	6,49	ततो गणैः शूलभृतः	7,40
गङ्गास्त्रोतःपरिक्षिप्तं	6,38	ततो भुजङ्गाधिपते	3,59

ततो मन्दानिलीदधूत्***	2,29	तपस्विनः स्थाणुवनौक***	3,34
ततोऽवतीर्यच्युतदत्त***	7,70	तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्र***	7,71
तत्कृतानुग्रहापेक्षी***	2,39	तमश्यगच्छतप्रथमो***	7,43
तत्क्षणं विपरिवर्तित***	8,79	तमर्थमिव भारत्या***	6,79
तत्प्रयातौषधिप्रस्थं***	6,33	तमवेक्ष्य रुरोद सा***	4,26
तत्र काच्चनशिलातला***	8,29	तमातिथेयी बहुमान***	5,30
तत्र निश्चित्य कन्दर्प***	2,63	तमाशु विघ्नं तपस***	3,74
तत्र वेत्रासनासीनान्***	6,53	तमुद्दिमद्दन्धुजना***	7,52
तत्र हंसधवलोत्तर***	8,82	तमेकदृश्यं नयनैः***	7,63
तत्राग्निमाधाय समित्स***	1,56	तं मातरो देवमनु***	7,38
तत्रेश्वरो विष्टरभाग्य***	7,72	तया दुहित्रा सुतरां***	1,23
तथापि तप्तं सवितु***	5,20	तया विवृद्धाननचन्द्र***	7,74
तथापि तावत् कर्मिश्चिद्***	6,62	तया व्याहृतसंदेशा***	6,2
तथा समक्षं दहता***	5,1	तयोः समापत्तिषु कात***	7,75
तथेति शेषामिव भर्तु***	3,22	तस्मात् प्रदेशाच्च वितान***	7,12
तदञ्जसंस्पर्शमवाप्य***	5,78	तस्मिन्नुपायाः सर्वे नः***	2,48
तदनु ज्वलनं मद***	4,36	तस्मिन् मघोनस्त्रिदशान्***	3,1
तदागमनकार्यं नः***	6,74	तस्मिन् मुहूर्ते पुरसुन्द***	7,56
तदाप्रभृत्युन्मदना***	5,54	तस्मिन् वने संयमिनां***	3,24
तदिच्छाम विभो सृष्टं***	2,51	तस्मिन् विप्रकृताः काले***	2,1
तदिदं क्रियतामनन्तरं***	4,32	तस्मिन् संयमिनामाद्य***	6,34
तदिदं परिरक्षा***	4,44	तस्मै जयाशीः ससृजे***	7,47
तदीयास्तोयदेव्यद्य***	2,50	तस्मै शशंस प्रणिपत्य***	3,60
तदीषदार्द्ररुणगण्ड***	7,81	तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां***	3,16
तदगच्छ सिद्धयै कुरु***	3,18	तस्य जातमलयस्थली***	8,25
तद्गौरवान्मञ्जल***	7,31	तस्याः करं शैलगुरूप***	7,76
तद्वश्नादभूच्छम्भो***	6,13	तस्याः प्रविष्टा नतनाभिः***	1,37
तद्वृत्त वत्साः किमितः***	2,28	तस्यात्मा शितिकण्ठस्य***	2,61
तं देशमारोपितपुष्य***	3,35	तस्यानुमेते भगवान्***	7,92
तन्मातरं चासुमुखी***	6,91	तस्याः शलाकाङ्क्षनि***	1,46
तन्मुहूर्तमनुमन्तु***	8,48	तस्याः सखीम्यां प्रणिपाता***	3,61
तपःपरामर्शविवृद्ध***	3,71	तस्याः मुजातोत्पलपत्र***	7,20

तस्योपकण्ठे घननील्	7,51	तौ दम्पती त्रिः परिणीय	7,79
तस्योपायनयोग्यानि	2,37	तौ सन्धिषु व्यञ्जितवृत्ति	7,90
तां रोधकलेन	7,9	त्रिभागशेषासु निशासु	5,56
तां विलम्बितपनीय	8,81	त्वत्सम्भावितमात्मानं	6,20
तां वीक्ष्य सर्वविवरा	3,57	त्वमेव तावत्परिचिन्तय	5,66
तां हंसमालाः शरदीव	1,29	त्वमेव हव्यं होता च	2,15
तानधर्यनिधर्यमादाय	6,50	त्वं पितृणामपि पिता	2,14
तां नारदः कामचरः	1,49	त्वामामनन्ति प्रकृतिं	2,13
तामगौरवभेदेन	6,12	द	
तामर्चिताभ्यः कुलदेव	7,27	ददौ सरः पङ्कजरेणु	3,37
तामस्मदर्थं युष्माभिः	6,29	दर्पणे च परिभोग	8,11
तामिमां तिमिरवृद्धिं	8,53	दष्टामरसकेसर	8,32
तां पार्वतीत्याभिजनेन	1,25	दष्टमुक्तमध्यरोष	8,18
तां पुलोमतनया	8,27	दिने दिने सा परिवर्ध	1,24
तां प्रणामादरस्सत	6,90	दिवं यदि प्रार्थयसे	5,44
तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य	7,13	दिवाकराद्रक्षति यो	1,12
तावत्पताकाकुलमिन्दु	7,69	दिवापि निष्ठचूतमरीचि	7,35
तावद्वरस्यापि कुवेर	7,30	दुग्लवासाः स वधूं	7,73
तासां च पश्चात्कनक	7,39	द्वारमनपरिमेय	8,40
तासां मुखैरासव	7,62	दृष्टिप्रदीपं परिहृत्य	3,43
तिर्यगूर्ध्वमध्यस्ताच्च	6,71	देवास्तदन्ते हरमूढ़	7,91
तिसृभिस्त्वमवस्थाभिः	2,6	द्रवः सङ्घातकठिनः	2,11
तीव्राभिषङ्गप्रभवेन	3,73	द्रुमेषु सख्या कृतजन्म	5,59
तुषारसंघातशिलाः	1,55	द्रयं गतं सम्प्रति	5,70
तेन भिन्नविषमोत्तर	8,89	द्विधा प्रयुक्तेन च	7,89
तेनामरवधूहस्त	2,41	ध	
ते प्रभामण्डलैर्योम	6,4	धर्मेणापि पदं शर्वे	6,14
तेषामाविरभूद्रव्याः	2,2	धातुताम्राधरः प्रांशु	6,51
तेषां मध्यगता साध्वी	6,11	धूपेन सन्त्याजितमाद्रे	7,14
ते सद्यनि गिरेवेगा	6,48	ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदं	7,84
ते हिमालयमामन्त्य	6,93	न	
तौ क्षणं विशिथिलोप	8,86	न केवलं दरीसंस्थं	6,60

न नूनमारुद्धरुषा	7,66	पर्याप्तपुष्पस्तवक	3,39
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं	2,4	पर्यायसेवामुत्सृज्य	2,36
नयनान्यरुणानि घूर्णं	4,12	पशुपतिरपि तान्यहानि	6,94
नवपरिणयलज्जा	7,95	पश्य कल्पतरुलम्बि	8,71
न वेदि स प्रार्थित	5,60	पश्य पक्वफलिनीफल	8,61
नगेन्द्रहस्तास्त्वचि	1,35	पश्य पश्चिमदिग्न्त	8,34
नाभिदेशनिहितः सकम्प	8,4	पश्य पार्वति नवेन्दु	8,64
निकामतप्ता द्विविधेन	5,22	पाकभिन्नशरकाण्डगौर	8,74
निनाय सात्यर्थहिमो	5,25	पाणिपीडनविधेरन	8,1
निर्मितेषु पितृषु	8,52	पार्वती तदुपभोग	8,78
निर्वाणभूयिष्ठमथास्य	3,52	पार्णिमुक्तवसुधास्त	8,47
निर्विभुज्य दशनच्छदं	8,49	पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया	5,12
निवर्तयास्मादसमीक्षा	5,72	पुराणस्य कवेस्तस्य	2,17
निवार्यतामालि किम्	5,82	पुरे तावन्तमेवास्य	2,33
निवेदितं निःश्वसितेन	5,45	पुष्टं प्रवालोपहित	1,43
निष्कम्पवृक्षं निभृत्	3,42	पूर्वभागतिमिरप्रवृ	8,37
नीलकण्ठपरिभृक्त्	8,12	प्रणम्य शितकण्ठाय	6,81
नूनमुन्नमति यज्वनां	8,58	प्रतिक्षणं सा कृतरूप	5,9
नोर्धर्मीक्षणगतिर्न	8,56	प्रतिग्रहीतुं प्रणयि	3,66
न्यस्ताक्षरा धातुरसेन	1,7	प्रतिपद्य मनोहरं	4,16
प		प्रत्यर्थभूतामपि तां	1,58
पत्युः शिरश्चन्द्रकला	7,19	प्रभामहत्या शिखयेव	1,27
पत्रान्तलम्बैर्जलविन्दु	7,88	प्रयुक्तपाणिग्रहणं	7,78
पदं तुषारस्तुति धौति	1,6	प्रयुक्तसत्कारविशेष	5,38
पद्मकान्तिमरुणत्रिभाग	8,30	प्रवातनीलोत्पलनि	1,45
पद्मनाभचरणाङ्किता	8,23	प्रशमादचिषामेत	2,20
परलोकनवप्रवासिनः	4,10	प्रसन्नदिव् पांसुविविक्त	1,22
परलोकविधौ च	4,38	प्रसाधिकालम्बितमग्र	7,58
परस्परेण स्पृहणीय	7,65	प्रसीद विश्राम्यतु वीर	3,9
परिणेष्यति पार्वतीं	4,42	प्राक्तनानां विशुद्धानां	6,10
पर्यङ्कवन्धस्थिरपूर्व	3,45	ब	
पर्यकुलत्वान्मस्तां	2,25	बद्धकोशमपि तिष्ठति	8,39

यावद्दयानि भूतानि...	6,80	विधिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य...	5,31
योगिनो यं विचिन्वन्ति...	6,77	विन्यस्तवैङ्मर्यशिले...	7,10
यौवनान्तं वयो यस्मिन्...	6,44	विपत्प्रतीकारपरेण...	5,75
र		विबुधैरसि यस्य...	4,19
रक्तपीतकपिशाः पयो...	8,45	विभूषणोङ्गासि पिनद्ध...	5,77
रक्तभावमपहाय...	8,65	विमुच्य सा हारम्...	5,7
रचितं रतिपण्डित त्वया...	4,18	विरोधिसत्वेऽज्ञितपूर्वे...	5,16
रजनीतिमिराव...	4,11	विलोचनं दक्षिणम्...	7,59
रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं...	8,10	विवक्षता दोषमपि...	5,80
रावणध्वनिभीतया...	8,24	विवृण्वती शैलसुता...	3,68
रुद्धनिर्गमनमा दिन...	8,60	विश्वावसुप्राप्त्वरूपे...	7,48
रेखाविभक्तश्च विभक्तं...	7,18	विसृष्टरागादधरा...	5,10
रोमोदृग्मः प्रादुरभू...	7,77	वीज्यते स च संसुप्तः...	2,42
ल		वृतं तेनेदमेव प्राङ्...	2,56
लग्नद्विरेकाङ्गनभक्तिः...	3,30	वृत्तानुपूर्वे च न...	1,34
लज्जा तिरश्चां यदि...	1,47	वैवाहिकीं तिथिं पृष्टा...	6,92
लतागृहद्वारगतोऽथ...	3,41	वैवाहिकैः कौतुकसंवि...	7,2
लब्धप्रतिष्ठाः प्रथमं...	2,27	व्यावृत्तगतिरुद्यान...	2,35
लाङ्गूलविक्षेपविसर्पि...	1,13	व्याहृता प्रतिवचो न...	8,2
लीनद्विरेकं परिभूय	7,16	श	
लोहिताकर्मणिभाजना...	8,75	शक्यमङ्गुलिभिरुद्धते...	8,72
व		शक्यमोषधिपतेनवो...	8,62
वचस्यवसिते तस्मिन्...	2,53	शङ्खान्तरर्चयोति विलो...	7,33
वधूं द्विजः प्राह तवैष...	7,82	शशिना सह याति...	4,33
वधूविधात्रा प्रति...	7,86	शिखरासक्तमेघानां...	6,40
वनेचराणां वनिता...	1,10	शिरसा प्रणिपत्य...	4,17
वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यं...	5,71	शिरीषमालाधिकसौकु...	1,40
वगविभू देवमही...	7,53	शिलाशयां तामनिकेत...	5,24
वर्णप्रकर्षं सति कर्णिः...	3,28	शिष्यतां निधुवनोपदे...	8,17
वासराणि कर्तिचित् कर्थं...	8,13	शुचौ चतुर्णा ज्वलतां...	5,19
विकीर्णसत्तर्षिबलिः...	5,36	शुद्धमाविलमवस्थितं...	8,57
विदितं वो यथा स्वार्थाः...	6,26	शूलिनः करतलद्वयेन...	8,7
विधिना कृतमद्य...	4,31		
विधिप्रयुक्तसत्कारैः	6,52		

शैलः सम्पूर्णकामोऽपि···	6,85	सस्वजे प्रियमुरोनि···	8,14
शैलात्मजापि पितरु···	3,76	स हि देवः परं ज्योतिः···	2,58
श्रुतास्तरोगीतिरपि···	3,40	साक्षाद्दृष्टोऽसि न पुन्···	6,22
स		सा गौरसिद्धार्थनिवेश···	7,7
संयुगे सांयुगीनं त···	2,57	सांध्यमस्तमितशेष···	8,54
स कृतिवासास्तपसे···	1,53	सा प्रापदप्राप्तपरा···	7,50
सखी तदीया निजगाद···	5,51	सा भूधराणामधिपेन···	1,21
सख्युः प्रवालोद्गमचारु···	3,27	सा मञ्ज्ञलसनानविशुद्ध···	7,11
स गोपतिं नन्दिभूजा···	7,37	सामभिः सहवरा:···	8,41
स तथेति प्रतिज्ञाय···	6,3	सा राजहंसैरिव···	1,33
स ते दुहितरं साक्षात्···	6,78	सा लाजधूमाङ्गलिमिष्ट···	7,80
सत्यमर्कच्च सोमाच्च···	6,19	सा संभवद्विः कुसुमै···	7,21
स दक्षिणापाङ्गनिविष्ट···	3,70	सिहकेसरसटामु···	8,46
स देवदारुद्मवेदि···	3,44	सीकरव्यतिकरं मरीचि···	8,31
स द्विनेत्रं हरेश्व्रक्षु:···	2,30	सुगन्धिनिःश्वासविवृद्ध···	3,56
संतानकतरुच्छाया···	6,46	सुरा: समध्यर्थयितार···	3,20
संतानकाकीर्णमहा···	7,3	सोऽयमान्य हिमवन्त···	8,21
संध्यायाप्यनुगतं रवेः···	8,44	सोऽयमानतशिरोधरै···	8,42
सप्तर्षिहस्तावचिता···	1,16	सोऽहं तृष्णातुरवृष्टिष्टि···	6,27
स प्रजागरकषाय···	8,88	स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते···	2,7
स प्रियामुखरसं दिवा···	8,90	स्थानमाह्निकमपास्य···	8,33
स प्रीतियोगाद्विकसः···	7,55	स्थाने तपो दुश्चरमे···	7,64
समदिवसनिशोथं···	8,91	स्थाने त्वां स्थावरात्मानं···	6,67
स माधवेनाभिमतेन···	3,23	स्थिताः क्षणं पक्षमसु···	5,23
स मानसीं मेहसखः···	1,18	स्मरसि स्मर मेखला···	4,8
संपत्स्यते वः कामोऽयं···	2,54	स्मरस्तथा भूतमयुग्म···	3,51
सर्गशेषप्रणयनाद्···	6,9	स्त्रस्तां नितम्बादवलम्ब···	3,55
सर्वं सखे त्वयुपपन्न···	3,12	स्वकालपरिमाणेन···	2,8
सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रः···	2,34	स्वयंविशीर्णद्रुमपर्ण···	5,27
सर्वोपमाद्रव्यसमु···	1,48	स्वरेण तस्याममृत···	1,44
स वासवेनासनसन्ति···	3,2	स्वागतं स्वानधीकारान्···	2,18
स व्यबुध्यत बुधः···	8,85		

ह		हिमव्यपायाद्विशदा ..	3,33
हरस्तु किञ्चित्परिवृत्त	3,67	हृदये वससीति***	4,9
हरितारुणचा ***	4,14	हेमतामरसताडित***	8,26
हावसूचितमदृष्ट***	8,15	हळीमानभूद्धूमिधरो	7,54

—००५००—